

dr. Sabina Žnidaršič Žagar

VSTOP SLOVENK V
LITERARNI PROSTOR
Okoliščine, v katerih
so prve slovenske
pisateljice, od Fany
Hausmann do Zofke
Kveder, (lahko) vstopile v
slovenski literarni prostor.
Priročnik za pouk literature žensk

dr. Sabina Žnidaršič Žagar

VSTOP SLOVENK V
LITERARNI PROSTOR
Okoliščine, v katerih
so prve slovenske
pisateljice, od Fany
Hausmann do Zofke
Kveder, (lahko) vstopile v
slovenski literarni prostor.
Priročnik za pouk literature žensk

Kontakt:

dr. Sabina Žnidaršič Žagar, docentka, Fakulteta za humanistične študije Univerze
na Primorskem, Koper

email: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

To poročilo je del projekta "Perspektive evalvacije in razvoja sistema vzgoje in
izobraževanja v Republiki Sloveniji" (2009), financiranega s strani MŠŠ in ESS;
projekt koordinira dr. Janez Kolenc.

Znanstveno poročilo 17/09

Avtorji:

dr. Sabina Žnidaršič Žagar

Naslov:

Vstop slovenk v literarni prostor

Okoliščine, v katerih so prve slovenske pisateljice, od Fany Hausmann do Zofke Kveder, (lahko) vstopile v slovenski literarni prostor.

Priročnik za pouk literature žensk

Izdajatelj:

Pedagoški inštitut, Ljubljana (zanj Mojca Štraus)

Oblikovanje:

Emina Djukić in Jaka Kramberger

Za strokovno in jezikovno raven poročil odgovarjajo avtorji

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09:141.72

82.0:141.72

ŽNIDARŠIČ-Žagar, Sabina, 1964-

Vstop Slovenk v literarni prostor [Elektronski vir] :
okoliščine, v katerih so prve slovenske pisateljice, od Fany
Hausmann do Zofke Kveder, (lahko) vstopile v slovenski literarni
prostor : priročnik za pouk literature žensk / Sabina Žnidaršič
Žagar. - El. knjiga. - Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2009. -
(Znanstveno poročilo / Pedagoški inštitut ; 09, 17)

Način dostopa (URL): http://www.pei.si/UserFilesUpload/file/zalozba/ZnanstvenaPorocila/17_09_vstop_slovenk_v_literarni_prostor.pdf

ISBN 978-961-6086-88-2

245593600

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, prikazovanje in izvajanje ter predelavo pod naslednjimi pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter deljenje predelanega dela pod enakimi pogoji.

Polno besedilo licence je na voljo na URL naslovu:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/si/legalcode>

Dovoljenja za morebitno uporabljena avtorska slikovna gradiva so podana sproti v besedilu.

Kazalo

6	1. Uvod
8	Anglo-ameriška feministična literarna veda
21	Francoska feministična veda
27	Juliet Mitchell, Women.
41	Spol/gender kot kulturna, socialna in zgodovinska kategorija
66	Ženske na trgu dela – historična perspektiva
91	Novo materinstvo
108	2. Prve slovenske pisateljice
108	Vstop Slovencev v posvetne literarne žanre
116	Prve slovenske pisateljice: Fany Hausmann, Josipina Urbančič Turnograjska, Ernestina Jelovšek
117	Fany Hausmann (okoli 1818-1853)
122	Josipina Urbančič Turnograjska (1833-1854)
139	Ernestina Jelovšek (1842-1917)
141	Lujiza (Luiza) Pesjak (Pesjakova), Pavlina Doljak Pajk (Pajkova) in Marica Nadlišek Bartol – njihovo življenje in dela
143	Luiza Pesjak (1828-1898)
153	Pavlina Pajk (1854-1901)
168	Marica Bartol (1867-1940)

199	3. Prvi trije romani slovenskih avtoric
199	Arabela, Pavlina Pajk
211	Beatin dnevnik; Luiza Pesjak
219	Fatamorgana, Marica Nadlišek
229	4. Pisateljevanje in učiteljice
237	5. Marica Nadlišek in dr. Anton Mahnič
253	6. Marica Nadlišek; slovensko žensko časopisje od Slovenke do Ženskega sveta, ženska založba
254	Slovenka, 1897-1903
262	Ženske avtorice
265	Izdane knjige Belo-modre knjižnice
267	7. Zofka Kveder-Jelovšek-Demetrović (1878-1926)
282	8. Viri in literatura

1. Uvod

Literatura:

Toril Moi, *Politika spola/teksta*, Literarno-umetniško društvo Literatura, zbirka Labirinti, Ljubljana, 1999.

Silvija Borovnik, *Pišejo ženske drugače?*, Mihelač, Ljubljana, 1995.

Mateja Kušej, *Prve učiteljice, prve pisateljice – kdo jih še pozna?*, *Ženski prispevek k slovenski literaturi od začetkov do 1918*, Drava, Celovec, 1996.

»Raziskovanje ženske literature je posledica gibanja za emancipacijo žensk,« (Kušej, 7) natančneje, je posledica drugega vala ženskega gibanja, katerega začetki datirajo v čas mirovniških gibanj šestdesetih let prejšnjega stoletja. Tisto, kar se je rodilo kot posledica hudih frustracij na strani žensk, sobork tega boja, ni bilo zgolj rojstvo t.i. drugega vala ženskega gibanja, ampak pomeni tudi začetek razvoja vrste povsem novih znanstvenih disciplin. Vse te, od zgodovine do literarne teorije, imajo svoje izhodišče v uvidu, da položaj žensk tudi v tistih državah, kjer obstaja zakonska enakopravnost med spoloma, nikakor ni enak položaju moških. Da jim politična in pravna emancipacija še nista prinesli tudi enakosti, enakih možnosti in pravice do drugačnosti, različnosti itd. Da, skratka, tudi v modernih družbah vztrajajo bolj ali manj prikrito dvojna merila, ukrojena za vsak spol nekoliko drugače. In, da je spol še vedno prepogost določevalac usode ljudi.

Začetki pojava novih disciplin, ki so v svoje osišče vzele ženske, njihovo delo, ustvarjalnost, življenja, usode..., segajo v zgodnja sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Pomemben premik v zrelo obdobje so vse discipline, ki so nosile določevalno oznako 'ženske', dosegle v trenutku, ko je bila kot posebna kategorija konstruiran spol/Gender. Spol kot družbena in kulturna kategorija, katere značilnosti so zgodovinsko, časovno in prostorsko spremenljive in nikakor ne del 'naravnih' razmerij in danosti, je omogočil bolj poglobljene raziskave in plodnejše rezultate. Posebno potrditev so t.i. ženske študije dočakale s tem, da so neposredno 'sprovocirale' nastanek t.i. moških študij, v katerih so se bistvena spoznanja prvih potrdila tudi kot znanstveno teoretsko relevantna.

Literarna veda v začetku drugega vala ženskega gibanja ni bila v ospredju; večinoma je šlo za poskuse razširiti splošno politično dejavnost tudi v kulturo. *»Za številne feministične raziskovalke je tako osrednji problem združitev politične angažiranosti s tistim, kar splošno velja za 'dobro' literarno vedo. Če namreč veljavne kriterije o tem, kaj šteje za 'dobro', določajo beli meščanski moški, je verjetno malo možnosti, da bi feministično delo zadovoljilo prav tiste kriterije, ki jih poskuša spodbiti in zrušiti. Prizadevna feministična raziskovalka ima očitno le dve možnosti: ali si prizadeva za reformo teh kriterijev znotraj akademske institucije in ustvarja razsoden kritiški diskurz, ki poskuša ohraniti svoj feminizem, ne da bi pretirano pretresel akademski esteblišment, ali pa odpiše akademske kriterije vrednotenja kot nekaj nazadnjaškega in za njeno delo nepomembnega.«* (Moi, 37) Posebno v začetni fazi razvoja feministične literarne vede so se raziskovalke odločale za drugo, radikalno možnost. Kljub temu pa se je feministična literarna veda profesionalizirala že v osemdesetih letih in delovala znotraj institucij.

'Ženska literatura' je pojem, ki je dobil v osemdesetih letih 20. stoletja v zahodno evropskih državah (Nemčiji, Franciji, Veliki Britaniji) in v ZDA nov pomen. Če povzamemo po Silviji Borovnik (1995) lahko sintagmo 'ženska literatura' razumemo na tri načne:

1. kot literaturo, namenjeno ženskam oz. kot literaturo za ženske; v to skupino najpogosteje uvrščamo t.i. lahko, trivialno literaturo, ki pogosto nastopa na knjižnem trgu kot kolportažni roman;
2. kot sodobno, feministično literaturo, v kateri avtorice jasno izrekajo svoj (feministični) nazor in se borijo za pravičnejše mesto žensk v družbi.
»Pri slednji navadno ne gre za umetniško literaturo, temveč za mešanico programskih, bojevitih in retoričnih spisov, v katerih je najti tudi literarne prvine.« (Borovnik, 9);
3. kot umetniško literaturo, ki jo pišejo ženske.

Pogosto se različni nivoji medsebojno prepletajo. Namreč, predvsem v zgodnejših obdobjih, vsaj vse tja do druge polovice 20. stoletja, je bil družbeno zgodovinski in socialni milje pisočih žensk izjemno pomemben pri njihovem delu oz. je izjemno močno pogojeval njihovo pisanje, v vseh njegovih segmentih: motiviki, zgradbi, zvrstnosti, dogajalnem okolju, jeziku, odmevnosti in vplivu, bralni publiki itd. Patriarhalni okviri in globoka struktura evropskih družb vse od antike dalje pa so tisti, ki so najmočnejše določali načine ženskega vstopanja v svet tudi književne umetnosti. Če je že obstajalo žensko pisanje oz., če so ženske, čeprav redke pismene, pisale v vseh zgodovinskih obdobjih evropske zgodovine, pa je vse do vznika ženskega emancipacijskega/feminističnega gibanja v 19. stoletju ostajala ta tradicija neznana, vednost o predhodnicah nična in zato vsakršen razvoj skorajda nemogoč.

Če je nova disciplina v drugih kulturnih okoljih že dodobra uveljavljena, in tudi notranje izrazito razčlenjena, pa temu pri nas ni povsem tako. Res pa je, da se število raziskav, ki se ukvarjaj z žensko literarno ustvarjalnostjo, tudi pri nas povečuje; npr., na Oddelku za slovenščino ljubljanske Filozofske fakultete je nastala vrsta diplomskih, magistrskih in doktorskih nalog, katerih glavni predmet proučevanja so bile ženske, kot avtorice ali kot literarne junakinje.

Notranje je raziskovanje ženske literature izrazito pestro in sega od literarne zgodovine (proučevanje socialnih, zgodovinskih in ideoloških okoliščin, s katerimi so bile obremenjene in v katerih so delovale avtorice), preko literarno kritiškega pregleda dosedanjega/dosedanjih mest/a, ki so jih ženske (lahko) zasedale znotraj literarne zgodovine, pa vse do analiziranja in interpretiranja ženskih likov in ženskih podob v literarnih tekstih. »Nekateri se ustavljajo ob soočenju s sodobnimi avtoricami, ob t.i. ženski pisavi oz. ženskosti v pisanju in se ob tem naslanjajo na francoska teoretična dela (Irigaray, Cixous, Kristeva).« (Borovnik, 11)

Do nedavna je sintagma 'ženska literatura' imela drugačne pomene; tako je bila v 18. stoletju in kasnejših stoletjih s tem mišljena predvsem literatura, namenjena ženskam, ki so jo včasih tudi pisale ženske. V tem času so že obstajale različne ženske knjižnice in revije, katerih glavna naloga je bilo predvsem izobraževanje žensk. Če povzamemo po Borovnik, se je sredi 19. stoletja, npr., literarni zgodovinar Robert Prutz že pritoževal, da so ženske v literaturi »tako pogoste kot Židje.« (13) Ženska literatura, ne glede na to, kak množična je že bila, pa nikakor ni oz. ni mogla postati predmet znanstvenega opazovanja, kajti znotraj Literature je veljala za trivialno, boljše, manjvredno, nekaj, kar je treba sicer prenašati, nikakor pa ne tudi ocenjevati ob strani prave (po pravilu moške) Literature.

Danes je že povsem jasno, da je ženska literarna dejavnost stara vsaj toliko kot moška; drugo vprašanje seveda je, koliko nam jo uspe spoznati, iztrgati iz pozabe, in kako je vrednotena v primerjavi s sočasno moško tovrstno dejavnostjo. Dejstvo je, da so (in imajo) ženske značilno problematičen odnos do svoje preteklosti, kar gre pripisati predvsem njihovi skupinski podrejenosti v zgodovinskih družbah, ki vse temelje na patriarhalnih razmerjih neenakosti spolov. In dejstvo je, da tudi zaradi tega ženske svojih predhodnic niso poznale in so svoje delo vsakih znova začenjale od ničelne točke, brez referenčnih odnosnic s preteklostjo (Kar je sicer bistvena značilnost ustvarjalnih procesov pri moških).

Tudi zgodba razvoja in dometa literarne znanosti nas torej opozarja, da ženske paradigme v znanosti ni, ne more biti in ni priznana, brez podpore in opore v sočasnem ženskem gibanju.

Toril Moi zapiše: »*Eno od osrednjih načel feministične literarne ved je, da noben prikaz nikoli ne more biti nevtralen,*«(9) kajti njen osrednji cilj je že od nekdaj prav političen: »*patriarhalne prakse skuša razgaliti, ne pa jih nadaljevati.*«(10)

Dandanes obstajata dve feministični literarno-teoretski šoli: anglo-ameriška in francoska. V njenem okviru se odvija razprava o metodah, načelih in politiki znotraj feminističnega raziskovanja književnosti. Feministična literarna teorija ima svoj notranji razvoj in nikakor ne zastopa enotnih stališč, kakšno naj bo žensko pisanje. Tovrstne razprave so se močno razgrele predvsem ob začetkih razvoja znanstvene discipline v sedemdesetih letih, konkretno ob različnih branjih dela Virginije Woolf *A Room of One's Own*.¹

1. Elaine Showalter (V: *A Literature of Their Own*; razmišljanje ob delu V. Woolf *A Room of One's Own*) pravi, da je učinkovito feministično pisanje delo, ki prepričljivo izraža osebno izkušnjo v družbenem okviru; torej, politično opredeljeno pisanje. Po njenem mnenju je to najbolje postorjeno v maniri kritičnega in meščanskega realizma, v modernizmu le težko; zato tudi meni, »*da eseji V. Woolf ne podajajo nobene neposredne izkušnje, predvsem zato, ker ji je kot pripadnici višjega razreda manjkalo neposrednih negativnih izkušenj, da bi izpolnjevala pogoje za dobro feministično pisateljico.*«(Moi, 17) Meni celo, da pri njej ni najti »*nobenega koherentnega poskusa, da bi ustvarila nove modele, nove podobe žensk.*«(19) Pri tem se Showalter sklicuje na Györgya Lukacsa², ki mu je prav veliki realizem nad vsemi oblikami umetnosti. Čeprav E. Showalter ni proletarska humanistka, pa je v njenem pristopu zaznati močno vero v vrednote, vrednote tradicionalnega meščanskega humanizma liberalno-individualistične vrste. Pretresa neumorni seksizem patriarhalno družbe, ki zatira ženski poten-

---

1 Virginia Woolf (1882-1941), angleška pisateljica, članica t.i. bloomsburyske londonske literarno-kulturne skupine, ena najvidnejših predstavnic modernega romana 20. stol., pretrgala z realizmom in tradicionalno obliko romana, nadaljevala Proustovo in Joyceovo smer romana zavesti in v pripovedništvo vnesla mnoge tehnične in strukturne novosti. Zanima jo predvsem človeška zavest in njeno kroženje okoli osrednje teme, npr., ljubezen, zakon, lepota, minljivost, čas in zgodovina, osamljenost, bistvo človekovega bivanja. Objektivni čas je razbila na vrsto vtisov in subjektivnih refleksij v obliki notranjih monologov junakov in v upodobitvi njihovih duševnih procesov. Najpomembnejša dela: romani *Noč in dan*, 1919, *Jakobova soba*, 1922, *Gospa Dalloway*, 1925, *K svetilniku*, 1927, *Orlando*, 1928, *Valovi*, 1931.; eseji *Običajni bralec*, 1925. O njenem življenju gl. tudi »Virginia Woolf, 1882-1941«, Susanne Amrain, V: *Nore ženske*, ur. Sibylle Duda in Luise F. Pusch, Krtina, Ljubljana, 1995.

2 G. Lukacs (1885-1971); madžarski Jud, komunist, razvije marksistično estetiko, po kateri se družbeni razredi odlikavajo v književnosti in umetnosti. Odklanjal je neživljenjski socialistični realizem in poudarja pomen kritičnega realizma pisateljev 19. stol. Eden od utemeljiteljev sociologije književnosti. Menil je, da modernizem pomeni skrajno obliko fragmentiranega, individualističnega psihologizma, značilnega za zatiranje in izkoriščanje človeka v kapitalizmu. Zanj so bili tako futurizem kot nadrealizem dekadenc. Menil je, da le z močno vero v humanistične vrednote lahko umetnost postane učinkovito orožje v boju proti fašizmu. Dela: *Teorija romana*, 1920; *Zgodovina in razredna zavest*, 1923; *Problemi realizma*, 1955; *Balzac in francoski realizem*, 1951; *Razkroj uma*, 1954; *Zgodovinski roman*, 1955; *Posebnost estetskega*, 1963 in *Estetika*, 1964.

cial. Poudarja, da le tipi, t.j. posebni literarni liki, kot spoj zasebnega in javnega v človeškem subjektu, zagotavljajo v umetnosti potrebno stopnjo objektivnosti. Po Elaine Showalter je tip posebna sinteza, ki organsko veže splošno in posamezno, tako v likih kot v situacijah. In meni, da vsaka umetnost, ki upodablja delitev celotne človeške osebnosti na javni in zasebni sektor, prispeva k poglobljanju bistva človeka. Tako je po njenem nujno, da feministične pisateljice upodabljajo realistične leposlovne forme. Elaine Showalter se pridružuje tudi Patriacia Stubbs v mnenju, da naj bi dobro feministično leposlovje predstavljalo verodostojne podobe močnih žensk, s katerimi se bralke lahko poistovetijo.

Podobno priporoča tudi Marcia Holly v članku »Counsciousness and Authenticity: toward a feminist aesthetic/Zavest in avtentičnost: feministični estetiki naproti« iz leta 1975 (v zborniku *Feminist Literary Criticism*). Holly, npr., trdi, »da kot feministike iščemo resnično revolucionarno umetnost. Revolucionarna metnost pa je tista, ki izkoplje bistvo človekovega položaja, namesto da bi ohranjala lažne ideologije.« (Moi, 21) Taka estetika pa vodi v upodabljanje močnih, vplivnih žensk v književnosti.

Glavna težava tovrstnih pristopov je, poleg tega, da iz feministične perspektive izrivajo ključna dela avtoric 20. stoletja (ne le V. Woolf), ampak predvsem dejstvo, ki naj opozarja Moi, da »niso sposobne dojeti, da je tradicionalni humanizem, ki ga zastopajo, dejansko del patriarhalne ideologije. V njihovem središču je gladko poenoten jaz – bodisi individualen ali kolektiven – ki mu z eno besedo rečemo 'Človek/Moški'... Kot bi dejale Lucu Irigaray in Helene Cixous, je ta integralni jaz dejansko falični jaz, skonstruiran po modelu samozadostnega, mogočnega falusa. Veličastno avtonomen se otrese vseh konfliktov, protislovij in dvoumnosti. V tej humanistični ideologiji je jaz edini avtor zgodovine in literarnega teksta. Zgodovina in tekst nista nič več drugega kot 'izraz' tega edinstvenega posameznika: vsa umetnost postane avtobiografija, le okno v jaz in svet, in nima nobene svoje realnosti. Tekst je okrnjen in pasiven, 'ženstven' odsev neproblematično 'drugega', 'možatega' sveta ali jaza.« (21-22)

2. Takemu pogledu in zahtevam nasprotuje, npr., Julija Kristova, ki zavrača tako biologizem kot esencializem in trdi, da je treba feministični boj zgodovinsko in politično videti tri stopenjsko: 1. ženske zahtevajo enak dostop do simbolnega reda; liberalni feminizem; zahteva po enakosti; 2. ženske v imenu razlike zavračajo moški simbolni red; radikalni feminizem; povzdigovanje ženstvenosti; in 3. ženske zavračajo dvojnost med možatim in ženstvenim kot nekaj metafizičnega (tudi to je stališče Kristove). To, tretje stališče je tisto, ki »dekonstruira opozicijo med možatostjo in ženstvenostjo in tako nujno izzove sam pojem identitete.« (Moi, 26)

Za ženske feministke je še vedno politično nujno, da branijo ženske kot ženske, da bi kljubovale patriarhalnemu zatiranju, ki zaničuje prav ženske kot ženske. Tako naj bi V. Woolf s konceptom androginije (*Orlando*) poudarjala prav to, ne beg pred lastnim spolom, pred določeno identiteto lastnega spola, ampak prepoznanje njene ponarejajoče metafizične narave. V. Woolf je dojela, da mora biti cilj feminističnega boja prav dekonstrukcija smrtonostnih binarnih opozicij moštosti in ženstvenosti. Teorija, ki zahteva dekonstrukcijo spolne identitete je dejansko avtentična feministična torija.

Anglo-ameriška feministična literarna veda

Klasični feministični deli s tega področja sta:

- › Betty Friedan, *The Feminin Mystique/Ženstvena skrivnost* iz leta 1963, ki sovпада z vznikom novega feminizma in pojasnjuje vzročne povezave med zatiranjem žensk skozi zgodovino in zatiranji vseh drugih vrst (po rasi, veri, razredu,...), in
- › Kate Millett, *Sexual Politics/Politika spola* iz leta 1969 (doktorska disertacija, ki je postal knjižna uspešnica po vsem svetu); razdeljena na tri dele: 1. »Sexual Politics« govori o naravi razmerja moči med spoloma; 2. »Historical Background« proučuje usodo feminističnega boja in njegovih nasprotnikov v 19. in 20. stoletju; 3. »The Literary Reflection«, kako se politika spolne moči udejanja v delih Angleža David Herbert Lawrence (*Beli pav, Zaljubljena žena, Ljubimec Lady Chatterly, Devica in cigan*), ZDA, dramatik Henryja Millerja (*Smrt trgovskega potnika, Vsi moji sinovi, Lov na čarovnice*), ZDA Normana Mailerja (*Goli in mrtvi, Park jelenov, Zakaj smo v Vietnamu*) in Francoza Jeana Geneta (*Na smrt obsojeni, Naša sveta Gospa, Služkinji, Dnevnik tatu*). Knjiga je feministično obravnavo književnosti vzpostavila kot analitično silo in je, zaradi svoje vplivnosti, postala 'mati' vseh kasnejših knjig feministične literarne vede.

Kate Millett trdi, da je za pravilno razumevanje književnosti treba proučevati družbene in kulturne kontekste. Njena drznost je v tem, da 'bere proti toku' literarnega teksta – pokaže, kako ravno konflikt med bralcem in avtorjem/tekstom lahko razkrije postavke, ki so podlaga kakega dela. Zagovarja bralkino pravico, da zavzame svoje lastno stališče in zavrne podedovano hierarhijo teksta in bralca/ke. Njen slog izziva avtorjevo avtoriteto. Njena metoda uniči prevladujočo podobo o bralcu/ki, raziskovalcu/ki kot pasivnem/ženstvenem sprejemniku avtoritarnega diskurza in kot taka ustreza političnim namenom feminizma.

Moi njeno knjigo ocenjuje takole: »Avtoričina opredelitev politike spola je na kratko taka: proces, s katerim vladajoči spol skuša ohraniti in razširiti svojo oblast nad prodrejenim spolom. Okoli te edine izjave se vrsti vsa knjiga, ki je retorično zgrajena tako, da prikazuje vztrajnost in prodornost tega procesa v celotnem kulturnem življenju. Vse svoje teme in primere je izbrala ...zato, ker to tezo ponazarjajo. Kot retorična izjava je torej knjiga izjemno poenotena, močna pest v sončni pletež patriarhata«. (Moi, 40)

- Leta 1966 izide delo Katherine M. Ogers: *The Troublesome Helpmate. A History of Misogyny in Literatur*, študija mizoginije v književnosti, o kulturnih vzrokih

moške mizoginije, ki so: 1. zavračanje spolnosti ali občutek krivde; 2. upor proti idealizaciji, s katero moški povečujejo ženske, 3. patriarhalna čustva, želja po ohranjanju moške prevlade nad ženkami, ki je tudi najpomembnejši vzrok mizoginiji, ker je v družbi najširše in najtrdneje ukoreninjen, pravi avtorica.

- Mary Ellmann, *Thinking about Women* iz leta 1968, v kateri pravi: »predvsem me zanimajo ženske kot besede«. Njena knjiga je skupaj z delom Millett osnovni vir navdiha za študije 'ženskih podob', »Images of Women Criticism«, za iskanje ženskih stereotipov v delih moških piscev in v kritičnih kategorijah, ki jih moški kritiki uporabljajo pri presojanju ženskih del. Gre prav za posebno vejo literarne vede. Njena temeljna teza je, da je zahodna kultura na vseh nivojih prežeta s pojavom »mišljenja po spolni analogiji«/thinking by sexual analogy; gre za splošno težjo, »da bi razumeli vse, še tako spremenljive pojave v luči svojih izvornih in preprostih spolnih razlik; in razvrstili skoraj vse izkušnje po spolni analogiji.«(Moi, 45) Kar, seveda, pomembno vpliva na naše dojemanje svet: »Ponavadi na zunanji svet prenesemo ne le spolno izrazje, ampak celo spolno prepričanje. Vse oblike so podvržene našemu konceptu moškega in ženskega temperamenta.« Skušna razgaliti nelogično in smešno naravo tega spolnega načina mišljenja.

V nadaljevanju razlaga, da je v našem svetu postala reproduktivna sposobnost žensk skoraj družbeno zastarela, fizična moč moških pa odveč; iz česar sledi, da ne bi več smeli čutiti potrebe po razmišljanju v spolnih stereotipih kot so moški=močan, aktiven, ženska=šibka, pasivna. Vendar take in podobne predstave, ki so spolne kategorije, vplivajo na vse plati človekovega življenja, ne nazadnje na intelektualne dejavnosti, kjer so metafore o plodnost, brejosti, nosečnosti in porodu osrednjega pomena.

V 2. poglavju, »Falična veda/Fhallic criticism« se ukvarja s spolno analogijo v literarni vedi; »Z nekakšno sprevrnjeno zvestobo se razpravljanje moških o ženskih knjigah vedno brez zamude ustavi na isti točki, namreč pri ženstvenosti. Knjige, ki so jih napisale ženske, obravnavajo kritiki kot bi bile same ženske, in literarna veda je najsrečnejša, kadar se loti intelektualnega merjena oprsij in bokov.« (Moi, 46) Navaja enajst poglavitnih stereotipov ženstvenosti, kot jih prikazujejo moški pisatelji in teoretiki: »brezobličnost, pasivnost, nestabilnost, omejenost, pobožnost, telesnost, duhovnost, iracionalnost, voljnost, nepopravljiva lika Čarovnice in Furije.«(Moi, 46-47) 4. poglavje z naslovom »Differences in tone/Razlika v tonu« razpravlja o trditvi, da »daje moško telo izjavam verodostojnost, žensko telo pa jim jo jemlje«. Avtorica trdi, da se moški po izročilu odločajo za pisanje v odločnem, avtoritarnem slogu, ženskam pa so odrekli jezik rahločutnosti. Mary Ellmann izraža izrazit odpor do avtoritete in tradicionalnega realizma; trdi tudi, da moškim glasovom zavestno ali nezavedno pripisujemo avtoriteto nad ženskimi.

To tezo je ponazorila tudi danska feministična raziskovalka Pil Dahlerup s člankom iz leta 1972, »Nezavedne drže nekega kritika«, v katerem razpravlja o odzivu nekega danskega kritika na poezijo danske pesnice Cecil Bodtke. Ker je namreč Cecil

na Danskem tako moško kot žensko ime, je kritik v oceni njene prve pesniške zbirke, leta 1955, sklepal, da ima opravka s pesnikom. V tej vzneseni kritiki mrgoli aktivnih glagolov, pridevnikov je razmeroma malo, tisti, ki se pojavljajo, pa so močno pozitivni: radostno, navdušeno, bogato ipd. Leto kasneje je isti kritik pisal o drugi zbirki te iste Cecil, zdaj je že ugotovil, da gre za žensko, in čeprav je o njeni poeziji pisal s toplim navdušenjem, je besedišče njegove hvale doletela zanimiva sprememba: zdaj je poezija Cecil le še prijetna, pridevnikov je trikrat več, spremenili pa se niso le po naravi (čedno, zdravo, trezno), ampak kažejo tudi skrb zbujujočo nagnjenost do določil (»nekako«, »določeno«, »verjetno«), ki jih v prvi kritiki ni bilo. Osrednji pridevnik kritikovega diskurza pa postane 'majhen', ki se je pri oceni 'moškega' pojavil le enkrat. Sklep Pil Dahlerup je, da kritikova drža nezavedno razkriva dejstvo, da, kot meni Mary Ellmann, moški kritiki glasu, za katerega vedo, da je ženski, kratko in malo ne morejo pripisati iste ravni avtoritete. Tudi kadar so delu ženske naklonjeni, samodejno izbirajo pridevnik in fraze, ki opisujejo žensko poezijo kot očarljivo in sladko (kakršne bi ženske morale biti), ne pa kot resno in pomembno (kakršni naj bi bili moški).

Mary Ellmann se v zadnjem poglavju »Responses/Odzivi« ukvarja z različnimi strategijami, s katerimi se ženske poskušajo spopadati s patriarhalnim navalom. Prikaže, kako znajo pisateljice za svoje lastne namene tudi izkoristiti stereotipe o sebi in svojem pisanju, ki so jih ustvarili moški. Jane Austen, npr., tako spodkopava avtoritarni glas pisca z bistroumjem in ironijo.

Celoten tekst *Thinking about Women* Mary Ellmann je ironična mojstrovina in prav bistroumje je pomemben del njenega dokazovanja. Prav njen porogljiv humor je tisti, ki je veliko prispeval k toplemu kritičnemu sprejemu knjige, čeprav se nekateri kritiki niso mogli ogniti izrekanju hvale prav s stereotipi, s katerimi se ukvarja ona v knjigi. Tako lahko na eni od izdaj na zadnji platnici preberemo kritikovo mnenje: »Spolna neumnost, ki izkrivlja naše razmišljanje o ženskah, ni bila še nikoli tako dobo razgaljena. Za konec pa še tisto, kar je najboljše in najbolj pohvalno: Mary Ellmann je napisala duhovito feministično knjigo.« Z drugimi besedami: si vemo, da so feministke suhoparne puritanke, to pa je razlog več, da hvalimo avtorico, častno izjemo.

Primer »Ženskih podob« ali primer zgodnje feministične literarne vede

Pristop študij 'ženskih podob' k književnosti se je izkazal za izjemno plodovito vejo feministične literarne vede, vsaj kar zadeva število del.

Leta 1972 je tako izšel osrednji zbornik esejev *Images of Women in Fiction: Feminist Perspectives/Ženske podobe v leposlovju: feministična perspektiva*, ki je bil napisan kot prvi učbenik, namenjen ameriškim kolidžem in prinaša predavanja o ženskah v književnosti, večinoma preučevanje ženskih stereotipov pri moških pisateljih. Delo je bilo večkrat ponatisnjeno. Urednica Susan Koppelman Cornillon je v knjigo vključila enaindvajset avtorjev, devetnajst ženk in dva moška. V esejih proučujejo pisatelje in

pisateljice 19. in 20. stoletja in tako eni kot druge so deležni ostre kritike na račun ustvarjanja 'neresničnih' ženskih likov. Ob branju, nam postane jasno, da proučevanje 'ženskih podob' v leposlovje pomeni proučevanje napačnih 'ženskih podob' v leposlovju izpod peres avtorjev obeh spolov. 'Resničnost' in 'izkušnja' sta predstavljeni kot najvišji cilj umetnosti/književnosti, temeljna resnica, ki jo morajo podajati vse oblike leposlovja. Iz dela veje vprašljiva predstava, da umetnost mora in more natančno in do najmanjših podrobnosti odsevati življenje, kar je zahteva po ultra realizmu. Vztrajanje po avtentičnosti pa okrni vsako književnost na razmeroma poenostavljene oblike avtobiografije, obenem pa pušča večji del sveta umetnosti zunaj teh meja. Pisateljice namreč vedno izbirajo prvine, ki jih želijo porabiti v svojem tekstu.

Širši problem, ki se tu zastavlja, je očitno problem realizma kot nasprotja modernizmu, gre za napad na modernizem. Modernist je obtožen, na primer, da zanemari izključevanje na podlagi razred, rase, spola. Ob zahtevi po realizmu pa se v zborniku pojavlja še zahteva po upodabljanju vzornic v književnosti; prihaja torej do konflikta zahtev: feministična bralka noče le videti odseva svojih izkušenj v leposlovju, ampak si prizadeva poistovetiti se z močnimi, impresivnimi ženskimi liki. Zato ta metoda: 1., ne prepozna literarnosti književnosti, 2., se nagiba k nevarnemu antiintelektualizmu, 3., ima skrajno naiven pogled na odnos med književnostjo in resničnostjo ter med avtorjem/co in tekstom, 4., je pretirano kritična do del pisateljic, ki so pogosto pisale v ideoloških okoliščinah, v katerih je bilo povsem nemogoče zadostiti feminističnim zahtevam iz začetkov sedemdesetih let 20. stoletja, 5., popolna odsotnost teoretične literarne zavesti pri teh prvih feminističnih raziskovalkah književnosti.

Žensko pisanje in pisanje o ženskah

Okoli leta 1975 so se začela v središču zanimanja literarne vede pojavljati izključno dela pisateljic, prišlo je do proučevanja pisateljic kot skupine. Ne kot skupine, ki piše enako ali vsaj kaže slogovne podobnosti, ki so izrazito ženstvene, ampak, da imajo ženske posebno zgodovino, ki se jo da analizirati, ekonomijo njihovega odnosa do književnega tržišča, učinki družbenih in političnih sprememb statusa žensk na posameznice in implikacije stereotipov o pisateljici ter omejitve njene umetniške avtonomije.

- Tako je leta 1978 izšla antologija *Feminist Criticism: Essays on Theory, Poetry and Prose/Feministična literarna veda: Eseji o teoriji, poeziji in prozi*, ki vključuje le ženske avtorice in v katerih avtorji obravnavajo le teoretska vprašanja ali dela pisateljic. V središču raziskovanja je postavljena ženska.

S tem se začne 2. faza feminističnih raziskav literarne vede, ki jo ponazarjajo tri dela iz konca sedemdesetih let, ki vidijo pisateljice kot del specifično ženskega literarnega izročila ali subkulture; pomembnejša, referenčna dela:

1. Ellem Moers, *Literary Women*, 1976,
2. Elaine Showalter, *Litarature of Their Own*, 1977 in
3. Sandre Gilbert in Susan Gubar, *The Madwomen in the Attic/Nora ženska na podstrešju*, 1979.

Dela pomenijo prehod zrelo dobo anglo-ameriške feministične vede in prinašajo pomembne študije o pisateljicah v britanski in ameriški literarni zgodovini. Vsa tri dela skušajo opredeliti izrazito žensko izročilo v književnosti, ker, kot pravi Elaine Showalter, »da izhaja žensko literarno izročilo iz še vedno razvijajočega se odnosa med pisateljicami in njihovo družbo«. (Moi, 63) Za te avtorice je torej družba in ne biologija tista, ki v ženski izoblikuje drugačno dožemanje sveta.

Ad1) V delu Ellem Moers, *Literary Women* se kaže vpliv Betty Friedan in njenega dela iz leta 1963 *The Feminin Mistique*. Avtorica poudarja, da je politično nujno obravnavati ženske kot ločeno skupino, če hočemo učinkovito razorožiti običajno patriarhalno strategijo, ki ženske postavi v splošno kategorijo 'človek/ moški' in jih tako utiša. Delo je prvi poskus opisati zgodovino pisanja žensk kot hitrega in silovitega podpovršinskega toka, ki teče pod glavnim moškim izročilom ali ob njem. Prinaša pregled del angleških, ameriških in francoskih pisateljic od poznega 18. do 20. stoletja; vključuje povzetke zgodb, poudarki so na osebnih podrobnostih in življenjepisnih anekdotah.

Moi k njen knjigi, ki je sicer navdihnila mnoge naslednice, dodaja: »*Kljub temu pa prvo navdušenje nad odkritjem novega ozemlja zlahka plahni in bralki iz leta 1985 se utegne zdeti, da knjiga... ne zadovoljuje zares niti kot literarna zgodovina niti kot literarna razprava. Preveč se spušča v naključne podrobnosti, premalo se zaveda literarne teorije, da bi se dobro obnesla kot razprava, n dosti preveč je omejena v svojem pojmovanju zgodovine in njenega odnosa do književnosti, da bi bila prepričljiv kot zgodovinopisje. Za Ellen Moers je zgodovina predvsem dobra zgodba ali privlačna fabula, s katero se poistovetiš in sočustvuješ... Kot pregled del angleških, ameriških in francoskih pisateljic... rabi kot koristen uvod, vendar ga zdaj komajda lahko beremo še kako drugače kot pionirsko delo, odskočno desko z zrelejše feministične literarne zgodovine, ki so se pojavile leto ali dve po njegovem izidu.*« (64-65)

Ad2) Elain Showalter se v delu *Literature of Their Own* iz leta 1977 ne strinja z Ellem Moers, da je književnost žensk mednarodno gibanje, ločeno od glavnega toka, a mu komajda podrejeno, podpovršinski tok, hiter in silovit; in opozarja na minljivost ženske literarne slave ali na to, da pisateljice, ki so bile priznane med sodobniki, v dokumentih poznejših rodov brez sledu izginejo. »*Tako se vsak rod pisateljic znajde pred zgodovino in je prisiljen vedno znova kovati zav-*

est o svojem lastnem spolu. Spričo teh zastojev in tudi sovraštva do samih sebe, ki je pisateljice odtujilo od občutka kolektivne identitete, se zdi nemogoče govoriti o 'gibanju'.«(Moi, 66) Avtorica skuša opisati žensko literarno izročilo v angleškem romanu od generacije sester Brontë³ do danes in pokazati, kako je razvoj le-teh podoben razvoju vsake literarne subkulture. Pri tem odkrije tri glavne stopnje zgodovinskega razvoja, ki naj bi bile skupne vsem subkulturam: 1., stopnja posnemanja načinov dominantnega izročila in ponotranjenja njegovih standardov in pogledov na družbene vloge; 2., stopnja protesta proti tem standardom in vrednotam ter zagovarjanje pravic ter vrednot manjšin, z zahtevo po avtonomiji vred; 3., stopnja samodkrivanja, obračanja navznoter, ki je delno osvobojeno odvisnosti od opozicije iskanje lastne identitete. Pri pisateljicah bi bilo terminološko ustrezno te stopnje imenovati: 1., ženstvena/feminin, ki se začne s pojavom moških psevdonimov v 40-tih letih 19. stoletja do smrti George Eliot⁴; 2., feministična/feminist, od 1880 do 1920 in 3., ženska/female, ki se je v 60-tih letih s feminističnim gibanje razvila v novo smer. Največji pomen Elaine Showalter je, da vnovično odkriva pozabljene ali spregledane pisateljice, njeno delo je pravi rudnik podatkov o manj znanih pisateljicah tega obdobja.

Ad3) *The Madwoman in the Attic*, Sandre M. Gilbert in Susan Gubar iz leta 1979, je niz predirljivih študij o pomembnih pisateljicah 19. stoletja: Jane Austen⁵, Mary Shelley⁶, sester Brontë, George Eliot, Emily Dickinson⁷. Avtorici skušata na novo osvetliti naravno značilnost ženskega literarnega izročila 19. stoletja in oblikovati velikopotezno novo teorijo o literarni ustvarjalnosti žensk;

---

3 Charlotte, 1816-1855; napiše štiri romane, najpomembnejši *Jane Eyre* iz 1847, ki je bil leta 1955 v slovenščino preveden pod naslovom *Sirota iz Lowooda*. Emily, 1818-1848, pesmi in roman *Wuthering Heights*, 1847, ki je bil leta 1962 preveden v slovenščino kot *Viharni vrh*. In Anne, ki je pisala pesmi.

4 S pravim imenom Mary Ann Evans, 1819-1880. Od leta 1849 je živela v Londonu v intelektualnih krogih; bila med prvimi, ki so sprejeli razvojno teorijo. Prva pomembna angleška predstavnica psihološkega socialnega realizma; vrsta romanov s snovjo s podeželskega okolja v viktorijanski dobi in s težiščem na moralnih vzgibih, ki motivirajo junake, dobri orisi značajev, živahna, intenzivna pripoved, mojstrski dialogi; romani *Adam Bede*, 1859, *Mlin na reki*, 1860, preveden v slovenščino leta 1961, ind.

5 Jane Austen, 1775—1817; avtorica vrste romanov, v katerih v nasprotju s tedanjo modo sentimentalnega in grozljivega romana prikazuje življenje realistično, opisuje višje angleške sloje na podeželju s humorjem in z ironijo, prikazuje njihovo hinavščino, omejenost in častihlepnost. Konflikti so prikazani v socialnih razlikah, junaki so psihološko dobro orisani, odlikuje jo spretna, tekoča pripoved, odlični dialogi. Vrsta njeni romanov je bila v 20. stol. ekranziranih in uporabljenih kot podlage za filmske scenarije. *Razsodnost in rahločutnost*, 1811, *Prevzetnost in pristranost*, 1813, *Mansfield Park*, 1814, *Northangerska opatija*, 1818, *Prepričevanje*, 1818.

6 Mary Shelley, 1797-1851; zaslovela predvsem kot avtorica fantastično-grozljivega romana *Frankenstein*, 1818, prevedenega v slovenščino leta 1970. Hči Mary Wollstonecraft.

7 Emily Elizabeth Dickinson, 1830-1886; ameriška pesnica, njene pesmi, preko 1000, so izšle šele posthumno, *Poems*, 1890-96. Globoko občutena, k mistiki nagnjena lirika, ki jo odlikujejo učinkovite podobe, pogoste elipse, besedna večpomenskost. Blizu modernim tokovom 20. stol.

poglavje: »Towards a feminist poetics«, kjer skušata »zagotoviti modele za razumevanje dinamike ženskega literarnega odziva na moška literarna določila in zapovedi.« (Moi, 67) Njena raziskava kaže, da v 19. stoletju, tako kot še danes, dominantna patriarhalna ideologija predstavlja umetniško ustvarjalnost kot v temeljih moško lastnost; pisec zaplodi/fathers' svoj tekst. Zato »imajo ustvarjalne ženske hude težave, ko se spopadajo s posledicami takega falocentričnega mita o ustvarjalnosti.« (Moi, 67) Ker je ustvarjalnost opredeljena kot nekaj moškega, iz tega sledi, da so dominantne literarne podobe ženstvenosti obenem moške fantazije. Ženskam je odvzeta pravica, da bi ustvarjale svoje podobe ženskosti, in se morajo podrežati patriarhalnim standardom, ki so jim vsiljeni. Za 'večno ženstveno' – od Dantejeve Beatrice dalje velja za idealno žensko pasivno, pohlevno in predvsem nesebično bitje. Vendar se za angelom skriva pošast: moška idealizacija ženske je moški strah pred ženstvenostjo. »Ženska pošast je ženska, ki noče biti nesebična, ki ima povedati zgodbo – skratka ženska, ki zavrne podreženo vlogo, ki ji jo je namenil patriarhat.« (Moi, 68)

Avtorici se lotevata tudi vprašanja položaja umetnice pod patriarhatom; pisateljica neogibno trpi zaradi hromeče bojzani pred avtorstvom. Če je avtor opredeljen kot moški in jo je sam že opredelil kot njegovo bitje, kako naj si sploh drzne prijeti za pero!? Vendar avtorici na to vprašanje ne odgovarjata oz. je njun odgovor zapleten. Menita, da so osnovna vprašanja, na katera mora feministična literarna veda odgovoriti: ali naj avtorica zveni kot moški avtor, ali naj uporablja svoje besedišče in vztraja pri svojem gledišču?!

Ženske avtorice 19. stoletja skušajo najti svojo pot iz strahu pred lastnim avtorstvom, tudi tako, da iščejo predhodnice. Odločile so se, da bodo ustvarjale po svoje, po žensko izpovedovale svojo resnico. In to je tudi glavna poanta njune knjige: pisateljice so se odločile, da bodo, če si sposodimo besede Emily Dickinson, »povedale vso resnico, a po svoje«, ali kot pravita avtorici v morda najbolj ključnem odlomku svoje knjige:

»Ženske od Jane Austen in Mary Schalley do Emily Brontë in Emily Dickinson so ustvarile literarna dela, ki so v nekem smislu palimpsestna, dela, v katerih površinski vzorci skrivajo ali zamegljujejo globje, manj dostopne (in družbeno manj sprejemljive) pomenske ravni. S tem se je tem avtoricam posrečila težka naloga, da so dosegle pristno žensko literarno avtoriteto, in sicer tako, da so se patriarhalnim literarnim standardom obenem poredile in jih ovrgle.« (Moi, 68) Povedano še drugače: za avtorici je ženski glas zahrbtnen, pa vendarle resničen in pristno ženski glas.

In kje je nora ženska s podstrehe in naslova? Avtorici menita, da je prisotna v vsem ženskem pisanju; »Ponavadi je v nekem smislu avtoričina dvojnica, podoba njenega lastnega strahu in besa. Dejansko večina poezije in leposlovja žensk pričara takšno noro

bitje, da se lahko avtorice sprijaznijo s svojimi edinstveno ženskimi občutki fragmentacije, s svojim predirnim občutenjem neskladnosti med tistim, kar so, in tistim, kar naj bi bile.«(Moi,70) Avtorici trdita, da je 'nora dvojnica' ali 'ženska avtorska shizofrenija' skupna značilnost vseh romanov 19. stoletja, obravnavanih v njuni knjigi, in da je to bitje prav tako osrednji lik leposlovja žensk v 20. stoletju. Lik nore ženske je torej dobesedno odgovor na vprašanja o ženski ustvarjalnost. Lik nore ženske postane simbol pretanjene literarne strategije, ki daje po mnenju avtoric ženskemu leposlovju 19. stoletja revolucionarno ost. Angel in pošast, mila junakinja in besnega norica so aspekti avtoričine samopodobe, pa tudi prvine njenih verolomnih antipatriarhalnih strategij. Nadalje avtorici obdelata paleto binarnih opozicij in opozorita na pogosto rabo podob ujetosti in bega, bolezni in zdravja, fragmentacije in celovitosti. Njuno izvirno branje je imelo veliko posnemovalk.

Kritika Moi (71-74); tako kot Kate Millett avtorici trdita, da je lik-nora ženska avtoričina dvojnica. Njun pristop predpostavlja resnično žensko, skrito za patriarhalno tekstno fasado, naloga feministične raziskovalke pa je, da njeno resnico razkriva. S tem pritrjujeta t.i. avtobiografski 'faličnosti', po kateri moški raziskovalci sklepajo, da je žensko pisanje nekako bliže ženski izkušnji, kot je moško moški, da ženski tekst je(!) avtorica ali vsaj podaljšek njenega nezavednega. To spominja na redukcioniistične metode, da je edina resnica teksta avtoričin feministični bes. To stališče lahko preoblikuje vse tekste pisateljic v feministične teste.

Na tem mestu se je potrebno spomniti Rolanda Barthesa (1915-1980; *Na ničelni točki literature, Mitologije, Kritični eseji, Roland Barthes o Rolandu Barthesu*), ki v eseju *Smrt avtorja* opozarja, da s tem, če v tekst uvedemo avtorja, mu s tem vsilimo neko zaježitev, zamejimo pisanje. Meni, da se je potrebno sprijazniti, z mnogoterostjo pisanja, kjer je »treba vse razplesti, vendar pa ni treba ničesar dešifrirati.« Avtorici namreč predpostavljata, da obstaja pristni ženski avtorski glas kot bistvo vseh tekstov, ki so jih napisale ženske.

Vprašanju, ki se iz njunega dela ponuja kar samo, je, kako so ženske sploh uspele pisati, ko pa jih je nenehno obkrožala patriarhalna indoktrinacija, se avtorici izogneta. Zakaj imajo pisateljice kljub vsemu možnost ustvarjati? Na to lahko odgovori le podrobnejša razprava o protislovni, fragmentarni naravi patriarhalne ideologije. Gre za vprašanje paradoksalnih reproduktivnih aspektov patriarhalne ideologije. Tako bi lahko rekli, da je v 19. stoletju buržoazni patriarhat s svojo naklonjenostjo liberalnemu humanizmu dal strelivo k razraščanju meščanskega feminističnega gibanja. Pri patriarhatu gre za vsiljevanje nekaterih družbenih standardov ženstvenosti vsem biološkim ženskam prav zato, da bi verjeli, da so izbrani standardi ženstvenost naravni. Tako lahko žensko, ki se noče prilagoditi, označijo tako za nežensko kot za nenaravno. V patriarhalnem interesu je, da sta ta dva izraza temeljito pomešana.

Teoretske refleksije

Annette Kolodny, anglo-ameriška feministična raziskovalka; leta 1975 napiše *Nekaj opomb k opredeljevanju feministične literarne vede*. Glavna tema je študij ženskega pisanja kot ločene kategorije. Pri ženskih avtoricah odkriva več značilnih slogovnih vzorcev, najpomembnejša sta: 1., reflektivna percepcija; ko junakinja odkrije, najde sebe v dogajanju, ki ga ni načrtovala, v položajih, ki jih ne razume docela; in 2., inverzija; kadar so stereotipizirane, tradicionalne literarne podobe žensk sprevrnjene v komične namene, da bi razkrile svojo skrito realnost, ali da bi zaznamovale svoje nasprotje.

Elaine Showalter, ena najpomembnejših feminističnih raziskovalk književnosti v ZDA; 1979 *Toward s feminist Poetics/Feministična kritika*: označuje obstoj dveh feminističnih literarnih ved: 1., feministična kritika, ki se ukvarja z žensko kot bralko in 2., ginokritika, ki se ukvarja z žensko kot pisateljico. Ginokritika obravnava zgodovino, teme, žanre, strukture literature, ki jo pišejo ženske, psihodinamiko ženske ustvarjalnosti, študij pisateljic in njihovi del. Neha se uklanjati moškim vrednotam in se poskuša osredotočiti na znova vidni svet ženske kulture. To bo, po njenem, najučinkoviteje, če na avtorice in tekste prenesemo antropološke teorije; feministična raziskovalka naj bo pozorna na zgodovinske, antropološke, psihološke, sociološke aspekte ženskega teksta.

V tekstu *Feministična literarna veda v divjini* iz leta 1981 predstavi štiri osrednje usmeritve sodobne feministične literarne vede: 1. biološka, 2. lingvistična, 3. psihoanalitična in 4. kulturna.

Hyra Jehlen, leto 1981, *Arhimed in paradoks feministične literarne vede*, esej o protislovju med 'presodnimi' in 'političnimi' branji. Avtorica zagovarja radikalni komparativizem v feminističnih študijah na splošno. Meni, da feminističnim raziskovalkam škodi, da se bavijo le z ženskim literarnim izročilom. Ugovarja težnji po ustvarjanju nekake ženske enklave, ločne od vesolja maskulinističnih predpostavk in si želi, da bi ženske študije postale »preiskave vsega- iz ženske perspektive«. Za odkrivanje razlik med pisanjem moških in žensk priporoča primerjavo.

Bistvena (in hitra) razlika med anglo-ameriški in francoski teoretičarkami: prve se nagibajo predvsem h kulturnozgodovinskim, na avtorice osredotočenim branjem, pri drugih so pogosto v ospredju ahistorične, ideološke kategorije.

Francoska feministična veda

Od Simone de Beauvoir do Jocquesa Lacana.

Simone de Beauvoir⁸ je leta 1949 izdala *Drugi spol* I, II. In v njem izrazila misel, da bo »le socializem naredil konec zatiranju žensk«, zato se je imela za socialistko in ne feministko. Leta 1974 pa se je pridružila MLF-Osvobodilno gibanje žensk in se prvič razglasila za feministko. *Drugi spol* ne temelji na marksistični teoriji, ampak na Sartrovi eksistencialistični filozofiji. Osrednja teza: v celotni zgodovini so ženske reducirane na objekte za moške, ženska velja kot Drugi moškemu, odvzeta ji je pravica o njene lastne subjektivnosti in odgovornosti za njena dejanja. Te temeljne predpostavke vladajo vsem aspektom družbenega, političnega in kulturnega življenja. Same ženske ponotranjijo to vizijo objekta in živijo v nenehnem stanju neavtentičnosti. To, da ženske pogosto udeležujejo vloge, ki jim jih je predpisal patriarhat, ne dokazuje, da je patriarhalna analiza žensk pravilna: Simone zavrne vsakršno predpostavko o ženski naravi, bistvu: »Ženska se ne rodi, ženska postane!« Socializem je zanjo nujen kontekst za feminizem; to njeno tezo so preveli predvsem v Skandinaviji in Veliki Britaniji. V Skandinaviji se poudarek na socializmu kaže tudi v feministični literarni vedi: v težnji, da bi tekstno analizo umestili znotraj temeljito raziskanega opis razrednih struktur in razrednega boja v času nastanka literarnega dela. Simone de Beauvoir zavrne tudi psihoanalizo.

Francoski feminizem po letu 1968,

ali novi francoski feminizem, je otrok nemirov maja 1968. V tem polemizirajočem intelektualnem ozračju so se pojavile prve feministične skupine (podobna izkušnja v ZDA: ženske se bore skupaj z moškimi, a jih le ti še vedno seksistično obravnavajo). Oblikujejo se ekskluzivno ženske skupine. Zanimanje za psihoanalizo je osrednje med pariškimi intelektualci; Američanke so silovito odklonile Freuda, Francozinje pa niso dvomile, da lahko psihoanaliza ponudi emancipacijske teorije osebne in pot k raziskovanju nezavednega. = oboje pa je nujno za analizo zatiranja žensk v patriarhalnih družbah. Pariški feminizem diši po elitizmu intelektualne struje.

V Franciji je le malo feministične literarne vede; francoske feministične raziskovalke se pogosteje ukvarjajo s problemi teksta, lingvistične, semiotične (sporazumevanje z znaki, gibi...) ali psihoanalitične teorije ali pa pišejo tekste, kjer se prepletata teorija in poezija.

---

⁸ Simone de Beauvoir, 1908- 1986, francoska pisateljica in esejistka. Njeno delo je bilo tesno povezano z delom J. P. Sartra; objavljala eksistencialistične eseje, filozofske spise, potopise, drame, romane z avtobiografskimi elementi. Posebno se je zanimala za položaj žensk in odnose med spoloma; dolgo časa se deklarira kot ne-feministka in meni, da je zgolj zmaga delavskega razreda proti kapitalizmu tista, ki bo vzpostavila enakost tudi med spoloma. V kasnejšem obdobju svoje stališče spremeni. *Drugi spol* je bil preveden v slovenščino 1999 pri založbi Delta v Ljubljani, v prevodu Suzane Koncut.

- Helene Cixous, *Imaginarna utopija*. Ponazarja binarno patriarhalno misel kjer tako opozicijo lahko analiziramo kot hierarhijo, kjer ženstvena plat vedno velja za nemočno, negativno stopnjo. Zahodna filozofija in literarna misel sta očitno ujeti v to neskončno zaporedje binarnih hierarhičnih opozicij, ki se na koncu vse vrnejo k temeljnemu paru moško:žensko:

- › Aktivno:pasivno
- › Sonce:mesec
- › Kultura:narava
- › Dan:noč
- › Glava/razum:čustvo
- › Doumljivost:občutljivost
- › Narava:zgodovina
- › Narava:umetnost
- › Narava:um

Ne glede na izbrani par, vedno znova ugotovimo, da je izhodiščna paradigma skrita opozicija m:ž s svojim neogibno pozitivno:negativno vrednotenjem.

Sherrly Ortner je v članku »Is Female to Male a the Nature is to Culture?« Analizirala opozicijo m:ž in kultura:narava in prišla do sklepa, da povsod, v vseh znanih kulturah, ženske zvečine veljajo za manj vredne od moških in ima to univerzalno raz-vrednotenje žensk za posledico povsod prisotne binarne logike, o kateri je opozicija m:ž vzporedna z opozicijo kultura:narava in po kateri narava vedno pomeni nižjo raven obstoja.

Tej binarni miselni shemi postavlja Helene Cixous nasproti mnogotero, heterogeno, razliko/difference po Derridaju. Koncept ženstvene pisave se pri Helene Cixous navezuje na Derridajevo analizo pisanja kot difference. Ženstveni teksti so zanjo teksti, ki si prizadevajo za razliko, ki 'delajo za razliko', ki si prizadevajo spodkopati prevladujočo falogocentrično logiko, razklati zamejenost binarne opozicije in odkriti užitke odprte tekstovnosti. Raje kot o ženstvenem (opozicija z binarnostjo/možatost) govori o »pisavi, ki naj bi bila ženstvena ali možata in ki se da razbrati tako v pisanju moških kot žensk.« Pomemben namreč ni naravni spol avtorja/ce, ampak vrsta pisave. Njeno močno prepričanje je, da je narava ljudi inherentno dvospolna. Zavrača misel, da bi se kdaj dalo opredeliti ženstveno prakso pisanja – ni enotne teorije in je ne more biti, ker praksa ženskega pisanja vedno presega diskurz, ki uravnava falocentrični sistem. Za njo je pisanje kot tako dvospolno.

Lucy Irigaray, francoska psiholingvistka in psihoanalitičarka, leta 1974 doktorira z delom *Spekulum druge ženske*, ki so ga močno kritizirali lakanovci glavnega toka in je bil predmet ostre feministične razprave.

- › leta 1973 knjiga *Jezik demence*,
- › leta 1977 in 1981 dva krajša teksta o odnosu mati:hči: *In ena se ne gane brez druge* in *Spopad z materjo*,
- › leta 1980 *Morska ljubica Friedricha Nietzscheja*- poetično-teoretsko branje Nietzscheja, ki se ukvarja s podobo vode pri njem; voda je prvina, ki je bila Nietzscheju najbolj tuja in zato tista, ki ima za njegov specifični diskurz najvišji dekonstrukcijski potencial,
- › leta 1983 *Pozaba zraka pri Martinu Heideggerju*; kritika MH, ki temelji na njegovi potlačitvi podob zraka. Diskurz ji postane izhodišče za analizo zraka kot ženske prvine, ki dekonstruira poenostavljene razmejitve moške misli.
- › *Speculum*, 1974; v 1. delu vsebuje zajedljivo kritiko Freudove ženstvenosti.
- › Sklep Lucy Irigaray je na moč provokativen; navezuje ga na izkušnje mističark, ki so dosegale stanja ekstaze in osvoboditve prav v popolni predaja in spekulira, da morda edini učinkoviti način spodkopavanja patriarhata prav v pretiranem posnemanju njegovega diskurza.

Julija Kristeva, Bolgarka, ki od leta 1966 živi v Parizu; se loti vprašanja o zatiranju in emancipaciji z druge strani ter se izogne vprašanju o ženstvenosti in ženskosti, a prav zato ne velja za povsem feministično teoretičarko.

V delu *Semiotika* polemizira z različnimi tokovi anglo-ameriške feministične lingvistike. Poglavitna področja dela:

- › spolne razlike in podobnosti v rabi jezika, v govoru v neverbalni komunikaciji,
- › seksizem v jeziku, s poudarkom na strukturi jezika in na vsebini,
- › odnosi med strukturo jezika in rabo jezika,
- › prizadevanja in možnosti za spremembo

Največjo pozornost namenja vprašanju, kaj je 'jezik', kajti zaveda se, da je 'jezik' tisto, kar se pač lingvisti odločijo opredeliti za predmet svojega raziskovanja. Zanj je ideološki in filozofski temelj sodobne lingvistike avtoritaren in zatiralni. Po njenem je izhod iz tega zavrnitev saussurovskega koncepta jezika in vnovična vzpostavitev govorečega subjekta kot predmeta lingvistike. To bi lingvistiko odvrnilo

od obsedenosti z jezikom kot monolitno, homogeno strukturo in jo usmerilo k zanimanju za jezik kot heterogen proces. Jezik je zanjo kompleksen označevalski proces, ne pa monolitni sistem.

Spolna razlika v jezikovni rabi;

»Omembe je vredno, kako malo pričakovanih spolnih razlik so dokazale empirične študije dejanskega govora«, pravi Kristeva. Izkazalo se je tudi, da podoben govor žensk in moških dojemamo diferencirano (npr. fantovska jeza : dekliški strah) in različno ocenjujemo. Skratka, pomen gest se spreminja glede na to, ali jih uporabljajo moški ali ženske; naj ženske storijo karkoli, za njihovo vedenje bo vedno veljalo, da simbolizira manjvredno. Izsledki o tem, »kdo komu skače v besedo, dajejo slutiti, da so razlike v statusu izrazitejše od razlik v samem spolu.«

Zdi se, da je iskanje spolne razlike v jeziku ne le teoretsko nemogoče, ampak tudi politično napačno. Kristeva predlaga alternativen pristop: raziskovanje specifičnih lingvističnih strategij v specifičnih situacijah. Taka vrsta raziskovanja pa ne dopušča posplošitev, vodi nas k proučevanju jezika kot specifičnega diskurza in ne kot univerzalnega jezika. Kristeva, tako kot tudi Mihail Bahtin, skuša dekonstruirati pregrade med lingvistiko, retoriko in poetiko, da bi zgradila novo področje: semiotiko ali tekstno teorijo.

Če je ves pomen kontekstualen, postane nujno proučevanje konteksta vsake posamezne izjave. Derrida je pokazal, da ima tekst lahko neskončno veliko kontekstov. Možnost prehajanja teksta v različne kontekste je strukturalna za vsak del jezika. Tako, kar zadeva študij spolnih razlik v jeziku, ne bo nobena analiza na ravni stavka (posameznih fragmentov) v književnosti (npr. iskanje ženskega stavka), prinesla kakih posebnih sklepov. Zanimive rezultate lahko dobimo le, če si za predmeti izberemo celoten tekst (izjavo), da proučujem njegove ideološke, politične in psihoanalitične artikulacije, njegova razmerja do družbe, do psihe in do drugih tekstov. Po Kristevi gre torej za medbesedilnost teksta.

Seksizem v jeziku opredeljuje Kristeva kot način, po katerem je »jezik... struktura, organizirana tako, da povečuje moškost in zanemarja, trivializira ali omalovažuje ženskost.« Primeri dobro dokumentiranih primerov seksizma v jeziku:

- › vprašanje seksizma je vprašanje razmerja moči med spoloma, in ta boj za prevlado bo del konteksta vseh izjav v patriarhatu. To ne pomeni, da se bo v vsakem primeru sogovornica izkazala za šibkejšo.
- › Primer rabe analize Vološinova razmerja med razrednim bojem in jezikom v feministične namene: »razred ni istoveten znakovni skupnosti –o je skupnosti, ki je celota uporabnikov istega niza znakov za ideološko komunikacijo. Tako bodo različni razredi uporabljali isti jezik. Kot posledica

se v vsakem ideološkem znaku križajo različno usmerjeni poudarki. Znak postane prizorišče razrednega boja.« Vsi namreč uporabljamo isti jezik, a imamo različne interese – ki jih moramo tu razumeti kot politične.

- › V jeziku se torej kažejo razmerja prevlade med spoloma- jeziku ni lastno nobeno inherentno niti ne seksistično bistvo. Če bi zmagali v boju proti patriarhatu in seksizmu, bi bil znak še vedno prizorišče tega in drugih bojev, vendar bi se ravnovesje moči premaknilo in kontekst naših izjav bi bil zato močno drugačen. Študije seksizma v jeziku razkrivajo preteklost in sedanost ravnovesja družbenih moči med spoloma.
- › raba spolno zaznamovanih/nevtralnih oblik: on, človek/moški.
- › Poseben argument znotraj proučevanja seksizma v jeziku je vprašanje imenovanja. Feministke trdijo, da lahko »tisti, ki imajo moč imenovati svet, vplivajo na realnost.« Ženske naj te moči ne bi imele, posledica tega pa je, da številne ženske izkušnje nimajo imena. Tako Cheri Kramarae navaja tak primer:

»Udeležanke smo razpravljale o skupnih izkušnjah, za katere ni oznak, in sestavile seznam predmetov, odnosov in izkušenj, ki nimajo svojega poimenovanja. Tako je, denimo, neka ženska govorila o pogostem pojavu v svojem življenju, za katerega je potrebovala oznako. Ona in njen mož, oba sta v rednem delovnem razmerju, ponavadi prideta domov ob približno istem času. Ona si želi, da bi večerjo pripravila skupaj, vendar delo vedno pade nanjo. Občasno ji reče: 'Z veseljem bi pripravil večerjo. Vendar gre tebi to veliko bolj od rok kot meni.' Tega komplimenta je bila vesela, toda ko se je po tem vedno znašla v kuhinji, je ugotovila, da je uporabil verbalno strategijo, za katero ni imela besede in ji jo je bilo zato težje opredeliti in ga opozoriti nanjo. Na seminarju je rekla: 'Morala sem vam povedati celotno zgodbo, da bi vam razložila, kako je uporabil laskanje, da bi me zadržal tam, kjer je ženski mesto.' Dejala je, da potrebuje besedo, ki bi to strategijo opredelila, ali besedo, ki bi opredelila osebo, ki to strategijo uporablja, besedo, ki bi bila splošno razumljiva ženskam in moškim. Po tem bi lahko, kadar bi uporabil to strategijo, izrazila svoje občutke tako, da bi se obrnila k njemu in rekla: 'Ti si...' ali 'Temu, kar počneš, se reče ...'«(Moi, 161)

Ženstvenost kot marginalnost – razmerje med jezikom in ženstvenostjo;

Kristeva pravi: »Nič v preteklih ali sedanjih ženskih publikacijah ne dopušča trditve, da obstaja ženstvena pisava. *Možno je sicer razločevati ponavljajoče se stilistične in tematske posebnosti v tekstih, ki jih pišejo ženske; nemogoče pa je reči, da bi morali te značilnosti pripisati »resnično ženstveni specifičnosti, sociokulturni marginalnosti ali bolj preprosto določeni strukturi (denimo, histerični), ki ji tržišče v določenem posameznem trenutku daje prednost in jo izbere izmed totalnosti ženstvenega potenciala.*« Edina možna

definicija ženstvenosti pri Kristevi je »tisto, kar patriarhalni simbolni red marginalizira.« (in se lahko izraža tudi pri moškem).

Opredeljevanje vseh žensk za nujno ženstvene in vseh moških za nujno možate je prav tista poteza, ki patriarhalnim oblastem omogoča, da vse ženske (ne ženstvenost) definirajo kot nekaj, kar je nasproti simbolnemu redu in družbi marginalno. Če je ženstveno, kot sta pokazali Helene Cixous in Luce Irigaray, definirano kot pomanjkanje, negativnost, odsotnost pomena, iracionalnost, kaos, tema – skratka kot ne-bitje – nam Kristeva s poudarjanjem marginalnosti omogoča videti to zatiranje ženstvenosti bolj v pomenu pozicionalnosti kot pa bistev. Kaj velja v kakem času za marginalno, je odvisno od položaj, ki ga kdo zaseda. Primer za ponazoritev premika od bistva k položaju: če za patriarhat ženske zasedajo marginalni položaj znotraj simbolnega reda, si jih lahko predstavljamo kot skrajnost ali mejno črto tega reda. S falocentričnega gledišča bodo ženske začele nujno pomeniti nujno mejo med moškim in kaosom; toda prav zaradi njihove marginalnosti se bo vedno zdelo tudi, da se umikajo v kaos zunanjega in se z njim stapljajo. Ženske, dojete kot skrajnost simbolnega reda, imajo torej moteče lastnosti vseh meja: niso niti notri niti zunaj, ne znane ne neznane. Prav ta položaj je moški kulturi omogočil, da ženske včasih očrni kot predstavnice teme in kaosa, da jih vidi kot Lilit ali babilonsko cipo, včasih pa povzdigne v predstavnice višje in čistejše narave in jih časti kot device in matere božje. V prvem primeru je mejna črta dojeta kot del kaotične zunanje divjine, v drugem pa kot inherenten del notranjosti: del, ki varuje in ščiti simbolni red pred imaginarnim kaosom. Samoumevno je, da noben od položajev ne ustreza nobeni esencialni resnici o ženski, pa če bi nas patriarhalne oblasti o tem še tako rade prepričale. Kristeva trdi, da v patriarhalni družbi ni zatrta ženska kot takšna, ampak materinstvo!

Juliet Mitchell, *Women. The longest Revolution, an Feminizem, Literatur and Psychoanalysis.*

Pantheon Books, New York, 1984.

Izjave moških članov ameriškega pacifističnega gibanja v času vietnamske vojne na 'račun' sobork:

- › Stokely Carmichael: »*Edini položaj za ženske znotraj SNCC (Študentski nenasilni koordinacijski komite) je na hrbtu*«, 1966;
- › Eldridge Cleaver: »*Ženske? Verjetno bi morale izvajati češpljino oblast/Pussy power*«, 1968.

Pregled dela po posameznih poglavjih:

I. Ženske v teoriji socialistov

Vsi teoretiki socializma so prepoznali potrebo po osvoboditvi žensk in o njihovi podrejenosti. Toda danes je postal problem neviden tudi med socialisti.

Fourier Francois Marie Charles, fr. utopični socialist (1772-1837); v svojih delih kritizira državo kot izkoriščevalsko orodje v rokah trgovcev in plemstva. Predlagal je idealno družbeno ureditev v obliki manjših delovnih asociacij ljudi ali falang, v katerih bi se dohodek delil po točno določenih pravilih. Glavni organ falange bi bil aeropag, ki pa ne bi ukazoval, ampak le svetoval. Dela: *Teorija o štirih gibanjih in splošni usodi* (1808), *Razprava o domačem kmečkem združenju* (1822). Fourier je bil med zgodnjimi socialisti najplodnejši zagovornik osvoboditve žensk in seksualne svobode; »*Spremembo v zgodovinski dobi vedno določa proces osvobajanja žensk, kajti v odnosu žensk do moških, slabotnih do močnih, je najočitnejša zmaga človeške narave nad surovostjo. Stopnja emancipacije žensk je naravna mera splošne emancipacije.*«

Engels Friedrich (1820-1895); nemški socialistični filozof in politični ekonomist. Od leta 1844 prijateljuje s Karlom Marxom. Po kongresu Zveze komunistov 1847 v London skupaj z Marxom aprila 1848 izdala Komunistični manifest. S svojimi deli soustvarja teoretično osnovo komunizma: *Položaj delavskega razreda v Anglji* (1845), *Anti-Duhring* (1878), *Izvor družine, privatne lastnine in države* (1884); uredil je Marxova zbrana dela: *Kapital*. Engels pravi: »Neenakost med spoloma je prvi antagonizem znotraj človeške vrste.« In svojo trditev utemeljuje:

- › premoženje se je najprej dedovalo po materi-matrilinarno, ko pa se je povečalo pa po očetu-patrilinarno;
- › ženska zvestoba je postala nujna in monogamija je bila za vedno ustoličena;
- › meni, da je bila fizična šibkost žensk razlog za njihovo podreditev;
- › trenutek prehoda postavlja v čas prehoda iz skupne v privatno lastnino;
- › dvom!: če so bile ženske zaslužnjene zaradi svoje nemoč, jih bo njihova sposobnost za delo osvobodila; »njihova (ženska, op. p.) enakost z moškimi je nemogoča in bo ostala tako dolgo, dokler bodo ženske izključen iz družbeno produktivnega dela in omejene na gospodinjsko delo, ki je privatno. Emancipacija žensk postane mogoča, ko so ženske sposobne prevzeti del v proizvodnji in ko zahtevajo domača opravila le majhen delež njihove pozornosti.«

Pri Marxu in Engelsu ostaja družina tisto mesto, ki ovira emancipacijo žensk. Osvoboditev žensk je ostal normativni cilj socialistov, ki pa ga niso znali ustrezno integrirati, strukturirati.

Drugi spol, Simone de Beauvoir; njena najpomembnejša teoretična inovacija je, da je zmešala ekonomske in reproduktivne razloge ženske podrejenosti s psihološko interpretacijo obojega.; moški s od živali razlikujejo v tem, da ustvarjajo – sicer ne sebe, meje svoje svobode pa skušajo prečiti z nesmrtnostjo skozi svoje otroke. Zato si podrede ženske. Simone uporablja ortodoksni ekonomski pristop, kar vodi v evolucionizem v prvem delu, ki postane retrospektivno opisovanje različnih oblik pogojev ženskega v različnih družbah skozi čas, večinoma glede na lastniška razmerja in njegov vpliv na ženske.

V klasični literaturi o ženskem položaju prevladujejo ekonomski poudarki, poudarjajoč njihovo podrejenost inštitucijam privatne lastnine. Njen biološki status poudarja tako njena šibkost - v delovnih razmerjih, kot njeno pomembnost kot lastnino – v reproduktivnih odnosih. Pomembnejša in sodobnejša interpretacija daje obema faktorjema psihološki domet. Evolucionistični pristop zgreši prihodnost, zaradi pričakovanja, da vsebuje socializem tudi nujno osvoboditev žensk.

Kako torej rešiti uganko? Rešitev leži v najrazličnejših situacijah žensk, ki skupaj tvorijo kompleksno enoto. Gre za specifično strukturo, enoto različnih elementov. Zgodovinske variacije položajev žensk so rezultat različnih kombinacij teh elementov: produkcija, reprodukcija, spolnost, socializacija otrok, ki prihajajo v medsebojno interakcijo. Položaj žensk danes moramo pogledati skozi te elemente in ugotoviti, kako jih je mogoče spremeniti.

1. produkcija; biološke razlike med spoloma in delite se skozi zgodovino kažejo kot nespremenljivo dejstvo, kljub temu, da so ženske vedno veliko delale. Ne gre za delo kot tako, ampak za njegovo obliko. Ženska podrejenost je posledica ženske manjše delovne sposobnosti za zahtevna fizična dela. To je predvsem poenostavitev. Družbeno siljenje/nasilje je skupaj s predpisano delitvijo vlog (glede na biološke značilnosti) igralo večjo vlogo, kot se običajno misli. Gre za prej politično kot ekonomsko vprašanje. Če bi bilo res tako, bi tehnologija, ki omogoča lažje fizično delo, bi torej že sama po sebi vodila k osvoboditvi žensk. Fizična šibkost ne more ne za danes, ne za preteklost zadovoljivo razložiti ženke podrejenosti.
2. V nasprotju z njihovim neproduktivnim statusom je sposobnost materinstva definicija ženskosti.
3. spolnost je tradicionalno najbolj tabuizirana razsežnost ženske situacije. Patriarhalni sistem se je obdržal z ekonomskim načinom produkcije. Prehod k povsem učinkoviti monogamiji sovпада s prehodom v moderno meščansko družbo. Kot tržni sistem, predstavlja tržni dohodek.
4. socializacija; biološka usoda žensk-mater jih naredi za socializatorice otrok. V vzgoji otrok dosežejo ženske svojo najpomembnejšo družbeno uresničitev. Njihova sposobnost za socializacijo podmladka izhaja iz njihovih fizioloških sposobnosti.

Za spremembo položaja žensk je pomembna sprememba vseh štirih elementov; če se spremeni le eden, lahko vpliva na ojačitev drugega, tako da je dosežena le gola permutacija oblike izkoriščanja. V zadnjih šestih letih smo priče vrsti takih permutacij. Primer: sufražetni boj in doseg političnih pravic pušča ob strani ekonomsko neenakost žensk; v SZ je imela spolna osvoboditev žensk katastrofalne posledice za demografijo, kar je vodilo v stalinistično reakcijo.

Današnja situacija; avtomatizacija obljublja tehnične možnosti odprave fizičnih razlik med moškimi in ženskami v produkciji, toda znotraj kapitalističnih odnosov v produkciji je družbeno možnost te odprave vedno znova pod vprašajem in se lahko obrne v svoje nasprotje: v aktualno zmanjšanje vloge žensk v produkciji kot dogovor o delovni sili: ženske zasedajo karierno manj zanimiva dela in dela, ki poudarjajo njihovo feminilnost. Persons: »Znotraj organizacije dela obstaja analogija z vlado matere-žene v družini.«

II. Women and Equality;

Eden od najpomembnejših ciljev demokratičnih družb je zagotavljanje enakosti njihovih državljanov, toda v nobeni demokratični državi na svetu nimajo ženske

enakih pravic kot moški. Položaj žensk v vsaki sodobni družbi lahko razumemo kot kazalec razvoja civilizacije ali humanizacije znotraj te družbe. Enakost kot princip/načelo, nikoli kot praksa, je bila bistven del politične ideologije vseh demokratičnih kapitalističnih družb. Enakost pred zakonom vedno zanika vključeno neenakost, ki jih je vrojena kot koncept. Razumevanje enakosti, svobode ali prostosti ne pade z neba; njeno razumevanje se oblikuje v vsaki dobi glede na posebne zgodovinske okoliščine te dobe. Enakost je pričakovanje/želja buržoazije v trenutku, ko kot revolucionarni razred prezentira vse razrede. Zgodovinski koncept enakosti ima enak potek kot zgodovina feminizma. Feminizem kot zavest, kot samozavedanje, protestno gibanje, je zrasel iz revolucionarne meščanske tradicije, ki si je za najvišji cilj postavila enakost.

Feminizem se je pojavil Angliji v 17. stoletju, kot skupek naukov in kot serija zahtev žensk, ki so se videle kot posebna družbena skupina in kot tiste, ki so povsem izključene iz načel/doktrin nove družbe. Feministke 17. stoletja so bile ženske srednjega razreda, ki so postavljale svoj primer v eksplicitno zvezo z spremembo v družbi, do katere je prišlo ob odpravi fevdalizma in uveljavitvi kapitalizma v družbenih odnosih. Ko so se meščani borili zoper absolutno tiranijo in zahtevali svobodo in enakost, so se meščanke spraševale, zakaj so ostale zunaj.

Trije aspekti feminističnih argumentov iz 17. stoletja, ki jasno kažejo, da je šlo za začetek političnega feminizma:

1. odklonitev/zavrnitev žensk kot naravno drugačnih bitij, kot so moški, kar vodi v definiranje žensk kot posebne družbene skupine z lastnimi družbeno določenimi značilnostmi;
2. posledica tega je bila, da so videle moške kot družbeno skupino, ki zatira ženske kot družbeno skupino – niso bile zoper moške kot take, ampak zoper družbeno moč moških;
3. kot so želele, da jih pripustijo v moško privilegirano območje, so tudi želele, da se moški česa nauče od žensk; merile so na, čeprav se niso izrazile s temi besedami, feminizacijo moških, ki da je tako pomembna kot maskulinizacija žensk. Niso podcenjevale ženske moči, pač pa njeno zlorabo.

Zgodnje feministke se niso zavestno oblikovale v politično gibanje, vendar so predlagale oblikovanje ženskih skupin ponavadi iz izobraževalnih in samoizobraževalnih namenov, hotele so oblikovati *friedschip* med ženskami oz. sodobno sestrstvo/*sisterhood*. Kot primer prve angleške feministke lahko navedemo Mary Astell

Očitek, da so prve feministke skrbele le za svoje meščanske 'prijateljice' in da se za delavske ženske niso brigale, je ahistoričen. Ker so izšle iz revolucionarnega razreda tiste dobe, meščanstva, so kot take govorile za vse in v imenu vseh žensk. V

tem procesu gre namreč za izrivanje starega red, ko revolucionarni razred govori v tem primeru univerzalni jezik, in tako obseže vse zatirane skupine. Čeprav je nosilec revolucionarnih sprememb, v kateri koli dobi revolucionarni razred ne more transcendirati/presegati pogojev iz katerih je zrasel. V zahtevi po vstopu v moški svet, v zahtevi po končanju moškega zatiranja žensk in po enakosti med spoloma, so bile ženske resnično revolucionarne. Imele so razloge, ne pa teorije, zakaj so ženske podrejena družbena skupina.

Drugi izbruh feminizma sodi v čas Condorcet Maria Jean Antoine de Caritat⁹; Mary Wollstonecraft¹⁰ in francoske revolucije.

Mary Wollstonecraft in *Zagovor pravic ženske*; v *Zagovoru* analizira škodo, povzročeno ženskam in s tem družbi, ko so bile le te potisnjene med inferiorna družbena bitja. Feminilno je bilo tedaj enačeno s krhkostjo, pasivnostjo in odvisnostjo – ekonomsko in emocionalno. Avtorica apelira zoper tako ravnanje.

Za čas med koncem 18. in začetkom 19. stoletja zgleda, da je bila znotraj srednjega razreda bolj striktno izpeljana definicija spolne razlike; vedenjske razlike moškosti in ženskosti so se še bolj ločile. V energični analizi Wollstonecraft se skriva še vedno aktualen boj: kako je lahko nekdo ženska, ženstvena, a se hkrati izogne družbenim stereotipom? Odgovor je koncept človečnosti, ki združuje družbene značilnosti moških in žensk. Zavzema se za višje dobro in dokazuje, da je ženska inferiorna, ker je bila podjarmljena in ne, da je podjarmljena, ker je inferiorna, kar je nova politična dimenzija njenega feminizma. Kjer so njene predhodnice iz 17. stoletja zahtevale praktično uveljavitev revolucionarnih vrednost svoje družbe, Wollstonecraft, živeča v reakcionarni Britaniji in pod vplivom francoske revolucije, ne zahteva zgolj spremembe znotraj družbe, ampak spremembo celotne družbe: »Dokler bo bila družba različno konstituirana, ni veliko pričakovati od izobraževanja.«

John Stuart Mill (1806-1873) angleški filozof in ekonomist; eden najpomembnejših angleških mislecev 19. stoletja, pomemben teoretik logike in etike, zavzemal se je za pravice žensk; dela: *O svobodi*, 1859, *Misli o parlamentarni reformi*, 1861, *Utilitarizem*, 1863, *Podrejenost žensk*, 1869. Raziskuje odnos med feminizmom in

---

9 Condorcet; 1743-1784, markiz, francoski filozof, matematik in sociolog; pomemben filozof razsvetljenstva, sodelavec enciklopedistov, proučeval francosko revolucijo, bil predstavnik Pariza v zakonodajni skupščini, izdelal načrt za reformo šolstva, glasuje proti smrtni obsodbi Ludvika XVI, jakobinci ga kot žirondista zapro, v zaporu naredi samomor, prvi uporablja matematične oz. statistične metode za raziskovanje družbenih pojavov, predhodnik pozitivizma

10 Mary Wollstonecraft, 1759-1797; se je preživljala z najrazličnejšimi deli: učiteljica, guvernanta, pisateljica, prevajalka, objavljala recenzije in prikaze v tedanjih revijah, leta 1792 je zaključila pisanje osrednjega dela *Zagovor pravic ženske*, ki je bil v slovenščino preveden leta 1993, izšel pri založbi Krt v Ljubljani. Avtorica se je veliko posvečala prav ženskemu vprašanju, na kar kažejo tudi njeni drugi teksti, npr., *Razmišljanja o izobraževanju hčera*, 1787, *Zagovor pravic moških*, 1790.

enakostjo. Po Millu se je feministični boj premaknil od prizadevanja posameznikov k filozofski misli/razumevanju enakosti in postal politično gibanje, med drugim tudi za enake pravice. Razčisti z domnevno 'naravnostjo' ženskih značilnosti in družbenega položaja; »Vse, kar je običajno, se nam zdi naravno. Podrejenost žensk moškim je univerzalna, in vsak odstop od tega se nam povsem naravno zdi nenaraven.« Mill je pisal v času industrijskega kapitalizma, ki se je kazal v ekstremnem konservativizmu; »Kar je v nerazsvetljenih družbah barva, rasa, vera, ali v primeru zavojevanih dežel nacionalnost nekaterim moškim, je spol vsem ženskam; nenehna izključenost iz vseh častnih del...« V nekem trenutku ima Mill uvid, zakaj so ženskam oporekane enake pravice v družbi: v glavnem zato, ker jih moški morajo zapirati v domove in družine, vendar tega uvida ne razvije dalje in gre raje v teorijo.

Feministke in profeministi 18. in 19. stoletja so mislile, da če bodo moški in ženske enaki, bodo lahko pridobili nekaj enakosti drug od drugega. V svoji viziji je M. Wollstochraft kombinirala v enem bitju najboljše iz ženskega sveta z najboljšim iz moškega. Mill ugotavlja, da ne vemo, kakšna bosta moški in ženska, ko se rešita sedanjih stereotipov, toda iz te ugotovitve izhaja občutek, da se zaradi zavedenosti, ki je posledica ženske podrejenosti, spregleduje njihov prispevek, sodelovanje v družbi. Ne opazi, kar, npr., M. Wollstochraft je, da lahko moški pridobijo z žensko enakostjo, npr. kot očetje, tako, kot pridobijo ženske s t.i. moškimi vrtilinami.

Ideje J. S. Milla so izraz najboljšega in zadnjega v visoki liberalni tradiciji. Predstavlja najboljše, kar je njegova družba bila sposobna, vendar je kot tak ni mogel več reprezentirati, je kot filozof izoliran, ker družbo presega. Njegov koncept enakosti je enakost možnosti; kot politik se je boril za enake pravice žensk v zakonu.

III. Aspects of Feminism;

1) Kaj je feminizem? Predmet feminizma je močan družben poudarek razlike med moškimi in ženskami. Vpeljuje sistem razmišljanja/premišljevanja, ki preoblikuje ideološko mnenje, da obstajajo biološka nasprotja med moškimi in ženskami, ki določajo družbeno življenje, in namesto tega zagovarja, da obstaja nasprotje v družbenih odnosih med moškimi in ženskami. To nasprotje, ki ni nikoli statično, ampak kulturno-zgodovinsko pogojeno, kot je sicer biološko nasprotje, vodi, je gibaje, sila, ki vpliva na spremembo družbe in je gibalo človeške zgodovine. Feminizem govori o družbenih odnosih. Zanimajo nas:

1. konkretni odnosi med moškimi in ženskami, znotraj konkretne družbe;
2. ugotavljamo, ali ima ta konkreten odnos kakšne univerzalne poteze.

Medkulturne raziskave naj pokažejo tako na posebnosti kot na skupne značilnosti odnosa med moškimi in ženskami. Vsaka družba vzpostavlja razlike med spoloma. Vendar to ne pomeni, da vsaka družba oblikuje biološko moško v družbenega moškega in vsako biološko žensko v družbeno žensko. Prav tako nimajo vse družbe le dveh družbenih spolov. Skozi prazgodovino in zgodovino, preko vseh prostorov sveta, je situacija žensk močno variirala, toda drugače, kot je veljalo za moške njihove družbe, so imele ženske vedno zelo posebno mesto. Ker je razlika med spoloma družbeno pogojena in ker le ljudje oblikujemo družbe, je družbena razlika med spoloma odraz/v odnosu/relaciji do organizacije družbe. Če sta delo in družbena organizacija, pa še jezik, človeški značilnosti, bomo verjetno našli univerzalno družbeno razliko med spoloma, vezano na te tri pojave.

- › delo; delitev dela po spolu je univerzalna značilnost človeških družb. Ne gre za vprašanje, katero delo prinaša več hrane, vprašanje je, kaj je stalna značilnost ženskega dela v odnosu do moškega. Izgleda, da v vseh družbah v primerjavi z moškimi, namenjajo ženske več časa negi otrok. Na tem mestu nas zanima prepričanje, ki izhaja iz fiziologije in biologije, da vse samice, tudi človeške, rojevajo in nudijo primarno nego mladičem. Zanimajo pa nas razlike med živalmi in ljudmi. In fiziološko dejstvo je, da se človeški mladiči rojevajo nezreli in so zato bolj odvisni, ranljivi. To vodi v redukcijo instinktivnega vedenja in v porast sposobnosti učenja. Ne gre za vprašanje, ali imajo ženske 'naravni živalski instinkt' za materinsko ljubezen, da je družbena organizacija človeštva potrebovala ženske kot tisto skupino, ki skrbi/poskrbi za druge in je na ta način človeška žival postala družbeno bitje – žensko delo/skrb za mladiče je prapočelo organizacije človeške družbe na najosnovnejšem nivoju. Materinska ljubezen je družben pripomoček, ne glede na to, da sovpada z naravno nujo. Spolna delitev dela je ključni element v organizaciji človeške družbe. Lahko je zatiralna ali pa ne.
- › druga univerzalna oblika je prepoved incesta; incest=tabu. Tudi to je univerzalna prepoved z zelo različnimi oblikami: nekatere družbe prepovedujejo poroko med brati in sestrami, druge jih dovoljujejo med vladajočimi. Zdi sem nam tako naraven, ker pomeni bistven element, ki je preoblikoval človeško živalsko naravo v družbeno naravo. Človeški sorodstveni sistem, ki vsebuje tabu incesta, je oblikoval človeško vedenje na simbolni ravni. Sorodstvo vključuje socializacijo seksualnosti v predpisane vzorce in določa s kom ima lahko posameznik spolne odnose. Vključuje tako družbeno izmenjavo kot jezik. Prostor v rodu določa posameznikov odnos do drugega in njegovo mesto v skupnosti. Sorodstveni sistem, tako kot delitev dela po spolu, izkorišča in institucionalizira družbeno razliko med družbenim moškim in žensko. Želja/potreba po razlikovanju je ena od značilnosti človeške družbe.

Antropolog Claude Levi-Strauss¹¹ meni, da je spolna delitev dela umetna delitev, ki se pojavi tam, kjer sta oba spola deloma enako sposobna in vzpostavlja/vzdržuje razliko/razdaljo in medsebojno odvisnost. Za razliko od večine antropologov izgleda, da je s stališča položaja žensk bistven dogodek, ki zaznamuje humanizacijo primatov, sorodstvo in pojav jezika, da torej spolna delitev dela ni vzrok, ampak posledica tega. Sorodstvo in jezik sta že preoblikovala človeštvo v socialno/družbeno različne prostore/pozicije predno se je zgodila množična akumulacija dobrin (kot je sicer predpostavljala Engels). Namesto: naravna delitev dela med primati, postane družbeno-spolna delitev med ljudmi, kar vodi v sorodstveno organizacijo in preraste v razredno družbo; raje: naravna delitev dela med primati, ki jo preoblikujeta sorodstvo in jezik, zaradi svoje organizacije/funkcioniranja vzpostavi delitev dela po spolu. Ne gre za kronologijo, ampak za strukturno mesto, umestitev ženskega zaslužjenja. Sorodstvo organizira spolnost na način, da le ta predpiše socialne odnose, z menjavo ljudi med in znotraj skupine.

Osnovni način menjave: ne glede na druge menjave, so ženske vedno menjavali med moškimi. Človeštvo preoblikuje zunanjo naravo za proizvodnjo dobrin za življenje in preoblikuje svojo lastno naravo ne za reprodukcijo svoje vrste, ampak za reprodukcijo svoje družbe. Z menjavo žensk ljudje preoblikujejo sposobnost primatov, da nadaljujejo vrsto, in dajejo družbeno obliko reprodukciji vrste (menjava žensk vzpostavlja medsebojne družbene odnose). V menjavi žensk, kot obliki, ki zagotavlja reprodukcijo družbe, je spolna delitev dela, ki veže ženske na otroke v posebnem službenem smislu, institucionalizirana. Menjava žensk je predpogoj za podreditev žensk. Strauss meni, da je celo več kot predpogoj. Njeno produktivno delo je bilo povezano z družbenimi funkcijami mater, negovalk in učiteljic/vzgojiteljic in te funkcije so bile že vstavljene v njeno prihodnost: bile so podrejen funkcije (moške usode so odprte).

Tudi vprašanje matrilinearnosti in patrilinearnosti je vznemirljivo; v vlogi materinega brata, tudi tam, kjer so linijo določali po materi, so ženske kot reproduktionistke izmenjavali med moškimi. Imamo situacijo, ki je dvojno determinirana: 1. notranji premik sorodstvenega sistema določa naravo menjave žensk, 2., toda odnosi med sorodstvom in načini produkcije širše skupnosti in morebitna podrejenost sorodstvu pomeni, da razred determinira posebno obliko sorodstva. Gre torej za nasprotje znotraj sorodstva med moškimi in ženskami, ki ga določa trenutek menjave žensk, in je nasprotje med rodovnimi sistemi in načini produkcije. Ženska, ki je zamenjana, je vedno obljuba naslednji generaciji – nihče noče jalove žene. Ženske niso zajete kot vrsta, ampak so zajete zaradi družbenega dobrega, ki ga prinaša reprodukcija – za človeško transformacijo in humanizacijo njegove narave.

---

¹¹ Claude Levi-Strauss, 1908- ; kot profesor sociologije na univerzi v Sao Paulu v Braziliji je študiral življenje domačinov. S Strukturalistično metodo je raziskoval mite n različne kulture; razumel ih je kot komunikacijske sisteme in skušal najti temeljni vzorec človekovega razmišljanja. Najpomembnejša dela: *Rasa in zgodovina*, 1952, *Žalostni tropi*, 1955, *Strukturalna antropologija*, 1958, *Divja misel*, 1962, *Totemizem danes*, 1962, *Mitologike*, štiri knjige, 1964-71, *Maske*, dve knjigi, 1975, *Oddaljeni pogled*, 1983.

Ženski delež v produkciji je določen z njenim mestom v sistemu reprodukcije človeških bitij. Ko stopnja produkcije dominira reprodukciji v družbi kot celoti, lahko vidimo, da ima ženska sposobnost produciranja bitij za njih zelo resne posledice.

Naloga feminizma je odkriti nevidne strukture sorodstva, ki še vedno delujejo na izmenjavi žensk.

Feminizem kot politično gibanje;

V menjavi žensk znotraj sorodstvenega sistema in spolni delitvi dela domuje protislovje v družbenih odnosih med moškimi in ženskami; protislovje opisuje gibanje, zaradi katerega se vse spreminja ali razvija. Koncept nasprotja in skupnost nasprotij je koncept dialektičnega materializma. Zgodovina nasprotij med moškimi in ženskami znotraj sorodstvenih skupin je zgodovina zatiralskih odnosov; naj navedemo dva primera: 1., vzpon srednjega razreda v grškem polisu v 6. stol. p.n.š. v Atenah in 2., vzpon meščanskega kapitalizma v 17. stoletju v Angliji.

Junaški kodeksi Grkov iz 9. in še iz 8. stol. p.n.š. opisujejo družbo, ki je povsem moška. Vedenje žensk so dobesedno predpisovali moški; če je bilo pod vprašanje čistost, zvestoba, je bilo to vprašanje, ki so ga reševali moški, katerih čast/ponos je bil zlora-bljen. Dediči so se lahko posvajali in zanje so lahko skrbele priležnice in sorodstvene skupine so komajda spominjale na običajno družino. Svetova moških in ženska sta bila skorajda popolnoma ločena. V 7. stol..n.š. so se začele plemenske vezi ob naraščanju moči družbenih razredov trgati in grški polis je sestavljen iz kmetijske osnove z urbanim centrom, kjer državo kontrolira dedna aristokracija, narašča pa notranji konflikt in opozicija nižjih razredov. V konfliktu med višjim in nižjim razredom, uspešni razred uspešnih mest vzhaja in prav v tem razredu dobi položaj žensk nov pomen.

Marylin Arthur, *Early Greece: The Origins of the Western Attitudes Toward Women* (Arethusa 6, 1973, 23-4) pravi: »V dvigajočem se srednjem razredu je bila večja razdobitev in globlja delitev med člani razreda. Za te ljudi sta bila zapovedana agresivni individualizem in strašna tekmovalnost; nuklearna družina je bila za ta razred nujna in žena je bila del skupnih prizadevanj, ki so omogočili možev vstop na ekonomsko-družbeni lestvici. Najpomembnejša funkcija žensk, zagotovitev dediča, je bila ključna za uspeh in preživetje družine v dobi, ko je bilo razpoložljive zemlje malo in je bilo zagotavljanje nadaljevanja pravic družine odvisno od dediča. S stališča tega razreda se kaže ženska seksualnost kot grožnja in kot priložnost, ki zahteva regulacijo in nadzorstvo.«

Z vzponom pomena žensk v vzhajajočem srednjem razredu v Atenah, se pojavi nov element mizoginije: ženske so pomembne in zato morajo biti vdane. Ni dvo-

ma, da sta oba sistema (prej tradicionalni klan, sedaj meščansko sorodstvo) zatirala ženske, vendar to počneta različno. V 6.stol.p.n.š. je bilo povsem jasno, da imajo ženske ključno mesto v polisu in da morajo biti izključene iz javnega življenja. V tem času je srednji razred državo ugrabil aristokraciji. Novi zakoni so utrli pot za zmago privatne lastnine s tem, ko so moškim dovolili, da darujejo svoje premoženje svoji družini in ne da bi bilo le to vrnejo klanu/rodu. Zemljiška lastnina in dohodki, in ne poreklo/rojstvo, je bilo novo načelo agrarne ekonomije. Nova definicija države je bila sedaj zveza družin oz. gospodinjestev. Zakoni so vladali družinskemu gospodinjstvu in predpisovali prokreativno vlogo ženskam. Ta nova situacija je dajala ženskam tako dolžnosti kot pravice.

Za heroično dobo se zdi, da sta bili moška in ženska sfera ločeni, sobivajoči, a ne vplivajoči, nepovezani. Dom, kjer moški in ženska tvorita enoto, je bil povsem nepomemben. Srednji razred demokratov pa je naredil moške za glavo gospodinjstva/doma, princip, ki je bi prenesen na državo. Privatno in javno sta tako ločena in privatno je podrejeno javnemu. Ženska podrejenost je bila sedaj posebno prepoznana.

Gotovo so obstajale napetosti med moškimi in ženskami tudi v herojski dobi, toda zdi se, da je postal antagonizem nasprotja močan, ko, znotraj razredne družbe, pridejo moški in ženske bliže skupaj, v novo skupnost, tedaj postane ženska sfera bistvena subkategorija moške, ko sta javno in privatno ločena in kasneje, z zapiranjem žensk, postane podrejenost žensk forma. V teh pogojih vznikne feminizem kot artikuliran izraz novih nasprotij.

V času 18. stoletja je srednji kapitalistični razred oblikoval/institucionaliziral majhno družino, ki postane dedič. Ženske so v novem srednjem razredu želele okupirati svojo ločeno, čeprav neenako sfero. Privatno in javno se ločita, kar producira feminizem.

Grški profeministi (npr., aristokrat Platon, 427-348 p.n.š. razvije idealistični nauk po katerem je telo minljivo, duša pa nesmrtna in pripada svetu idej; razvije model idealne države, ki ji vladajo filozofi, v *Zakonih* kasneje zapiše stvarnejšo predstavo o državi) so nezavedno doumeli znotraj okvirov svoje družbe kot pogoj enakosti moških in žensk svobodo od dela, vključno z ženskim delom. Platon je tako hotel, da bi bile ženske vladajočega razreda v njegovem idealnem polisu osvobojene svojega domačega dela, nege otrok in zakona. Družina in lastnina, gospodinjstvo in domače delo naj bi izginili. To bi bila enakost možnosti in znotraj vodečega razreda bi vladal duh bratstva. Delo bi opravil drug razred-sužnji.

V 18. stoletju prihajajo feministke in profeministi iz nižjega plemstva, sester duhovnikov, učiteljice in guvernante.

Romantična ljubezen; danes v sodobnem ženskem gibanju prevladujejo vprašanja:

1. kaj ima žensko gibanje povedati o ljubezni;
2. psihološke značilnosti romantične ljubezni,
3. razlika med zaljubljenim moškim in žensko?.

Shulamith Firestone meni, da moški ne vedo, kaj je bistvo prave ljubezni, zaradi prevelike želje po moči, in da ženske, ki so glede moči depriviligirane to vedo in jo lahko delijo in da so tedaj izkoriščane. Meni, da družba in ekonomija nimata več potrebne moči, da bi ohranjali podrejen položaj žensk, da pa bi ga je bila izumljena katastrofalna ideologija romantične ljubezni; »romanticizem se razvija sorazmerno s osvobajanjem žensk od njihove biologije.«

Germaine Geer analizira literarne tekste in išče spreminjanje ideologije ljubezni; meni, da je romantična ljubezen pervertirana prava ljubezen in jo vidi kot lažni eroticizem (podobno S. Firestone). Po njenem je romantična ljubezen produkt srednjeveške noblese, ki je imela čas in občutek za odrasle fantazije – je torej razredno pogojena (pri Firestone spolno pogojena). Za razliko od aristokracije, se je med kmeti ljubezen odvijala v okvirih realizma in se razvijala v medsebojni odvisnosti moških in žensk. V 16. stoletju se s protestantizmom oblikuje nova ideologija zakona. Za srednji razred 16. in zgodnjega 17. stoletja zakon ni več dogovor med rodovi, kot to velja za plemstvo, videti mora biti svoboden in enak. Romantična ljubezen tako nadomesti starševsko skrb in postane sila, ki vodi v zakon.

Glavne karakteristike romantične ljubezni v psihološki perspektivi; išče ideal, nujna je deziluzija, odčaranost, ki rezultira ali v razočaranje, sovraštvo ali pa v sprejetje drugega v realnosti in v rast v afektivno ljubezen. Če romantična ljubezen ne more biti kozumirana, pride do bistvenega nasprotja med romantično ljubeznijo in krščanskim zakonom.

Denis Rougement, *Ljubezen na Zahodu*¹²: nasprotje med romantično ljubeznijo in zakonom. Romantična ljubezen in zakon ne gresta skupaj, skupaj gresta romantična ljubezen in smrt. Meni, da v okolju prevladuje razumevanje ljubezni, ki je nasprotno zakonu: romantična ljubezen. Vrača se v 12. stoletje, čas herezij katarov. Romantična ljubezen je prešuštna, pa ne zaradi grožnje izvenzakonske skupnosti, ampak ker preprosto ni zainteresirana za oblikovanje kakršne koli oblike nezakonske zveze ali zakona. Pri romantični ljubezni ne gre za nikakršno spolnost, kajti pesmi 12. in 13. stoletja beremo napačno- niso erotične, ampak so mistične. 12. in 13. stoletju je romantična

---

¹² Denis de Rougemont, *Ljubezen na Zahodu*, *cf., Ljubljana, 1999.

ljubezen iskala nedoločljiv ideal in v 16. stoletju je le ta postal del tistega, kar naj bi bil zakon. Proza in poezija 12/13. stoletja je imela moške za romantične ljubimce, v 16. in 17. stoletju pa pride do premika, ki je danes še bolj navzoč, da nismo več prenapeti z romantično literaturo, v kateri bi bil moški subjekt te strasti. Imamo romantično fikcijo, v kateri so ženske objekti romantične pripovedi same. In s tem objektom, in ne z moškim subjektom, se naj danes bralec identificira. Romanca se je premaknila od tega, da je namenjena moškim, k temu, da postane blago/posest žensk za ženske. Bralke se identificirajo s seksualnimi objekti teh romanov. Niso namreč ženske postale seksualni subjekti romance, ampak se romance prenesejo iz seksualnega subjekta, ki je moški, k ženskam, ki so objekti romana. Romance so sam subjekt; ženske se spremenijo v primeren seksualen objekt, ki naj osvoji moškega. To je bistvo prehoda iz romantične ljubezni kot opisa nasprotne, prešuštnje ljubezni v srednjem veku k sestavnemu delu konformistične zakonske skupnosti v modernem smislu.

Psihofizične značilnosti romantične ljubezni; romantična ljubezen je ljubezen do sebe, pri moškem do lastne feminilnosti-svojega drugega pola, združitev obeh pa je mogoča le v smrti. Romantična ljubezen išče svoj drugi pol. Psihični značilnosti romantične ljubezni po D. Rougementu sta narcizem in biseksualnost. Meni, da romantična ljubezen sigurno poudarja določeno obliko seksualnosti, pri njeni določitvi pa moramo biti previdni. Če uporabimo psihoanalitično razumevanje erosa, lahko razumemo glavno človeško sposobnost za čutenje romantične ljubezni. Govorimo o nečem, kar se zgodi predno otrok svojo ljubezen in seksualnost usmeri na drugi objekt. Prihajamo v svet kot telesa in univerzum v svet besed in zaznav/zavedanja. V kreacijo sebe je vključena percepcija in odnos do našega telesa- način, kako je otrok povezan s svojim telesom in način sprejemanja tega odnosa lahko označi seksualno. A seksualnost ni omejena, kot v konvencionalni morali, na genitalni odnos s prokreativnimi silami. Vsebuje vse, kar odrasli še posedujejo, a označujejo kot sprevrženo. Za razliko od drugih oblik seksualnosti, nastop genitalna seksualnost zoper univerzalni tabu incesta. Otrok ima genitalno željo po enem od staršev za prepovedano, za razliko od drugih oblik seksualnosti – sesanje/oralno, navajanje na čistočo/analno. Vse to vpliva, da je prvo zavedanje telesa – body-self, predgenitalni jaz, dojeto kot pomembno. Avtoerotika je časovno predhajajoč ekvivalent samo-ljubezni, koncepta narcizma. Šele z genitalno ljubeznijo, ki vsebuje tabuizirano incestuozno ljubezen, dobiva ljubezen in spolnost pomen interpersonalnih odnosov – ljubezen med ljudmi. Pred tem so seksualni občutki avtoerotični in narcistični. Pred-ojdipski otroci imajo body-ego ali sebe, ki se v psihološkem ali simbolnem določa kot moški ali ženska. Predojdipski otrok je v psihološkem smislu biseksualen.

Prav o tej predinterpersonalni seksualnosti govorimo v primeru romantične ljubezni. Zato se je D. Rougement motil, ko je menil, da so izvori romantične ljubezni zgolj mitični in ne seksualni. Konglomeratu seksualnosti, tako v narcistični kot v interpersonalni fazi, je Freud v svojem kasnem delu rekel eros. Eros in želja po smrti sta

močno vpletena v vse segmente romantične ljubezni. Romantični ljubezen gre za sebe, je erotična toda nima spolnega objekta, ki je nujno določen od sebe. Dame dvorske epike, Goethejeve večne ženske, feminilni princip fine de sieclovskih umetnikov, so vse metafore za izgubljeni ženski del psihološko biseksualnega sebe. Pomembno pa je, da je romantični ljubimec moški.

Feminizem in ženskost ob prelomu stoletja;

Nesposobnost žensk so v 19. stoletju poimenovali 'šarm' in v njegovi nezaželjeni obliki 'histerija'. Histerija je bila, ne glede na to, da jo najdemo tudi pri moških, povezana z ženskami. Egipčani so povezovali njene simptome s premikajočo/tavajočo maternico – uterus ima svoje življenje. Grki so verjeli, da si maternica želi otrok, zato je bil zakon zdravilo za histerične samice in vdove. Rimljani so nazore o histeriji povzeli po Grkih, Hipokratu, in povezava med seksualnostjo, predvsem žensko in histerijo je bila očitna.

Povezava je postala bolj izrazita, čeprav povsem drugačna, od 5. stoletja dalje – sprememba pride s krščanstvom in njegovim videnjem spolnosti kot grešnega eroticizma in posledično abstinence, ki je sicer bila vzrok histerije, ki je bila sedaj priporočena kot nova vrlina.

Ilsa Veith: »*To je določalo družbeni odnos do histerika in ga spreminjalo v bolnega človeka, ki ima emocionalne potrebe in fizično neravnovesje, v nekoga, ki je bolj ali manj v rokah slabih sil, začaran, v zvezi s hudičem, celo heretik.*« Zgolj zakonski, prokreativni odnos, po Avguštinu, je lahko brez strasti, vse drugo je za ženske čarovništvo. Tako je bila histerija premaknjena s polja medicine na polje družbene sramote, in izpod doma zdravnikov v roke Cerkve.

V 19. stoletju so ženske uporabljale histerične simptome za poudarjanje in spodbujanje stereotipov o njihovi naravi. Histerija je bila v 19. stoletju protest zoper zapiranje za zidove sladkega doma industrijske kapitalistične buržoazije. Barbara Weller je na podlagi revij v letih 1820-1860 opazila rast kulta prave ženskosti=skromnosti, čistosti, podrejenosti in ljubezni do doma- značilnosti prave ženskosti. Spretnosti kuhanja, čiščenja, šivanja... so imenovali umetnosti doma narejenega/home-making. V svetu, ki mu vlada ideologija ljubezni in vere, kot je bil dom, se delu seveda ni reklo delo. Revije so tudi razlagale, da lahko le skozi zakon doseže ženska boljši položaj v razmerju neenakih moči.

V Angliji je upad pregona čarovnic povezan z vznikom eksplicitnih političnih zahtev po ženski enakopravnosti. Konec fevdalizma in katolicizma in vznik protestant-

izma in kapitalizma je tudi čas, ko zavestni feminizem zamenja čarovništvo. V ZDA se čarovništvo obdrži dlje, feminizem pa vznikne kasneje. Mnogo feministk 19. stoletja poudarja, da se lahko moški hysteriji reče patriotski entuziazem (če je feminizem oblika hysterije pri ženska, je patriotski entuziazem oblika moške hysterije). Feminizem se še danes giblje me prepričevanjem, da imajo ženske emocije-hysterija vrednost, toda podcenjeno, in poudarjanjem, da zahteva po enakosti ni emocionalna, ampak racionalna. Če so ženske nezavedno protestirale proti podrejenosti in udomačevanju z begom v hysterijo, so zavestne feministke 19. stoletja izzivale koncepte materinstva in zakonske žene- stan poročenih žensk.

Spol/gender kot kulturna, socialna in zgodovinska kategorija; zgodovina patriarhata in sodobne podobe patriarhalnosti slovenske družbe

Literatura:

Gizela Bock, »Zgodovina spola, zgodovina žensk«, *Filozofski vestnik*, št. 2, Ljubljana, 1989.

Gerda Lehrner, *The Creation of patriarchy*, Oxford University Press, New York, 1986.

Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness, From the Middle Ages to Eighteen-seventy*, Oxford University Press, New York, 1993.

Ruth Hubbard, *The Politics of Women's Bology*, Rutgers University Press, London, 1990.

A) spol/gender kot kulturna, socialna in zgodovinska kategorija;

V preteklih desetletjih je postalo preučevanje spolov za mnoge nujnost, kajti spoli niso bili več razumljeni kot nekaj samoposebi razumljivega, kot nekaj, kar je dano v naprej, kot naravno dejstvo. Spoznali smo namreč, da imajo vse družbe spolno določujoče prostore, obrazce vedenja in ravnanja. Spolno določene razlike obstajajo vsepovsod, vendar njihova konkretna manifestacija ni enaka v vseh družbah: niso univerzalne. Njihove pojavne variacije so tako pri statusih žensk kot moških mnoge, raznolike. Kaj pomeni biti ženska ali moški, se močno spreminja skozi čas in prostor, kar nima posledic le za kontekst, ampak določa tudi meje med ženskostjo in moškostjo in njihovo rigidnost. Spoli in odnosi med njimi so in morajo biti razumljeni kot socialne, politične, zgodovinske in kulturne entitete. Nikakor ne morejo biti reducirani na dejavnike izven kulture in zgodovine, ali celo na enostavne, enotne, primarne ali podedovane razloge ali izvore.

Oznaka spol/gender se ne nanaša niti na objekt niti na vrednost tega objekta; nanaša se na preplet odnosov in procesov. Spol moramo razumeti tako analitično kot kulturno realnost, tako v preteklosti kot v sedanjosti. Predvsem gre za vprašanje odnosov med ljudmi in/ali človeškimi skupnostmi. Za odnose med moškimi in ženskami, odnose znotraj istega spola, kot za iskanje preleta moškosti in ženskosti pri osebah in med osebami.

Če jemljemo spol resno kot sociokulturno kategorijo, moramo predvsem odkloniti sociokulturno kategorijo 'biologijo' in zavreči mnenja, ki se na to navezujejo. Predvsem moramo zavrniti oznako spola kot 'biološkega' in razumevanje ženskega telesa, spolnosti, nosečnosti, rojevanja in materinstva, gospodinjstva, čustvovanja itd. kot 'biologijo'. Kadar namreč v teh kontekstih uporabljamo 'biologijo', ob tem ne referiramo na primer na nekaj – čeprav se kot tako hoče kazati – ne-družbenega, pred-družbenega, ahistoričnega. Dejansko je 'biologija' samo na sebi predvsem sociokulturna kategorija s sociokulturnimi konotacijami, ki vključujejo razumevanje spolov izpred le nekaj generacij. Beseda 'biologija' se je uveljavila v rabi okoli leta 1900, pred tem 'biologije' ni bilo. Besede, ki so se pred tem nanašale na ženski spol (npr., »bog«, »večna ženstvenost«, »narava«, »esenca«), so pripadale drugačnim zgodovinskim konstalacijam in so s sodobno spolno 'biologijo' le pogojno primerljive. Njen sociokulturni značaj se kaže v tem, da nosi jasen spolni predznak: redno se uporablja, ko je govor o ženskem spolu, nikakor pa ne, ko gre za moški spol.

'Biologija' je med drugim družbena kategorija posebne vsebine, kajti njen koncept se nanaša na človeško vrednost. Oziroma je metafora za njen manjko, za 'inferiornost'. Zato je tudi uporabljana za tista področja in dejavnosti v življenju žensk, ki jim je pripisana manjša vrednost v primerjavi z moškimi – nosečnost, vzgoja otrok, gospodinjstvo., ki niso razumljena kot delo, čeprav, npr., je v nemščini Gebeararbeit običajen izraz za porod v ginekologiji, prav tako je, npr., v angleščini rojevanje opisano kot delo: labour. Taka uporaba pojma 'biologija' temelji na občem mnenju, da so razlike med osebami opravičilo njihove socialne neenakosti. Ženska fizična sestava je seveda 'neenaka' ali 'drugačna' v primerjavi z moško. Toda zakaj morajo zato ženske biti razumljene kot inferiorne? 'Biologija' je predvsem vrednostna sodba, oznaka, ki ne označuje le žensk, ampak tudi 'neprištevne', druge rase...

Biologija sama je nima in seksizem in rasizem se nista rodila iz fizioloških različnosti. Določene fiziološke različnosti so bile uporabljene za legitimiranje predhodno obstoječih socialnih odnosov, posebno razmerij moči. Domnevne razlike so metafore za dejanske ali umišljene različne življenjske stile. Moderni rasizem in moderni seksizem imata podobno strukturo, simbolizirano v družbeni in kulturni kategoriji 'biologija'. Oba temeljita v določanju 'tujca' ali 'drugega' kot inferiornega in mu odrekata ne le pravico, da bi bil 'enak', ampak tudi – kar je še pomembnejše – pravico, da bi bil drugačen, ne da bi bil za to kaznovan.

Ruth Hubbard, v *The politics of Women's Biology*, citira izjavo znanstvenika Ludwika Flecka iz leta 1935, ko je zapisal: »V znanosti, tako kot v umetnosti in življenju, je resnično zgolj tisto, kar je resnično tudi v kulturi.«(1) oz., kar neka kultura lahko sprejme za resnično. Sredi 70-tih let, nedvomno kot odgovor na prebujajoče se žensko gibanje, so začele oživljati biologistične teorije, ki so ogrozile ženski boj za enakost. Sociobiolo-

gi in drugi biologistični determinologi so vdahnili novo življenje starim argumentom o razlikah v položaju žensk in moških, ki jih le-ti zasedajo na področju dela, doma in političnega prostora, kot posledic naših prokreativnih funkcij oz. kot posledic razlik v naši 'naravi'. Vsebina biologije žensk je skrajno politična. Dominirajoči moški znanstveniki, ki so opisali našo biologijo, so vsaj delno to storili zato, da bi razložili, zakaj je 'naravno' za nas, da v družbi funkcioniramo tako kot družbi najbolj odgovarja.

Kategorija 'naravno', oz. v tem kontekstu njena sodobna sopomenka 'biološko', je izrazito vrednostna in zato znotraj resnejših razprav o najpogosteje družbenih razlikah med spoloma pomeni nujno mesto postanka in razmisleka. Za evropske kulture vse od antike dalje je izpričano naporno, najpogosteje celo izrazito konfliktno razmerje med naravo in kulturo; po mnenju vplivne antropologinje Sherry Ortner so moški tradicionalno povezovani s kulturo in ženske z naravo. V svojem članku »Is the Female to Male as Nature Is to Culture?« (1974) ugotavlja, da so moški, spoznavajoč tesno povezanost med naravnimi cikli in ženskami, le-te podzavestno povezovali z naravo. Po njenem mnenju so moški prenašali sovražnost, ki so jo občutili do ogrožajočih sil narave, na ženske; kultura je moška obramba proti naravi. Posledica oblikovanja dihotomnega para narava:kultura je bil tudi pojav občutka moške večvrednosti, ki je med drugim krepil tudi mizoginijo, sestavni del večine zgodovinskih družbenih institucij.

B) patriarhat; izvori

Ženska zgodovina je nepogrešljiva za emancipacijo žensk. Vendar imajo ženske konflikten in visoko problematičen odnos do lastne zgodovine. Zapisana zgodovina je bila vedno selektivna in v rokah vladajočih elit, med katere ženske niso sodile. Res je, da tudi večina moških ni imela mesta v zgodovini, vendar gre za drugačen problem. Običajne podrejene skupine, kot so kmetje, sužnji, proletarci so dosegli pozicijo moči, ali so bili vsaj vključeni v politiko, njihova izkušnja je bila historično zabeležena. Taka je izkušnja moških teh skupin; ženske so bile, kot vedno, izključene. Dejstvo je, da so tako moški kot ženske trpeli zaradi izključenosti in diskriminacije zaradi pripadnosti svojemu razredu, vendar ni bil noben moški izključen iz zgodovinskega spomina zaradi svojega spola, medtem ko so bile vse ženske. Ženske, ki so v večini družb večina, so v družbo strukturirane kot manjšina.

Vendar bi bila napaka videti ženske kot žrtve, kajti imele so osrednjo vlogo pri oblikovanju družb, vedno so bile akterke in gibalo zgodovine. Ženske so delale zgodovino, vendar jim je bila vednost o njihovi zgodovini odvzeta, niso imele možnosti interpretirati zgodovine, ne svoje ne moške. Bile so sistematično izključene iz oblikovanja simbolnih sistemov, filozofije in znanosti. Bile so izobrazbeno prikrajšane in tudi zato izključene iz oblikovanja teorij. Napetost med aktualno zgodovinsko izkušnjo žensk

in njihovo izključenostjo pri interpretaciji te izkušnje, imenujem 'dialektika ženske zgodovine'. Ta dialektika poganja ženske naprej. Nasprotje med osrednjo vlogo žensk pri oblikovanju družbe in njihovo marginalizacijo pri oblikovanju pojasnjevalnih procesov interpretacije in razlage, je bila dejavna sila, ki je vodila ženske v boj zoper te pogoje. To osamozaveščenje žensk zaradi dialektične sile jih je vodilo v akcijo za spremembo teh pogojev in za oblikovanje novih odnosov z moško prevladujočo družbo. Zaradi vseh teh izkušenj, je ženska izkušnja zgodovine povsem drugačna kot je moška.

Če ponovimo bistvene izsledke ženske zgodovine:

1. ženske v zgodovini niso žrtve, ampak aktivne akterke;
2. ženska zgodovina ni teleološka;
3. ženske v davni preteklosti niso izgubile svojega, matriarhalnega, raja.

Pri raziskovanju ženske zgodovine nenehno zadevamo ob predstave, ki so tako splošno zasidrane in sprejete, da ostanejo običajno izven dometa strokovnih prespraševanj – na stereotipe. Le-ti ponujajo hitre in poenostavljene predstave o vlogi, izgledu in položaju žensk tako v aktualni družbi kot v različnih obdobjih evropske preteklosti. Stereotipi, ki so vezani na ženske, imajo tudi danes, zaradi nekritične uporabe izrazito negativne družbene učinke (npr. stereotipi o ženskem delu, intelektualnih predispozicijah, o materinstvu, telesu itd.). Na prvem mestu velja omeniti stereotip, ki se znotraj konkretnih družbeno aktualnih dogajanj, vsakič znova razrašča v mit o domnevno naravni, ahistorični neenakosti med spoloma oz. o temeljni drugačnosti žensk kot naravnih in (posledično) tudi kot družbenih bitij. Mitičnost naravne in posledično tudi družbene neenakosti se značilno aktivira v trenutkih, ko so ogroženi temelji patriarhalno konstruirane družbe oz. družbe, katere temelji so patriarhalnega izvora.¹³ Vzgojni element ali presežek, ki naj bi ga posredoval mit za to, da se ohranja stabilnost, varnost in preglednost odnosov, postane takrat zadnja bariera pred razpadom 'pravega' oz. utečenega reda, za katerim je zgolj negotovost, kaos.

Neenakost žensk z moškimi se nam kot zgodovinarjem in zgodovinarkam kaže kot historična konstanta, kot bistven element zgodovinskih družb sredozemskega in

---

13 »Patriarhat v širši definiciji pomeni manifestacijo in institucionalizacijo moške prevlade nad ženskami in otroki v družini in razširitev moške nadvlade nad ženskami v družbi kot celoti. Pomeni, da posedujejo moški moč v vseh pomembnih institucijah družbe in da je ženskam dostop do take moči onemogočen. Ne vključuje pa, da so ženske ali popolnoma nemočne ali pa popolnoma brez pravic, vpliva in virov. Eden od pomembnih izzivov ženske zgodovine je prav natančno sledenje različnim oblikam in modelom, v katerih se historično pojavlja patriarhat, premikom in spremembam v njihovi strukturi in delovanju, in prilagoditvam, ki ustvarjajo pritiske in zahteve za ženske.« (Lerner, 1986, 239)

evropskega prostora vseh zgodovinskih časov.¹⁴ Kot konstanta, ki ima sicer v različnih časih, prostorih in različnih konstalacijah družbene moči različne pojavne oblike, pa vendar je. In kot take je ni (bilo!) težko zagovarjati, saj nam to potrjujejo tako rekoč vsi viri. Pa je temu res tako, ali gre le za veliko mimikrijo zgodovine, reproducirano vedno znova in znova?! Temeljno vprašanje, ki si ga je zastavila ženska zgodovina, je prav to: ali je patriarhat nadčasoven ali zgodovinski sistem odnosov med spoloma, ima naraven ali kulturni izvor? Vsekakor so izvori patriarhata zaviti v tančico samega rojstva zgodovinskih družb. In prav tja (morajo) sežejo raziskave in razprave, ki skušajo odgovoriti na ta vprašanja. Odgovoru pa se je nujno približati (ne samo) zaradi ženskega (in drugih emancipatornih) gibanja; če se namreč izkaže za najverjetnejše,¹⁵ da je patriarhat kot sistem zgodovinski, je namreč opravičeno tudi sklepanje, da ker ima svoj izvor v preteklosti, kulturno pogojene permutacije v aktualnih sedanjostih, ima lahko v prihodnosti svoj konec. Če pa bi se izkazalo za bolj verjetno, da je družbena neenakost med moškimi in ženskami posledica razlik v naravi obeh spolov, je seveda vsakršen poskus zanikanja in preseganja povezan tudi z dekonstrukcijo samega bistva moških in žensk kot bitij narave. In prav kot taka skušajo emancipacijska gibanja tudi prikazati: kot protinaravna in zato kot etično vsaj sporna, če ne že nedopustna.

Večina feminističnih raziskovalk se strinja, da je patriarhat zgodovinski sistem: začel se je v zgodovini in če je temu tako, se lahko v zgodovinskem procesu konča. Kako je do oblikovanja patriarhata prišlo je vprašanje, na katerega iščejo raziskovalci odgovore v skladu s svojim pogledom na razloge podrejenosti žensk. Za mojo analizo je pomembno, da je uvid moških in žensk v svojo preteklost sam na sebi tista sila, ki je ustvarjala zgodovino.

Če izhajamo iz predpostavke, da je podrejenost žensk starejša od zahodne civilizacije in povežemo začetek civilizacije s zapisanimi zgodovinskimi poročili, se naše raziskovanje začneja 4000 let nazaj na prostoru starodavne Mezopotamije. Tukaj lahko raziskujemo zgodovinske procese, v katerih se je patriarhat razvil in institucionaliziral. Proces se je kazal v spremembah rodovne organizacije, v oblikovanju verske in državne aristokracije ter v prehodu v kozmologiji k moškim božjim figuram. Čeprav bi pričakovali, da se je to dogodilo nenadoma, v relativno kratkem času, in v povezavi z oblikovanjem starodavne države ali nekoliko pred tem, v času pojava privatne lastnine, ko se je pojavila razredno razsojena družba, (marksistična teorija namreč govori o revolucionarnem prevratu, ki se je kazal v razmerjih moči v družbi), ali da bomo lahko zasledovali vidne spremembe v ekonomskem, političnem in pravnem statusu žensk, temu ni tako. Ne gre za vprašanje virov iz tega obdobja, ampak gre za zanemarjenost

---

14 Podoben razvoj odnosov, ki že ob začetkih civilizacij pripeljejo v patriarhalna razmerja, se kaže tudi za druge prostore zgodnjih civilizacij Azije. Glej Peter N. Stearns, *Gender in the World History*, Routledge, 2006.

15 Mislim, da je potrebno uporabljati pogojnik, kajti le malo verjetno je, da bomo resnično vedeli in zmogli nedvoumno dokazati razvojne poti, ki so v posameznih civilizacijah oblikovale patriarhalne sisteme.

žensk v teh ostankih. Prav tako za ta obdobja še niso bile opravljene pomembnejše študije, ki bi se osredotočale na ženske v teh najstarejših obdobjih. Zgodovina žensk in zgodovina spreminjanja odnosov med spoloma v starodavni Mezopotamiji še čaka, da bo napisana.

Oblikovanje patriarhata ni bil enkratni dogodek v zgodovini, ampak proces, ki se je razvijal okoli 2500 let od okoli leta 3100 do leta 600 p.n.š. Proces je potekal znotraj starodavnega Bližnjega Vzhoda, na različnih mestih, v različnih časih, v različnih družbah. Znotraj teh družb so lahko imele ženske zelo različne statuse, ki so zadevali različne aspekte njihovega življenja; npr., v Babiloniji v 2. tisočletju p.n.š. je bila ženska spolnost popolnoma pod kontrolo moških, medtem, ko so nekatere ženske uživale veliko ekonomsko neodvisnost, imele pravice in privilegije ter imele pomembne položaje v družbi. Zgodovinska dejstva imajo le majhno vrednost, če jih razbiramo s tradicionalnimi kriteriji. Mnogo bolj od običajno pomembnih ekonomskih vprašanj, so bila na tem mestu pomembna vprašanja, povezana s kontrolo ženske spolnosti in rodnosti. Prav vprašanja kontrole ženske spolnosti in rodnosti so tista, ki so najbolj kazala na potek sprememb. Prav tako je nujno upoštevati, da razredne omejitve za moške in ženske pripadnike istega razreda, za ene in druge ne pomenijo istega; razredna pripadnost je za moške in ženske pomenila nekaj drugega.

Patriarhat je zgodovinska kreacija, ki so jo oblikovali moški in ženske. Osnovna enota te organizacije je bila patriarhalna družina, ki tako izraža kot nenehno generira svoja pravila in vrednote.' Čeprav se je patriarhat oblikoval na različnih lokacijah, z različnim tempom in iz različnih izhodišč, pa lahko najdemo skupno točko, tisto ključno značilnost žensk, ki je narekovala njihovo podreditev – žensko plodnost oz. žensko reproduktivno sposobnost.

»Ženska seksulanost, sestavljena iz njenih spolnih in reproduktivnih sposobnosti in nalog, je postala blago celo pred oblikovanjem zahodne civilizacije. Razvoj poljedelstva v obdobju neolitika je pospeševal medrodovno 'menjavo žensk', ne zgolj zato, da bi se z oblikovanjem poročnih vezi izognili nenehnim vojnem, pač pa tudi zato, ker lahko skupnosti z več ženskami proizvedejo več otrok.¹⁶ V nasprotju s potrebami nabiralno/lovskih družb, so lahko poljedelske uporabljale delo otrok za povečanje proizvodnje in kopičenje presežkov. Moški kot skupina so imeli pravice nad ženskami, ki jih ženske kot skupina nad moškimi niso imele. Ženske same na sebi so postale vir. Rezultat komodifikacije (popredmetenja) žensk – cena neveste, prodajna cena in otroci – so si prilastili moški. Prav lahko je predstavljala prvo akumulacijo privatne lastnine. Claude Levi-Strauss, kateremu dolgujemo koncept 'izmenjave žensk', govori o popredmetenju/reifikaciji žensk, kot njeni posledici. Toda niso bile ženske

---

¹⁶ Bistvena razlika z lovsko-nabiralniškimi skupnostmi, ki imajo vitalno potrebo po optimaliziranju števila članov, posebno odvisnih (starih in otrok); te skupnosti so po navadi maloštevilne oz. je število njihovih odvisnih članov prilagojeno razpoložljivim virom; glej tudi Marshall Sahlins, *Ekonomika kamene dobe*, *cf, Ljubljana, 1999.

tiste, ki so popredmetene in komodificirane, pač pa so bile tako obravnavane ženska seksualnost in reproduktivna sposobnost. Razlika je pomembna.»¹⁷ (Lerner, 1986, 212)

Ženska reproduktivna sposobnost je bila vse prepomembna, z njo je bilo povezanih toliko ključnih elementov novih, historičnih družb (oblastna, dedna, lastninska razmerja), da bi jo prepustili ženskam, in ker je ni bilo mogoče ne najeti, ne kupiti, ne ukrasti, jo je bilo smiselno zaslužjiti. Za uspešno podreditev ženskih reproduktivnih sposobnosti pa je bila nadkontrola nad ženskami kot skupino nujna. »V pravnih kodeksih, ki so tu uporabljeni (mazopotamski zakoniki: babilonski Hamurabijev zakonik, Srednje asirski zakonik, Hetitski zakoniki ter starozavezni židovski zakon), opazimo, da so izredno veliko pozornosti namenjali pravni regulaciji spolnega vedenja, v okviru katere so začeli ženske omejevati mnogo bolj strogo kot moške. To se odraža tudi v razporeditvi snovi, ki jih obravnavajo zakoni. Od 282 zakonov Hamurabijevega zakonika jih tako kar 73 (okoli 25%) pokriva področja, ki se nanašajo na zakonsko zvezo in spolne zadeve. Izmed 112 ohranjenih Srednje asirskih zakonikov jih kar 59 (okoli 50%) obravnava podobno snov. Izmed 200 Hetitskih zakonov se jih samo 26 ukvarja z zakonsko zvezo in urejanjem spolnosti; po drugi strani pa so ti do žensk bolj omejevalni kot zakoni drugih zakonikov.«(Lerner, 1986, 102)

Patriarhat:

- › je zgodovinska kreacija, ki leži v samih temeljih oblikovanja zgodovinskih družb;
- › oblikovanje patriarhata ni časovno enkraten dogodek: potekal je okoli 2.500 let v letih od 3.100 p.n.š. do leta 600 p.n.š.;
- › njegovi izvori so tudi krajevno razpršeni: oblikovanje poteka znotraj držav Bližnjega Vzhoda, Mezopotamije;
- › znotraj teh družb imajo ženske zelo različne statute, odvisne predvsem od razredne pripadnosti;
- › ključna vprašanja, pri sledenju oblikovanja patriarhata kot sistema, so povezana s kontrolo ženske spolnosti in rodnosti;
- › je zgodovinska kreacija, ki so jo oblikovali moški in ženske;
- › osnovna enota patriarhalne organizacije je patriarhalna družina;
- › ženske oz. njihovo reproduktivno bogastvo postane menjalno blago s tržno vrednostjo.

---

¹⁷ Razlika je še vedno pomembna in aktualna in je uporabna tudi kot glavni kriterij za preverbo patriarhalnosti oz. patriarhalnih ostankov v aktualnih, sodobnih družbah. Pri nas se je, npr., ob referendumu leta 2001 o umetnem oplojevanju žensk in njihovi pravici do otrok brez moških, pokazala v povsem jasni, čeprav močno šokantni luči.

Kakor so izvori družbene neenakosti žensk zaviti v meglo začetkov zgodovinskih časov in najverjetneje predstavljajo tudi prvi korak v oblikovanju zgodovinskih družb neenakosti, pa je družbena neenakost žensk že v časih npr. antične Grčije tako uveljavljena, da služi kot referenca in analogija.¹⁸ Ko razpravlja Aristotel (384-322 p.n.š.) na primer o družbi in njeni urejenosti, izhaja iz dejstva, da posameznik nikakor ni samozadosten. Da bi lahko družba pravilno delovala, ji mora vladati pravica, ki je »načelo reda v politični družbi.«¹⁹ Za pravilno upravljanje države, je potrebno poznavanje upravljanja gospodinjstva. *»Prvi in najmanjši možni delci družine so gospodar in suženj, mož in žena, oče in otroci.«* (V: Lerner, 1986, 208) Na tem mestu razpravlja Aristotel tudi o suženjstvu, za katerega na koncu, kljub določenim zadržkom, sklene, da gre za naravno dishotomijo: duša je po naravi vladar, telo podložnik; *»Jasno je, da duša vlada telesu, mišljenje in razum prevladujeta nad strastmi, to je naravno... Ponovno, moški je po naravi superioren in ženska je inferiorna; in eden vlada in druga je vladana; to načelo je nujno raztegniti na vse človeštvo.«* (ibidem) Sledi Aristotelovo opisovanje različnih načinov moškega vladanja sužnjem, ženskam in otrokom. Ti se med seboj razlikujejo glede na to, komu moški vlada; *»Sužnji nimajo nikakršne sposobnosti presojanja; ženska jo ima, vendar je brez avtoritete; in otrok jo ima, vendar je nezrela,«* (ibidem) pravi filozof.

»Aristotelov pogled na svet je tako hierarhičen kot dihotomičen. Duša vlada telesu; razum vlada čustvom; ljudje živalim; moški ženskam; gospodarji sužnjem; Grki barbarom. Vse, kar potrebuje filozof, da opraviči obstoj razrednih odnosov znotraj družbe, je, da pokaže, kako je vsaka od podrejenih skupin po 'naravi' ustvarjena za to, da zaseda prav določeno mesto znotraj hierarhije. Imel je nekaj težav pri opravičevanju suženjstva in zdelo se mu je potrebno opravičiti njihovo podrejenost in razložiti, zakaj je tako 'pravično'. To pa zato, ker je bilo državno suženjstvo še v času vrhunca demokratičnih Aten dovolj kontroverzno, da se je o njem lahko dvomilo. Čeprav so nekateri, ki domnevajo, da je zaslužnjevanje vojnih ujetnikov opravičljivo po zakonu, pravi Aristotel, ostaja vprašanje, ali lahko to opravičimo v primeru nepravičnih vojn. Filozof priznava, da je 'tu nekaj osnov za razlike v mišljenju.' Toda glede inferiornosti žensk ni nikakršnih razlik v mišljenju. In tako Aristotel uporabi metaforo o zakonskih odnosih za opravičevanje gospodarjeve oblasti nad sužnjem. Kar se je nekdanj kazalo kot 'naravno', to je nekontroverzno in zato pravično, lahko postane kasneje sprejemljivo.« (ibidem, 208-209)

Razvoj Aristotelove misli nam s tem, ko (še) koleba pri zagovoru suženjstva in predvideva v izjemnih primerih tudi možnost osvoboditve sužnja, in s tem, da tovrstnega dvoma pri ženskah ni (več), dokazuje, da je bila podreditev žensk časovno

¹⁸ V grški mitologiji arhaične dobe lahko spremljamo proces 'patriarhalizacije' Olimpa.

¹⁹ *The Works of Aristotle*, prevod J.A. Smith in W. D. Ross, Oxford, 1912, *De Generatione Animalium* I., II; V: Lerner, 206-210.

zgodnejša kot oblikovanje razredne družbe s suženjstvom. Prav navidezno 'naravnost' podreditve žensk v družbi izrabi Aristotel, po analogiji, za opravičevanje suženjstva. Aristotelov filozofski sistem je vključeval patriarhalni koncept ženske manjvrednosti na način, da je ta postala nedvoumna in celo nevidna, za proučevanje pa nedostopna. »Razlage razreda, privatne lastnine, znanstvene razlage bi lahko bile in so bile predmet stoletja trajajočih razprav, temelječih prav na Aristotelovi misli – toda moška premoč in prevlada sestavljata temelje filozofske misli in sta tako povišana na raven naravnih zakonov.«(ibidem, 210)

Od antike dalje je bila v evropskih kulturah ženska družbena neenakost vedno znova utemeljevana kot 'naravna', kot družbena preslikava naravne neenakosti med moškimi in ženskami. Ker je imel (tudi) Aristotel izredno velik vpliv na oblikovanje odnosa krščanske Evrope do žensk, si velja nekoliko podrobneje pogledati njegovo videnje ženske narave in s tem pomena, ki ga (naj) imajo v družbi. Aristotel je, tako kot vrsta grških filozofov, postavljala duha, idejo bistveno višje na hierarhični lestvici vrednot kot snov, materijo. V njegovi razlagi nastanka življenja se spet pojavi sicer stara grška doktrina o moški sposobnosti prokreacije. Aristotel je prevedel mitično izročilo o izvoru človeka v znanost in ga zasidral v svoj vseobsegajoči filozofski sistem. Pri opisovanju nastanka življenja je pripisoval moškemu bistveno pomembnejši delež; po njegovem prispeva ženska pri nastanku novega človeka zgolj materijo, grobo mrtvo snov. Tako kot njegovi predhodniki, na primer zdravnik Hipokrat (460-377 p.n.š.), je imel Aristotel tako spermo kot katamenijo, ženski izliv, menstrualno kri, za seme, s to pomembno razliko, da »katamenija je seme ne v čisti obliki, potrebna dodelave.«(V:Lerner, 1986, 206) Aristotel je pripisoval na primer, za razliko od zdravnika praktika Hipokrata, semenoma po vrednosti različna pomena. Ob tem, da je moškemu semenu pripisoval aktivni princip, funkcijo nosilca nematerialnega, dinamičnega in duhovnega principa, je bila katamenija surova materija, iz katere je otrok zgolj zgrajen. Glede na kakovost je moško seme toplo²⁰ in v primerjavi z njim je ženska katamenija hladna.²¹ Prav hladnost ženske krvi pa je kriva, da se žensko seme ne more razviti do popolnosti. Moški oziroma moško seme je torej tisto, ki ustvari otroka, ki mu vdahne življenje in dušo, ženska mu da zgolj materijo, telo, ki bi ostalo brez moškega deleža prazno, brez vsebine.²² V idealnih pogojih je tako po Aristotelu otrok vedno posnetek svojega očeta,

---

20 Aristotelov filozofski pojem toplote pa je povezan z drugimi višjimi pojmi, kot so: ogenj, moč, življenje. Svoj sedež ima toplota v srcu, v najpomembnejšem organu telesa in hkrati sedežu duše.

21 Hladnost pa je tudi ena od ženskih lastnosti; ženske so – po Aristotelu – hladnejše od moških. Glej tudi A. C. Crombie, *Augustin to Galileo, Science in the Middle Ages, 5th to 13th Centuries*, Penguin Books, 1969, 1. del, str. 160-162.

22 Zgodovinarica Maryanne Cline Horowitz, ki je napisala feministično kritiko Aristotelovega dela, takole komentira ta Aristotelov pogled na žensko: »Ženska pasivnost je samoumevna, upravljajo z njenim telesom, da bi se izpolnili načrti drugih. Produkti njenega truda niso njeni. Po drugi strani, pa se moški ne trudi, od dela ... Aristotel predpostavlja, da je moški homo faber, ustvarjalec, ki deluje na materijo, da bi jo oblikoval, ustvaril iz nje večno delo umetnosti. Njegova duša prispeva obliko in model stvaritve.« (V: Lerner, 1986, 207)

saj ta dobesedno odtisne svoj odtis in s tem novo življenje v žensko telo. Brez kakršnih koli dodatnih pojasnil predpostavlja Aristotel, da so ženske zaradi svoje biološke manjvrednosti tudi krive za rojstva pohabljenih otrok oziroma otrok, ki svojemu očetu niso podobni in/ali ki se rodijo kot deklince; »... *kot se mladiči pohabljenih staršev včasih rode pohabljeni in včasih ne, prav tako so mladiči, rojeni ženski, včasih ženska in včasih moški. Za žensko velja, da je pohabljeni moški, tako kot je katamenija seme, vendar ne čisto; le ene stvari ni v njej, načela duše.*« (V: Lerner, 1986, 207)

Zagovor ženske družbene neenakosti kot posledice njihove naravne inferiornosti se nadaljuje tudi v časih krščanske Evrope. V obdobju srednjeveške renesanse, v času vnovičnega odkritja Aristotelove misli, so teologi visoke sholastike, posebej Albertus Magnus in ob njem in za njim njegov učenec Tomaž Akvinski, v cerkveni nauk vpeljali Aristotelovo misel, tudi tisti del, ki se nanaša na inferiornost žensk kot naravnih in posledično tudi kot družbenih bitij. Glede na to, da sta bila tako Magnus kot Akvinski za ravnanje Cerkve v prihodnosti izredno pomembna in da velja predvsem slednji še danes za eno od nespornih cerkvenih avtoritet za področje spolnosti, nikakor ni (bilo) vseeno, da sta bila ženskam izrazito nenaklonjena. Družbena neenakost žensk je sedaj nadgrajena: je posledica njihove 'naravne' inferiornosti, kot jo je utemeljil poganski filozof, prav tako pa tudi npravne in moralne šibkosti; domnevno 'naravnemu' determinizmu se sedaj pridružita še 'božja' stvariteljska volja in modrost. Poganski filozofski misli se v srednjeveški retoriki pridruži še moralni presežek; antična mizogina misel se je še enkrat (prvič že pri judih) povezala z dobesednim branjem Biblije. Postopoma so bila znotraj krščanske Cerkve presežene misli, na primer, papeža Gregorja iz leta 735, ki na vprašanje, ali smejo ženske v času menstruacije v cerkev, odgovori: »*Da, ker mesečna perioda ni njihova krivda, ampak stvar nature/od narave povzročena.*« (V: Hering in Maierhof, 16) Še posebej Magnus vidi v ženskah vse slabo; »*Ženska so manj (kot moški) nagiba k nenravnosti. Kajti v ženi je več tekočine kakor v možu in lastnost tekočine je, da hitro sprejme, a težko obdrži. Tekočina je fluidna. Zato so žene nestanovitne in radovedne. Kadar ženska občuje z moškim, bi najraje hkrati ležala še pod drugim moškim. Žena ne pozna zvestobe. Verjemi mi, če ji boš veroval, boš razočaran. Verjemi izkušenemu učitelju. Pametni moški ženski zato ne bo zaupal svojih načrtov in dejanj. Ženska je ponesrečen moški in v primerjavi z moško je njena narava defektna in pomanjkljiva.*« (V: Heinemann, 1992, 180)

Vdor antične mizogine misli, ki se je sklicevala na naravo kot najvišjo avtoriteto, se je tako dokončno povezal z bibličnim monoteističnim izročilom. Za evropsko krščansko podobo patriarhata je bistveno tako sklicevanje na hebrejsko monoteistično tradicijo Stare zaveze kot postopna Cerkvena redakcija Nove zaveze in Jezusovega življenja in nauka. Neenakost žensk sedaj ni utemeljena več samo na naravni razliki med spoloma, ampak postane glavna avtoriteta Bog oz. njegova stvariteljska volja, ki vzpostavlja tudi nadčasovna in nespremenljiva družbena razmerja med spoloma. Naravna razlika med spoloma, ki je sicer kreacija božje volje, se na družbeni ravni odnosov

ob dobesednem branju Biblije interpretira kot posledica grešnosti. Medicinski teksti opatinje Hildegarde iz Bingena (1098-1179) nas podučijo, da se kaže splet grešnosti kot fizična napaka; kot tipično pojavno obliko takega spleta narave in božje volje pa navaja, na primer, menstruacijo pri ženskah. Menstruacija, ena najočitnejših manifestacij spolne razlike, je po njeni razlagi znamenje ženske grešnosti, in to tiste podedovane grešnosti, ki zadeva vse ženske in ki se je ne morejo otresti, kajti, kot pravi sveta Hildegarda: »*Ko je reka poželenja prodrla v Evo so se vse njene žile prenapolnile s krvjo... od tedaj preživljajo vse ženske viharne procese v svoji krvi, tako da spominjajo na luno. So igračeluboge pare v rokah krvi, ki jo enkrat v sebi zadržujejo, drugič spet izgubljajo.*«(V: Fischer in Homberg, 39-40)

Kakor je v srednjem veku in zgodnjem novem veku pridobivala na moči retorika o ženski inferiornosti kot posledici božje volje, tako so v dobi racionalizma postali ponovno pomembnejši argumenti iz arzenala 'naravne' inferiornosti. Ko poziva Rousseau 'nazaj k naravi', pomeni to za ženske vrnitev (?) k materinstvu. Meščanski zakoniki 19. in zgodnjega 20. stoletja pomenijo kanonizacijo ženske podrejenosti, pri čemer so se naslanjali na realna patriarhalna razmerja, in jo opravičevali z sedaj tudi že znanstveno dokazovano naravno inferiornostjo žensk. Pri tem so pomembno vlogo odigrale tudi nove znanstvene discipline: medicina z ginekologijo, psihologija, psihoanaliza, antropologija in biologija.

Nova evropska podoba ženskosti in moškosti, ki se je izoblikovala v 19. stoletju in je imela neposreden vpliv na položaj žensk tudi na trgu plačanega dela, se je gradila tudi na novih spoznanjih in teorijah naravoslovcev s pogosto revolucionarnim predznakom²³; in med njimi ima prav posebno mesto Charles Robert Darwin (1809-1882). Ne glede na naša siceršnje prepričanje, da je bil Darwin s svojimi nauku izrazito v konfliktu s sočasnim družbenim razumevanjem sveta, so različni misleci že zgodaj opozarjali na pomembne pasti v Darwinovem znanstvenem delu. Njihova opažanja najprej razkrivajo, da je bil Darwinov prispevek predvsem sinteza spoznanj, ki so jih razvijali mnogi zahodni raziskovalci pred njim (vse od Aristotela do Linneja in Lamarcka) in ki jih je Darwin povezal v konsistentno teorijo, nadalje pa opozarjajo, da so bila njegova spoznanja presenetljivo usklajena s prevladujočimi prepričanji dobe, ki ji je pripadal. Karl Marx je bil eden prvih umov, ki je to skladnost opazil; v pismu Friedrichu Engelsu leta 1862, le tri leta po izidu Darwinove knjige *O izvoru vrst z naravnim izborom*, je zapisal:

---

23 Za 19. stoletje, ko so se oblikovale in/ali emancipirale mnoge znanstvene discipline, tako naravoslovne kot družboslovne, je bistveno, da so si bile le-te mnogo bliže po razvijajočih se metodah in tehnikah svojega raziskovalnega dela, znanstveniki pa so imeli neprimerno širši pogled na svoje raziskovalno polje, ki je tako pogosto obsegal tudi refleksijo družbenih učinkov njihovih raziskav in spoznanj.

»Presenetljivo, kako je Darwin med živalmi in rastlinami prepoznal svojo angleško družbo z njeno delitvijo dela, tekmovalnostjo, odpiranjem novih trgov, »izumi«, in matuzijanski »boj za obstanek«. Je Hobbesov »bellum omnium contra omnes«, ki spominja na Heglovo Fenomenologijo, kjer je civilna družba opisana kot 'duhovno živalsko kraljestvo', medtem, ko pri Darwinu živalsko kraljestvo figurira kot človeška družba... Celoten Darwinov nauk o boju za preživetje je preprosto prenos Hobbesove doktrine »bellum omnium contra omnes« in buržuazno-ekonomske doktrine tekmovalnosti skupaj z Malthusovo teorijo prebivalstva iz družbe na živo naravo. Ko je bil ta žonglerski trik opravljen ... so bile iste teorije prenešene nazaj iz narave v zgodovino in sedaj se zatrjuje, da je bila njihova veljavnost kot večnih zakonov človeške družbe dokazana.« (V: Hubbard, 90)

Kasnejši kritični bralci Darwina se opravičeno sprašujejo, kako da so bile njegove razlage tako zelo sprejete, če pa so v svoji metodologiji tako majave; če povzamemo razlago Ruth Hubbard (1990, 92), je bilo temu tako, ker so vsebovale dve tedaj čislani lastnosti: bile so zgodovinske in materialistične ter so z mnenjem o progresivnem razvoju vrst vsebovale optimizem, kar vse se je lepo ujemalo s tedanjo meriotorično/stvarno ideologijo, spodbujeno z uspešnim angleškim merkantilizmom, industrijskim kapitalizmom in imperializmom. Darwinove razlage zgodovine življenja na zemlji, ki so se tako dobro ujemale s prevladujočo družbeno doktrino 19. stoletja, liberalizmom in individualizmom, so bile kmalu in pogosto prevajane v družbeno; Herbert Spencer (1820-1903) je pogosto omenjen kot tisti, ki je prenesel njegove nauke v družbeno teorijo, njegove ideje, znane kot socialni darvinizem pa so bile široko sprejete v Angliji in ZDA 19. in 20. stoletja.

Darwinov nauk je imel posledice tudi na oblikovanje in razumevanje nove družbene podobe spolov.²⁴ Viktorijanska predstava o aktivnem moškem in pasivni ženski je nedvomno enega svojih navdihov povzela tudi po Darwinovih opisih živalskega sveta, kar je odzvanjalo tudi v vrsti vzgojnih parabol in komparacij. Pri tem ni nepomembno, da se je Darwin pri opazovanju in opisovanju spolnega/paritvenega življenja živali oprijemal podobno nekritičnih prijemov, kot pri razlagi evolucije; besedišče, s katerim je opisoval spolno življenje živalskih in človeških samic in samcev, je bilo viktorijansko besedišče (Hubbard, 94). Leta 1871 je izdal svojo drugo knjigo, *Izvor človeka*,²⁵ v kateri je podrobneje opisal vpliv spolne selekcije na razvoj živali in človeka. Darwin poudarja, da obstajajo med moškimi in ženskami poleg razlik v reproduktivnih organih in funkcijah, tudi razlike v vedenju, za katere sicer ni povsem jasnega konsenza med

---

24 »Etnocentrične osnove darvinizma so široko poznane, vulgarni saksizem, natančneje androcentrizem, pa je, kljub nekaterim omambam feministk 19. stoletja (Antoinete Brown Blewett in Eliza Burt Gamble – sodobnici), ostal neraziskan vse do sedemdesetih let 20. stoletja, ko so se začele za Darwina zanimati tudi feministične znanstvenice. Darwinov androcentrizem je potrebno osvetliti ne zgolj zaradi zgodovinskih razlogov, pač pa zato, ker **ostaja integralni in samoumevni del sodobnih bioloških teorij.** (podčrtala S.Ž.Ž.)« (Hubbard, 1990: 92)

25 Originalni naslov: *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex.*

znanstveniki, ali so podedovane ali pridobljene, vendar se sam, po analogiji z nižje razvitimi živalmi, nagiba k prvi možnosti. »Moški so bolj bojeviti, pogumni in odločni kot ženske in imajo bolj ustvarjalen um... izgleda, da se ženska razlikuje od moškega v duševnih nagnjenjih, predvsem v svoji večji občutljivosti in manjši sebičnosti ... medtem, ko je moški rival drugemu; uživa v tekmovanju, kar vodi zelo pogosto v sebičnost. Te zadnje kvalitete so izgleda naravne in na žalost dediščina.« (V: Hubbard, 96)

»Bistvena razlika v intelektualni moči obeh spolov se kaže pri moških z doseganjem višje odličnosti, ne glede na to, česa se loti, kot pri ženskah - pa naj to zahteva globoko misel, razum ali domišljijo ali zgolj uporabo zdrave pameti in rok. Če bi sestavili dva seznama pomembnih del moških in žensk v poeziji, slikarstvu, kiparstvu, glasbi (tako skladateljstvu kot izvajalstvu), zgodovini, družbi in filozofiji, s pol ducata imen pod vsakim, bi seznama le težko primerjali. Prav tako moremo sklepati ... če so moški sposobni jasne premoči nad ženskami glede mnogih področij, da v povprečju mentalna sposobnost moškega presega le-to pri ženski. Moški so morali braniti svoje samice, prav tako svoje mladiče, pred sovražniki vseh vrst in loviti za skupen obstoj. Toda, da se izogneš sovražnikom, ali da jih uspešno napadeš, da ujameš divjo žival in oblikuješ orožje, potrebuješ konec koncev visoke mentalne sposobnosti, predvsem opazovanje, razsodnost, ustvarjalnost in domišljijo.

Te različne sposobnosti so bile vseskozi na preizkusu in selekciji skozi moške... Moški je tako nujno postal superioren ženski,«(Darwin, V: Hubbard, 98) in »in dobro je, da so moški svoje značilnosti prenašali tako na svoje hčere kot na sinove,«(Hubbard, 97) »sicer bi verjetno moški postal tako superioren ženski glede mentalnih sposobnosti, kot je postal pav s svojim okrašenim repom pavovki.« (Darwin, V: Hubbard, 97).²⁶

Ženske za moškimi zaostajajo torej tako v svojih telesnih kot intelektualnih zmožnostih, kar je predvsem naravna posledica njihove vloge pri nadaljevanju vrste, 'narave', ki je bila skozi zgodovino (ponovno) kaj različno razumljena; vse do 19. stoletja je ostala bolj ko ne v veljavi antična predstava o moškem stvaritelju, nosilcu življenjskega principa in o ženski kot o posodi, v kateri se moško seme izoblikuje v novega človeka. V ženski notranjosti preži po Aristotelu na ustvarjalno, toplo moško seme nevarna mrzla ženska materija, ki pogosto povzroči rojstvo nepopolnih potomcev: pohabljenec in/ali žensk.

---

26 Citati Darwinove knjige *Izvor človeka* so povzeti po Ruth Hubbard, ki je črpala iz originala, kajti edina slovenska izdaja iz davnega leta 1951 (izdal Slovenski knjižni zavod, prevod prof. Ružena Škerlj, uvod in opombe Branko Rudolf), ni popolna oziroma manjka celoten drugi del knjige, v katerem se avtor posveča spolni selekciji pri človeku; »Ta, tako imenovani »spolni izbor« pa je za nas kot načelo izgubil precej tiste tehtnosti, ki smo mu jo nekoč pripisovali. Darwin sam je v obravnavanju svojega velikega nabranega materiala prišel do nekih sklepov take vrste: »...večina naravoslovcev priznava, da je moški spol pridobil ali spremenil svojo znatnejšo veličino, moč, hrabrost in bojevitost, kakor svoja posebna orožja za napad in obrambo z izborom, ki smo ga imenoval seksualni izbor.«... Zato smo izpustili precejšen del knjige, t. j. vsa poglavja, v katerih se Darwin posebej ukvarja s spolnim izborom.« (Rudolf, 1951: X, XI) Uredniška odločitev je bila nedvomno posledica takratne 'družbene' potrebe po preseganju spolnih razlik, tudi v (I)izvorih.

Spol/gender je postal prevladujoča metafora, s katero je Aristotel branil in opravičeval sistem suženjstva. V času, ko je Aristotel (384-322.p.n.š.) pisal svojo *Politiko*, je bilo vprašanje suženjstva s stališča morale in etike med Grki še vedno zelo problematično. Zakaj lahko nekdo vlada nad drugim, zakaj je nekdo lahko gospodar in drugi zaslužjen? Aristotel je utemeljeval, da so nekateri moški rojeni, da vladajo in drugi, da so vladani. To je ilustriral z analogijo me telesom in dušo – duša je superiorna telesu, zato mu mora vladati. Podobno je razum superioren strasti, zato ji mora vladati. In, »moški je po naravi superioren, in ženska je inferiorna; in tako eden vlada in druga je vladana; to načelo je nujno razširiti na vse človeštvo.« (Aristotel, *Politika*) To analogijo raztegne Aristotel tudi na vladavino človeka nad živalmi.

V tej razlagi je pomenljivo, kaj služi kot domneva pri opravičevanju in, kaj je razumljeno kot danost. Aristotel priznava, da obstajajo opravičila za različno gledanje na zaslužnjevanje ujetnikov v času nepravičnih vojn. Toda tovrstnih dvomov ni, ko govori o inferiornosti žensk. Podrejenost žensk je razumljena kot danost, povezana z naravnim stanjem, zato uporabi filozof zakonski stan kot metaforo za opravičevanje suženjstva. S svojimi naporu, opravičevanja moralne pravice do zaslužnjevanja, je Aristotel dejansko prepoznal temeljno resnico o človeškosti sužnjev. Z zanikanjem in ingnoriranjem potrebe razlage o podrejenosti žensk, skupaj z biološkimi razlagami, ki jih ponuja Aristotel drugje (V: *De Generatione Animalium I., II*)²⁷, je postavil ženske v status manj-ljudi.

Bolj zanimivo kot Aristotelova mizoginija je dejstvo, da so njegova prepričanja ostala v veljavi tako rekoč nespremenjena skoraj dva tisoč let. Okrepljena so bila s Starozaveznimi omejitvami žensk in njihovo izključenostjo iz skupnosti zaveze, z mizoginimi nauki cerkvenih očetov in s nadaljevanjem poudarjanja Evine krivde za padec celotnega človeštva, ki preide na vse ženske, tudi v času krščanstva.

Te teorije so postale močno vprašljive šele v 19. stoletju, ko je, na primer, uspelo doktorju Karlu Ernstu van Baernu s pomočjo mikroskopa odkriti jajčno celico sesalcev. Zapletenost ženskega reproduktivnega ciklusa in razvoja človeškega zarodka sta močno fascinirali znanstvenike 19. in 20. stoletja, ki so sedaj na novo odkrivali žensko naravo kot tujo, zapleteno in povsem drugačno od moške. Nova spoznanja

---

27) tudi Aristotel kot Hipokrat ima katamenijo za žensko seme, ki pa je »seme v nečisti obliki, potrebna dodelave«; moškemu semenu pripiše aktiven princip, funkcijo nosilca nematerialnega, dinamičnega in duhovnega principa, je katamenija surova materija, iz katere je otrok le zgrajen. Glede na kakovost je moško seme toplo in v primerjavi z njim je ženska katamenija hladna. Prav hladnost ženske krvi pa je kriva, da se žensko seme ne more razviti do popolnosti. V idealnih pogojih je tako otrok vedno posnetek svojega očeta, saj ta dobesedno odtisne svoj odtis in s tem novo življenje v žensko telo. Brez kakšnih dodatnih pojasnil predpostavlja Aristotel, da so ženske zaradi svoje biološke manjvrednosti tudi krive za rojstvo pohabljenih otrok oz. otrok, ki svojemu očetu niso podobni in/ali ki se rodijo kot deklice; »... kot se mladiči pohabljenih staršev včasih rode pohabljeni in včasih ne, prav tako so mladiči, rojeni ženski, včasih ženska in včasih moški. Za žensko velja, da je pohabljeni moški, tako kot je katamenija seme, vendar ne čisto; le ene stvari ni v njej, načela duše.«

so (moškimi) znanstvenikom odkrivala povsem novo bitje, katerega bistvo se je vedno bolj osredotočalo na njihove reproduktivne organe; v ženskih trebuih se odvija nenehna drama, ki je komajda razumljiva in katere potek zahteva vrsto previdnostnih ukrepov. Teža reprodukcije je 'po naravi' na ženski, od nje in skrivnostnih procesov, ki potekajo v njenem telesu, je odvisna kvaliteta novega človeka. Evgenika, nauk, ki se je razvil konec 19. stoletja in ki je v mnogočem nadgradil glavne ideje mathuzijanstva,²⁸ je zahtevala zdravo, družbeno koristno in ne katero koli potomstvo. In to je postala prva naloga žensk. Zaradi na novo odkritih in ovrednotenih procesov, ki se odvijajo v vsaki ženski, so bile ženske razglašene za šibke, njihova šibkost pa je bila posledica neizogibne ujetosti v žensko (odkrito) naravo.

V začetku 20. stoletja je bila, na primer, zelo popularna »teorija o konservaciji energije«, ki je po eni strani reflektirala oblikujočo se mentaliteto dobe, po drugi strani pa jo je argumentativno podpirala, tudi tako, da so z njo utemeljevali družbeno vlogo spolov. Prvo pravilo te teorije govori o tem, da ima človeško telo na voljo določeno količino vitalne energije, ki se različno razporeja od organa do organa ali od ene telesne funkcije do druge. To pomeni, da lahko človek razvije kakšen organ, zmožnost, telesno funkcijo le na račun druge ali drugih. V primerjavi z drugimi organi pa kažejo prav spolni organi večjo afiniteto do vitalne energije. Ker je za biologijo žensk bistvena prav njihova reproduktivna funkcija, afiniteta teh organov do energije pa je zelo visoka, je pri ženskem organizmu razporeditev razpoložljive življenjske energije med posamezne organe in funkcije v marsičem že po naravi predestinirana. Z omenjeno teorijo so razlagali razlike v naravnem poslanstvu moških in žensk. Tako so morali moški privilegiranih slojev skopariti s seksualno energijo na račun višjih funkcij, predvsem intelektualnih in podjetniških. Zdravniki so jih opozarjali, naj ne »razmetavajo neodgovorno s semenom« (Ehrenreich in English, 27), ampak naj to energijo usmerjajo v višje cilje. Zdravniška propaganda je bila močno protionistično usmerjena in pospremljena z najrazličnejšimi primeri posledic »skvarjene« sperme, ki med drugim lahko poizvede tudi »pritlikavce, slabotne potomce in dekleta« (ibidem). Nasprotno pa je bila pri ženskah koncentracija življenjske energije prav na spolne organe in funkcije kar najbolj zaželena. Podpiranju spolnih funkcij in varovanju spolnih organov naj bi bila pri ženskah podrejena vsa druga dejavnost: v času menstruacije naj bi ženske predvsem počivale, prav tako naj bi nosečnice preživele večino časa leže, pa tudi ob nastopu mene bi bil za žensko najpriporočljivejši počitek.

---

28 Thomas Robert Malthus, 1766-1834; sprva je bil duhovnik nato profesor zgodovine in politike na kolidžu Vzhodnoindijske družbe v Londonu. Kot ekonomist in družbeni teoretik je bil pesimist in je kritiziral optimizem razsvetljenstva ter njegovo vero v neomejene možnosti razvoja človeške družbe. V svojem najpomembnejšem delu *Esej o načelih prebivalstva* iz leta 1798, ki je bil objavljen anonimno, je razvil tezo o grozečem razkoraku med geometrijsko naraščajočim številom prebivalstva in aritmetičnim povečevanjem pridelave hrane, kar vodi v revščino in propad družbe. Predlagal je nujno omejevanje rasti prebivalstva, predvsem revnih. Kot metodo omejevanja rojstev je priznaval zgolj spolno vzdržnost.

Po tedaj prevladujočem strokovnem mnenju moških najrazličnejših strok je imelo za ženske prav posebno kvarne fizične posledice izobraževanje: preveč razviti možgani lahko povzročijo zmanjšanje maternice. Razvoj reproduktivnih in intelektualnih funkcij sta bila namreč pri ženskah povsem izključujoča se in nasprotno delujoča procesa. Tako je v 19. stoletju zapisal nemški znanstvenik P. Moebius v delu z naslovom *Zaskrblijujoča fiziološka in intelektualna šibkost žensk*: »*Če želimo, da bo ženska povsem kos materinstvu, potem ne more imeti moških možganov. Če bi bile ženske sposobnosti enako razvite kakor moške, bi lahko trpeli njeni pomembni organi in dobili bi odvraten in nekoristen hibrid.*« (ibidem: 28)

Seveda so bili vsi tovrstni premisleki ostro razredno pogojevani; ženska šibkost je bila 'naravna' lastnost žensk privilegiranih slojev in za delavske ali celo proletarske ženske ni veljala. V družbeni misli in akciji 19. in zgodnjega 20. stoletja se pogosto zdi, da imamo opraviti z dvema vrstama ženskih bitij, za vsako od njih pa veljajo drugačne naravne zakonitosti; poleg spolne segregacije je vsekakor pomembna tudi razredna (in še kakšna druga) segregacija žensk (in moških).

Tovrstne teorije, temelječe vsakokrat na najnovejših znanstvenih spoznanjih, so bile nedvomno tudi reakcije (in hkrati sprožilke proti-reakcij) na aktualne družbene trende, katerih del je bilo tudi žensko gibanje oz. ženska gibanja. Ta so se razvila znotraj severnoameriških in evropskih meščanskih družb, za katere sta bila pomembna procesa širjenja prostora družbene participacije tako na področju družbenega odločanja kot delitve dela in zaostrovanje in artikuliranje razrednih nasprotij. Ženska gibanja prvega vala so izpostavila zahteve po priznanju pravic do izobraževanja, plačanega dela, plačila za opravljeno delo, socialnega varstva, starševskega in osebnega prava, politične participacije na vseh področjih tudi za ženske. In to ne glede na to, da so bili izvori ženskega gibanja razredno različni, da so bile prioritete zahtev pogojene z aktualno različnimi življenjskimi situacijami in prevladujočimi oblikami zatiranja žensk različnih razrednih in družbenih skupin.

Glede procesa oblikovanja patriarhata lahko oblikujemo 10 izhodišč/stopenj v razvoju:

1. prisvojitve ženske spolnosti in reproduktivnih sposobnosti s strani moških se je zgodila pred oblikovanjem privatne lastnine in razredne družbe. Komodifikacija/popredmetenje (postati blago, ki ima svojo vrednost) teh ženskih sposobnosti šele omogoči oblikovanje privatne lastnine.
2. arhaične države so bile organizirane po podobi patriarhata; zato je imela država vitalen interes za ohranjanje patriarhalne družine.
3. moški so se naučili, kako vladati, kako institucionalizirati prevlado in hierarhijo nad drugimi ljudmi, s predhodno prakso vladanja ženskam v svoji skupini. Tu se je napajalo tudi institucionaliziranje suženjstva, ki se je začelo z zaslužjevanjem žensk podjarmljenih skupin.

4. ženska spolna podrejenost je bila institucionalizirana v najzgodnejših kodeksih in bila močno podpirana s strani države. Žensko sodelovanje pri tem je bilo zagotovljeno tako s silo, z ekonomsko odvisnostjo od moških voditeljev družine in z umetno ustvarjeno delitvijo na spoštovane in nespoštovane ženske.
5. pripadnost razredu je za moške pomenila in pomeni odnos do sredstev produkcije: tisti, ki jih posedujejo oz. imajo do njih dostop, lahko dominirajo tistim, ki ga nimajo. Za ženske pa se razred pripadnost določa skozi njihove spolne povezave z moškimi, ki jim nato omogočajo dostop do materialnih virov/dobrin. Delitev na 'spoštovane' (tiste, ki so z moškim povezane) in 'nespoštovane' (tiste, ki niso povezane z enim samim moškim, ali celo z nobenim) ženske je bila institucionalizirana v zakonih, ki so zahtevali zakrivanje žensk.
6. še dolgo po tem, ko so bile ženske že spolno in ekonomsko podrejene moškim, so še vedno imele dejavno in spoštovano vlogo pri posredovanju med ljudmi in bogovi kot svečenice, prerokinje, vedeževalke in zdraviteljice. Metafizično žensko moč, še posebno sposobnost rojevanja, so tako moški kot ženske ohranjali v obliki mogočnih boginj še dolgo po tem, ko so bile ženske podrejene moškim v večini področij svojega življenja na zemlji.
7. do detronizacije mogočnih ženskih boginj in do njihove zamenjave z prevladujočim moškim bogom je prišlo v večini Bližnje vzhodnih družbah v času, ki je sledil oblikovanju močnega in imperialističnega kraljestva. Postopoma je naloga uravnavanja/nadziranja plodnosti, ki so jo pred tem opravljale boginje, simbolično prešla na božanski par oz. na boga-kralja in njegov odnos z boginjo in svečenico. Končno sta bili spolnost in plodnost ločeni s pojavom ločenih boginj, ki sta imeli vsaka svojo nalogo; in boginja-mati je postala žena/sopotnica glavnega moškega boga.
8. vzpon hebrejskega monoteizma pomeni napad na široko razširjene kulte čaščenja različnih boginj plodnosti. V *Genezi* ima moški bog popolno kreativno in prokreativno moč in dobi naziv 'kralj'. Ženska spolnost služi od slej zgoraj prokreaciji, sicer je v polju grešnega in zla.
9. v ureditvi družb zaveze (z bogom)/zaveznih družb je temeljni simbolizem in pogodba med bogom in človeštvom že sprejemala kot danost podrejen položaj žensk in njihovo izključenost iz metafizične zaveze in zemeljske zavezne skupnosti. Njihova edina možnost dostopa do svetega in svete skupnosti jih vodi skozi materinstvo.
10. to simbolično razvrednotenje žensk v odnosu do božanskega postane ena od najbolj dejavnih metafor zahodne civilizacije. Drugo temeljno metaforo je posredoval Aristotel, ki je predpostavil, da je naravno dejstvo, da so ženske nepopolne in zato potrebne popolnoma drugačne obravnave kot moški. Z

vgradnjo teh dveh metaforičnih konstruktov (biološka nepopolnost in božja nepopolnost) v simbolne temelje zahodne civilizacije, je postala podrejenost žensk 'naravna' in zato nevidna. S tem je bil patriarhat vzpostavljen kot dejstvo in kot ideologija.

Sodobne podobe patriarhata;

Leta 2001, 17. junija, je bil pri nas izveden referendum z vprašanjem: »*Ali se strinjate z novelo zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo?*«. Predreferendumske raziskave javnega mnenja so kazale, da bi večina anketiranih na referendumu vprašanje podprla. Značilno pa je tudi, da se je skoraj polovici vprašanih zdelo vprašanje nejasno ali celo zavajajoče.

Referendumsko vprašanje se je v javni polemiki preoblikovalo v vprašanje: »Ste za umetno oplojevanje zdravih samskih žensk?« Ob anketi pred referendumom se je večina vprašanih na tako zastavljeno vprašanje izrekla proti.

Do tedaj veljavni zakon je dovoljeval umetno oploditev plodnim ženskam, če te živijo v skupnosti z moškimi. Pod vprašanje je bila tudi ustavna pravica do enakosti oz. nediskriminiranosti po spolu, zakonskem stanu... V 18-tih letih, kar je zakon to omogočal, se je le 8 žensk odločilo za biomedicinsko pomoč. Na referendumu je glasovalo 35% volivcev, 72% jih je bilo proti, 26% za.

Vprašanje je bilo izrazito polarno obravnavano: za liberalno opcijo kot politično, za desno kot moralno-etično.

moralno-etične dileme:

- › čudaški zakon,
- › nasilje nad naravo,
- › poseganje države v najbolj intimne pravice moških in žensk,
- › otroci, oropani pravice do očeta,
- › zanikanje vrednot,
- › omalovaževanje svetosti življenja

Argumentacije za in proti spremembam zakona, objavljene v slovenskem časopisju:

- › »to se je najbolj grobo pokazalo že ob koncu II. Svetovne vojne, ki velikemu delu slovenskega naroda ni prinesel osvoboditve in blagostanja, ampak smrt, pomanjkanje in suženjstvo ali begunstvo.«
- › *»Ljudje že tako ali drugače izkoriščamo naravo..., ne upoštevamo naravnih zakonov, ki ohranjajo ta svet v tečajih... Načrtno spočtenjanje otrok v nepopolni družini je dolgoročno gledano narodna katastrofa... Kdaj so že ugotovili, da otrok potrebuje oba, očeta in mater... Danes je že tako ali tako ogromno ločenih družin... vendar vnaprej odvzeti otroku pravico do očetove vzgoje, njegove ljubeče roke, moškega zgleda, varnega zavetja?... Če to stori nad moškim svetom razočarana ženska..., bo na svojega otroka prenesla preveč svoje bolečine, predvsem pa mu ne bo mogla dati, kar mu lahko da le oče... Kdor ima res rad otroke, bo glasoval proti.« (Večer, 11.6.)*
- › Dr. Bajuk, Nsi (Večer, 4.5.), da je možnost umetne oploditve samske ženske zgolj prva stopnja v poseganje v vrednote, ki pomenijo temelj zahodne civilizacije; *»Ne bomo se čudili, če bo večin v DZ ...po hitrem postopku sprejela zakon o genetskih posegih pri človeku, o kloniranju in evtanaziji.«* Dodaja, da je družina osnovna celica vsake družbe.
- › (ND, 17.6): *»Groza me je..., ko prebiram pisma, v katerih podpirate trgovino s semenčicami. Sprašujem se, kdaj je otrok postal stvar, ki si jo lahko preskrbiš, kadarkoli se ti zahoče.. Sicer je res, da sem stara komaj 18 let... ni vprašanje vernih in nevernih... je le vprašanje etičnosti posameznika... kako bi se počutili, če bi o svojem očetu vedeli le to, da je za veliko plačilo nesebično daroval v epruveto svoj semenčico.. O, blažena sreča otroka, ki živi s samsko žensko, verjetno ima vsak konec tedna drugega očeta ali celo še eno mamo! Jaz mu ne bi zavidala, ko bi z žalostjo v očeh gledal sosedovo družino, ki se v nedeljo popoldan odpravlja na piknik: mama je že pripravila hrano, oče pa je skupaj z otrok pripravil žar in poskrbel, da so s seboj vzeli vse igrače... Zamislite se, drag odrasli, kakšna bo prihodnost otrok, ki jih želite ustvarjati!«*
- › (ND, 10.6.) *»ali je ženska, ki iz ne vem kakšnih razlogov odklanja naravno pot do nosečnosti, zdrava? ... Ali se kdo vpraša, kakšno življenje bodo imeli ti otroci, ko bodo dosegli polno zrelost? Njihova sebična mati tega gotovo ne bo vesela in tako bo ta otrok živel v velikih težavah, razdvojen med sebično materjo in naravnimi željami.«*
- › (ND, 20.5): *»Fej in fuj! Če si niste sposobne dobiti moškega – očeta svojih otrok!.. Koliko je bilo že napisanega, da še nerojeni otrok čuti, ali je bil spočet iz ljubezni ali ne... Kaj lahko pričakujete čez devet mesecev? Nekaj čudnega, čeprav otroku podobnega...«*
- › (ND, 29.4) *»Možnost, da lahko rojeva, kdor hoče, samo da ima maternico, skriva v sebi nešteto nevarnosti in tudi posledic.«*

- › Roberto Battelli, predstavnik italijanske manjšine (Večer, 4.5): *»Določba, ki omogoča oploditev samske plodne ženske, pomeni, da ženska spolnost uide nadzoru. In tega predlagatelji referendumu ne prenesejo. V tem vidijo ogrožitev osnovnega sistema vrednot, na katerem sloni denimo sodobni svet. Ne prenesejo,..., da pravica moškega nadzora nad žensko spolnostjo ni zavarovana z zakonom.«*
- › Mnenje psihiatrinje dr. Martine Tomori: *»Bolj kot formalna sestava in oblika družine je pomembna vsebina medsebojnih odnosov. Popolna družina ni tista, ki je sestavljena po nekakšnih formalnih pravilih – ampak je najbližje popolnosti tista družina, ki daje možnosti vsem svojim članom za zdravo zorenje, polne čustvene odnose, gradnjo zaupanja, varnosti in bližine hkrati pa jih spodbuja in usposablja za dejavno in ustvarjalno samopotrjevanje in vključevanje v širše okolje... Tudi enostarševske družine so lahko za otrokov razvoj funkcionalne... kar je odvisno tudi od tega, kakšne konkretne možnosti za življenje ima taka družina... Ne smemo spregledati dejstva, da živi pri nas mnogo enostarševskih družin v slabših gmotnih razmerah in da so s strani svojega okolja marsikje še na tak ali drugačen način stigmatizirane...«*
- › Ginekologinja, 5.6, ONA: *»V sedemnajstih letih dela v ginekološki ambulanti nisem spoznala nobene ženske, ki ne bi hotela spočeti otroka po naravni poti.. Poleg tega ni rečeno, da bodo te ženske, zato ker so brez partnerja, vzgojile problematičnega otroka. Tudi samska ženska naj ima možnost uresničiti pravico do otroka, tako da izkoristi napredek medicine.«*
- › Ginekolog, 5.6, ONA: *»V petih letih sem spoznal le eno žensko, ki je bila oplojena s semenom darovalca... Trdno sem prepričan, da mora biti vsa medicinski poseg upravičen... Oplojevanje plodnih samskih žensk s semenom darovalca ne sodi med zdravljenje v ožjem pomenu besede...«*
- › Ginekolog, 5.6, ONA: *»Glede pravice do umetne ploditve samske ženske menim, da je potrebna strokovna presoja o zdravstvenem in socialnem stanju ženske in o njeni sposobnosti, da otroku omogoči kakovosten razvoj in vzgojo.«*
- › Marta Zore, 29. 5, ONA: *»Edina dilema je le v tem, ali smem iti na referendum, obkrožiti proti in s tem komu odvzeti pravico, da o svojih najintimnejših vprašanjih odloča sam.«*
- › ONA, 15.5: *»Osebno nisem za to, da bi sporni zakon veljal za vse ženske ker sem prepričana, da vse niso primerne za matere.«*
- › ONA, 15. 5: študent teologije: *»Proti. Predusem, ker bi omogočal ženskam, ki niso poročene, in tudi lezbijkam, da imajo otroke same.«*
- › Družina, 3.6.: *»Med vojno so imeli esesovci tako imenovane Lebensborn, kjer so rodile ženske za firerja po naravni poti. V Sloveniji pa hočejo eldeesovci narediti zakon, da bodo oplojevali ženske z oplojevalno pumpo, kot jo pri nas uporabljajo pri kobilah in kravah...«*

- › Miha Žužek, *Družina*, 3.6: »Komaj smo preživel en tak poskus nove družbe, prisilno nategovanje na marksistično kopito. Zdaj gre za drugo, neobrzdano liberalistično kopito. Ne narekuje ga življenje... O novi družini, taki brez poroke, brez obveznosti, trajnosti, ali celo 'kar tako'. Morebitni otrok bi bil tam le – veselje. Igračka... Neke skupine v državnem zboru so šle v skrajnost: tudi samske ženske naj bi imele pravico do otroka, celo, če bo že vnaprej izključen – oče. To prinaša katastrofo. Po vsem svetu opravljajo raziskave in povsod se pokaže, da so otroci iz neurejenih družin, v nekajkrat višjih odstotkih žrtve asocialnosti, nasilnosti, kriminalnosti, narkomanije, psihoz, samomorilnosti itd... Družina, to je naravna ustanova, obstajala je stotisočletja pred prvo državo... Ideal je bil pa vedno pred očmi: monogamna trajna zveza moškega in ženske in njunih otrok... Prva žrtev neoliberalizma je otrok... Sploh pa ni res, da so vsi družinski vzorci enakopravni. Vsako govoričenje o tem je prazno: edini nosilec pravic je človek! Človek ima pravico, da izbere nazor, ki mu je všeč... Poznamo tako imenovano socialno zlo: že kajenje, veliko bolj pa alkoholizem, homoseksualnost, prostitucija, splavi, mamila, nasilje, spolna promiskuiteta itd. A dokler je pojmovano kot zlo, je že to varovalo pred pretiranim razrastom. Ko pa zakon to enkrat razglasi za pravico, padejo še zadnje zavore. Ko bomo šli torej na referendum... bomo dali svoj glas proti uničevanju naših družin, proti onesrčevanju naših otrok, proti grožnjam naši prihodnosti.«
- › Mag. Branko Zorn, *Ognjišče*, 6: »Predvsem zakon zdravnikom vsiljuje, da naj bi delali proti svoji etiki. Zdravnik je dolžan ukrepati tam, kjer ugotovi organsko napako. Osemenjevati zdrave samske ženske je vrh nesmiselnosti in v tako dejanje se slovenski zdravnik ne bo spustil.«
- › Društvo Ljudska pobuda (*Družina*, 27.5): »DLP utemeljuje to odločitev (za referendum, op.p.) predvsem zaradi prepričanja, da bi morebitna uveljavitev tega zakona pomenila korak nazaj v zagotavljanju temeljnih otrokovih pravic, ki izvirajo iz narave same. Te so predvsem pravica do staršev in družine, pravica do matere in očeta, pravica do celostne in dvo(s)polne družinske vzgoje ter pravica do čim bolj ugodnih psiholoških in socialnih pogojev v družini. .. DLP vztraja pri stališču, da so otrokove pravice pomembnejše od vseh drugih človekovih pravic in da otroci niso in ne smejo postati sredstvo za lajšanje osebnostnih in drugih težav samskih oseb, še zlasti pa ne žrtev neodgovornega starševstva, ki ga ta zakon naravnost podpira. DLP ne nasprotuje medicinski pomoči neplodnim parom, nasprotuje pa poskusom, da bi pravico do te pomoči imele tudi neplodne oziroma zdrave samske ženske, ki ne morejo ali nočejo navezati partnerskega odnosa z moškim, in ženske, ki imajo istospolna nagnjenja.... Problem je tudi v tem, da bi morebitna uveljavitev zakona odprla pot najrazličnejšim zlorabam na tem področju, pa tudi novim manipulacijam v zvezi z dostojanstvom človeške osebe.«
- › Nataša Bezjak (*Družina*, 27.5), Morala iz epruvete: »... Zdi se mi, da so te stvari predvsem v domeni stroke, ne pa v domeni politikov (liberalcev in njihovih

zvestih oprod), ki pri tourstnih zadevah zdravijo kakšne svoje komplekse, obenem pa javnosti kažejo, da zanje ni tabujev, da si upajo, da imajo 'jajca' spregovoriti o stvareh, ki jih drugi (beri Cerkev in njim podobni) po njihovem mnenju skrivajo pod zaveso moralnosti... Po drugi plati pa me zanimajo nekatera bolj življenjska vprašanja. Če žena in mož – ter otrok kot njuno logično nadaljevanje – niso več družina ..., kaj po tem družina sploh je? Ali je potemtakem družina samska, zdrava ženska, ki se ji zazdi, da bi želela imeti otroka, ne zdi se ji pa pomembno, da bi ta otrok imel fizičnega očeta, in se da umetno oploditi, ne da bi poznala istega, ki je daroval seme ('poznala' pomeni poznati ga v njegovih slabih in dobrih trenutkih realnega življenja)? Morda, vendar jaz take družine ne priznavam. Kar pa se bo zgodilo, če si ženska sredi nosečnosti premisli in ugotovi, da tega otroka ne želi roditi? Ali pa če vendarle spozna partnerja..., s katerim si želi ustvariti dobro, staromodno družino, pa bo imel partner pomisleke proti otroku brez celostne identitete?... Kaj pa če si bo zdrav, samski moški, ki ima zadržke do spolnih odnosov z ženskami, zaželel otroka? Mu ga bomo naredili v epruveti, ker ga pač sam ne more roditi?...«

- › *Dr. Tomaž Tomaževič (Družina, 27.5): »... Prav je, da Slovenija ne krene v merkantilizem, ki postavlja življenje na internet za 500 dolarjev...«*
- › *Dr. Irena Mlinarič Raščan (Družina, 27.5): »... Kot družinsko mater dveh otrok me tudi moti, da v javnih razpravah vedno znova poslušamo blatenje dvostarševske družine, ki da je slaba, da je v njej nasilje, in 'favoriziranje' enostarševske družine...«*
- › *Barbara Lesjak (Družina, 26.6, po referendumu): »Zavrnitev novele pomeni, da bo odslej v veljavi Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo, ki je bil sprejet julija 2000... Z zavrnitvijo novele je torej izključna možnost, da bi do otroka z umetno osemenitvijo prišli lezbični pari, preprečena pa je tudi možnost, da bi ob hkratnem darovanju moških in ženskih celic nastajali zarodki, katerih 'lastništvo bi bilo sporno... to pa tudi pomeni, da par, v katerem sta popolnoma neplodna moški in ženska, ne bo mogel priti do otroka drugače kot s posvojitvijo... pa to še nikakor ne pomeni, da je zdravljenje neplodnosti na načine, ki jih omogoča veljavni zakon, sprejemljivo za katoliške zakonce...«*
- › *Dr. France Cukjati (Naša družina, 6.7.): »... Gre za mnogo pomembnejše stvari, kot je umetna oploditev nekaj samskih žensk. Gre za vrednote, ki so doslej bolj ali manj uspešno kljubovale že mnogim političnim režimom... Če moški v svoji zaletavosti 'zaploidi' otroka, nato pa izgine in vse breme vzgoje prepusti materi samohranilki, ravna neodgovorno... Če pa država samski ženski sama 'zaploidi' otroka in sama vzpostavi legalen mehanizem porajanja novih socialnih problemov, novih mater samohranilk, je to veliko bolj neodgovorno početje... Človek brez identitete je bolj ranljiv in krhek. Če človek ne pozna in ne čuti*

svojih korenin, če ne ve ne za svoje starše in za njihovo preteklost, ne za svoj narod in njegovo zgodovino, ne za večne vrednote, ki so preživele že vse mogoče politične sisteme, potem je tak človek bolj dovzeten za manipulacije dnevne politike. Za vzpostavitev otrokove identitete pa je potreben tudi oče... Boljši je mrtev ali ločen oče kot noben oče. Če ni očeta, ga v določeni meri res lahko nadomesti tudi mati. A nikoli v celoti. V otrokovi duši ostane praznina, ki je nihče ne more nadomestiti.»

- › Dr. Franc Cukjati (*Mag*,30.4): *»... V naslednji fazi bi lahko sledilo uzakonjanje evtanazije... Umetno oplojevati samske plodne ženske je, kot če bi zdravemu človeku predpisali invalidski voziček...«*
- › Roman Lasič (*Mag*, 30.5, Društvo za zaščito otrok, staršev i vzgojiteljev Mavrica): *»... Lahko govorimo o veliki sebičnosti žensk, ki se zavestno odločajo za umetno spočetje otroka in ga hočejo tudi same vzgajati. Za zadovoljitev svojih želja so pripravljene otroku odreči pravico do očeta... Le v paru mu lahko osvetljujeta pot, da bo našel svoje mesto v svetu in v družbi, in najpomembnejše, da bo izpolnil svoje notranje želje in našel svoje poslanstvo. Le v varnem okolju svojih staršev lahko najde pogum za trdne korake v življenje. Le vzajemni trud obeh staršev – temeljev družine lahko postavi trdno hišo v svojih otrocih. Sicer je tako, kot da mu odrežejo zdravo nogo. Nikoli več ne bo normalno hodil... Od kod nam pravica biti tatovi očetov?... Tu ni niti odgovornost niti poštenost. Kraja nikoli ni bila prava stvar...«*
- › 68-letna intelektualka (*Mag*, 13.6.) *»... Moškega, ki si želi ljubezni in seksa zlasti brez obveznosti, res ni težko najti, sicer ne bi bilo toliko posilstev in raznih nadlegovanj. Morda bi se morali vprašati, kaj je narobe s samsko žensko, zdravo in odraslo, da se ni sposobna (se noče) potruditi in pokazati toliko ljubezni in naklonjenosti moškemu, da bi si jo pozelel, oziroma zakaj psihično zdrava ženska v nobenem moškem ne vidi toliko pozitivnosti in šarma, da bi jo navdušil? In bi otrok imel očeta. Se ljubezni boji ali pa je to sebičnost? Kako bo takšna ženska potrpežljivo in z ljubeznijo skrbela za otroka, če tega ni sposobna? ... Vzgoja otroka je namreč vse življenje ženske in vsi vemo, da ne moreš dajati, česar nimaš. Verjamem, da lezbijstvo ni bolezen, ampak razočaranje ženske morda nad nasilnim moškim, vendar ni normalno, kot tudi ni homoseksualnost moškega, ki ga je le strah pred gospodovalno žensko. In končno, zakaj bi to sprevrženost finančno podpirali vsi Slovenci?...«*
- › *Mag*, 20.6: *»... Na referendumu se bomo odločali o ženskah, ki zavračajo moške, rade bi pa imele otroka.... Da bi se rodil taki materi, pa ni v otrokovem interesu... Taka zaploditev take ženske mu je vzela možnost spoznavanja moške narave. S spočetjem otroka v tako okrnjen otroški svet taki ženski, ki bi lahko rodila, pa noče, in spočela otroka po naravni poti, pa noče, tak otrok ne bo spočet zaradi sebe in samega sebe, temveč bo spočet samo in samo zaradi nenaravnega*

oziroma izjemnega vedenja svoje matere. ... Te ženske so zdrave in lahko zanosijo po naravni poti. Koliko pa je pravzaprav taka ženska zdrava?... Če je govor o rodno zdravi ženski, zavrača pa moške zaradi invalidnosti, ali pa zaradi izrabe moškega (kar vse obžalujem) in zato ne mara moškega in želi biti zaradi tega umetno oplojena, naj pomoč poišče drugje. Telesno, čustveno in psihično je prizadeta in taka bo ostala tudi po umetni oploditvi. Pomoč si išče na napačnem kraju, če sploh gre za take ženske. Želje in sanje se ji bodo uresničile po naravni poti, ker nima ovir. Ovira je, ker tako misli. Lahko jo izbriše iz svojih misli in imela bo otrok, kolikor bo želela. Tako bo zanosila po naravni poti,...«

- › Delo, 19.5: »Dr. Zoran Pavlovič opozarja na hudo demagogijo nasprotnikov novele s sklicevanjem na pravice otroka. Po njegovem prepričanju tisti, ki zatrjujejo, da je za otroka bolje, da se ne rodi, ko pa da je 'obsojen' na življenje v enostarševski družini, o otrokovih pravicah ne ve ničesar.«
- › Delo, 15. 5: »Vse opevanje družine in očetovstva...nima nobenih stvarnih statističnih podatkov o življenju in medsebojnih odnosih ljudi pri nas in po svetu. Če smemo verjeti poročilu nacionalne TV, odrasča v Sloveniji 90.000 otrok brez očetov. To so otroci razvezanih staršev, otroci umrlih očetov in nezakonski... Krivda za razvezo ni porazdeljena enakomerno. Med moškimi je več alkoholikov, več nezvestobe in manj kulturnega odnosa do družine. Ko družina razpade, je malo očetov, ki ostanejo očetje tudi v novih razmerah. Vse preveč je sebičnežev, ki se branijo plačevati preživnino in so jim v novih družinah, ki si jih ustvarijo, otroci iz prejšnjega zakona odveč...«
- › Delo, 10.5: »...Z umetno oploditvijo bi materinskemu nagonu bilo zadoščeno, ne da bi se umetno oplojena ženska pregrešila zoper šesto Božjo zapoved, po drugi strani pa se dajalec semena tudi ne bi pregrešil zoper šesto Božjo zapoved, saj do neposrednega spolnega stika med dajalcem in prejemnico semena ne bi prišlo, brkljanje z instrumenti po ženskih rodilih pa najbrž tudi ne bi bilo nečistovanje v pravem pomenu besede. Šlo bi torej za brezmadežno oz. brezgrešno oploditev samske ženske, ki pa naj bi bila etično sporna... Opredeljevanje za ali proti, pa bo izjemno težavno, ker nihče na tem svetu ne ve, kakšen pravni status imajo lezbijke po nebeškem pravnem redu. In na katero poglavje in vrsto iz Biblije se naj sklicujem, če bom na sodni dan vprašan, zakaj sem glasoval proti pravici do brezgrešnega oplojevanja lezbijk. Opredeljevanje za ali proti po ateistični liniji pa bi bilo precej olajšano, če bi se komu še pred referendumom posrečilo dokazati, da je bolezen norih krav posledica umetnega osemenjevanja in da bi z umetnim oplojevanjem žensk podobna bolezen doletela tudi človeštvo. Ali pa, če bi dokazali, da otroci iz enostarševskih družin v pozitivnem smislu zaostajajo za otroci iz popolnih družin, v negativnem smislu pa prednjačijo. Veljalo bi se tudi vprašati, ali je (ne) etično zavestno odpovedovanje materinstvu iz verskih motivov...Da teorija o etični spornosti umetnega oplojevanja samskih žensk nima trdne podlage, je pred kratkim v Pismih bralcev posredno priznal teolog g. Štuhec, ki je predlagal, da naj stroške za umetne oploditve poravnava ženske iz svojega žepa...«

- › *Delo, 5.5., Ventil, dr. Darko Štrajn: »Z referendumom se odpira možnost odločitvenega postopka, v katerem se bo vse odraslo občestvo republike izreklo o tem, ali naj bo tudi samskim ženkam dovoljeno nekaj, kar je sicer po zadevnem zakonu dovoljeno poročenim ženskam?! Zastopniki pobudnikov za referendum ter razni poklicani in nepoklicani etiki nas ob tem skušajo prepričati, da gre pri tej zadevi za zapleteno moralno vprašanje. Mar res? Kaj je utemeljitev tega stališča, kakšna morala je to, da ženske kot državljanke delili v dve kategoriji? Kar je bilo mogoče prebrati in slišati kot utemeljitve te zelo važne moralne dileme, pa naj gre za prostodušnost Janeza Podobnika ali na zunaj sofisticirana globokoumljenja dr. Ihana ali vulgarnosti nekega dr. Šterna, je pri vseh mogoče jasno najti skupni imenovalec. Ta skupni imenovalec je razvidna konservativna patriarhalna morala, pri čemer se sem in tja kateri od piscev nekoliko dotakne metafizičnih razsežnosti vprašanja, v katerih se osnovno patriarhalno stališče prikriva s ponižnimi mislimi o naravi ali bogu ali kakšni drugi posebni instanci, ki naj bi jo slovenski del človeštva upošteval. Sklicevanje na naravo (ali boga), na katerih področja naj ne bi človek posegal s svojimi dejanji, je v danem primeru seveda čisto zavajanje in strašenje nepoučenih... Ampak najvažnejše vprašanje je slej ko prej to, zakaj naj bi bilo nenaravno nekaj pri samskih ženskah, kar je dopustno (menda kot izhod v sili) pri poročenih ženskah? Narava torej s tem nima nič, ima pa patriarhalna morala, ki sistemske luknje za izenačevanje samskih žensk z družinskimi ženskami noče dopustiti...«*
- › *Dr. Ivan Štuhec, Delo, 4.4: »... Vprašanje umetne oploditve odpira na novo vsa vprašanja medicinske etike... Dolžnost države je, da postavlja takšen pravni red, v katerem svoboda enega ne bo ogrožala svobode drugega... Zato se v medicini vedno postavlja vprašanje, kaj koristi in kaj ne koristi človeku, osebi. Gotovo, da mu ne koristi, če ga v naprej določimo kot nekoga, ki ne bo imel možnosti poznati obeh bioloških staršev. S tem ga oropamo njegovega osebnega dostojanstva in mu tudi odvzamemo možnost njegovega svobodnega oblikovanja lastne samopodobe v odnosu do matere in očeta. Zaradi tega dejstva ne more nihče trditi, da je umetna oploditev samske ženske njena individualna pravica. To tudi ni iz čisto biološkega razloga, saj si nobena ženska sama ne more ustvariti otroka. Najmanj, kar potrebuje od drugega, je moška spolna celica... predlagam sledečo zakonsko rešitev. Dosledno načeloma individualizma in liberalizma naj celotno ceno postopka nosita izvajalec (zdravnik) in uporabnica usluge, tako za izvajanje postopka umetne oploditve, kakor za vse posledice, ki bodo iz tega izhajale pri novorojencih. Kdor želi uveljavljati svojo absolutno individualistično pravico, naj prevzame zanjo odgovornost za celotno ceno, saj vendar ves čas trdi, da ne potrebuje drugega oziroma celotne družbe...«*

Ženske na trgu dela – historična perspektiva

V Republiki Sloveniji predstavljamo ženske skoraj polovico, natančneje 48 odstotkov vseh zaposlenih oseb, kar je več od evropskega povprečja, in pri nas je od vseh žensk delovno aktivnih 49.5 odstotkov, kar je ponovno več od povprečja, ki ga sicer dosegajo države članice EU. Posebnost zaposlovanja žensk na slovenske trgu dela je tako njihova velika delovna participacija kot izrazita intenzivnost – ogromna večina, 92 odstotkov delovno aktivnih žensk pri nas opravlja delo za polni delavni čas. Podatki za države članice kažejo, da nas po deležu delovno aktivnih žensk sicer prekašajo Danska, Finska (57.1 odstotek), Nizozemska (54.1 odstotek), Švedska (54.9 odstotkov) in Združeno kraljestvo (52.7 odstotkov), vendar je v teh državah nadpovprečen delež delovno aktivnih žensk aktiven s skrajšanim delovnim časom, kar za Republiko Slovenijo nikakor ni značilno.²⁹ Velika in intenzivna delovna participacija žensk v svetu merljivega dela je pri nas že tradicionalna značilnost in primerjalno zgodovinska posebnost. Aktualni položaj žensk na trgu dela pa je v mnogočem posledica prav zgodovinskega dogajanja v časih, ko so ženske (in moški) nanj množičneje šele vstopale. Značilnosti gospodarskega in družbenega razvoja v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja, preoblikovanje, utrjevanje in vključevanje stereotipov, vezanih na spole v na novo oblikovane družbene konsenze, so predstavljali izhodišča za vrednotenje ženskega dela. In mnogi teh dejavnikov, kljub temeljnim spremembam, vztrajajo še danes.

---

²⁹ Statistični urad Republike Slovenije (2005): Statistični portret Slovenije v EU. Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije.

Tako v preteklosti kot tudi danes sestavljalo ženske večino slovenskega prebivalstva, kar pa nikakor ni zgolj slovenska posebnost. Rahli številčni presežki žensk med prebivalstvom so trend v obravnavanih letih tudi v drugih predvsem zahodno in srednje evropskih deželah. Pripišemo pa ga lahko pomembnim spremembam tega časa: 1., večji prostorski mobilnosti prebivalstva, migracijam in izseljevanju, ki je bilo pogostejše pri moških; 2., pomembnemu upadanju umrljivosti žensk v rodni dobi, kajti na področjih, kjer je ostala maternalna umrljivost visoka, so bili (in so) deleži žensk med prebivalstvom bistveno nižji; 3., podaljševanju pričakovane življenjske dobe celotnega prebivalstva in žensk še posebej; 4., pomembnim medkulturnim razlikam glede vrednotenja spolov.³⁰

---

³⁰Zahodnoevropske in srednjeevropske dežele imajo vsaj od 18. stoletja dalje, od časov, ki jih pokrivajo relativno redni in verodostojni popisi prebivalstva, stalne presežke žensk med prebivalstvom. Podobno razmerje, več žensk kot moških, se zelo hitro, na primer, vzpostavi tudi med evropskimi priseljenci v Združenih državah Amerike. Na drugi strani pa so predvsem vzhodne in jugovzhodne (Rusija, Balkan, Italija, na severu pa Irska) evropske dežele tiste, ki kažejo v podatkih popisov nenehne presežke moških. V Srbiji se je začelo to razmerje, na primer, spreminjati in se približevati srednjeevropskemu v obdobju po drugi svetovni vojni. V času socialistične Jugoslavije se je v Makedoniji, na Kosovu in v Metohiji še ohranjalo staro razmerje med spoloma, z večino moških. Največje presežke žensk sta imeli v obdobju socializma znotraj Jugoslavije Slovenija in Hrvaška. Prejkone ostaja še vedno odprto vprašanje, zakaj so nekatere kulture 'uspešnejše' pri preživetju dečkov kot druge, zanimivo namreč je, da kažejo podatki o razmerju med novorojenčki rahlo premoč dečkov – v povprečju se rodi več dečkov kot deklic (105 dečkov na 100 deklic). Število moških pa začne upadati že kmalu po rojstvu; umrljivost je pogostejša pri moški v vseh starostnih skupinah, vključno z dojenčki in majhnimi otroki. Nekatere avtorice, npr. Anderson in Zinsler (1988), so to zgodovinsko dejstvo pripisovale »manjši naklonjenosti industrijskih družb do dečkov«, vendar je verjetno njuna ocena nekoliko prepovršna. Vsekakor pa najsodobnejši statistični podatki visoko razviti držav (s Slovenijo) kažejo večje deleže moških med celotnim prebivalstvom, kar verjetno lahko pripišemo učinkovitejši medicini. Po vsej verjetnosti pa je potrebno iskati odgovore glede številčnega razmerja med moškimi in ženskami znotraj primerjanih populacij različnih okolij v preteklosti tako v vplivu visoke maternalne umrljivosti kot v razlikah med vrednostnimi sistemi zahodne, srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope. V izrazito patriarhalno organiziranih družbah in skupnostih (npr. srbska zadruga, židovska skupnost) imajo moški potomci drugačno vrednost in pomen kot ženske (omenjene drugačnosti ni razumeti v smislu hierarhično organiziranega nasprotja boljši-slabši). Tako je povsem mogoče, da pri posameznih štetjih prebivalstva gospodar na vprašanje, koliko otrok ima, kratko malo ni omenil hčera. V nekaterih neevropskih kulturah je nekoč in še danes k manjšemu deležu žensk med prebivalstvom pomembno vplivala tudi praksa detomorov, ki so bili neprimerno pogostejši pri deklicah kot pri dečkih. Glej tudi: Wagner (1992); Todorova (1990); Ferrin Weber (1965).

TABELA 1: Delež žensk med prebivalstvom od 1880 do 2005 (%)³¹

leto	1880	1900	1910	1921	1931	1948	1961	1971	1981	1991	2001	2005
%	51.2	51.3	51.3	52.3	51.8	53.1	52.1	51.6	51.4	51.5	51.6	51

Primerjalna posebnost slovenskega prostora zadnjega stoletja in pol je nedvomno nadpovprečen delež žensk med pridobitnim ali aktivnim prebivalstvom vsakokratne države.

TABELA 2: Deleži aktivnega prebivalstva po spolu (%)³²

delež/leto	moški	ženske	skupaj
1880	57	43	100
1890	50.4	49.6	100
1910	50.8	49.2	100
1921	59.6	40.4	100
1931	60.4	39.62	100
1961	59.1	40.9	100
1981	53.9	46.1	100
1991	53.3	46.7	100
1998	53.7	46.3	100
2007 (1. četrletje)	54.6	45.4	100

Primerjave statističnih podatkov glede načinov preživljanja prebivalstva so problematične in to tako po časovni vertikali kot po prostorski horizontali; podatki, ki so jih 'zajemale', na primer, predvsem statistike dela različnih evropskih držav v drugi polovici 19. in prvih desetletjih 20. stoletja, so med seboj komajda primerljivi, saj so različne države ob popisih različno definirale vsebino merljivega dela, s katerimi se posameznik lahko preživlja, in ki je državo zanimalo. Med posebne statistike tega obdobja nedvomno sodi Avstrijska poklicna statistika (Berufsstatistik)³³, ki je sodobnim

31 Za obdobje Avstroogrske monarhije: Österreichische Statistik, Bevölkerungsbewegung za leta 1888-1911, Dunaj; za obdobje Kraljevine Jugoslavije: Popisi prebivalstva za leta 1921 in 1931, Opšta državna statistika, Državna štampa, Sarajevo; za obdobje SFRJ: Statistični godišnjak za leta 1948, 1961, 1971, 1981, Državni statistički urad, Beograd; za obdobje Republike Slovenije: Statistično poročilo za leta 1991-2001, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, in www.stat.si (2007-09): http://www.stat.si/letopisi/index_letopisi.asp

32 Ibidem.

33 Österreichische Statistik, Berufsstatistik za popisna leta 1880 I Band/3 Heft, Dunaj 1882; 1890 XXXIII/5, Dunaj, 1894; 1900 LXV/4, Dunaj, 1904; 1910 3/5, Dunaj, 1915.

preučevalcem predstavljala vzorni primer tovrstne statistike (Ferrin Weber, 1965: 94). Berufsstatistik namreč ni merila toliko poklicnosti, na kar napeljuje njeno ime, ampak je bila njena osrednja vsebinska ločnica pridobitnost (Erwerbfähigkeit) oziroma pridobitna sposobnost popisanega prebivalstva v državi. Osnovna delitvena načina sta v statistiki določala dve skupini prebivalstva, med katerima so bile pomembne vsebinske razlike: na eni strani je bilo pridobitno prebivalstvo, torej tisti, ki so imeli poklic (oziroma 'poklic'), s katerim so se preživljali sami (Berufstätigen), na drugi strani pa so bili nepridobitni oziroma tisti, ki so jih prvi preživljali (vzdrževani družinski člani in hišna služinčad). Prebivalstvo je bilo pridobitno ali pa ni bilo, je ali pa ni imelo dejavnosti, s katerimi se je preživljalo, je imelo sredstva za preživljanje ali pa ne, je ali pa ni bilo v položaju, da bi lahko preživel brez neposredne pomoči neke druge fizične osebe. Delitev na pridobitno in nepridobitno/vzdrževano prebivalstvo je pomenila tudi osnovna socialna statusa poklicne statistike. Na to, ali se je posameznik vpisoval kot pridobitna ali kot nepridobitna oseba, je bolj kot samo delo vplival njegov dejanski položaj v socialni, hierarhično organizirani strukturi tako družinske, gospodinjske skupnosti, ki ji je pripadal, kot družbe v celoti. Hierarhija, ki je razvidna med različnimi pridobitnimi in vzdrževanimi statusi, se je vzpostavljala po načelu večje ali manjše samostojnosti oziroma podrejenosti pridobitne in nepridobitne osebe v procesu pridobivanja sredstev za preživljanje. Pomemben sestavni del hierarhije, ki se je vzpostavljala zgolj med pridobitnimi statusi, je bil način plačila za opravljeno delo.³⁴

Vsebina statusov nepridobitnih oseb dodatno pojasnjuje trditev, da kriterij, po katerem bi se razvrščalo prebivalstvo v pridobitne in nepridobitne statuse poklicne statistike, ni bilo **delo**; med vzdrževane družinske člane so vpisovali tako vse otroke do starosti štirinajst let kakor tudi vse poročene ženske, ki niso mogle navesti posebnega poklica mimo gospodinjstva. Socialni položaj hišne služinčadi, ki so jo npr. v večini zahodnoevropskih statistik dela vpisovali med aktivno prebivalstvo, pa se je od ostalih vzdrževanih družinskih članov razlikoval zgolj po tem, da s pridobitno osebo v družini res niso bile v sorodstvenem razmerju, so pa z njo živeli in bili od nje osebno odvisni (kar kaže na močan prežitek starih patriarhalnih razmerij). Oboje, družinske člane brez 'poklica' in hišno služinčad, je torej kot vzdrževane določal njihov podrejeni položaj v odnosu do hišnega gospodarja, ki se je vpisoval kot nosilec poklicne, pridobitne dejavnosti, in ne njihovo 'nedelo'.³⁵

---

34 Prebivalstvo se je med pridobitne lahko vpisovalo v naslednjih statusih: samostojni, najemniki in koloni (od leta 1910 iz samostojnih), nameščenci (od leta 1890), delavci (od leta 1890), vajenci (od leta 1910 iz delavcev), dninarji (od leta 1890 iz delavcev), pomagajoči družinski člani (od leta 1900 iz delavcev). Ti statusi so se skozi razvoj statistike izoblikovali postopoma oz. so se postopoma specializirali iz dveh prvotnih statusov, ki jih pozna statistika leta 1880: samostojni in preostali. Socialni statusi jasno določajo mesto posameznika v hierarhično organiziranem svetu dela in se med seboj razlikujejo predvsem glede na način in vrsto plačila za opravljeno delo.

35 V poklici statistiki niso upoštevali ne otroškega dela, za katerega iz drugih virov vemo, da je bilo pogosto tudi pridobitno, ne dela v gospodinjstvu. Prvega zaradi formalnega omejevanja ali celo prepovedi otroškega dela v staroavstrijski delovni zakonodaji, drugo pa že zaradi svoje zasebne narave ni bilo (in ni) predmet državne statistike.

Prav tako kot posameznikovo delo, tudi **plačilo** za opravljeno delo ni bilo ključno merilo pridobitnosti ali nepridobitnosti; med pridobitnimi osebami bomo našli tako take, ki so za svoje delo prejemale kakršno koli plačilo, kot tudi take, ki ga niso, ali pa take, ki so prejemale najrazličnejše podpore, preužitke, rente, pokojnine, ali pa so bile nastanjene v različnih zavodih (bolnišnice, zapori, hiralnice ipd.). Po drugi strani, pa je hišna služinčad sicer prejemala neko obliko plačila, v denarju ali najpogosteje v naravi, pa vendar zato še ni sodila med pridobitne. Pa ne le to; za žensko delo nasploh, posebno pa na Kranjskem, kjer beleži staroavstrijska poklicna statistika nadpovprečne deleže žensk med pridobitnim prebivalstvom, je bil značilen anahronizem: ženske so pogosteje, kot je bilo to sicer običajno drugje, opravljale pridobitno dejavnost, vendar brez plačila. Če si namreč pogledamo podatke, ki jih vsebuje Tabela 2 vidimo, da je prišlo do bistvenega povečanja deleža žensk med pridobitnimi Kranjske med popisoma 1880 in 1890, kar je bila posledica vsebinske spremembe v statusu vzdrževanih družinskih članov; v popisnem letu 1880 so namreč vpisovali med vzdrževane osebe vse sorodnike in druge v gospodinjstvu živeče osebe, ki niso imele posebnega, lastnega zaslужka, v poznejših popisih, vse od leta 1890 dalje, pa so opredeljevali kot vzdrževane vse tiste družinske člane oz. člane gospodinjstva, ki so bili brez glavnega poklica. Odstotek žensk med pridobitnimi v deželi se je tako povečal s 43 odstotkov na 49.2 odstotka prav zato, ker se je tisti del članov družine oz. gospodinjstva, ki so najverjetnej tudi v popisnem letu 1880 opravljali neko pridobitno dejavnost in s svojim delom sodelovali pri pridobivanju sredstev za svoje preživljanje, vendar za to svoje delo niso prejemali plačila, pri popisu leta 1890 prenesel med pridobitne in ne več vzdrževane osebe. In v večini primerov so bile to prav ženske, pomagajoče doma. Posebnost staroavstrijske poklicne statistike, ki je nedvomno tudi prispevala k primerjalno visokim deležem žensk med pridobitnimi pri nas, je bil tudi 'subjektivni dejavnik'; izredno pomembno je, da so se lahko popisanci relativno samostojno opredeljevali glede svoje pripadnosti pridobitnim ali nepridobitnim statusom. Tako so se tudi poročene ženske, za katere so sicer popisna navodila predvidevala, da se vpišejo med vzdrževane, v kolikor ne morejo navesti svojega »glavnega poklica«, izrekale za pridobitne, najpogosteje kot pomagajoče doma. Vključenost subjektivnega kriterija samozavedanja o pomenu oz. o pridobitni naravi (predvsem) ženskega dela znotraj gospodinjstva, je morda za statistično točnost in primerljivost podatkov moteč element, a po drugi strani dragocen podatek, ki raziskovalcu/-ki omogoča vpogled v vrednost spolno deljenega dela.

Staroavstrijsko kategorijo pridobitnost lahko pogojno primerjamo s kasneje vpeljano kategorijo aktivnost. V obdobju Kraljevine Jugoslavije so prebivalstvo delili na aktivno in vzdrževano; aktivno prebivalstvo je bilo tisto, ki s svojim delom služi svoj dohodek oz. tisto, ki mu dohodek neposredno pripada. Prvi kriterij je bila starost – vsi, starejši od 14 leta, ki niso izrecno navedli, da so vzdrževani, pa tudi mlajši, če so bili zaposleni v poklicnem razredu kmetijstva izven domačega gospodinjstva, ali če so bili vajenci, so sodili med aktivno prebivalstvo. Drugi kriterij

pa je bil socialni status – zgolj v primeru kmečkega gospodinjstva, kjer je bilo več žensk, starejših od 14 leta, so vse razen gospodinje, ki je bila avtomatično (!) vpisana med vzdrževane osebe, sodile med aktivno prebivalstvo s statusom pomagajočih družinskih članov; prav tako so med aktivno prebivalstvo vpisovali vse vojake, na služanju vojaškega roka, pa tudi osebe, ki se nahajajo v različnih zavodih (bolnišnice, zaporu ipd.), ali prejemajo različne osebne dohodke (pokojnine, rente, podpore ipd). Vidimo, da je starojugoslovanka statistika sledila staroavstrijski predvsem v poudarjanju samostojnosti osebe glede pridobivanja sredstev za lastno preživljanje in v neločevanju med delom in dohodkom/virom, s to pomembno razliko, da se je sedaj začel tradicionalni patriarhalni družinski odnos odvisnosti med gospodarjem in poslom izgubljati - vsa služinčad je sedaj bila del aktivnega prebivalstva. Statistika aktivnosti prebivalstva, ki jo je vpeljala socialistična Jugoslavija, ločuje prebivalstvo v dve skupini: aktivno: tisti, ki »redno opravljajo neko delo z namenom, da si z njim pridobijo sredstva za življenje«, in neaktivno prebivalstvo, ki se nadalje deli na osebe z osebni dohodki (»osebni upokojenci, družinski upokojenci, študenti, rentniki, uživalci invalidnine, socialne pomoči in sl.«, nastanjenci v različnih ustanovah) ter na vzdrževano prebivalstvo (»zlasti gospodinje, otroci, dijaki, študenti, osebe, nesposobne za delo, še nezaposlene osebe in pod.«);(Vogelnik, 1979: 111, 117-118). Sodobna statistika dela Republike Slovenije deli popisano prebivalstvo v tri skupine: aktivne osebe, osebe z lastnimi dohodki in vzdrževane osebe. Aktivna je tista oseba, ki opravlja svoj poklic in prejema za svoje delo dohodek v denarju ali v naravi, zgolj kmečka gospodinja, ki večinoma opravlja kmečka dela in zgolj oseba v kmečkem gospodinjstvu, ki opravlja svoje delo kot pomagajoči družinski član, torej brez neposrednega zasluga. Sem sodijo tudi iskalci zaposlitve in osebe, ki so v priporu ali prestajajo zaporno kazen. Oseba z lastnimi dohodki pa je tista, ki ni aktivna, je pa ekonomsko samostojna: živi od svoje prejšnje zaposlitve (upokojenci, delovni invalidi), prejšnje zaposlitve katerega od ožjih družinskih članov (družinski upokojenci) ali se preživlja s socialno podporo, štipendijo, rento. To pa so tiste osebe, ki so jih v okvirih tako staroavstrijske kot starojugoslovanske statistike prištevali med pridobitne oz. aktivne osebe in jih razvrščali v najvišji socialni status statistike, med samostojne osebe.³⁶

Ženske so vstopile na kapitalistični trg plačanega, merljivega in hierarhiziranega dela takrat kot moški, vendar pod drugačnimi pogoji in z drugačnimi posledicami.

---

³⁶ Časovna in prostorska primerjava državnih statistik dela tudi jasno odseva posledice vedno bolj diferenciranega trga dela, kjer postaja vedno bolj pomembna posameznikova sposobnost participacije na trgu dela, njegova siceršnja večja ali manjša sposobnost za pridobivanje sredstev za lastno preživetje pa se umika, prav tako, kot se umikajo iz statistike dela medsebojna družinska razmerja – razvoj statistik dela nedvomno omogoča tudi spremljanje vedno večje polarizacije profesionalnega/poklicnega in zasebnega sveta posameznika. Prehod iz pretežno tradicionalnih oblik pridobivanja k novim, kapitalističnim, pretežno plačanim načinom, je prinesel tudi ključno spremembo v samoznavi vsakega posameznika: nič več ni bila (bolje, vedno manj je bila) pomembna zgolj njegova pridobitna in participativna sposobnost, pomembna postane njegova finančna in statusna uspešnost na trgu merljivega, vrednotenega, hierarhiziranega in plačanega dela.

Znotraj okvirov tradicionalnih družb in načinov pridobivanja sredstev za preživljanje so imele ženske osrednjo vlogo.³⁷ Žensko delo je bilo nepogrešljivo, aktivna udeležba žensk pri preživljanju družine tako rekoč samoumevna, vrednost tega dela pa postavljena visoko. Če sta se znotraj tradicionalnega gospodinjstva/hišnega gospodarstva proizvodnja in poraba prostorsko in časovno prepletali, pa sta se v novem svetu dokončno ločili. Industrializacija in uveljavljanje kapitalističnih delovnih razmerij uveljavijo zgodovinsko gledano povsem novo situacijo. Tradicionalna razmerja, ki so temeljila: 1., na pretežno agrarni proizvodnji, nagnjeni k samozadostnosti, 2., na intenzivni delovni participaciji vseh za delo sposobnih članov gospodinjске skupnosti in 3., na razmerjih, ki so temeljila na spoju pridobitne in potrošne gospodinjске skupnosti, so se za vedno začela umikati: 1., produktivnejšim, novim, nastajajočim in razvijajočim se gospodarskim panogam, 2., profesionalizaciji dela, ki je izzivala razvoj hierarhično urejenega izobraževalnega sistema, in 3., dokončni ločitvi pridobitnega dela, ki je sedaj najpogosteje potekalo izven okvirov domačega gospodinjstva in okolja, in gospodinjске oz. družinske porabe, ki je bila iz različnih, pretežno kapitalskih razlogov, skozi 20. stoletje nenehno pospeševana. Na novo se je tudi oblikovala vsebina gospodinjstva, kamor sedaj sodijo predvsem opravila, povezana s porabo (vedno bolj kupljivih) dobrin, nikakor pa ne več pridobitna dejavnost. Po novem je v območju gospodinjских opravil ostal le manjši in znotraj tradicionalnega gospodinjstva manj pomemben del ženskih obveznosti, ki pa so sedaj, v modernem svetu sodobnega gospodinjstva, dobile povsem nove in neslutene razsežnosti (Žnidaršič, 2004). Žensko gospodinjško delo sedaj ni ostalo le tisto delo, ki je nemerljivo in neplačano, ampak je postalo dejansko ne-produktivno.

V ženski delokrog je znotraj tradicionalnega gospodarstva sodila cela vrsta opravil, povezanih s pridelavo, predelavo in pripravo hrane, oblačil obutve ter njihovo morebitno prodajo, skrbjo za zdravje, nego, telesno ugodje in snago, ter, ne nazadnje, za duševno blagostanje članov gospodinjstva. Za ta dela, ki so jih v naši in v veliko drugih kulturah (vendar ne v vseh!) opravljale ženske iz generacije v generacijo, je veljajo, da kar najbolj ustrezajo ženski 'naravi', da so ta dela za ženske 'naravna'.³⁸ Tradicionalna delitev na žensko in moško delo se nam z današnje perspektive morda kaže kot nezgodovinska, nadčasovna, statična, vendar so sodobne raziskave, predvsem tiste s področij ženske zgodovine in antropologije, pokazale, da gre v dobršni meri za konstrukte in nekritične projekcije 19. in 20. stoletja v preteklost. Najrazličnejše delitve dela, družbeno pogojene z vsakokratnim sodobnim razumevanjem sveta in

---

37 Nedvomno je problematično operiranje s pojmi kot je 'tradicionalno', povsem na mestu je namreč vprašanje, na katero historično realnost se vsakokratno uporabljeni pojem 'tradicionalno' nanaša in kje je točka 'modernega'/sodobnega'. V tem primeru bomo ločnico postavili v čas pomembnejšega uveljavljanja kapitalističnih načinov pridobivanja sredstev za preživljanje in plačanega, mezdnege dela.

38 Kategorija 'naravno', ki se od konca 19. stoletja, ko se je stroka oblikovala, pogosto zamenjuje s kategorijo 'biologija', je izrazito vrednostna in zato znotraj resnejših razprav o najpogosteje družbenih razlikah med spoloma pomeni nujno mesto postanka in razmisleka. Gl. Hubbard, 1990.

temu prilagojenimi preživetvenimi strategijami, ki so vseskozi težile k čim večji racionalizaciji (predvsem) dela, so izrazito zgodovinska spremenljivka. Delitev dela na domnevno moška in domnevno ženska je sicer obstajala (in to različna glede na kulturo in čase), vendar nekoliko drugače, kot jo stereotipno razumemo danes. Sodobne raziskave kažejo, da je za ženske veljalo, da so (po potrebi) opravljale tako rekoč vsa dela, tudi tista, za katera smo danes zmotno prepričani, da pritičejo zgolj moškim naravam, obratno, da bi tudi moški opravljali vsa dela, ki so sodila med tipično ženska, pa ni veljalo.³⁹ V evropskih preteklostih so torej obstajala dela, ki se moški naravi ne spodobijo, to pa so bila prav dela, povezana s skrbjo za otroke in za gospodinjstvo v ožjem pomenu: nega, vzgoja, snaga otrok, skrb za bolne in umirajoče, skrb za perilo in hrano. Na tem mestu je ključno, da so bila to tudi tista delovna področja, okoli katerih se je postopoma zbrala večina žensk po vstopu na trg plačanega dela.

Lahko bi celo rekli, da so ženske ob vstopu na trg pretežno plačanega dela najpogosteje profesionalizirale prav svoja tipična in tradicionalna delovna področja. Oziroma, če povemo še drugače, da se je na razvijajoč trg dela prenesla tradicionalna delitev del na moška in ženska, ki je prerasla v delitev na moške in ženske poklice. Tisto, kar je še danes problematično, je dejstvo, da se je skupaj z deli na moderni trg plačanega dela prenesla tudi tradicionalna neproduktivna narava teh ženskih del in se prevedla v njihovo vrednost. Na trgu plačanega dela, ki so ga ekonomisti 19. stoletja skušali misliti in oblikovati kot prostor moških, aktualnih in potencialnih družinskih očetov in skrbnikov, so bila ženska dela ocenjena kot manj produktivna, manj profesionalna in manj-vredna. In zato tudi manj plačana. Ko je socialist Sidney Webb konec 19. stoletja komentiral razprave o pravšnjem razmerju med moškimi in ženskimi mezdami, se je najverjetneje dotaknil bistva z ugotovitvijo: »Ženske ne zaslužijo manj kot moški zgolj zato, ker proizvajajo manj, ampak tudi zato, ker ima tisto, kar proizvajajo, na trgu najnižjo vrednost ... Kjer obstaja inferiornost glede plačila, je skoraj vedno povezana z inferiornostjo dela. In zdi se, da splošna inferirnost ženskega dela vpliva tudi na plače v industriji, kjer take inferiornosti ni.« (V: Scott, 1993: 411)

Na inferiornost tradicionalnega ženskega dela je nedvomno vplivala tudi že tradicionalna evropska predstava o konfliktnem nasprotju med naravo in kulturo; po mnenju vplivne antropologinje Sherry Ortner (1974), so moški tradicionalno povezani s kulturo, ženske pa z naravo. Razmerje moških do narave je bilo bolj ko ne vseskozi antagonistično; vseskozi so si jo skušali podvreči in jo obvladovati, hkrati pa so podpirali in častili kulturo. Sherry Ortner meni, da je kultura moška obramba pred (divjo, nepredvidljivo, pogosto surovo) naravo. Posledica oblikovanja dihotomnega para narava-kultura, je bil tudi pojav občutka moške večvrednosti, ki je med drugim krepilo tudi misoginijo, sestavni del večine zgodovinskih družbenih institucij. Ko go-

---

³⁹ Do podobnih izkušenj prihajajo raziskovalke in raziskovalci še danes pri svojem delu na terenu, kjer so se tradicionalne delitve in spolne vloge še ohranile vsaj med starejšimi generacijama; gl.: Destovnik, 2002; Rožman, 2004.

vorimo o tržni, primerjalni vrednosti ženskega dela, je pomembno, da so bila omenjena tradicionalna ženska delovna področja, ženskam pripisana po 'naravi' – ženske so bile zanje po 'naravi' usposobljene, 'naravno' predestinirane, kot so bili moški predestinirani za druga in drugačna dela. Le da so bila ženska dela bližje naravi in moški kulturi; vrednost enih in drugih pa je bila z dihotomijo vnaprej določena. V časih profesionalizacije je ta delitev dobila novo težo: ženske v dobršni meri za delo kvalificirajo 'že' njihove 'naravne' danosti, kar implicira tudi manjšo profesionalnost in s tem manjšo primerjalno vrednost.

Glede narave in usode ženskega dela lahko za čas 19. in 20. stoletja izluščimo nekatere zakonitosti, ki pa imajo danes že zaradi svoje vztrajnosti povratno negativni učinek na aktualni položaj žensk (tudi) v svetu plačanega dela: prvič, ženske so slabše plačane od moških; drugič, slabše se piše poklicem, v katerih začno med zaposlenimi prevladovati ženske, kajti poklici, ki se feminizirajo, zdrknejo po statusni lestvici navzdol, zaposleni v njih pa imajo primerjalno slabše plače, manjši družbeni ugled in vpliv, možnosti napredovanja so skrčene; tretjič, še vedno vztraja delitev del in poklicev na tipično moška in tipično ženska oziroma delitev na take in tiste, za katere so že 'po naravi' in zato že od nekdaj primernejši moški ali ženske.

Ženske so za svoje delo prejemale in prejemajo manjše plačilo kot njihovi kolegi, kar je posledica tako strinjanja glede primerjalne manjvrednosti ženskega dela na sploh kot tudi družbenega konsenza, doseženega že v 19. stoletju. Ne glede na siceršnje medsebojne razlike so se namreč ekonomisti 19. stoletja med seboj strinjali glede osnovnega kriterija za določanje 'pravšnje' mezde, ki naj jo za svoje delo dobi moški delavec. Za ohranitev pravšnjega ravnotežja med ponudbo in povpraševanjem tudi po delovni sili je bil v 19. stoletju dosežen konsenz, ki se je nagibal k temu, da mora delavčeva mezda zadostovati ne le za njegove najnujnejše potrebe, ampak naj bi mu omogočila tudi vzdrževanje družine, se pravi žene in otrok. In s tem ko je bil za tipični primer delavca izbran moški delavec, je postala za žensko delavko tipična podoba 'nepopolnega delavca'. Ženina mezda naj bi bila tako v primerjavi z moževo nižja, saj naj bi bila namenjena zgolj njenim osebnim potrebam, bila naj bi neke vrste neobvezni dodatek družinskemu proračunu. Družbeni konsenz o neenakih mezdah za moške in ženske so argumentirali s v preteklost projiciranim stereotipnim in z realnostjo bolj ko ne konfliktnim prepričanjem, da naj bi bile ženske že 'od nekdaj', 'po naravi' odvisne od moške podpore in skrbi, zaradi česar bi jih bilo ekonomsko neupravičeno plačevati enako kot moške. Od tod do splošnega pravila o 'normalnosti' manjše mezde za vse ženske, in to ne glede na to, ali so ali niso poročene, je bil seveda le korak. »S tem, ko je postal denar bistvena vrednota in je očetov zaslužek pokrival tudi potrebe družine, je štel zgolj očetov zaslužek. Povsem nepomembno in celo nevidno je postalo gospodinjstvo in plačano delo matere.« (Scott, 1993: 411) Nepravičnost nižjih mezd za ženske, pogosto celo za povsem enaka dela, so poskušali opravičevati tudi z domnevno njihovo manjšo fizično močjo, storilnostjo in delovno učinkovitostjo. Da so bile ženske (in

otroci) ustrezno sredstvo za zmanjševanje stroškov dela za delodajalca, seveda ni nobena skrivnost, in da so jih delodajalci pogosto najemali tudi kot stavkokaze, prav tako ne. Odpor moških do zaposlovanja žensk, še posebno v gospodarskih vejah in poklicih, ki so bili za moške zanimivi, je s tem dobival le argument več. Razredna ali stanovska zavest moških zaposlenih je bila tako skoraj vedno omejena zgolj na lastni spol. Moški so zelo kmalu razumeli vzročno povezanost med številom zaposlenih žensk v nekem poklicu in njegovim ugledom, kar za ženske (še danes) ne moremo trditi. V poklicih, v gospodarskih vejah in pri delih, kjer je bila večinska delovna moč ženska, so bile plače primerjalno manjše, prav tako družbeni ugled in vpliv.

Kako je spolna delitev delavcev vplivala na oblikovanje plačnih razmerij, nam za obdobje poznega 19. stoletja pri nas lahko služi kot dober primer učiteljski poklic, še toliko bolj, ker lahko spremljamo ta proces od samega začetka oblikovanja poklica kot takega. V tej zgodbi namreč najdemo skorajda vse elemente, ki jih potrebujemo, da povemo zgodbo o ženskem delu in usodi ženskih poklicev nasploh. Zgodba se pričenja z zakonom o obvezni osnovni šoli iz leta 1869, ki je zelo natančno določal tako materialne kot strokovne standarde novih šol. Že sam predlog zakona o pravnih razmerjih učiteljstva v javnih osnovnih šolah je določal, da naj prejemajo učiteljice 80 odstotkov učiteljske plače. Argument države v vlogi prvega delodajalca nam je že znan: moški so vzdrževalci družine, zato morajo biti bolj plačani, tudi če niso poročeni, ženske pa imajo zgolj za lastno preživetje 80 odstotkov plače dovolj. Zakon je tudi predvidel rešitev morebitnega neskladja, do katerega bi prišlo, če bi se, na primer, učiteljica poročila: v tem primeru se je bila obvezana službi (in s tem plači in drugim ugodnostim) odpovedati – tako seveda vprašanje plače kot ženskega vira za preživljanje družine sploh ne bi postalo aktualno. Poleg manjše plače je torej za učiteljice veljala tudi zapoved celibata, nezdružljivost zakonskega, družinskega življenja in profesionalnega, učiteljskega poklica. Zakon je izhajal iz tedaj splošnega prepričanja, da je za ženske zaposlitev, aktivna participacija na trgu dela vedno le posledica eksistenčne potrebe, začasna rešitev, točno določen (vmesni) del njenega življenja, ki naj se zaključi, ko se ženska poroči, dobi moža-vzdrževalca in se lahko posveti svojemu pravemu poklicu, ko lahko po spletu srečnih okoliščin preide iz »duševnega materinstva« v novo obdobje pravega »biološkega materinstva«. Ko je začel veljati zakon o osnovnošolski obveznosti, ki je določal obvezno osnovno šolanje za vse otroke tako dečke kot deklice, je bilo med učiteljskim osebjem žensk malo, na Kranjskem le okoli desetina, pred prvo svetovno vojno pa so predstavljale učiteljice že dobro polovico vseh učiteljskih moči. Plače v državnih šolah so bile majhne, pogosto odvisne tudi od lokalnih prilik v posameznih deželah, vendar so bile redne, boj za vsakdanje, stanu primerno preživetje učiteljev pa težak. In tudi zato se je ostril boj v učiteljskih vrstah, ki pa ni potekal na običajni in pričakovani ločnici delodajalec-država : učitelji, temveč na ločnici spola. Eden od vrhuncev spora znotraj učiteljskih vrst je bila leta 1897 napisana spomenica Slovenskega učiteljskega društva, v kateri so moški učitelji pozivali deželni zbor Kranjske, naj končno uredi oziroma poviša učiteljske plače. V spomenici so v ta namen deželni vladi

predlagali, da naj plače učiteljev poveča na račun zmanjšanja plač učiteljic. Reakcija učiteljic na stanovsko izdajo je bila, da so končno opustile vse upe na skupen boj s kolegi in so ustanovile svoje, izrazito sindikalno usmerjeno društvo. Plače učiteljic so se v monarhiji oblikovale v vsaki deželi avtonomno, odvisno od trenutnega pomanjkanja ali presežka učiteljskih moči. Tako so po deželah različno hitro opuščali prakso slabšega plačevanja učiteljic, postopoma so spreminjale tudi pravila, da naj bi učiteljice poučevale zgolj deklice in jim dovoljevali poučevati tudi mlajše dečke, če pa je kazala potreba pa so na različne načine zaobšli tudi zapoved o celibatu. Spregled zapovedi celibata so uporabljali zlasti tam, kjer je kronično primanjkovalo učiteljev in v primerih, ko se je učiteljica poročila z učiteljem in sta tako združila delovne moči.

Za učiteljski poklic je splošno znano, da se je v času 20. stoletja dodobra feminiziral, tako da nekateri verjetno upravičeno opozarjajo pred negativnimi posledicami prevlade žensk na vseh nivojih vzgoje in izobraževanja. Toda zanimivo je, da je stopnja feminizacije močno odvisna od stopnje zahtevnosti izobraževalnega programa: v vrtcih in osnovnih šolah predstavljajo ženske med 80 in 90 odstotki vse delovne sile, v srednjih šolah okoli 60 odstotkov (v splošno izobraževalnih programih več in v strokovnih manj), na visokih in višjih šolah pa le še okoli 30 odstotkov. Stopnja prestižnosti šole pa ni edini kazalec, ki je povezan s stopnjo feminizacije; ta je povezana tudi z geografijo: v okoljih, kjer so siceršnje karijerne možnosti za posamezne profile omejene in kjer pripisujejo učiteljskemu poklicu večji družben ugled, bomo znotraj izobraževalnih institucij našli manj žensk, v okoljih, ki pa ponujajo pestrejšje možnosti zaposlovanja, pa več. Prav tako lahko spremljamo stopnjo feminizacije glede na hierarhijo delovnih mest znotraj izobraževanja: med vodstvenimi kadri v vzgoji in izobraževanju je glede na delež vseh zaposlenih, neprimerno več moških kot žensk; ravnatelji so glede na siceršnjo feminizacijo poklica neprimerno pogostejši kot ravnateljice.

Statistike dela za (primerljiva) obdobja avstrijske in jugoslovanske monarhije nas opominjajo tudi na to, da je bila visoka soudeležba žensk vedno povezana tudi s tistim manj ugodnim, neperspektivnimi, predvsem pa neplačanim pridobitnim statusom pomagajočih doma.

TABELA 3: Razdelitev aktivnih žensk na Kranjskem oz. v Dravski banovini glede na status %)⁴⁰

Delovni status/ Leto	samostojni in zemljiški posestniki	uradniki in nameščenci	delavci	dninarji in vajenci	pomagajoči doma/ skupaj
19104	28.4%	1.4	11.8	4.2	54.2 100
19315	25.6	4	5.9	23.4	41.1 100

40 Gl. op. 3 in 8.

Pridobitni status pomagajoči doma je bil pomembno povezan z načinom življenja in dela predvsem v izrazito kmetijskih okoljih (npr. v kranjskih političnih okrajih Črnomelj, Novo mesto, Krško, Postojna) in je njegov pomen in delež zgodovinsko upadal vzporedno z upadanjem pomena kmetijstva znotraj celotnega narodnega gospodarstva. Tam in dokler je bilo kmetijstvo prevladujoča gospodarska panoga, so bili deleži pridobitnih žensk nadpovprečno visoki in to prav na račun statusa pomagajočih doma. Nasprotno pa so se vpisovale ženske nadpovprečno pogosteje v višje, predvsem pa plačane statuse, tam, kjer jih je bilo sicer tudi manj pridobitnih; manj pridobitnih, a v plačanih delovnih statusih, in več vzdrževanih ter hišnih pomočnic, najdemo predvsem v večjih kranjskih mestnih središčih (npr. v Ljubljani-mestu). Množičnost torej za ženske nikoli ni pomenila tudi primerjalne prednosti, prej narobe.

TABELA 4: Število in odstotek žensk v pridobitnih in nepridobitnih statusih po političnih okrajih dežele Kranjske za leto 1910⁴¹

politični okraj	pridobitne	vzdrževane	hišne pomočnice	skupaj
Lj.-mesto	9 086 / 42.8	9 848 / 46.4	2 300 / 10.8	21 234 / 100
Postojna	12 045 / 56	9 186 / 42.7	274 / 1.3	21 505 / 100
Kočevje	13 312 / 59.1	8 960 / 39.7	277 / 1.2	22 549 / 100
Krško	17 390 / 60.1	11 274 / 39	268 / 0.9	28 932 / 100
Kranj	16 751 / 58.3	11 409 / 39.8	556 / 1.9	28 716 / 100
Lj.-okolica	17 741 / 50.8	16 673 / 47.7	519 / 1.5	34 933 / 100
Litija	11 400 / 59.5	7 646 / 39.8	134 / 0.7	19 180 / 100
Logatec	11 163 / 52.4	9 868 / 46.2	288 / 1.3	21 319 / 100
Radovljica	8 071 / 47.1	8 767 / 51.1	301 / 1.8	17 139 / 100
Novo mesto	15 632 / 62.1	9 205 / 36.5	352 / 1.4	25 189 / 100
Kamnik	12 526 / 59.7	8 183 / 39	267 / 1.3	20 976 / 100
Črnomelj	9 327 / 67.4	4 416 / 32	84 / 0.6	13 827 / 100
kranjsko povprečje	154 444 / 56.1	115 435 / 41.9	5 620 / 2	275 499 / 100

41 Gl. op. 8.

TABELA 5: Razporejenost žensk po posameznih pridobitnih statusih po političnih okrajih dežele Kranjske za leto 1910 (%)⁴²

pridobitni status/ politični okraj	samostojne	nameščenske	delavke	dninarke	pomagajoče doma
Lj.-mesto	52.2	12	31.5	1	3.3
Postojna	22.7	0.9	6.4	3.1	66.9
Kočevje	32	0.7	5.4	5.8	56.1
Krško	23.3	0.5	6.7	4.8	64.7
Kranj	30	0.9	15.9	6.3	46.9
Lj.-okolica	26	0.9	21.8	3	48.3
Litija	22.3	0.5	10	3.9	63.3
Logatec	33.1	0.8	7.5	5.8	52.8
Radovljica	30.7	1.6	16.3	4	47.4
Novo mesto	24.6	0.6	4.9	3.8	66.1
Kamnik	23	1	13.5	5.3	57.2
Črnomelj	32.5	0.3	5.1	2.1	60
kranjsko povprečje	28.4	1.4	11.8	4.2	54.2

Načeloma so bile ženske pridobitne v vseh poklicnih razredih, v vseh sektorjih narodnega gospodarstva, v vseh poklicnih skupinah in v vseh poklicih⁴³, vendar je izbiri omejevala predvsem gospodarska usmerjenost okolja, v katerem so živele.

⁴² Ibidem.

⁴³ Berufsstatistik pozna 4 poklicne razrede: razred A, zemljiško in gozdno gospodarstvo; razred B, industrija in obrt; razred C, trgovina in promet; razred D, javne in vojaške službe, svobodni poklici, brez navedbe poklica. Poklicni razredi pa so se delili na poklicne skupine in te na posamezne poklice. Od popisa leta 1890, ki šele uvaja tako razdelitev, se je število poklicnih skupin in poklicev spreminjalo in dopolnjevalo. Poklicna statistika Kraljevine Jugoslavije, narejena po popisu prebivalstva leta 1931, pozna 5 poklicnih razredov: razred A, poljedelstvo, gozdarstvo in ribolov; razred B, industrija in obrt; razred C, trgovina, krediti in promet; razred D, javne službe, svobodni poklici in vojska; razred E, drugi poklici, brez poklica, brez oznake poklica. Sodobna statistika pa razvršča prebivalstvo po dejavnostih: kmetijske dejavnosti; nekmetijske dejavnosti; storitvene dejavnosti; ali po vključenosti v sektorje gospodarstva: primarni; sekundarni; terciarni; kvartarni.

TABELA 6: Razporejenost pridobitnih žensk med poklicnimi razredi glede na politični okraj dežele Kranjske v letu 1910 (%)⁴⁴

poklicni razred/ politični okraj	A	B	C	D	skupaj
Lj. mesto	3.4	25	24.4	47.2	100
Postojna	77	4	4.5	14.5	100
Kočevje	78	6.8	3	12.2	100
Krško	83.6	2.2	2	12.2	100
Kranj	65.5	17	5.1	12.4	100
Lj.-okolica	65	15.2	4.4	15.5	100
Litija	79.8	5.4	3.3	11.5	100
Logatec	67.7	12.1	4.8	15.4	100
Radovljica	62.5	10	8.9	18.6	100
Novo mesto	82.2	1.6	4	12.2	100
Kamnik	78.1	6.6	3	12.3	100
Črnomelj	83.1	1	1.6	14.3	100
kranjsko povprečje	70.8	8.5	5	15.7	100

Že v obdobju, ki ga 'pokriva' staroavstrijska statistika, lahko spremljamo proces postopne feminizacije določenih gospodarskih panog in poklicev. Izrazito ženska delovna področja so se na razne načine dotikala pridelave in predelave hrane in živilskih izdelkov ter najrazličnejših manipulacij z blagom. Poleg kmetijstva, kjer so ženske ostale še globoko v 20. stoletje prevladujoča delovna moč, so se ženske uveljavile v vseh gospodarskih vejah, povezanih s prehrano: v pekarstvu, mesarstvu, medicinarstvu, lektarstvu, slaščičarstvu, pri delu v raznih predelovalnih obratih, v trgovinah z živilskimi in kmetijskimi izdelki, pridelki, pripomočki itd. V 19. stoletju pa je, na primer, šivanje, ki je bilo že pred tem pretežno žensko delo, preraslo v izdelovanje oblačil, obutve in usnjarskih izdelkov, čipkarstvo, izdelovanje klobukov in drugih modnih dodatkov, v delo v različnih predilnih in tekstilnih manufakturah in tovarnah, v prodajo tovrstnih izdelkov itd. Proti koncu 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja, v obdobju, ki ga zaznamuje najprej razvoj tehnike, katera je nekoliko kasneje odločilno posegla v vsakdanje življenjske navade, potrebe in standarde, in z njo povezana nagla rast proizvodnje in prvi zametki porabništva, so se začele ženske intenzivneje zaposlovati tudi v storitvenih in trgovskih dejavnostih. Dela tovrstnih poklicev se je kmalu oprijel vzdevek 'beli ovratniki'. Za 'belimi ovratniki' so se skrivale zasebne tajnice, tipkarike, stenografistke, poštna uradnice, telegrafistke, telefonistke, razne državne uradnice, medicinske sestre, bolniške strežnice, porodniške babice, negovalke, otroške

⁴⁴ Gl. op. 8.

varuške, guvernante, učiteljice itn. Bistvena privlačnost takih del je bila povezana s prevladujočimi prepričanji, kaj se za ženske spodobi in kaj ne oziroma, katero plačano delo je za ženske primerno in katero ni: to so bila dela, ki naj bi bila pisana na kožo žensk, bila naj bi kar najbolj v soglasju z žensko 'naravo', ki da je (vsaj v svojem idealu) nagnjena k služenju, podrejanju, ugajanju, skrbi za druge, samožrtvovanju, prijaznosti, materinskosti, vestnosti, natančnosti, potrpežljivosti in kar je še podobnega, in to so bila dela, ki moških niso zanimala oziroma, vsaj po mnenju sodobnikov, niso bila vredna moških zmožnosti. Bila pa so to tudi dela, ki so se vsaj navidez močno razlikovala od pretežno manualnih, umazanih in fizično zelo napornih del, dela, ki so zahtevala vsaj nekaj strokovne izobrazbe, in dela, ki so pogosto (še posebno, če je bila delodajalec država) zagotavljala razne oblike zavarovanja, kar je bila nedvomno novost in velika primerjalna prednost. V izrazito žensko delovno področje pa je sodila tudi kar se da pestra paleta storitvenih, služnostnih dejavnosti, znotraj katere najdemo gospodinjske pomočnice, perice, likarice, čistilke in druge podobne poklice.

Znotraj poklicnega razreda B, industrija in obrt, so se v času avstrijske monarhije pridobitne ženske v večjem številu osredotočale le na šest od petnajstih (v letih 1890 in 1900) oziroma na pet od sicer štirinajstih (leta 1910) poklicnih skupin, kolikor jih je obsegal poklicni razred; 1., tekstilna industrija, obrt; 2., papirna in usnjarska industrija, obrt; 3., lesna industrija, obrt; 4., živilska industrija, obrt; 5.; industrija, obrt pijač, sladil, prenočevanj in okrepl⁴⁵; 6., oblačilna industrija, obrt.

TABELA 7: Razporejenost pridobitnih žensk na Kranjskem po izbranih poklicnih skupinah poklicnega razreda B, industrija, obrt (v %) ⁴⁶

poklicna skupina/leto	1890	1900	1910
tekstilna ind., obrt	9.5	13.9	21.6
papirna in usnjarska ind., obrt	4.5	5.4	5
lesna ind., obrt	9	6.9	9.4
živilska ind., obrt	27.2	37.2	19.1
oblačilna ind., obrt	32.3	26.3	35.8
skupaj	82.5	89.7	90.9
druge poklicne skupine	17.5	10.3	9.1
poklicnega razreda			

⁴⁵ V popisnem letu 1910 so združili poklicno skupino živilska industrija, obrt, in pretežni del poklicne skupine industrija, obrt pijač, sladil, prenočevanj in okrepl, v enotno poklicno skupino živilska industrija, obrt. Prenočevanja oz. vse gostinske obrti pa so tega leta preselili kot posebno poklicno skupino v poklicni razred C, trgovina in promet.

⁴⁶ Gl. op. 8.

Za pridobitne ženske v poklicnem razredu B, industrija, obrt, ni bilo značilno le to, da so bile dejavne le v manjšem delu poklicnih skupin, predvsem tistih, povezanih z manipulacijo raznih vrst blaga, tekstila, lesa in živilskih izdelkov, za ženske je bilo značilno tudi to, da so v teh poklicnih skupinah opravljale le manjši del poklicev posamezne poklicne skupine.

TABELA 8: Razporejenost pridobitnih žensk po posameznih izbranih poklicih znotraj poklicne skupine poklicnega razreda B, industrija, obrt (v %) ⁴⁷

poklicna skupina/poklic	1890	1900	1910
tekstilna industrija, obrt ⁶			
prejke svile	14.3	/	/
prejke ovčje volne	15.4	/	/
prejke bombaža	9.2	18.9	23.1
tkalke bombaža	6.7	11	/
prejke, tkalke	/	11	/
klekljarice	39.8	40.6	61
skupaj	85.4	81.5	87.7
papirna in usnjarska industrija, obrt ⁷			
izdelovalke papirja in lepenke	86.6	89.2	81.9
lesna industrija, obrt ⁸			
izdelovalke košar in pletenih izdelkov	74.5	86.5	83.3
živilska industrija, obrt ⁹			
mlekarice	8	5.2	6.7
pekarice	2.3	2.3	5.1
mesarice	2.8	2.4	5.4
gostilničarke	34.6	46.6	/10
tobačne delavke	49.2	41.1	75.4
skupaj	96.9	97.6	92.6
oblačilna industrija, obrt ¹¹			
izdelovalke perila	62.9	4.2	6.1
krojačice	9.4	71.5	76.3
zaposlene v čistilnicah	8.2	14.6	8.5
skupaj	80.5	90.3	90.9

⁴⁷ Ibidem.

V današnjem terciarnem sektorju gospodarstva, ki vključuje različne storitvene dejavnosti (trgovina, gostinstvo, promet, finančno posredništvo ipd.), bomo danes našli nekaj izrazito feminiziranih poklicev, vendar je proces feminizacije potekal predvsem v času med obema vojnoma in še izraziteje v obdobju po drugi svetovni vojni. V poklicni razred C, trgovina in promet, so v obdobju Avstroogerske monarhije od popisa leta 1890 vključevali pet oziroma sedem (leta 1910) poklicnih skupin: 1., blagovna trgovina; 2., denarne in kreditne ustanove, zavarovalnice; 3., železniški transport; 4., drug transport po kopnem in vodi; 5., druge trgovske in prometne dejavnosti; 6., gostinstvo (z letom 1910, prej v poklicnem razredu B); 7., samostojni hišni posli in dninarji z nestalnimi, menjajočimi se deli. Tudi v tem poklicnem razredu so bile pridobitne ženske v večjem številu vključene le v manjše število poklicnih skupin; v letih 1890-1900 le v dveh od petih: blagovna trgovina in razne trgovske obrti oziroma razni hišni posli; leta 1910 pa večinoma v treh od sedmih: blagovna trgovina, gostinstvo in samostojni hišni posli.

TABELA 9: Razporejenost pridobitnih žensk po izbranih poklicnih skupinah poklicnega razreda C, trgovina in promet (v %) ⁴⁸

poklicna skupina/leto	1890	1900	1910
blagovna trgovina	22.2	50.1	37.6
transport po kopnem	5.6	10.4	3.5
hišni posli	70.9	38.3	15.6
železniški transport	/	/	1
gostinske dejavnosti	/	/	41
skupaj	98.7	98.8	98.7

Tudi znotraj tega poklicnega razreda so se ženske osredotočale le na nekatere poklice poklicnih skupin. Ne glede na leto popisa je bilo za pridobitne ženske na Kranjskem, ki so v tem poklicnem razredu sodile v poklicno skupino blagovna trgovina, najzanimivejše ali (verjetneje) najdostopnejše delo v trgovinah z mešanim blagom; leta 1890 kar 43.7 odstotkov, leta 1900 33 odstotkov in leta 1910 še 9.6 odstotkov vseh, vpisanih v to poklicno skupino. Čeprav na prelomu prejšnjega stoletja vsaj na Kranjskem še ne moremo govoriti o za današnji čas sicer tako značilni feminizaciji poklica, pa so bile prodajalke v trgovinah z mešanim blagom že tako pogoste kot prodajalci; leta 1890 je bilo od vseh pridobitnih v tem poklicu 47.1 odstotek žensk, leta 1900 40.1 odstotek in leta 1910 že 48.3 odstotki. Še pogostejše kot v trgovinah z mešanim blagom so bile prodajalke v trgovinah z živili; leta 1890 je od vseh pridobitnih v poklicu trgovina z živili in pijačami 58.9 odstotkov žensk, leta 1900 50.3 odstotke in leta 1910 54.2 odstotka.

⁴⁸ Gl. op. 8.

Pri izbiri poklica v poklicni skupini transport po kopnem so bile ženske še bolj omejene; opazneje so zastopane le v enem poklicu od petih oziroma šestih. Najdemo jih predvsem v dejavnostih, povezanih s poštnim, telegrafskim in telefonskim prometom; leta 1890 jih je 57.1 odstotek vseh pridobitnih žensk v tej poklicni skupini sodilo v poklic poštne uradnice, telegrafistke in telefonistke, leta 1900 73.7 odstotkov in leta 1910 kar 91.4 odstotke. Ženske so predstavljale v tem obdobju že tretjino vseh poštних, telegrafskih in telefonskih uradnikov pri nas; leta 1890 jih je od vseh 31.4 odstotke, leta 1900 37.1 odstotek in leta 1910 30.3 odstotke.⁴⁹

Kot dejavnost, kjer je bila že v tistem času pretežna delovna sila ženska, velja omeniti gostinstvo; znotraj poklicne skupine gostinske dejavnosti, ki je bila ob popisu leta 1910 prenesena iz poklicnega razreda B, so bile pridobitne ženske slej ko prej povezane s poklicem gostilne in gostišča. S pridobitnim delom predvsem v domačih gostilnah se je preživljalo kar 98 odstotkov vseh v to poklicno skupino vpisanih žensk. In predstavljale so dve tretjini vseh pridobitnih v tem poklicu. Bistveno redkeje pa bi srečali ženske v bolj 'šik' gostinskih lokalih, na primer, v kavarnah, kjer je bilo v celotni Kranjski, na primer, leta 1910 le 61 žensk.

Izrazito feminiziran pa je bil (že) v tistem času poklic samostojni hišni posli, ki je sodil v poklicno skupino samostojni hišni posli in dninarji z nestalnimi, menjajočimi se deli. V tem poklicu so se znašle tako perice, likarice, hišne pomočnice, čistilke in druge ženske, ki so prihajale v posamezno gospodinjstvo v bolj ali manj rednih časovnih presledkih in ki niso bile (in to jih je tudi najočitneje ločilo od podrejenega, nepridobitnega statusa hišne služinčadi) sestavni, celo vzdrževani del gospodinjstva kakšnega pridobitnega gospodarja in ki so za svoje delo prejemale dogovorjeno, redno plačilo. Potreba po tovrstnih storitvah je bila še posebno velika v mestih in med mesti na Kranjskem je bila nedvomno največja v Ljubljani-mestu. Tako večino žensk (več kot polovico vseh na Kranjskem), ki so se preživljale v tem poklicu, najdemo prav v prestolnici dežele in, v neposredni povezavi z njenimi potrebami, tudi v njeni okolici; leta 1890 je bilo tako v Ljubljani-mestu skoraj 1000 žensk pridobitnih v tem poklicu, v Ljubljani-okolici pa še skoraj 300 (v istem času jih je bilo, na primer, v političnem okraju Črnomelj le 41), leta 1910 v Ljubljani-mestu še 521, v njeni okolici pa 119 (v Črnomlju 14). Ljubljančani so bili, na primer, pri snažnosti svojega perila močno odvisni prav od okoliških peric, te pa so se, glede na naravne danosti svojega okolja in potrebe strank, specializirale za posamezne vrste materialov in razvile pravo domačo 'storitveno obrt'.⁵⁰

---

49 Ob tem velja opomniti, da so bile absolutne številke nizke: leta 1890 imamo na Kranjskem 133 žensk poštних uradnic, telegrafist in telefonistk, leta 1900 in 1910 244.

50 Za pranje je bila zlasti pomembna kvaliteta vode. Tako so bile, na primer, perice iz vasi Bizovik, ki leži vzhodno od Ljubljane, specializirane za pranje belega, predvsem lanenega perila, ki sta mu mehka bizoviška voda in blaga, vetrovna senca bizoviških vrtov najboljše deli.

Poklic je bil za ženske, predvsem tiste poročene izredno zanimiv; prevladujoča organizacija dela jim je namreč omogočala relativno svobodno prilagajanje delovnega časa, tako da so lažje usklajevale svoje družinske obveznosti, povezane s skrbjo za otroke in gospodinjstvo, s svojo pridobitno dejavnostjo. Še zlasti so bile te prednosti očitne, na primer, pri pericah, ki so večino svojega dela opravljale doma, na redne 'obhode' svojih stalnih strank pa so lahko, če ni šlo drugače, peljale tudi svoje otroke. Za poročene ženske, ki so hotele ali morale s svojim pridobitnim delom prispevati k preživljanju družine, je bil namreč vseskozi največji problem prav usklajevanje ženskih družinskih-gospodinjskih obveznosti in zahtev, ki jih je predstavljalo delo zunaj doma (s čimer pridobitni moški niso imeli težav). Zato v začetku 20. stoletja poročene pridobitne ženske, ne glede na poklicni razred, najpogosteje najdemo v tistih dejavnostih, ki so jim omogočale časovno in prostorsko usklajevanje obeh nalog. V poklicnem razredu A, kmetijstvo, s tem skoraj ni bilo problemov, pa naj so se ženske preživljale tudi kot delavke ali dninarke, saj so ponavadi lahko na delo pripeljale tudi otroke (in če so pri tem lahko tudi ti kaj 'zaslužili', toliko boljše). Največje težave so imele tiste poročene ženske, ki so bile pridobitne v poklicnem razredu B, industrija, obrt, in to predvsem kot delavke v raznih tovarnah s točno določenim (in dolgim) delovnim časom. Poročene delavke so ta problem reševale različno: tobačne delavke v Ljubljani so si, na primer, najprej pomagale z raznimi varuhinjami, pozneje pa z otroškim varstvom, organiziranim v tovarni;⁵¹ delavke v tekstilnih tovarnah pa so, na primer, 'za delo sposobne otroke' vodile kar v tovarno, tako da je bila večina otrok, ki so delali po industrijskih obratih, tam s svojimi starši v nekakšnem delavnem varstvu.⁵² Problemi, povezani z usklajevanjem tradicionalnih, materinskih in gospodinjskih, in sodobnih, plačanih ženskih delovnih obveznosti, so izrazito novi oziroma so se sedaj v svetu pretežno plačanega dela, ki je potekalo izven okvirov gospodinske skupnosti, vzpostavili na novo in v močno zaostreni obliki. V mnogočem je prav zakonski stan ženske določal, s katerim poklicem in predvsem v katerem statusu se bo le-ta (lahko še) preživljala. Ženske so zato pogosto skupaj s spremembo svojega zakonskega stanu, spremenile tudi pridobitni status.

Poklicni razred D staroavstrijske poklicne statistike, ki se ga je pri popisu leta 1890 oprijelo ime razred javnih in vojaških služb, svobodnih poklicev in oseb brez navedbe poklica, je bil po besedah avstrijske raziskovalke Birgit Bolognese-Leuchtenmüller oblikovan »predvsem za vzpostavljanje jasnih ločnic med zgornjimi tremi poklicnimi razredi.« (1978: 116) V ta poklicni razred so bili poleg raznih državnih

---

51 »V Ljubljani so v letu 1909 začeli pripravljati 'dom za dojenčke'. Zanj naj bi adaptirali stanovanje tovarniškega sluge, celotno poslopje pa naj bi dvignili za eno nadstropje, s čimer bi pridobili 34 postelj. To je bila seveda nizka številka, vendar pa naj bi pomenila začetek organiziranega varstva delavskih otrok.« (Čepič, 1991: 34).

52 Majhne otroke, mlajše od petih let, pa so bile zaposlene ženske prisiljene oddajati različnim rejnicam in dojljam. Problem nadomestnega dojenja je bil pri nas bistveno pogostejši, in zaradi socialne stiske redkeje javno obravnavan, med revnimi kot med bogatimi; Gl. Žnidaršič, 2003.

uradnikov, vojakov in svobodnjakov vključeni tudi taki, ki pri popisu niso mogli navesti poklica, s katerim se preživljajo, niso pa tudi imeli nikogar, ki bi jih preživljal; vključeni so bili torej tudi 'brezposelni', vendar ne kot 'nepridobitni' – nasprotno, v statistiki so jih vpisovali kot samostojne pridobitne osebe. Sem so sodili tudi vsi, ki so prejeli pokojnino, vsi, ki so živeli od rente, kot tudi vsi tisti, ki so bili v času popisa v raznih prevzgojnih, humanitarnih, učnih ipd. ustanovah, in navsezadnje tudi vsi, ki so prejeli podporo v kakršni koli obliki. Za vse te, danes povečini neaktivne skupine prabivalstva, je veljalo, da so imeli samostojni status kratko malo zato, ker v procesu pridobivanja sredstev za svoje preživljanje niso vstopali v nobenega od možnih, predvidenih hierarhiziranih delovnih (in morda tudi plačanih) odnosov. Tako se je poklicni razred D ponašal z najvišjim odstotkom samostojnih pridobitnih oseb (tako moških kot žensk) in najnižjim odstotkom delavcev, dninarjev in tudi pomagajočih doma.

Poklicni razred D bi lahko glede na dejavnosti označili kot kvartarni sektor narodnega gospodarstva in, glede na prevladujoči spol pridobitnih v njem, kot 'ženski' poklicni razred. V obdobju štirih popisov, 1880-1910, se je število pridobitnih žensk na Kranjskem prav v tem poklicnem razredu izredno povečalo⁵³ in ob popisu leta 1910 so predstavljale ženske že skoraj polovico vseh pridobitnih v tem poklicnem razredu. Če je za žensko pridobitnost v prvih treh poklicnih razredih staroavstrijske poklicne statistike veljalo, da se je osredotočala le na manjši del poklicnih skupin in poklicev v konkretnem poklicnem razredu, pa to ni držalo za poklicni razred D; ženske so bile opazno vključene v vse poklicne skupine poklicnega razreda, razen v skupini, namenjeni vojakom.

TABELA 10: Razporejenost pridobitnih žensk po poklicnih skupinah poklicnega razreda D (v %) ⁵⁴

poklicna skupina/leto	1890	1900	1910
dvorne, državne in			
druge javne službe	7	9	4.3
drugi svobodni poklici	0.3	0.5	0.4
živeči od rente in podpor	79.4	61.8	65.3
živeči v različnih zavodih	10.4	16.1	13.7
brez poklica	2.9	12.6	11.7
izobraževanje ¹²	/	/	4.6
skupaj	100	100	100

⁵³ Indeksi rasti števila pridobitnih žensk (in moških) v poklicnem razredu D glede na podatke popisa leta 1880: leta 1890 487 (193), leta 1900 519 (197) in leta 1910 852 (271).

⁵⁴ Gl. op. 8.

Izrazita večina žensk, vključenih v poklicni razred, se je ob vseh popisih vpisovala v poklicno skupino oseb, živečih od rent in raznih podpor;⁵⁵ revščina je bila torej (tudi) na Kranjskem ženskega spola. Ženske so namreč prevladovale in se tudi sicer najpogosteje vpisovale v 'poklice', ki kažejo predvsem na finančno bedo vpisane osebe, pogosto pa tudi na njeno socialno zavrženost in osamljenost. Velika večina žensk, kar med 72.8 in 83.1 odstotka vseh rentnic in podpirank, je sodila v 'poklic' preužitkaric, prejemnic ponavadi minimalne oskrbovalnine, ki jim jo je bil dolžan dajati naslednik premoženja, iz katerega je ta preužitek izviral. Število preužitkaric na Kranjskem se je v obdobju med letoma 1890 in 1910 povečalo od slabih 8000 na dobrih 13 000 žensk. Bistveno manj žensk v tej poklicni skupini je bilo rentnic, žensk, ki so živele na račun sredstev iz kapitala; število rentnic se je pri nas nenehno zmanjševalo od dobrih 1000 ob popisu leta 1890 na slabih 500 ob zadnjem popisu leta 1910.

Ženske so prevladovale tudi med živečimi v različnih zavodih; dobra desetina pridobitnih žensk tega poklicnega razreda je bila nastanjena v bolnišnicah, norišnicah, hiralnicah, sirotišnicah, drugače od moških, ki so bili pogostejši varovanci v prevzgojnih ustanovah. Več kot tretjina, pri popisu leta 1910 pa celo polovica vseh žensk, vpisanih v poklicno skupino živečih v različnih zavodih, pa je bila očitno brezdomk. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je število najrevnejših žensk na Kranjskem nenehno povečevalo; leta 1890 je bilo slabih 1000 žensk nastanjenih v norišnicah, bolnišnicah, hiralnicah in sirotišnicah, brezdomk, deset let pozneje jih je bilo že skoraj 1500, pri zadnjem popisu, leta 1910, pa se je njihovo število približalo 2500. Če prištejemo še desetino žensk, ki je sodila v poklicno skupino brez znanega poklica, je tako kar devet desetih vseh Kranjic, vpisanih v poklicni razred D, sodila v izrazito ubožne poklicne skupine in poklice, in le desetina jih je opravljala katerega od tudi danes 'pravih' poklicev.

V poklicnem razredu D pa najdemo tudi prve intelektualke pri nas; ženske, ki so se za svoj poklic prav posebej izobrazile. Tako bomo našli ženske v naslednjih poklicih: izobraževanje (povečini so bile to učiteljice nameščenske v ljudskih in mestnih šolah), nižje zdravstveno osebje (babice, medicinske sestre nameščenske v javnih zavodih), cerkveno osebje (nune, ki so se v skladu z redovno usmeritvijo ukvarjale s poučevanjem, medicinsko oskrbo in pomočjo)⁵⁶, plesalke, glasbenice in podobne umetnice⁵⁷, pisateljice, urednice, stenografke, računovodkinje, zasebne tajnice.⁵⁸ Število žensk v večini tovrstnih in podobnih poklicih, ki so danes močno feminizirani, je začelo

---

55 Za moške to nikakor ni držalo; od vseh, vpisanih v poklicni razred D, jih je v letu 1890 46.9 %, leta 1900 37.5 % in leta 1910 43.9 % sodilo v to poklicno skupino.

56 Poklici, ki so sestavljali poklicno skupino dvorne, državne in druge javne službe; ob popisu leta 1910 pa tudi poklicna skupina izobraževanje.

57 Poklicna skupina svobodni poklici. Tovrstnih umetnic smo imeli na Kranjskem le malo, vendar je njihovo število naraščalo; leta 1890 jih je bilo 23, leta 1900 40 in leta 1910 63.

58 Poklicna skupina svobodni poklici; tudi le-teh je bilo malo, a je njihovo število skozi popise naraščalo. Očitno je, da so se ženske lahko intenzivneje zaposlovale v teh pretežno pisarniških poklicih šele po prvi svetovni vojni, ko je prišlo do intenzivnejšega razvoja komunikacijskih tehnik in nadaljevaja pomembnih premikov v strukturi narodnega gospodarstva.

močno naraščati šele v obdobju po drugi svetovni vojni. Razvoj je nedvomno povezan z le postopnim odpiranjem možnosti za zahtevnejše izobraževanje tudi ženskam; glede tega so staroavstrijske univerze ob primerjavi z mnogimi sočasnimi evropskimi univerzami močno zamujale.⁵⁹ Dunajska univerza je npr. dovolila vpis prvimi študentkam šele tik pred koncem 19. stoletja. V zimskem semestru 1897/98 je vpisala prve študentke filozofska fakulteta, ki je izobraževala predvsem za pedagoške poklice, v zimskem semestru 1900/01 pa so ženskam dovolili vpis še na medicino in farmacijo. Mnogi študiji so ostali za ženske vse obdobje avstrijske monarhije zaprti; šele v novi južnoslovanski državi po prvi svetovni vojni so ženskam dovolili vpis tudi na pravo, tehnične, montanistične, veterinarske in teološke visoke šole. Še leta 1909 je staroavstrijsko ministrstvo za kulturo in izobraževanje svojo prepoved vpisa žensk na tehnične fakultete zagovarjalo »z razlogi principielnega značaja« (Heindel, 1993: 19-20).

Kljub vsem oviram in ponižanjem, ki so jih bile ženske na visokošolskih ustanovah deležne, pa je na vseh univerzah sveta, ko so končno odprle svoja vrata tudi ženskam, število študentk nenehno in hitro naraščalo; leta 1898 je bilo od vseh študentov dunajske univerze le za pol odstotka žensk, deset let pozneje, leta 1908, jih je bilo okoli 6 odstotkov, leta 1918 15 odstotkov, leta 1928 je bila že četrtnina dunajskih študentov študentk, v šolskem letu 1984/85 že dobra polovica. Podobno je danes stanje tudi na slovenskih univerzah, kjer je danes več kot polovica vpisanih žensk. Nekatere fakultete, predvsem humanistične in družboslovne usmeritve, pa so tako rekoč v ženskih rokah. Znotraj Univerze na Primorskem je, na primer, od vseh vpisanih študentov kar 73.7 odstotkov študentk: znotraj visokih šol je njihov delež še višji, 77.4 odstotke (na Visoki šoli za zdravstvo v Izoli je študent za 82.1 odstotek vseh vpisanih, na Turistiki 76.1 odstotek), med fakultetami pa izstopa Pedagoška fakulteta s 89.6 odstotki študent med študenti, sledi ji Fakulteta za humanistične študije s 76.1 odstotkom študentk, 'podpovprečne' deleže študentk ima samo Fakulteta za management (63.9 odstotkov).⁶⁰

Ženske zahteve po pravici do izobraževanja in svobodnega (pod enakimi pogoji, kot je to veljalo za moške kolege) opravljanja izbranega poklica pa so naletele na kopico ovir. Ena najpomembnejših zahtev prvega vala ženskega gibanja v Evropi in ZDA je med drugim polemizirala s 'teorijo o konservaciji energije', zelo popularno in odmevno na prelomu 19. in 20. stoletja. Teorija, ki je izhajala iz vulgarnega biologizma, je

---

59 Ena prvih evropskih univerz, ki dovolila vpis tudi ženskam, je bila že leta 1863 univerza v Zürichu. Med njimi so dolgo časa prevladovali tuje študentke; številčno še posebej močna je bila skupina ruskih študentk, ki so jih npr. leta 1873 zaradi njihovega anarhizma in levičarstva iz univerze izključili in so se, sicer neuspešno, skušale vpisati na graško univerzo. Zürichu so se med leti 1870 in 1894 pridružile še nekatere, posebno francoske, skandinavske, angleške, nizozemske, italijanske, grške in turške univerze.

60 Povsem podobne so razmere na najstarejši slovenski univerzi: znotraj ljubljanske univerze imata pedagoška in fakulteta za socialno delo od vseh študentov okoli 90 odstotkov žensk, visoka zdravstvena šola preko 80 odstotkov, filozofska fakulteta okoli 80 odstotkov, podobno je še na medicinski fakulteti in fakulteti za družbene vede, visoka upravna šola, fakulteta za farmacijo preko 70 odstotkov, pravna fakulteta skoraj 70 odstotkov in celo na teološki fakulteti je danes več študent kot študentov.

bila seveda oblikovana po merah privilegiranih slojev in (iz praktičnih razlogov) nikoli ni bila implicirana na predstavnice in predstavnike depriviligiranih družbenih skupin. Prvo pravilo te teorije govori o tem, da ima telo na voljo določeno količino vitalne energije, ki se različno razporeja od organa do organa ali od ene telesne funkcije do druge. To pomeni, da lahko človek razvije kakšen organ, zmožnost, telesno funkcijo le na račun druge ali drugih. V primerjavi z drugimi organi pa kažejo prav spolni organi večjo afiniteto do vitalne energije. Ker je, po drugem pravilu te teorije, za 'biologijo' žensk bistvena prav njihova reproduktivna funkcija, afiniteta teh organov do energije pa je zelo velika, je pri ženskem organizmu razporeditev razpoložljive življenjske energije med posamezne organe in funkcije v marsičem že po 'naravi' predestinirana. Z omenjeno teorijo so razlagali razlike v 'naravnem' poslanstvu moških in žensk. Tako so morali npr. moški privilegiranih skupin skopariti s svojo seksualno energijo na račun 'višjih' funkcij, predvsem intelektualnih in podjetniških. Zdravniki so jih opozarjali, naj »ne razmetavajo neodgovorno s semenom« (Ehrenreich in English, 1973: 27), ampak naj to energijo umerjajo v višje cilje. Zdravniška propaganda je bila močno protionanistično usmerjena in ilustrirana z najrazličnejšimi primeri posledic »skvarjenega« semena, ki med drugim lahko proizvede tudi »pritlikavce, slabotne potomce in dekleta« (ibidem). Nasprotno pa je bila pri ženskah koncentracija življenjske energije prav na spolne organe in funkcije pri zdravnikih kar najbolj zaželena. Podpiranju spolnih funkcij in varovanju spolnih organov naj bi bile pri ženskah podrejene vse druge dejavnosti: v času menstruacije naj bi ženske predvsem počivale, prav tako naj bi nosečnice preživele večino časa leže, pa tudi ob nastopu mene bi bil za ženske najpriporočljivejši počitek. Po tedaj prevladujočem mnenju moških najrazličnejših strok, je imelo za ženske prav posebno kvarne fizične posledice prav izobraževanje: preveč razviti možgani lahko povzročijo zmanjšanje maternice. Razvoja reproduktivnih in intelektualnih funkcij sta bila namreč pri ženskah povsem izključujoča se in nasprotno delujoča procesa. Tako je v drugi polovici 19. stoletju zapisal nemški znanstvenik P. Moebius v delu z naslovom Zaskrbljujoča fiziološka in intelektualna šibkost žensk: »Če želimo, da bo ženska povsem kos materinstvu, potem ne more imeti moških možganov. Če bi bile ženske sposobnosti enako razvite kot moške, bi lahko trpeli njeni pomembni organi in dobili bi odvraten in nekoristen hibrit.«(ibidem: 28)

Zaključek

Ženske so pri nas predstavljale pomemben del razpoložljive in aktivne delovne sile že vse od začetkov oblikovanja sodobnega trga dela. Sodelovale so v vseh dejavnostih narodnega gospodarstva na vse načine, ki so jim bili dostopni; svoje vsakdanje zasebno življenje so vseskozi prilagajale prav tem možnostim. Na različne načine so skušale svoje 'tradicionalne' zasebne, družinske obveznosti prilagajati prav pogojem preživljanja na trgu dela. V ta nemen so se odpovedovale lastni pravici do materinstva,

prilagajale materinske dolžnosti tudi tako, da so jih domnevno zanemarjale, v okviru različnih ženskih društev in gibanj so skušale državo kot zakonodajalca in skrbnika splošnega dobrega prisiliti k oblikovanju materinstvu in družinam prijazne zakonodaje ter odpiranju in financiranju prepotrebnih podpornih ustanov. Kajti za ženske na trgu dela je bilo, in je še vedno, vitalno vprašanje, kako v vsakokratnih razmerah ustrezno usklajevati tako profesionalne kot privatne, družinske obveznosti. Vprašanje, ki se pred moške delavce do sedaj pri nas še ni resno postavilo. V obdobju dobrega stoletja so bile in so aktivne akterke preoblikovanja strukture narodnega gospodarstva, kar jasno odraža tudi povsem spremenjena struktura razporeditve ženske (in moške) delovne sile med posamezne sektorje gospodarstva.

TABELA 11: Razporejenost aktivnih žensk (in moških) med sektorje gospodarstva (v %) ⁶¹

sektor gospodarstva/					
leto	primarni	sekundarni	terciarni	kartarni	skupaj
1890	80.8 (68.7)	7.4 (16.3)	2.7 (3.8)	9.1 (11.2)	100
1910	70.8 (57.2)	8.5 (20.6)	5 (6.8)	15.7 (15.4)	100
1931	67.3 (56.1)	13.3 (26.2)	4.2 (6.7)	15.2 (10.9)	100
1998 ¹³	12 (11.7)	30 (47.7)	30 (28.8)	28 (11.8)	100
2005	9 (8.9)	25.4 (47.5)	32.3 (29.4)	33.3 (14.2)	100

Ob tem, da je pri nas ženska delovna sila neprogršljiva, da so ženske v več kot 90 odstotkih zaposlene za polni delovni čas in da imajo v povprečju doseženo nekoliko višjo stopnjo izobrazbe kot moški, pa so še vedno slabše plačane kot njihovi moški kolegi. V povprečju dosejajo zaposlene ženske pri nas za okoli deset odstotka nižjo plačo, kot jo prejema njihovi delovni kolegi; »Leta 1998 (in tudi za vsa naslednja leta velja enako, op.p.) so bile povprečne mesečne bruto plače zaposlenih moških v trinajstih področjih dejavnosti večje od plač zaposlenih žensk, v dveh pa manjše. Prav tako so bile povprečne bruto plače zaposlenih moških po stopnji strokovne usposobljenosti večje od plač zaposlenih žensk ... Vzroki za razlike v plačah med spoloma pri sicer enaki stopnji strokovne usposobljenosti so lahko v vrsti in vsebini dela, gospodarskem stanju družbe, podjetja ali organizacije, kjer zaposlena oseba dela, v delovnih pogojih ali pa po posameznih dejavnostih, saj lahko v neki dejavnosti prevladujejo moški, v drugi pa ženske. To so lahko tudi dela z veliko odgovornostjo ali pa bolj ali manj zahtevna dela v težkih razmerah (izjemni fizični napor, zdravju škodljivi vplivi, velika verjetnost nesreč in poškodb pri delu in podobno), ki jih večinoma opravljajo moški, nadalje gre lahko za terensko, izmensko, nočno ali nadurno delo, dežurstva ter dolžino delovne dobe in podobno,« so zapisali na Statističnem uradu Republike Slovenije ob koncu pregleda Plače po stopnji strokovne usposobljenosti (Statistične informacije, 1999: 8).

⁶¹ Glej opombo 3 in 8.

Mi pa bi lahko dodali le še: dejstvo je, da so ženske plačane slabše ob enaki strokovni usposobljenosti in celo ob enakem delu ter da za njih na trgu dela veljajo drugačna pravila, tudi taka, ki zahtevajo bistveno večjo stopnjo prilagajanja. Vzroki pa nedvomno izvirajo tako iz družbenega konsenza, ki se je vzpostavljaj in vzpostavil vzporedno s procesi prevlade kapitalistične delitve, industrializacije in urbanizacije, in ki je v bistvenem določal tudi genezo ženskega zaposlovanja (tudi) pri nas že pred stoletjem in več. In velja, da imajo pri tem veliko vlogo nenehno reproducirani stereotipi o delitvi del na moška in ženska, o primerjalni manjvrednosti ženskega dela ipd. Nenazadnje k ohranjanju neenakosti žensk vsakokrat znova prispevajo nereflktirane podobe 'pravih spolnih vlog', ki jih preslikujejo iz domnevne nekonflikne 'preteklosti'. Tisto, kar nam mora nedvomno vzbujati nelagodje, pa je vprašanje, kako bo trenuten trend feminizacije, ki smo mu priča v nekaterih do sedaj pretežno moških poklicih, vplival na statusno in še drugačno podobo le-teh. Ali drugače: se bodo prestiž, vrednost, pomen in s tem družbena kredibilnost nekaterih poklicev selili skupaj z moškimi, ali bodo ostali vezani na poklic in pripadali sedaj tudi ženski delovni sili v teh poklicih. V mislim imam tudi poklic visokošolskega učitelja/-ce oz. univerzitetnega profesorja/-ce.

Novo materinstvo

V 19. stoletju je bilo materinstvo še zelo enostavno; življenje žensk, bioloških mater in ne mater, je bilo kar najtesneje prepleteno z njim in ženske so opravila, povezana z nego in vzgojo otrok, preprosto prepletle s svojim vsakdanom. Postati (zakonska žena in) mati je bila edina »prava«, »naravna« in najbolj zaželena kariera vsake ženske. (Celo) ginekologi so delili žensko življenje v sedem obdobj, osredinjenih v materinstvu: 1. rojstvo, 2. prva menstruacija, 3. izguba nedolžnosti, 4. nosečnost, 5. porod, 6. dojenje in 7. menopavza. Samske ženske, neplodne ali tiste, ki so postale matere mimo predpisanih zakonskih norm, so bile deležne cele pahljače negativnih čustev in ravnanj – od pomilovanja, zaničevanja do preganjanja. Ženskam, ki zaradi različnih razlogov, niso mogle ali smele slediti svojemu »naravnemu« instinktu, so ponujali t.i. nadomestno materinstvo, v katerem bi živele skladno s svojo naravo; postale naj bi negovalke, vzgojiteljice, učiteljice itd. Glavna zagovornica tako urejenega sveta, znotraj katerega imata moški in ženska »svoje mesto v društvu« (Mahnič, 1893, 317), je bila in ostala katoliška cerkev. V prizadevanjih za urejenost polariziranega sveta se ji je pridružila tudi nacionalna država, ki je še posebno v obdobju med vojnama krepila svoj pritisk na ženske matere. Materinstvo je bilo tudi vloga, ki se je kar najbolje ujemala z drugimi (sicer mnogo bolj zahtevnimi in časovno zajetnejšimi) deli, ki so jih ženske vsakodnevno opravljale. In ker je bilo materinstvo izključna, naravna domena ženske, je bilo tudi vir ženske samozavesti in moči; ženske so se dokazovale (tudi) kot roditeljice in vzgojiteljice.

Proti koncu 19. stoletja pa so se začele razmere tudi pri nas močno spreminjati.⁶² Rojevati se je začel stereotip »dobre« matere, v katerem prevladujeta samožrtvovanje in vsemogočnost - otroci so prešli pod izključno materino pristojnost. Razširjevalcev tega romantičnega pogleda na sodobno mater je bilo več; mednje lahko prištevamo tako cerkev kot državo, različne znanosti, književnice in književnike, in, ne nazadnje, ženske borke za spremembo položaja žensk, ki so se zbirale okoli različnih ženskih revij, katere so izhajale pri nas od konca 19. stoletja dalje, začenši s *Slovenko*.⁶³

---

62 V zahodnejših evropskih državah, na primer v Franciji, se je začelo gibanje za »novo« materinstvo z razsvetljenstvom oz. predvsem z Rousseaujem, ki je svoje poglede na novo vsebino materinstva razložil v romanu iz leta 1762 *Émile*. Po Rousseauju naj bi vsaka mati posedovala močan »naravni« instinkt, da skrbi za svojega otroka. Materinstvo je naravna dolžnost žensk in je njihova naravna pravica, ki jo mora družba spoštovati in priznati; Rousseau od mater zahteva, da dojijo svojega otroka, češ da je nadomestno dojenje najetih dovilj nenaravno oz. proti zakonom narave; mesto matere je ob otroku, ki ga neguje in vzgaja v dobrega državljana; ženske matere bodo postale »prave« ženske le, če bodo sposobne čustvene povezave z otrokom, ki jo najlaže dosežejo prav skozi dojenje in nenehno sobivanje z otrokom; »pravo« materinstvo po Rousseauju zahteva, da so ženske doma oz. ni nezdruljivo z ženskim plačanim delom izven doma in zahtevami, ki jih pred delavke postavlja sodoben trg dela (Abrams, 2002, 103).

63 *Slovenka* je izhajala v Trstu v letih 1897-1902, najprej kot priloga časopisa *Edinost*, kasneje kot samostojen mesečnik. Prva urednica revije je bila Tržačanka Marica Nadlišek Bartol, od leta 1900 pa je mesečnik urejala Ivanka Anžič, kasneje tudi Klemenčič.

Ženske matere se pri opravljanju svoje materinske dolžnosti oz. pri materinjenju⁶⁴ res opirajo (in sklicujejo) na svojo naravno danost, ki pa je postala v razmerah novega, hitro spreminjajočega se sveta nekako nezadostna. Materinstvo in materinjenje nikakor nista bila več zgolj naravna in zasebna zadeva poročenih žena, ampak sta dobili družbeni pomen. Materinski instinkt⁶⁵ je bilo potrebno nadgraditi z najsodobnejšimi spoznanji in odkritji, ki so jih prispevale različne veje medicine z ginekologijo in pediatrijo na čelu, pedagogika, psihologija, psihoanaliza in, ne nazadnje, evgenika. Rojevanje in vzgoja otrok sta postala družbeno prepomembni »dejavnosti«, da bi ju bilo mogoče še prepustiti zgolj naravnim instinktom žensk. Vez, ki se je tkala oz. naj bi se stkala med materjo in otrokom, je postala temelj družbene morale: *»Ženska je odgovorna za moralo celotne družbe,«* je v Slovencu zapisal zdravnik Anton Breclj, *»kajti ko se bo zavedala svojega materinskega poslanstva, le tega ne bo tratila z neprimernimi moškimi; konec bo nezakonskih rojstev, prostitucije in druge bede... Velika je tvoja naloga, slovenska žena: boljša usoda vsega naroda je v tvojih rokah, saj v prvi vrsti ti sama dvigneš svojo življenjsko vrednost, ožarjeno po materinstvu.«* (Breclj, 1927, 13)

V okvirih naraščajoče zahtevnosti nacionalnih držav, ki so prva desetletja 20. stoletja, posebno pa v času med obema svetovnima vojnoma, trepetale in težile h kar največjemu in najkakovostnejšemu prirastku domačega prebivalstva, je postala vloga mater državotvorna; matere so s svojo plodnostjo in materinjenjem dokazovale svoje domoljubje: *»In žena – kako kaže, kako more ona kazati rodoljubje svoje?«* se sprašuje že v prvem letniku tržaške Slovenke in odgovarjajo: *»Mar v javnih govorih?... Ne, tiho in mirno pokaže lahko vsaka žena, kako srčno ljubi narod svoj. Ne plesišče, ne oder bodi naš delokrog, marveč dom. Domače ognjišče, pod domačim krovom bodi naše narodno zbirališče... Glej slovenska majka, tebi je dan najširši delokrog; polje, kjer lahko plodonosno seješ s polno zavestjo, da ti seme ne pade na kamnita tla. V tem krogu, v tej obitelji storiš lahko največ za narod svoj.«* (Milka, 1897, 6)

---

⁶⁴ Materinjenje je nov pojem, ki ga je pri nas uveljavila dr. Tanja Rener, in označuje vse tisto, kar je do sedaj vključeval pojem materinstvo; razlika, ki jo vzpostavlja nova tvorjenka, je vsebinska: materinstvo je tehnični, celo pravni pojem, ki označuje razmerje mati – otrok, razmerje, katero je bilo vse do razvoja novih reproduktivnih tehnik in mnogovrstnih kombinacij, ki jih te omogočajo, v zadnji tretjini 20. stoletja enostavno določljiv. Nekaj takega se zaradi podobnih in še drugačnih vzrokov dogaja s pojmom očetovstvo. Materinjenje pa vključuje vse tiste raznovrstne dejavnosti, dolžnosti, opravila, čustvena razmerja itd., ki so potrebne in povezane z nego in vzgojo otroka in ki jih je do sedaj vključeval pojem materinstvo. Za naloge materinjenje in za vzpostavitev takega odnosa med otrokom in osebo, ki materini, je seveda spol te osebe povsem postranskega pomena. Tisti, ki materini, je lahko tudi ženska, (še vedno) običajno otrokova mati, vendar je za samo bistvo materinjenja to nepomembno.

⁶⁵ Materinski instinkt naj bi bil ženska naravna posebnost, po kateri se ženske (tudi) razlikujejo od moških. Naj bi bil naravni nagon, ki povzroči, da se ženska mati v primeru stiske odloči v otrokovo korist, in ki opremlja žensko s posebno, instinktivno »vednostjo« o otrokovih potrebah, hkrati pa jo napeljuje, da tudi ravna tako, da otrokove potrebe kar najbolje zadovolji. Z dokazovanjem obstoja materinskega instinkta je ob vprašanju, kaj je v ravnanju in občutenju žensk, ko gre za njihovega otroka, res del instinktivnega in kaj je podvrženo učljivosti, spremenljivosti, kulturi, nemalo težav. Rezultati raziskav na to temo, opravljenih tako pri ljudeh kot pri sesalcih, se nagibajo k temu, da je večina čustvovanj in ravnanj matere do otroka učljivih in da so močno podvržena kulturnim spremembam: *»Vedno so bile matere, toda materinstvo je bilo izumljeno.«* (Dally, 1982, 337)

Materinstvo = poklic

V času, ko je pri nas potekal intenziven prehod na kapitalistične vrednote in način življenja, ko se je družba vedno bolj profesionalizirala, je materinjenje preraslo domet (zgolj) naravnega poslanstva in postalo poklic; najprimernejši, najnaravnejši poklic vsake poročene (!) žene. S sklicevanjem na tako absolutne vrednote, kot je narava (in Bog), je bilo vsakršno siceršnje žensko delo, še posebno pa profesionalno, mimo materinjenja, razglašeno za drugotno, nadomestno, celo nežensko: »*Ko že moraš* (žena, op.p.) *za pridobitnim poklicem,*« svari Breclj, »*drži se onih strok, ki so tvojemu prirodnemu poklicu najbližje in najbolj sorodne, da lahko pristopiš duševno pripravljena in telesno neizčrpana k dejanskemu izvrševanju svojega pristnega poklica.*« (Breclj, 1927, 13)

Pozivi, »da se mati vrne domu in otrokom, kjer je njeno pravo področje« (Ušeničnik, 1930, 14), oz. da naj se v primeru, da ji usoda (še) ni poklonila možnosti za lastno družino, oprime ženski naravi primernega poklica, kot pravi Breclj, so bili glede na realne razmere skorajda cinični. Ženski delež med delovnim prebivalstvom je bil pri nas že tradicionalno izredno visok⁶⁶ in (tudi zato) nepogrešljiv. Ženske so bile najprej in pretežno vključene v različne oblike in statuse pridobitnega dela zaradi lastne in družinske eksistence, nekoliko kasneje (in morda v manjši meri) pa tudi zaradi osebnih profesionalnih ambicij in veselja do dela. Tisto, kar je sodobnike motilo in zaradi česar so ženske, predvsem matere, pozivali, naj se vrnejo domov in k pravi ženski opravilom in dolžnostim, nikakor ni bilo delo, njegova napornost ali dolgo trajnost. Ženske so bile vedno nepogrešljive delavke, gospodinje in matere (v tem zaporedju). Niso se spremenili ne potreba po ženskem delu, ne napornost njihovega dela, niti ne obseg; spremenili so se pogoji dela, ki pa (seveda) niso bili v domeni in moči ne reformatorjev ne žensk. Od druge polovice 19. stoletja dalje sta, resda z zamikom in v začetku s počasnejšim tempom, tudi naše kraje zajela pospešena industrializacija in proces uveljavljanja kapitalističnih razmerij. Tradicionalna razmerja, ki so temeljila: 1. na pretežno agrarni proizvodnji, nagnjeni k samozadostnosti, 2. na intenzivni delovni participaciji vseh za delo sposobnih članov gospodinjske skupnosti in 3. na razmerjih, ki so temeljila na spoju pridobitne in potrošne gospodinjske skupnosti, so se za vedno začela umikati: 1. produktivnejšim, novim, nastajajočim in razvijajočim

---

⁶⁶ Tako za deželo Kranjsko v okvirih avstrijske monarhije kot za Dravsko banovino znotraj Kraljevine Jugoslavije je veljalo, da so ženske pomemben in vsekakor nepogrešljiv del delovnega prebivalstva. Dežela Kranjska je izstopala tako iz siceršnjih državnih povprečij glede deleža pridobitnih žensk, še mnogo bolj pa je izstopala v širših evropskih kontekstih, ki zadevajo statistike dela in delovne participacije. Podatki na primer avstrijske državne statistike za popisna leta 1880-1910 kažejo, da je bila skoraj polovica (v letu 1880 43%, v letih 1890-1910 pa okoli 49,5%) vseh pridobitnih oseb na Kranjskem žensk. Kažejo pa tudi na to, da so se skozi omenjena tri desetletja ženske vedno pogosteje preživljale znotraj nekmetijskih poklicnih razredov, v industrijskih in obrtnih panogah, trgovini in prometu in v različnih »intelektualnih« poklicih. Pojem pridobitnosti, ki ga je uporabljala avstrijska poklicna statistika, je vključeval tako osebe, ki jih današnja delovna statistika imenuje aktivno prebivalstvo, kakor tudi osebe prejemnice različnih pomoči, upokojeince, pa tudi nastanjence v različnih zavodih, na primer v zapori, bolnišnicah, hiralnicah ipd. Odločilna kriterija, ali je bila neka oseba pridobitna ali ne, nikakor nista bila delo (hišni posli delajo, a so vpisani med nepridobitne), niti ne plačilo (doma pomagajoči, kjer je bila velika večina žensk, so pridobitni, a ne prejemajo plačila). Glej Žnidaršič, 2000.

se gospodarskim panogam, 2. profesionalizaciji dela, ki je izzivala razvoj hierarhično urejenega izobraževalnega sistema, in 3. dokončni ločitvi pridobitnega dela, ki je sedaj najpogosteje potekalo izven okvirov domačega gospodinjstva in okolja, in gospodinske oz. družinske porabe, ki je bila, iz različnih, pretežno kapitalskih razlogov, skozi 20. stoletje nenehno pospeševana.

Spremenjeni pogoji dela so terjali tudi spremembo narave ženskega dela kot, seveda, tudi moškega, le da se je ob teh spremembah razkrila neka bistvena značilnost ženskega pridobitnega dela v pogojih tradicionalnega gospodarstva: ženske so znotraj svoje pridobitne dejavnosti, ki se je odvijala najpogosteje v okvirih domačega gospodinjstva ali pa v časovno omejenih okvirih dela izven doma, ki so se jim relativno lahko prilagajale, opravljale tudi kopico opravil, neposredno povezanih z otroki, z njihovo nego in vzgojo vred, ter kopico dejavnosti, ki jih danes prištevamo k ozkemu gospodinskemu delu. Ko pa so se vključile v kapitalistični trg dela in razmerij, je bila združitev po lokaciji, naravi itd. tako nezdržljivih opravil in obveznosti več kot problematična. Materinjenje zahteva nenehno prisotnost in relativno razpršenost opravil, plačano, mezno delo pa ob nenehni prisotnosti tudi popolno, stalno osredotočenost; nezdržljivost dveh področij, ki sta bili hkrati vitalnega pomena v življenju in za življenje žensk v zadnjih desetletjih 19. stoletja, vedno bolj pa v prvi polovici 20. stoletja, je ustvarjala pri vseh vpletenih nemalo frustracij in občutkov kriznosti.

Ob dejstvu, da so bile zaposlene ženske, ki jih je bilo pri nas v času po prvi svetovni vojni za eno tretjino vseh zaposlenih in se je njihovo število povečevalo, časovno močno omejene kot matere, pa je na naraščajoč občutek zanemarjanja otrok oz. materinskih dolžnosti vplivalo še nekaj dejavnikov. Prvi je bil nedvomno v pojavu in širjenju novega tipa družine, t.i. nuklearne družine, dveh roditeljev, očeta in matere. Ženske so ob spremembah načina življenja, ki jim je botroval razvoj industrijskih centrov, izgubile t.i. tradicionalno žensko mrežo, skupnost žensk, najrazličnejših generacij in stanov, ki so si v okvirih tradicionalnega gospodarjenja medsebojno pomagale, svetovale in delile. Tudi (ali predvsem) pri skrbi za otroke in gospodinjstvo. Razpad tradicionalne ženske skupnosti oz. pretrganje stikov z njo je posamezni ženski materi naložila izključno skrb in tudi odgovornost za otroke.

Znanost = nova avtoriteta

Prav v teh časih pa so se začele pri nas intenzivno širiti nove predstave, ideje in znanstvena spoznanja, povezana z otroki, načini njihove nege, prehrane, vzgoje. Lahko bi rekli, da so celotno vsebino materinjenja definirala povsem na novo. Različne znanosti so močno razširile ali kar na novo določile potrebe otroka, ki jih mora najprej zadovoljevati in zadovoljiti prav mati. Materinjenje je zahtevalo nenehno materino pripravljenost za učenje, za sprejemanje in uporabo vedno novih znanstvenih spoznanj, postalo je poklic, ki zahteva izobrazbo, čeprav neformalno. Če so se ženske v »starih dobrih časih« lahko zanašale na medsebojno pomoč in domnevno lastno, od

narave dano sposobnost za nego otroka, v novih časih od tega ni ostalo veliko. Nove znanosti oz. spoznanja so po eni strani ženskemu naravnemu instinktu odvzele večino avtoritete in s tem tvorne moči, hkrati pa so od žensk terjale, da se odrečejo »starim vražam« svojih mater in babic ter se ravnajo po navodilih (predvsem) zdravnikov.

Strokovnjaki – od pediatrov, ginekologov, pedagogov, psihologov vse do psihoanalitikov in antropologov – se obstoju posebnega materinskega instinkta sicer niso (mogli!?) odpovedali, so pa skušali tudi v tem primeru divjo, instinktivno žensko materinsko naravo kultivirati oz. racionalno podpreti in nadgraditi. Lotili so se tudi tako racionalno neulovljivega, kot je na primer materinska ljubezen; sedaj more mati otroka ne le ljubiti, ljubiti ga mora na pravi način, kajti:

če mati ljubi preveč, kvari otrokov značaj, ali kot zapiše pedagog Jakob Dimnik:

»Da bi pa otroci vseskozi sami skrbi materini bili izročeni, utegnila bi se marsikaterikrat ljubezen materina zavreči v popustljivost, prizanesljivost, deci na kvar« (Dimnik, 1895, 6);

prav tako sta škodljivi premajhna materinska skrbi in ljubezen, ne glede na to, zakaj (morajo) matere tako ravnati:

»Ali ne vidiš večine mater v najnižjih slojih našega naroda, da so preobložene z vsakdanjim delom in da se bojujejo za vsakdanji kruh in obstanek, vsled tega pa obubožajo na blaginji čutečega srca in se od prve nežne otroške odgoje vedno bolj odvrtaajo, ker nimajo v to časa? Ali ne vidiš kako 'dame' višjih slojev vsled samega lišpanja in vžitka zabav itd. ne morejo si prisvojiti občutka pravih materinskih dolžnosti in hitijo, da ko je dete rojeno, ga oddajo hitro v popolno oskrbo večkrat lahkomiselnim pestunjam v največjo škodo deteta in se za njega menijo vedno manj« (Korošec, 1897, 8);

če pa so matere že tako srečne, da ljubijo s pravo mero, pa morda to kažejo – npr. ljubkujejo otroka – ob nepravem času. Na pravi čas in mero za ljubezen je pri nas matere nenehno opozarjal pediater dr. Dragaš:

»Po hranitvi ga oskrbimo, morda ponovno previjemo in po tem prične njegovo prvo delo in poklic: spanje. S tem je za mater in negovalko direktno delo z otrokom končano in je otroka treba pustiti pri miru... S pestovanjem odlašajmo kolikor le moremo... Vsako drugo pestovanje je nepotrebno in celo nevarno« (Dragaš, 1938, 37, 41, 42);

pa tudi sicer je materinska naravna, nekultivirana ljubezen npravstveno močno sumljiva. V Slovenki je leta 1900 Marak objavil članek s kar se da povednim naslovom »Idealno materinstvo«, v katerem pravi:

»Res je sveta ta vez, ki druží mater z otrokom..., a ta ljubezen ima vendar v telesnosti svoj izvor in ima često v čustvovanju sladko sicer, a ne vedno pravo hrano. Ta ljubezen telesnega materinstva... je vendar prepojena s čutnostjo, ni čisto duševna, ni čisto nesebična, ampak more pravi vzgoji sem ter tja tudi škodovati, ako ne najde v veri višjih nagibov in nadnaravne podpore« (Marak, 1900, 155).

Strokovnjaki so začeli nagovarjati ženske neposredno;⁶⁷ tako so v okviru različnih ženskih revij odpirali svetovalne rubrike, ki so bile posebno namenjene vzgoji »novih« mater in v katere so pisale ženske profesionalke (najpogosteje zdravnice) ali pa izkušene in ozaveščene matere.⁶⁸ Izhajati pa so začele tudi prve domače in prevedene knjige, ki so v poljudnem jeziku in slogu prinašale nova spoznanja in vrednote. Prvi tak priročnik, z naslovom Slovenska mati, smo dobili že leta 1882 izpod peresa zdravnika Štefana Kočvarja. Knjiga, ki jo je avtor označil za »podučno knjigo materam, kako naj sebe in svoje otroke zdrave obvarjajo«, se vsaj v dveh pomembnostih loči od večine kasnejših. Kočvar je (še) upošteval, da živi večina žensk v materialno izredno neugodnih razmerah, in je svoje nasvete prirejal predvsem tem, medtem ko so kasnejši avtorji najpogosteje nagovarjali imagirano žensko srednjega, relativno dobro situiranega razreda. Avtorji, ki so pri nas izdajali dela v času med obema vojnama, so z močjo svoje strokovne avtoritete od žensk, aktualnih in bodočih mater, zahtevali točno določeno ravnanje in (celo) čustvovanje, tiste manj srečne oz. revnejše pa so od svojih zahtev odvezovali. Ob kopičenju novih spoznanj je postajala tako vedno bolj očitna segregacija žensk mater na tiste, ki so bolj, in na tiste, ki so manj premožne; za

---

67 Ženske so postale pomembna bralna publika. V Sloveniji je bila pismenost v okvirih Kraljevine Jugoslavije najvišja; po podatkih iz konca dvajsetih let 20. stoletja je 87.5% prebivalcev Slovenije znalo brati in pisati. Povprečna stopnja pismenosti je bila tedaj v državi izredno nizka: le 39% prebivalcev celotne države je obvladalo spretnosti pisanja in branja. Glede na obdobje pred prvo svetovno vojno in razpadom avstrijske monarhije se je v novi državi delež nepismenih Slovencev in Slovenk celo povečal: »Pred vojno je bilo število nepismenih v Sloveniji znatno manjše, zdaj pa, ko smo izgubili Primorje, je naraslo na 8.25 odstotkov.« (Žena in dom, 1930, 130)

68 Za slovenske bralke so v obdobju od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne izhajale mnoge ženske revije, nekatere bolj druge manj specializirane. Večina od njih pa je prinašala kopico praktičnih nasvetov tako za matere kot za gospodinje. Najpomembnejše so bile: Slovenka, ki je izhajala v Trstu od 1897 do 1902, Ženski svet, ki je izhajal v Ljubljani od leta 1923 do 1941 in je imel že od vsega začetka stalno rubriko »Materinstvo«, Ženski list, glasilo Zveze delavskih žen in deklet, ki je izhajal od leta 1924 do leta 1935. Poleg omenjenih je izhajala še vrsta drugih; glej Štular, 1997, Govekar, 1926. Prav tako so nasvete materam prinašali tudi drugi slovenski časopisi in revije. Znotraj katoliškega tabora je potrebno omeniti predvsem revijo Bogoljub, ki je izhajal v letih 1903-1942 in je prinašal vrsto tekstov, namenjenih prav vzgoji bodočih in aktualnih mater. Bogoljubu so leta 1926 dodali posebno prilogo »Mati in gospodinja«, ki je izhajala vsakih štirinajst dni.

ene in druge so veljala drugačna pravila, za otroke enim in drugih pa različni negovalni in vzgojni standardi. Seveda ne gre zanemariti dejstva, da je v zdravniškem poklicu v tedanjih razmerah vladala ostra notranja konkurenca in da so si bili zdravniki tako rekoč prisiljeni svoje paciente/ke ustvarjati tudi sami oz. da so bili vitalno zainteresirani za ustvarjanje vedno novih in novih potreb po svojih strokovnih intervencijah.⁶⁹ Tako, na primer, dr. Dragaš, ko v knjigi Pomoč novorojenčku in dojenčku, ki je doživela kar tri dopolnjene izdaje, govori o dojenju, le-to predpisuje vsaki materi, kajti »dojenje je sveta dolžnost vsake matere«, ker »otroka dojeti more skoraj vsaka mati« in ker »slabega ženskega mleka ni« (Dragaš, 1938, 57). Edini izjemi so matere, ki imajo posebne, na otroka prenosljive bolezni (npr. sifilis, jetika) in pa matere, ki »niso zavarovane in imajo svojo lastno eksistenco, ki bi bila ogrožena, če bi ostale doma – so oproščene rednega dojenja.« (Ibidem)⁷⁰ Druga razlika med Kočevarjem in kasnejšimi avtorji je v tem, da se je začel Kočevar ukvarjati z že nosečo žensko in njej svetuje. Kasnejši avtorji, začevši predvsem z zdravnico Dückelmann, pa že načenjajo vprašanja in dileme, s katerimi naj bi se morala spopadati ženska že pred samo zanositvijo ali celo že ob izbiri bodočega soroditelja bodočega otroka. Dückelmann je kot zdravnica izhajala tudi iz evgeničnih načel, ki jih neposredno razloži (tudi)⁷¹ v posebnem poglavju o tem, »kako dobimo zdrave in lepe otroke«. Prvi pogoj za zdravje otrok so po njenem mnenju

»zdravi, daroviti in dobri starši. Bolni, duševno manj razviti, zlobni ali od slabih strasti tako pogostokrat prežeti starši imajo malo nade na zdrave, lepe in nadarjene otroke.« (Dückelmann, 1931, 50)

---

69 Da je pri nas veljala med zdravniki kar ostra konkurenca, posebno med tistimi s privatno prakso, kažejo tudi težave prvih šolanih zdravnic pri nas, ki prav zaradi domnevnega »odžiranja« dela svojim kolegom niso mogle dobiti dela doma, ampak so jih razporejali na manj zanimiva področja – znotraj avstrijske monarhije predvsem na ozemlje anektirane Bosne.

70 V tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je Dragaš izdajal svojo knjigo, so bile zaposlene in zavarovane ženske pri nas upravičene do zdravniške in babiške porodne pomoči, dobile pa so tudi »posebno podporo v znesku treh četrtin dnevne mezde 6 tednov pred in po porodu, opremo za otroka v znesku 14-kratne dnevne mezde, premijo za dojenje po 3 Din na dan, ko je prenehala šesttedenska podpora po porodu, oz. 1.50 Din dnevno, če iz katerega koli razloga otroka ne morejo dojeti«. (S., E., 1936, 98) Ob tem je potrebno dodati tudi to, da je bilo leta »1934 razmerje med moškimi in ženskami zavarovanci 100 : 38,« da je bilo pri nas malo zaposlenih (in še manj delovnih) žensk tudi zavarovanih za čas poroda in da »sicer imajo pravico do 6-tedenskega dopusta, v katerem jim OUZD plačuje $\frac{3}{4}$ mezde. Toda pri že itak nezadostnih plačah še more malokatera odreči se $\frac{1}{4}$ in tudi strah pred izgubo službe jih zadržuje, da bi polno izrabile itak pičli dopust. Tako večina dela tik do poroda in čim prej spet po porodu. Pri tem je OUZD ravno zadnja leta dajatve pri porodu občutno znižal. 1932. leta je znašala porodnina le še 46,5 %, leta 1934 le 46,2 % porodnine iz leta 1930, podpore za dečjo opremo le 20 % oz. 15 %, za babiško pomoč le 50 oziroma 3 %, torej manj kot eno tretjino.« (Grohar, 1937, 197)

71 Na evgeničnih stališčih stoji avtorica tudi na mestu, kjer razpravlja o dojenju oz. o nadomestnem dojenju najetih dojilj; delo dojilje je predpostavljalo osirotelost in najpogosteje tudi smrt dojiljinega otroka: »Kakšno korist ima ljudsko zdravje, če pustimo, da propade eden zato, da rešimo drugega, zlasti ker je po navadi telesni ustroj rešenega slabjši od onega, ki ga je mati zapustila? Egoizem imovitih slojev, njih brezobzirnost proti ubogemu ljudstvu nam ne sme dajati smernic; skrbeti moramo rajši v nekem špartanskem smislu za to, da dobijo krepki, dobro rasli otroci tudi najboljšo oskrbo, da se zdravje ljudstva vedno znova prenavlja, in ne, da se zaradi zanemarjanja polnijo pokopališča, ali pa da nastane pleme, ki bo zalagalo človeštvo z nesposobneži.« (Dückelmann, 1931, 50)

V petdesetih letih, kolikor jih je preteklo od Kočvarjevega priročnika do priročnikov med obema vojnama, se je zgodil še en pomemben premik; medtem ko je Kočvar svaril nosečnice pred skrajnostmi, ki da lahko škodujejo razvijajočemu se plodu, kot so npr. »huda jeza, dolgotrajna mržnja, otožnost z velikim žalovanjem in iznenadni strah« (Kočvar, 1882, 14), pa se pri Dückelmann (še bolj izrazito pa pri avtorjih zadnjih desetletij 20. stoletja) že jasno kaže paternalistična težnja zdravnikov k »preobrazbi nosečnosti v neke vrste nadzorovani asketicizem« (Knibiehler, 1993, 332). Čeprav je medicina sedaj poznala in navajala snovi (npr. hormone), ki močno in mimo volje nosečnic vplivajo na njihovo sprejemanje nosečnosti, počutje in razpoloženje, pa so od noseče ženske pričakovali in na različne implicitne načine tudi zahtevali pozitiven, »pravilen« odnos do nosečnosti in lastne ženskosti. Rojevati se je začel danes tako značilen (in moreč) odnos do nosečnosti kot tistega obdobja v življenju žensk, ko (morajo) te prekipevati od energije, moči in veselja, saj so vendar dosegle enega od vrhuncev svojega življenja. Dobro počutje nosečnic ni več nekaj, kar koristi (zgolj) njim, njihova pozitivna naravnost je dobila nov smisel: njihovo dobro razpoloženje blagodejno vpliva na plod. Optimističen odnos do nosečnosti, naj je bil že posledica delovanja hormonov (ženske narave) in/ali pozitivnega gledanja na nosečnost in nastajajočega otroka (ozaveščenosti ženske), je bil nujen za dober razvoj otroka, saj: »Pomisli, mati, da je tvoje telo tudi lastnina tvojega otroka« (Dragaš, 1937, 7). Sedaj je materina dolžnost, da poskrbi svojemu razvijajočemu se otroku kar najboljše vplive iz okolja, kajti »ni vseeno, kaj vidi žena v devetih mesecih, kaj misli, želi« (Dückelmann, 1931, 48) in zgolj korak je še do zahteve, da naj nosečnica vzpostavi tudi čustveni odnos s plodom. Pri prepričevanju žensk so se zdravniki zatekali tudi k navajanju zgledov, ki z znanstveno preverljivostjo niso imeli prav nič opraviti:

»Dvajsetletna, mlada žena je bila vsa prevzeta odgovornosti proti še nerojenemu otroku; duševno darovita, vneta za umetnost je iskala kolikor mogoče pogostokrat umetniških vplivov in je živo želela, da bi dobila lepega in nadarjenega otroka. Na steno svoje postelje je obesila Apolonovo glavo, pogostokrat je vsa zatopljena tudi čez dan opazovala lepoto Apolona. Otroek se je rodil kot hčerka, ki je dorasla v lepo dekle, mnogo lepše kakor sta kdaj bila mati in oče, in ki je postala umetnica... Po vsem tem se je imela zahvaliti za to prednost Apolonu, kateremu je bila mati tako smotreno naklonjena.« (Ibidem)

Taki in podobni nasveti in zgledi so novi, ozaveščeni materi pri izpolnjevanju dolžnosti sicer lahko koristili, niso pa imeli vedno blagodejnih posledic. Kopica novih napotkov in praks, naloženih materi, je nedvomno dvigala njena pričakovanja v zvezi z bodočim otrokom - otroci so sedaj morali biti kar najbolj zdravi, zadovoljni, uspešni, skratka taki, da se je z njimi mati lahko »postavila«. Njihova večja ali manjša popolnost je postala v veliki meri odvisna od ravnanja njihove matere že pred zanositvijo,

med nosečnostjo in, seveda, po njihovem rojstvu. Ženske so ob tem občutile bolj ali manj prikrito negotovost, celo strah, da otrok ne bo tak, kot bi lahko bil, če bi ravnale drugače. Izražale pa so celo resignacijo nad lastnimi stvariteljskimi močmi:

»Toda kakor je vloga žene pri oploditvi ploda težka in odgovornosti polna, vendar ni ustvarjajoča, ampak je samo pasivna, kar tragiko še povečuje. Saj žena ne ustvari otroka, vsa njena cela aktivnost se omeji samo na izbiro moža – očeta otrokovega. Vse ostalo pa ni prav nič odvisno od njene volje, vse se razvija kot hazardna igra, žena nikoli ne ve, kaj bo rodila, ženija ali tepca. Njena odgovornost je pa tem večja, ker se bo življenje bodočega človeka vršilo pred njenimi očmi, ker se bo zdela sama sebi soodgovorna za njegovo početje, če je dopustila, da je to življenje nastalo.« (Stupan, 1929, 214)

V obdobju med vojnama so se pisanja priročnikov lotevale tudi ženske matere, predvsem na podlagi lastnih življenjskih izkušenj. To kaže na veliko potrebo in povpraševanje po tovrstnih tekstih. Vendar pa pri svojem početju niso imele vedno srečne roke. V tem smislu je zanimiv primer izgubljene knjige z naslovom Materinstvo,⁷² ki jo je v Gorici leta 1926 izdala neka mati. Knjižico so najprej v Ženskem svetu pospremili s pohvalami, češ da je »neprecenljive vrednosti za naše ženstvo« (Ženski svet, 1926, 110), in jo priporočili v branje vsakemu dekletu, nekoliko kasneje pa obvestili svoje bralke, da je knjižica prepovedana. Po eni strani so njen umik zahtevali cerkveni krogi, češ da prerealistično opisuje obravnavane probleme in s tem kviri mladino, po drugi strani pa so ji strokovnjaki očitali nestrokovnost razlag in nasvetov. Kaj je prav in kaj ni, kako naj (se) ženska ravna, je ostalo za naprej v rokah (takih in drugačnih) strokovnjakov.

Po zaslugi medicine, ginekologije in pediatrije je postajalo življenje žensk in njihovih otrok čedalje bolj varno, kar pa je pomenilo tudi čedalje bolj nadzorovano. Vpeljava in vedno pogostejša (tudi laična) raba pojmov, kot so »pravilna«, »zdrava«, »patološka« itd., skratka, čedalje pestrejša paleta pridevnikov za opis nosečnosti kaže na povečano senzibilnost, pa tudi na pojav novih zahtev glede nosečnosti. Ni bilo več dovolj (seveda le v določenih socialnih skupinah), da je bila ženska noseča, pomembno je postalo, da je bila ta nosečnost tudi zdrava, v nasprotnem primeru je bila lahko patološka in potrebna posebnega nadzora. Z vpeljavo najrazličnejših pridevniških pojasnjevalk se je tudi nosečnost (kot materinjenje) spremenila v dejavnost, za katero so veljala načela uspešnosti, popolnosti; če nosečnost ni zdrava, je bolna, in kaj od tega je, lahko pove ženski le zdravnik, strokovnjak. Zahteve po zdravi nosečnosti so se sčasoma krepile, tako da je bilo treba že pred drugo svetovno vojno posebej poudariti, da

»noseča žena ni bolnica, marveč je samo v izrednem stanju.« (Ženski svet, 1938a, 11)

---

⁷² Knjige Materinstvo, kljub iskanju po različnih knjižnicah ni bilo mogoče najti.

V tem obdobju je začelo tudi naraščati število žensk, ki so rodile v bolnišnici; bolnišnice, ki so še v prvem desetletju 20. stoletja veljale za zelo nevarne prostore, v katerih so ženske porodnice najpogosteje služile kot učni pripomoček bodočim babicam in zdravnikom, so v medvojnem obdobju postajale varnejše.⁷³ Ženske so se začele množično zatekati v porodnišnice, ne zgolj zaradi njihove večje varnosti, tja sta jih gnala tako pomanjkanje porodnih babic⁷⁴ kot gmotna stiska, kajti najem babice ali celo zdravnika so si lahko privoščile le redke. Ženske so se vedno raje odločale za porod v bolnišnici tudi zato, ker se je vednost o najnovejših porodnih in protibolečinskih tehnikah omejevala zgolj na zdravnike in so postajale babice zgolj njegove pomočnice, odrezane od najnovejših strokovnih spoznanj in pridobitev. Porodnišnice so tako postale centri, kjer se je skoncentrirala strokovna moč. Zaradi vseh naštetih vzrokov se je število porodov, na primer v ljubljanski porodnišnici, v letih 1920-1936 povečalo od 813 na 2.106 porodov na leto. Roditi izven doma, v strokovni ustanovi, kot je porodnišnica, in ob asistenci tamkajšnjega strokovnega osebja je postajalo konec tridesetih let (vsaj) v Ljubljani običajno.⁷⁵

Po tem ko se je nosečnost zaključila s strokovno vodenim porodom in sta bila porodnica in novorojenček primerno oskrbljena, se je začelo pravo materino delo – nega in vzgoja otroka. Obe dejavnosti sta se vse od začetka otrokovega življenja tesno prepletali in zahtevali nenehno materino pripravljenost za učenje oz. sprejemanje vedno novih strokovnih napotkov in spoznanj; zdravnik pediater tako na podlagi dolgoterne svetovalne prakse pravi, *»da za dobro otroško nego in vzgojo nista zadostna dobra volja in prirojeni nagon, tudi ne nasvetovanje starih mater, tet in sosed, marveč je potrebno učenje«*. (Dragaš, 1938, 40) Prva materina dolžnost je bila (ponovno), da otroka doji. Ker dojenje, če naj bo uspešno, zahteva rednost, ki predpostavlja (relativno) nenehno materino prisotnost, naj bi matere ostale po porodu ves čas, ko dojijo, doma. Ostati doma za čas dojenja pa je bilo za veliko žensk pri nas v obdobju med obema vojnama skorajda nemogoče;⁷⁶ tudi za otroke tistih mater, ki so bile kot zaposlene tudi zavaro-

---

73 Ljubljanski porodničarji so se lahko pohvalili s čedalje boljšimi rezultati: zmanjšal se je odstotek mrtvorjenih od 6.78 % v letu 1920 na 2.92 % v letu 1936, zmanjšala se je umrljivost novorojenčkov od 8.91 % na 2.66 %, prav tako umrljivost mater, »ki že osem let ne doseže več 1 %«. (Ženski svet, 1937, 206)

74 *»Pred 1918. je vzgajala babiška šola babice le za ozemlje nekdanje Kranjske – 500.000 preb. In 17.000 letnih porodov. Od 1918 dalje pa deluje za vso Slovenijo – 1,000.000 preb. In 29.000 letnih porodov. Vzgojila je v desetletju 1857/1866 – 297 babic, v desetletju 1917/1928 – 244 babic, v desetletju 1927/1936 pa – 96 babic!... Od 1927 dalje absolvira babiško šolo le vsako drugo leto 19-20 učenk.«* (Ženski svet, 1937, 207)

75 *»Upošteva jo to dejstvo, da se je od vseh 2237 v Ljubljani rojenih otrok rodilo 2129 v porodnišnici, lahko sklepamo, da je rodilo doma samo 208 ljubljank, to je okoli 20 %.«* (Ženski svet, 1938b, 227)

76 Ne glede na naše predstave pa poročila kažejo, da je bilo dojenje (pa tudi siceršnja nega in skrb za otroke) izredno problematično tudi med kmečkimi ženskami, ki so še v obdobju med vojnama predstavljale vsaj polovico vseh slovenskih žensk. Tudi pri teh je bilo na prvem mestu delo, pa naj je bilo to v okvirih lastnega kmečkega gospodinjstva ali zunaj njega: *»Za večino kmečkih žen velja: težko delo, polno skrbi, mnogo zaničevanja, malo veselja, nič zabave.«* (Grohar, 1937, 197)

vane za čas pred porodom in po njem, je bilo obdobje šestih tednov, ki ga predvideva zakon, vsekakor premalo. Delavska zaščitna zakonodaja Kraljevine Jugoslavije je sicer uzakonila pravico žensk, da svoje otroke dojijo; predvidevala je, da morajo imeti delavke, ki so matere in dojijo, v industriji vsakih pet delovnih ur pravico do tridesetminutnega odmora zato, da gredo domov podojit otroka, oz. petnajst minut odmora, če imajo otroka v tovarniških jasliah, toda... Prva pravica je bila v glavnem brez vrednosti, saj so prihajale ženske v tovarno na delo tudi od daleč in večinoma niso stanovale v tovarniški senci. Druga pravica pa je bila omejena s (samo)voljo lastnika, če je spoštoval zakon in ustanovil posebne tovarniške jasli v vseh obratih, v katerih je bilo zaposlenih najmanj sto žensk, od katerih jih je vsaj petindvajset imelo majhne otroke.⁷⁷

Veliko mater svojih otrok iz različnih vzrokov ni dojilo: ali ker so bile zaposlene izven doma in odsotne večino dneva ali iz zdravstvenih razlogov ali tudi zato, ker jim je dojenje predstavljalo breme in jih je odtegovalo različnim družabnim dolžnostim, slabo pa naj bi vplivalo tudi na njihovo lepoto. Tretji razlog za odpoved dojenju naj bi veljal za ženske privilegiranih slojev, kakršnih pri nas sicer ni bilo veliko, so pa te ženske služile za primer najslabših mater, celo za ne matere, vredne obsodb tako pri zdravnikih kot (pravih) materah:

»Meni je in ostane nerazumljivo, kako more biti mati tako brezsrčna, da prepušča dojenje svojega deteta drugi ženski, ali pa ga celo hrani na umetni, a tako malo umestni način s kravjim mlekom. Mati, ki stori to brez potrebe, iz lenobe, iz samopašnosti ali iz lahkomislenosti, je nestvor, ki ne zasluži svetega imena 'mati'. Taka mati ne ljubi svojega deteta, a ona tudi ne bode nikdar deležna blage sreče, kojo uživa mati, ki hrani svoje dete sama.« (Slovenka, 1898, 459)

Alternativi materinemu dojenju sta bili v obdobju med vojnama dve: nadomestno hranjenje, ki je postajalo s prihodom prvih industrijskih pripravkov za otroško mleko na naše tržišče nekoliko manj nevarno, kot je bilo sicer hranjenje s kravjim mlekom, ali pa možnost nadomestnega dojenja. In slej ko prej je bilo iz različnih razlogov prav nadomestno dojenje bolj razširjeno. Že od nekdanj. Če je najmanjše dojilje v višjih slojih povzročalo nemalo zgražanja, pa je bilo bistveno bolj razširjeno oddajanje majhnih otrok v rejo med revnejšimi, delovnimi sloji. In prav o tem so najmanj pisali in polemizirali. Tudi glede dojenja so slej ko prej veljala dvojna merila, odvisno pač od statusa matere (in ne morda od potreb majhnih otrok). Seveda pa ženske niso (več) mogle same presojati in prodajati svojih naravnih danosti in sposobnosti; potencialna dojilja in mati najemnica naj bi bili nesposobni za pravilno izbiro in sklenitev dogovora, zato naj bi izbiro in odločitev prepustili »le zdravniku strokovnjaku«, kajti »pravo

---

⁷⁷ Edina tovarna pri nas, ki je zaradi delavskega pritiska spoštovala zakon, je bila ljubljanska tobačna tovarna. Tu so leta 1909 začeli pripravljati »dom za dojenčke«. (Čepič, 1991, 34)

dojiljo izbrati je prava umetnost«, ki zahteva »skrajno previdnost in mnogo znanja«.
(Dragaš, 1938, 95)

Mati pa ni bila dolžna z dojenjem otroka zgolj nahraniti z najboljšo možno hrano, s pravilnim, rednim dojenjem ga je tudi vzgajala. Z dojenjem, ki naj se (sedaj) ponavlja v enakomernih, ne prepogostih časovnih intervalih (na tri ali štiri ure, odvisno od otrokove starosti in kondicije) in naj ne traja predolgo (okoli 15 minut bo dovolj, pravijo strokovnjaki), prenaša mati na otroka sporočila, vrednote in navade, ki prese-gajo zgolj potešitev lakote, ter že v kali zatira slaba nagnjenja pri njem. Prva lekcija, ki se je mora naučiti, ko pride na svet, je, da je treba znati počakati, da prideš na vrsto. In to izkušnjo more (in mora) prenesti nanj mati prav z obredjem hranjenja. Prva odreka ga doleti pri številu obrokov, saj bi otrok sesal kar se da pogosto, kar »seveda škoduje materi in otroku« (Dückelmann, 1931, 82), svari zdravnica. Sledi lekcija o nočni odpovedi hrani, kajti »nočno poglavje je prvo vzgojno delo misleče matere«.

Nepoznavanje sodobnih znanstvenih spoznanj o pravilni negi otroka ima po mnenju zdravnikov lahko zanj usodne posledice. Tako na primer dr. Dragaš (in med zdravniki ni nobena izjema) svari matere pred prepogostim in (celo) nepravilnim pestovanjem majhnih otrok, češ da je pri dojenčku

»nepotrebno in celo nevarno... Šele ko otrok sedi, ga vzamemo v naročje in ga nekaj časa pestujemo. Pri tem ga presedamo zdaj na desno, zdaj na levo stran, da vadi hkrati in enakomerno levo in desno okončino (roke), sicer ostane ena ali druga stran slabše razvita, ker otrok z njo ne brca in je stisnjen ob materino telo, da se mišice ne morejo razviti.« (Dragaš, 1938, 41-42)

S tovrstnimi svarili so (tudi) zdravniki izrekli materam nezaupnico oz. izražali nemajhen dvom o njihovih negovalnih in vzgojiteljskih sposobnostih. Z nasveti, ki so presegali strogo strokovna, medicinska področja in posegali na primer celo na področje ljubkovanja, so še povečevali tako materino odgovornost, da se (pravilno) izobrazi, da si zavestno prizadeva postati boljša, kot je bila na primer njena mati, kot tudi njeno krivdo in občutek nezadostnosti. (Pre)velika odgovornost in (pre)majhna samozavest mater pa sta bili pravšnja podlaga za primerno pripravljenost in poslušnost mater za strokovne nasvete strokovnjakov.

Ženski odgovor/i

Prepričanju, da so sodobne ženske nezadostno usposobljene za opravljanje »pokli-ca, za kojega je ženska že od narave izbrana in določena« (Danica, 1897, 6), oz. da nov

čas terja spremembo tradicionalnih ženskih praks in da se morajo ženske za materinstvo primerno (pre)vzgojiti, so se pri nas intenzivno priključile tudi ženske same.⁷⁸ Da pa bi lahko izpolnile tako naraščajoča pričakovanja družbe kot zahteve novega materinjenja, so morale odpreti in vsaj skušati razrešiti nekatera pomembna vprašanja.

Prvo vprašanje se je neposredno dotikalo ženske plodnosti oz. možnosti, kako plodnost uspešno nadzirati in s tem zagotoviti, da se bodo otroci rodili tedaj, ko jim bodo lahko starši zagotovili kar najboljše možnosti, in da se bodo rojevali v ravno pravšnjem številu glede na družinske razmere. Ženske se v prvi polovici 20. stoletja (še) niso spuščale v razglabljanja, kaj pomeni pravica do lastnega telesa. Njihovo prizadevanje je bilo izrazito praktično; zahtevale so učinkovito kontracepcijo, varen abortus ter njuno dekriminilizacijo in legalizacijo. S temi prizadevanji so izzvale najrazličnejše varuhe morale s cerkvijo na čelu, ki je zavrnila tako rekoč vse poznane oblike kontracepcije, razen spolne vzdržnosti, ki je tako ali tako predstavljala idealno obliko zakonske zveze katoliškega para. Izzvale so medicinske kroge, ki so se upirali širjenju dostopnosti najrazličnejših oblik kontracepcije in abortusa, še posebej med revnejše ženske. Z javnimi polemikami in shodi so izzvale t.i. javno mnenje, ki je ženske zahteve po kontracepciji povezovalo z moralnim propadom, žensko željo po promiskuiteti, razpadom vseh družbenih moralnih norm, s krizo družine in zakonske skupnosti in z grožnjo propada, degeneracije naroda. In ne nazadnje so izzvale državo - privatni interesi žensk, povezani s suverenostjo nad lastnim telesom, so trčili ob vitalne interese skupnosti, naroda, države do novih, številčno obilnih in zdravih rodov.

Končni izkupiček prizadevanj žensk za večjo oblast nad lastnim telesom konec koncev ni bil tako pičel; dobile so (seveda proti plačilu in po zdravnikovi odločitvi) na razpolago kar nekaj kontracepcijskih sredstev, čeprav je bila večina med njimi bolj malo zanesljiva, izrazito neudobna in nerodna za uporabo.⁷⁹ Prav v sredini tridesetih let je bila končno v zdravniških krogih sprejeta Knaus-Oginova metoda plodnih in neplodnih dni. Metoda, ki je imela pred drugimi to prednost, da je bila povsem zas-tonj in da za njeno uporabo ženske niso potrebovale zdravnika in njegove privolitve, pa je imela to pomanjkljivost, da je zahtevala od žensk spremenjen način življenja oz. spremenjen odnos do lastnega telesa, in seveda vsaj minimalno sodelovanje partnerja.

---

78 Njihovim razmišljanjem in oblikovanju novih stališč in vrednot lahko sledimo tako rekoč v vseh časopisih, koncentrirano pa v ženskih revijah, tako v letih pred razpadom avstrijske monarhije kot v obdobju med vojnama.

79 O omejevanju rodnosti so na primer razpravljali na letnem zdravniškem srečanju na Bledu leta 1935, kjer je dr. Zelič posvetil svoje predavanje kontracepcijskim sredstvom; doktor navaja različne mehanične pripomočke (na primer pesar), razna kemična sredstva (»rastvori, tablete, zrnca, pribile, masti, piktije, čepiči, paste, praškovi«). Avtor ugotavlja: »Vsi gumeni pesarji imajo, poleg ostalih slabosti, tudi to, da povzročajo vrsto subjektivnih občutkov depresije pri ženi, nato izgubo ali vsaj slabljenje spolnega vzburljenja, imajo neprijeten vonj po gumi, pomešan z zadahom razpadajočega flora itd. Poleg tega ga je potrebno vsak dan izvleči in sprati v kakšni antiseptični raztopini, ga ponovno namestiti, kar pa ni lahka stvar niti za zdravnika.« (Zelič, 1935, 284)

Zanimivo je, da so se pri nas metode oklenili zdravniki katoliškega svetovnega nazora,⁸⁰ tisti liberalnejši, ki so se na primer zavzemali celo za legalizacijo t.i. socialne indikacije za abortus, pa ne, češ da je premalo zanesljiva. Ženske so tu vzele stvari v svoje roke, in tako je že leta 1936 Milica Stupan izdala knjižico o Knaus-Oginovi metodi, leta 1938 pa sledi v samozaložbi izdana knjiga Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti izpod peresa Rezi Korpar, ki je leto kasneje izdala tudi prvi ženski menstrualni koledarček pri nas.

Mnogo težja in manj gotova je bila bitka žensk za pravico do abortusa, kajti ne glede na to, da so se v strokovnih krogih strinjali, da morajo nenehno upadanje števila rojstev pri nas (kot v Evropi) pripisati tudi domnevno zelo razširjeni ilegalni praksi abortiranja,⁸¹ in ne glede na to, da so ženske že v dvajsetih⁸² in tudi v tridesetih letih⁸³ na javnih shodih zahtevale spremembo kazenskega zakonika, ki je prepovedoval odpravo plodu, je odnos do abortusa ostal enak: abortus je zločin, ženska, ki abortira, umori nerojene otroka, tisti/a, ki ji pri tem pomaga, pa je zločina sokriv/a. Kriminalizirani odnos do abortusa se je v evropskih zakonodajah v 19. in prvi polovici 20. stoletja celo zaostroval, pač v skladu z nacionalnimi oz. državnimi interesi.⁸⁴ Ženske v boju za pravico do odločanja o svojem telesu in za pravico do abortusa niso imele drugega orožja kot sklicevanje na socialno bedo in lasten čut odgovornosti do že rojenih otrok, nasprotna stran pa je svoje zavračanje (lahko) podprla z mnogo bolj absolutnimi argumenti:

---

80 V slovenske strokovne kroge je metodo, še pred njenim uradnim zmagoslavjem na kongresu v Münchnu leta 1935, prenesel zdravnik Breclj, že leta 1932/33 (Breclj, 1932/33; 1933). Breclju so se kot zagovorniki metode pridružili še zdravniki Rakuljič-Zelov, Justin in Šavnik. Nikoli pa omenjenim (in drugim) zdravnikom ni prišlo na misel, da bi metodo predstavili širši, ženski publiko, vseskozi razumejo in varujejo to vednost kot svojo oz. si pridružujejo pravico odločanja o tem, kateri ženski v svoji ordinaciji jo bodo razodeli in kateri ne.

81 Tako je bil leta 1930 Pirc mnenja, da strokovna ocena, »da se več kot 20 % spočetij ne konča s porodom, prav gotovo ni pretirano«. (Pirc, 1930, 1)

82 Pobudnica te prve akcije je bila Zveza delavskih žena in deklet, ki se je zavzemala za spremembo 144. člena tadanjega kazenskega zakonika in pravico, da ženska sama presodi, koliko otrok bo rodila.

83 Po spremembi kazenskega zakonika leta 1930 so abortus obravnavali členi 171, 172, 173 in 174 (pred reformo člen 144.). Kot edina izjema, po kateri udeleženci pri abortusu (mati, zdravnik) niso preganjani, omenja zakon le medicinsko indikacijo, ki je začela veljati leta 1926. Kasneje so si zdravniki prizadevali vključiti še evgeniško indikacijo, ženske pa so si prizadevale za priznanje socialne. Ženske so tako leta 1933 pripravile v Ljubljani javno zborovanje na to temo. Zahtevale so, da se uveljavljene olajševalne okoliščine, ki jih je zakon priznaval za nezakonsko mater, če je abortus izvršila sama, razširijo na vse ženske.

84 S tovrstno agumentacijo se je pri nas največ ukvarjal pravnik, dr. Munda; »Prva dobrina, ki jo štiti kazenski zakon z določbami o odpravi telesnega plodu (para. 171-174), ni dobrina posameznika (matere), marveč dobrina občestva. Občestvo ima interes na tem, da se njegovo prebivalstvo množi in ne zaostaja za porastom prebivalstva v drugih, zlasti v sosednjih državah... Vajnejši interes je treba štiti, manjvredno dobroto pa žrtvovati v korist večvredni. To načelo vrednotenja interesov je treba uporabiti tudi, ko presojava, kdaj naj se odprava telesnega plodu kaznuje, kdaj pa ne.« (Munda, 1935, 20)

»Mnogo poklicev zahteva od človeka življenjsko žrtev. Zdravnik, duhovnik, vojak ne smejo zapustiti ogroženega mesta, naj jih stane tudi življenje. Tudi žena prevzema z materinstvom dolžnost do klijočega življenja, ki ga nosi pod srcem, pa naj bi vršenje te dolžnosti in materinskega poklica zahtevalo od nje tudi žrtev na zdravju in življenju. Narodna higiena in narodova moč se bo dvignila le tedaj, ako žena v nevarnosti in nevspečnosti, ki nastopijo zanje radi materinstva, ne bodo sramotno in nezvesto dezertirale pred dolžnostjo poklica.« (Slovenec, 1924, 9)

»V interesu višjih etičnih načel bo morala mati v danem slučaju, ki je pa hvala Bogu redek, žrtvovati svoje življenje, s čimer bo koristila javni moralni neprimerno več, nego če s težko operacijo reši za silo svoje življenje. Tako življenje je slednjič tudi ne bo moglo posebno veseliti, ker bodo fizične posledice operacije navadno zelo grenke, obenem jo bo trla zavest, da si je rešila to mizerno življenje z direktno usmrtno lastnega otroka.« (Ujčič, 1924, 237)

Polemika o kontracepciji in abortusu je imela nekaj (na videz) nepričakovanih in za tedanji čas nedvomno novih premislekov; stekla se je na primer tudi v oblikovanje otrokovih pravic, med katerimi je prva ta, da je otrok zaželen;

»Prava pravica otroka je, da je dobrodošel svojim staršem, da je spočet v ljubezni, da je pričakovan in spočet z ljubeznijo, da je njegova obstojnost od vsega početka afirmacija življenja,« (Vode, 1931, 356)

je zapisala Angela Vode, ki je pri nas tudi sicer ubirala najbolj samosvoje in napredne poti znotraj ženskega gibanja.

Ena nedvomno najbolj revolucionarnih zahtev, lahko bi rekli kar presežna zahteva t.i. prvega vala ženskega gibanja pri nas, ki jo je artikulirala Angela Vode in je bila med tedanjo (žensko in moško, strokovno in laično) javnostjo še najmanj razumljena, je bila zahteva po legalizaciji materinstva. V same temelje evropskih zgodovinskih družb je zapisano, da je ženska roditvena sposobnost (lahko) eno največjih bogastev, ki zato po svojem kulturnem in družbenem pomenu bistveno presega vsakršne osebne interese žensk, in da je bila na strani močnejših (to pa je v naših zgodovinskih kontekstih vedno pomenilo moške) ves čas prisotna potreba in želja to bogastvo podrediti lastnim pravilom in kultivirati v lastno korist. Da pa je razglušanje naravnosti in celo svetosti materinstva kot edinega pravega poslanstva in »poklica« ženske, v imenu katerega se mora ženska prostovoljno podrediti in odpovedati morebitnim lastnim ambicijam, manipulativno orodje v službi ohranjanja moško orientirane družbe, dokazujejo vsakokratni izbruhi tovrstne retorike v časih, ko ženske poskušajo zase

odpirati tudi druge, ne zgolj na zakonsko materinstvo vezane prostore delovanja in samouresničevanja. In da so vsa (moška) poveličevanja materinstva zgolj omejenega dometa, dokazuje družbena dvoličnost v odnosu do nezakonskega materinstva:

»Zakonsko in nezakonsko mater vodi v materinstvo isti klic narave; obe sledita istemu hrepenenju, ki je v vsaki ženski najmočnejša in najnaravnejša sila njenega bistva... Nedoslednost dvojne morale v današnji družbi se kaže najočitneje pri presojanju spolnega izživiljanja. In to ne samo, kadar meri pravico moškemu in ženski, temveč tudi glede samih žensk silno nedosledno: v isti sapi, ko zasmehuje 'staro devico', meče kamenje za žensko, ki ji usoda ni naklonila, da bi svoja najnaravnejša čustva izživel v zakonu, marveč je postala mati izven zakona.« (Vode, 1999, 135)

Pravica do materinstva pa ni bila odvzeta zgolj ženskam, ki so prekršile zakon in postale nezakonske matere, ampak tudi ženskam, ki so si drznile prestopiti mejo spolne delitve in poseči po moških poklicih. Profesionalke, uradnice in učiteljice so bile v obdobju avstrijske monarhije obsojene na celibat, v obdobju kraljevine Jugoslavije pa jim je ta vsaj nenehno grozil. Pravica do opravljanja izbranega poklica je bila odkupljena z odpovedjo pravici do materinstva. Materinstvo znotraj družbe neenakosti samo na sebi nikakor ni vrednota; vredno je zgolj tisto materinstvo, ki je v službi obstoječega reda, ki varuje in podpira njegov vsakokratni, spreminjajoči se interes. Da je segregacija materinstva posledica podrejenosti žensk, so se (redke) ženske ovedle prav v obdobju med obema vojnama. Avtonomna, samostojna ženska ima pravico do materinstva in te pravice ji ne more podeliti nihče, ker izhaja iz njenega človeškega bistva, nihče pa ji je tudi ne more odvzeti, se je glasilo novo žensko geslo. Pri tem so se oprle tudi na evgenične argumente svojega časa:

»Dr. Janiševa trdi, da je izvrševanje biološke funkcije ženi neobhodno potrebno... Iz skrbi za zdrav zarod pa zahteva pisateljica, da mora človeška družba dati vsaki ženi, ki je biološko sposobna in ki čuti ob enem voljo in odgovornost za odgoj deteta, pravico do materinstva in da morajo veljati za vsako mater, poročeno ali neporočeno, enaki državni in družabni zakoni.« (Hočevar, 1935, 237)

Z novo vednostjo in predvsem z novimi dolžnostmi (pre)obložene matere so v času med obema vojnama načele še eno vprašanje, ki je postalo bolj aktualno ob koncu 20. stoletja in ki še ni dobilo vseh odgovorov: nagovorile in izvale so moške, svoje partnerje in očete svojih otrok. Tako kot se morajo spremeniti one kot matere, se morajo spremeniti oni kot očetje. Novo očetovstvo oz. očetovanje oz. emancipacija očetov znotraj družinske skupnosti je nedokončana tema, ki pa so jo načele prav ženske v obdobju med obema vojnama.

V besedilih najrazličnejših vrst in namenov v 19. stoletju, še v mnogo bolj izostreni podobi pa v 20. stoletju, se srečujemo s prav posebnim pogledom na žensko mater, s pogledom, ki z realnostjo žensk ni imel veliko skupnega. Avtorji in avtorice so izoblikovali pravi kult materinstva; še največ možnosti, da se približa idealni materi, glavni svečenici tega kulta, pa je imela ženska-mati-gospodinja srednjega, gmotno relativno dobro stoječega razreda. Zdi se celo, da so materinstvo v posameznih družbah z besedami toliko bolj poveličevali, celo mistificirali, kolikor slabše se je sicer godilo ženskam in tudi (ali predvsem) materam v tej isti sredini. Povzdigovanje matere v svečenico materinskega kulta in omejevanje sposobnosti in (predvsem) dolžnosti žensk zgolj na materinstvo sta videti na prvi pogled neproblematična, kažeta se celo kot nadčasovno, ahistorično in za vsakršno zgodovinsko proučevanje torej povsem neprimerno naravno dejstvo – po načelu: ženske so rojene, poklicane, ustvarjene za to, da postanejo, da so matere. Vendar so različne študije, pa tudi naše raziskovanje, pokazale, da ima tudi sodobni kult materinstva svojo zgodovino, da se je v določenem zgodovinskem času, znotraj določene kulture in povsem določenega spleta in prepleta okoliščin pojavil, se pod vplivom različnih dejavnikov v družbi razvijal in pridobil (v relativno kratkem času) celo značilnosti in moč stereotipa.

2. Prve slovenske pisateljice

Vstop Slovencev v posvetne literarne žanre

Slovenska posvetna literatura se je začela razvijati šele v drugi polovici 18. stol., ko so začele izhajati prve posvetne poučne knjige, ob koncu stoletja pa se jim pridružijo že tudi prve knjige, katerih namen je bila zabava. Tako je, npr., pisal Marko Pohlin (1735-1801), med drugim, tudi posvetne pesmi, objavljene v *Pisanicah*⁸⁵, ki so nastale prav na njegovo pobudo in pod urednikovanjem Janeza Damascena Deva (1732-1786), zabavi namenjene *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte vele šole od Petra Kumrasa* (1788) (in šolske učbenike). Do načrtnejšega ukvarjanja s posvetno literaturo pa je prišlo v času Zoisovega pisateljskega kroga, ki so ga sestavljali predstavniki več generacij; npr., zgodovinar in pisec prvih dveh slovenskih iger Antonom Tomaž Linhartom (1756-1795), slovníčar Jernej Kopitar (1780-1844) in Jurij Japelj (1744-1807), pesnik Valentinom Vodnikom (1758-1819) in šolnik Blaž Kumerdej (1728-1805). Za našo rabo je pomembno, da so se prav ti avtorji prvi neposredno obračali tudi na slovensko ženo; tako je, npr., Zois prevajal italijanske popevke, arije, pisal lahkotne pesmi v obliki alpskih poskočnic, prevedel Bürgejevo *Lenoro*, opesnil motiv 'efeške vdove', Linhart orisal prve ženske like v dramatiki z *Županovo Micko* in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (obe izdani leta 1790)⁸⁶, Vodnik pa v svojih poskočnih pesmih opeval slovensko ženo in ji nameni prvo slovensko kuharico *Kuharske bukve* (1799) in razne podučne gospodinjske spise v okviru svojega koledarja ter prevod nasvetov za babice, *Babištvo ali prodničarki vuk za babice* (prevod po Matoušku, 1818).

V času 'rojevanja' slovenske literature pa se Slovenke same še niso pojavljale v javnosti; predvsem zaradi svoje izobrazbene prikrajšanosti (kar je veljalo po večini tudi za moške; vse do druge polovice 19. stoletja in resnične uveljavitve osnovnošolske

---

85 Celotno ime prvega tiskanega almanaha barone, klasicistične in predromantične posvetne poezije: *Skupspravljanje kranjskeh pisanic od lepeh umetnost*. Almanah je izhajal v letih 1779-1781 v Ljubljani. V njih so sodelovali: urednik Dev, M. Pohlin, J. Mihelič, M. Naglič in V. Vodnik, ki so pisali elegije, poslanice, basni, epigrame, žanrske slike in poučne pesmi.

86 Lotil se je tudi meščanske tragedije z *Miss Jenny Love*, ki jo je napisal v nemščini in leta 1780 izdal v Augsburgu.

obveznosti za vse otroke). Slej ko prej ostaja vprašanje, v koliki meri so jih teksti, domnevno namenjeni prav njim, lahko dosegli.

Po propadu Ilirskih provinc (1809-1813) je ta prvi vznik slovenske posvetne literarne ustvarjalnosti zamrl in premor je trajal skoraj celotno obdobje avstrijske absolutistične restavracije.⁸⁷ V tridesetih letih 19. stoletja pride do prvega pravega in ponovnega izbruha s Francetom Prešernom (1800-1849), Matijem Čopom (1797-1835), Jernejem Kopitarjem (1780-1844) in Franom Metelkom (1789-1860), Mihom Kastelicem (1796-1868) in drugimi, ki so se zbirali okoli Kasteličeve Kranjske Čbelice⁸⁸. Poezija Franceta Prešerna se nenehno dotika ženskega, kar mu je kasneje nenehno očitil tudi veliki Anton Mahnič.

Skladno s splošno maniro tega časa se je tudi v našem prostoru začela odpirati nova in revolucionarna tema, ki je zaznamovala celotno zgodovino Evrope 19. stol., narod. V tem obdobju je bilo vprašanje naroda (tudi) pri nas predvsem vprašanje odkrivanja 'ljudskega', iskaje poti do 'preprostega' človeka tega prostora. Najpomembnejša naloga tega časa se je zdela sodobnikom vzgajanje tega 'ljudstva', pač v skladu z vrednotami vzgojevalcev. Med tedaj najbolj vplivnimi in široko slišanimi učitelji 'preprostega ljudstva' je bil nedvomno Anton Martin Slomšek (1800-1862)⁸⁹ z nedeljskimi šolami, kjer so skrbeli za vzgojo tako dečkov kot deklic (*Keršansko devišstvo*, 1834; *Življenja srečna pot, potrebni nauki, zgledi inu molitvice za mladenčce*, 1837; *Blaže inu Nežica v nedeljski šoli*, 1842). Slomšek se je eksplicitno obračal na ženske, kot tiste, ki so veri po svoji 'naravi' bližje in je v njih videl pot do moških.

---

87 Po Napoleonovem porazu so si evropske dinastije prizadevale obnoviti razmere in ravnotežje med silami, ki so vladale v času pred francosko revolucijo oz. v času pred napoleonsko ekspanzijo. Stari režim, ancien regime, je skušal obnoviti stari red in temelje restavracije predstavlja dunajski kongres v letu 1814-15, na katerem se vladarji Rusije, Avstrije, Francije, Britanije in Prusije zavežejo k medsebojni solidarnosti in (predvsem vojaški) pomoči v primeru revolucionarnih vstaj. Restavracijo v Avstriji poseeblja veliki evropski politik tega časa Klemens Wenzel Lothar von Metternich (1773-1859), ki je usmerjal ne le avstrijsko politiko vse do izbruha revolucij leta 1848, ko mora odstopiti.

88 Pesniški almanah, ki je izhajal v Ljubljani v letih 1830-1834 (peti zvezek je zaradi težav s cenzuro izšel šele leta 1848) in ki ga je urejal Miha Kastelic. V njem so objavljali M. Kastelic, J. Kosmač, J. Grabner, M. Tušek, J. Čop, B. Potočnik, J. Zupan, I. Holzapfel, J. Cigler, J. Levičnik, J. Žemlja, F. Prešeren. Objavljali so poezijo, basni in prevode.

89 Leta 1846 je postal lavantinski škof (od 1859 škofoval iz Maribora); Njegovo plodno literarno delovanje je služilo narodno-zaščitnemu in osveščevalskemu delu v skladu z njegovimi konservativnimi stališči. Posebno skrb je namenjal prav vzgoji mladine tako v (pravo)verskem kot narodnem duhu. Mnoge njegove pesmi, objavljene zlasti v knjigi *Pesme po Koroškim ino Štajerskim znane*, so ponarodele.

Prvič pa so bile (tudi) slovenske ženske neposredno poklicane v svet javnega, narodnega delovanja v času ilirskega gibanja⁹⁰, ki se je sredi 30-tih let začelo na Hrvaškem z Ljudevitom Gajem (1809-1872). Pristaši gibanja so že v začetku nagovarjali tudi ženske in jih v gibanje aktivno vključili; tako je, npr., Janko Drašković leta 1838 žensk vabil v gibanje kar z javnim oklicem. In prav znotraj ilirskega gibanja se na Hrvaškem pojavijo prve pesnice in pisateljice. Stanko Vraz⁹¹ (1810-1851), najvidnejši pristaš ilirizma na Slovenskem, je skušal vzbuditi tudi pri Slovenkah pripravljenost za oblikovanje skupnega slovensko-hrvaškega ženskega društva, za katerega je prišla pobuda s Hrvaške, in je kot slovenski zastopnici predlagal Ljubico Kapelnovo iz Trsta in Marijo Rudeževu iz Ribnice. Vendar iz tega ni bilo nič; na vstop Slovenk v prostor javnega je bilo potrebno počakati vse do nemirnega leta 1848/49.

Leta 1843 začne Janez Bleweis⁹² (1808-1881) izdajati *Kmetijske in rokodelske novice* (1843-1902), ki pa za ženske 'tematike' niso imele posebnega posluha; sam Bleiweis je bil prepričan, da je mesto žensk znotraj družine in gospodinjstva. Za ženske so *Novice* prinašale zgolj gospodinjske nasvete in občasne priložnostne pesmice, npr. Dragotina Dežmana (1821-1889), Valentina Staniča (1774-1847), Matevža Ravnikarja⁹³ (1802-1864).

V sredini 19. stol., po nekako stotih letih razvoja slovenske posvetne literature, nastopi čas tudi za ženske avtorice. Vstop avtoric v slovensko literaturo sodi v čas burnega dogajanja leta 1848, ko je celotno Evropo zajel val bolj ali manj avtonomnih revolucij, naperjenih predvsem proti režimu, ki se mu je po padcu Napoleona z

---

90 Ilirizem je bilo narodno politično in kulturno gibanje južnih Slovanov, ki se je najmočneje razvilo v prvi pol. 19. stol. pri Hrvatih, kot odpor na madžarizacijo in germanizacijo. Gaj, voditelj gibanja, si je prizadeval za jezikovo zблиževanje in združitev južnoslovanskih ljudstev. Pod vplivom ilirizma so tako Hrvati kot Slovenci sprejeli gajico kot svoj črkopis, Hrvati pa kot knjižni jezik štokavščino namesto kajkavščine. Političen ilirizem, ki si je prizadeval za politično združitev južnoslovanskih ljudstev znotraj monarhije, je bil leta 1843 prepovedan in se je poslej omejeval zgolj na kulturno delovanje. Na Slovenskem ilirizem ni imel veliko somišljenikov; najpomembnejši Stanko Vraz. V času revolucij 1848 so se na Slovenskem pojavile nove panslovanske ideje ilirizma, npr., pri Matiji Majarju, ki pa se prav tako niso uveljavile. Ponovne težnje se rodijo v začetku 20. stol., v obliki t.i. novoilirskega gibanja, ki si je prizadevalo tako za združitev Slovencev in Hrvatov, kot za uporabo hrvaščine kot znanstvenega jezika.

91 V zgodnjih 30-tih letih se je pridruži ilirizmu, vendar na Slovenskem s svojimi jezikovnimi predlogi ni prodril; leta 1835 je začel sodelovati z zagrebško *Danico* in se pridružil Gajevemu ilirizmu. Leta 1838 je končal svoje delovanje na Slovenskem in se preselil v Zagreb; postal urednik lista *Kolo* in 1846 tajnik Matice Ilirske. Sodeloval na slovanskem kongresu v Pragi, ki ga je sklical Pelacky leta 1848. V tem času se je z Gajem razšel. Edina njegova objavljena zbirka na Slovenskem je iz leta 1839, *Narodne pesni ilirske*, ki je prinašala ne samo njegove pesmi (tudi Prešernove) v prvi slovenski knjigi, natisnjeni v gajici.

92 Nedvomno prvi prvak slovenske skupnosti, voditelj t.i. staroslovencev, ki je dajal v svojem pisanju prednost predvsem praktičnim potrebam vsakdana z namenom izboljšana gospodarskega stanja večinskega dela tedanjega slovenskega prebivalstva, kmeta; v ta namen je izdal vrsto strokovnih tekstov. Loteval pa se je tudi literarnih tekstov kot prirejevalec in izdajatelj iger v okviru *Letopisa Matice Slovenske*.

93 Sodil je med sicer redke pristaše ilirizma na Slovenskem; zbiral ljudsko blago, ki so ga kasneje s pridom uporabili tako Vraz, Korytko kot Štrekelj.

restavracijo posrečilo podaljšati 'rok' trajanja. Naj je izgledala situacija v letu 1848 še tako nevarna, evropskim režimom se jo je posrečilo zelo hitro obvladati. Revolucije so bile v Evropi v glavnem poražene oz. niso dosegle tistega, za kar so si prizadevale: spremeniti sisteme vladanja po revolucionarnih načelih deljene oblasti in suverenosti ljudstva. Razlogi za poraz revolucij so v vsaki od evropskih dežel nekoliko specifični, skupno pa jim je dejstvo, da je bila v letu 1848/49 revolucionarna ideja naroda, ki se je uspela trdno zasidrati v Franciji, Veliki Britaniji, Belgiji, za večino tedanjih evropskih dežel še brez pravega zaledja. Ideja narodne suverenosti in revolucionarne spremembe, ki jih prinašala za države, je bila namreč eksistencialno povezana s prav določeno stopnjo razvoja družbe; ujemala se je z meščanskim, buržoaznim razredom in njegovimi gospodarskimi in političnimi interesi. V večini srednjeevropskih držav, tudi v avstrijski monarhiji, pa se je izkazalo, da je bilo take buržoazije malo in tista, ki je izkazuje neprimerno večji strah pred revolucionarnostjo tistih, ki to niso, in primerno manjšo potrebo po političnih spremembah. Buržoazija se je bila v strahu pred radikalizacijo revolucije voljna odpovedati večini svojih sicer revolucionarnih zahtev. V multinacionalnih državah srednje Evrope so situacijo dodatno zapletali parcialni interesi narodnih skupin, predvsem je bil za naš prostor pomemben napet odnos med nemškimi kneževinami in državicami ter multinacionalno avstrijsko monarhijo. V tem sporu se je tudi jasno pokazal nesinhroni razvoj nacionalnih idej med nemškimi in slovanskimi narodi. Zapletenost in ranljivost revolucij leta 1848 so dodatno zapletali zelo različni razredni interesi znotraj posameznih dežel; če je šlo buržoaziji za liberalne svoboščine in odpiranje možnosti svobodnega podjetništva (v odnosu do države), je šlo kmetom za odpravo ostankov fevdalnih razmerij, predvsem za zemljo (v odnosu do predstavnikov starih zemljiških odnosov). In prav kmetje so svojo revolucijo tudi najhitreje in najbolj neposredno začeli uresničevati (in so bil tudi najprej deležni konkretne, čeprav za nji niti malo ugodne rešitve). Delavstvo je igralo pomembnejšo vlogo znotraj avstrijske monarhije zgolj v tedaj še redkih industrijskih centrih; na Slovenskem seveda ne. Strah pred radikalizacijo revolucije 'omogoči' buržoaziji, da kar najhitreje sklene kompromis z oblastjo; že obljuba bodoče ustave jo pridobi in nadaljnji obračun z revolucionarji in odpadniki je bil samo še vprašanje časa (še največ težav je imela monarhija z upornimi Madžari in Italijani).

'Pomlad narodov', ki se je odvijala pod parolo narodne suverenosti, je bila najnevarnejša prav multinacionalni avstrijski monarhiji, vendar je bil strah pretiran. Večina avstrijskih narodov, med katerimi so prevladovali nenemški narodi, v tem času nikakor ni bila naklonjena idejam o nacionalni državi, ki se je najprej na celini izoblikovala v Franciji, in kakršno so si sedaj želeli tudi Nemci, Italijani in Madžari. Nasprotno, slovanski narodi so si z vsemi silami prizadevali za neokrnjeno ohranitev monarhije, to pa so bili tudi interesi habsburške krone. Na velikem slovanskem kongresu, sklicanem v Pragi 3. maja 1848, so zahtevali preureditev Avstrije po nacionalnem ključu v federacijo, in njeno brezpogojno samostojnost, torej nikakršnega združevanja

z nemškimi deželami.⁹⁴ Vesti o revoluciji, ki je 13. marca izbruhnila na Dunaju, so že tri dni kasneje prispele v Ljubljano. Veselje je bilo neizmerno; organizirali so slavnostne manifestacije, ki se jih udeležijo delavci, drobna mestna buržoazija in dijaki. Revolucijo proslavi tudi premožnejši del meščanstva in državno uradništvo, vendar je njihovega spontanega veselja kmalu konec; upori okoliških kmetov in povorke manj pomembnih prebivalcev mesta, jih prestrašijo in za obrambo premoženja oblikujejo narodno stražo (v svoji izvorni obliki sicer revolucionaren element), ki je bila ekskluzivno sestavljena – rokodelski pomočniki, služinčad in vsi, ki so prejeli dnevne ali tedenske mezde pri narodni straži niso mogli sodelovati (podobno na Dunaju). Da bi uspeli obrzdati revolucionarne kmete, ki so se upirali po celotni deželi, so na Kranjskem razglasili obsedno stanje, ki je veljalo vse do jeseni (do tedaj so kmetje de facto odpravili ostanke fevdalizma⁹⁵), ko je bilo kmetstvo pacifizirano.

Že v marcu 1848 so se oblikovali obrisi slovenskih nacionalnih zahtev in prihajali so iz Koroške od župnika Matije Majerja, ki je že 17. marca napisal članek, katerega pa so *Novice* objavile šele dvanajst dni kasneje, »Spomenica kranjskim stanovom«. V »Spomenici« je štiriinštirideset podpisnikov, dunajskih Slovencev, zahtevalo zaščito slovenske narodnosti na Kranjskem in Primorskem, v slovenskih delih Štajerske in Koroške in zahtevalo enakopravnosti slovenskega jezika. Dunajski Slovenci, ki so 20. aprila 1848 osnovali na Dunaju društvo *Slovenija*, sestavijo program, v katerem zahtevajo:

»1. da se Kranjska, Štajerska, Primorska in Koroška kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom Slovenija zedini in da ima za-se svoj deželni zbor; 2. da ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma iste pravice, ktrete ima nemški jezik v nemških deželah, da bo naši volji prepuščeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice vpeljati; 3. da bode naša Slovenija obstojni del Avstrijanskiga in ne nemškiga cesarstva.«

---

94 Na kongresu so sodelovali tudi slovanski gostje iz drugih držav. Kongresa se je udeležilo okoli 300 ljudi, med njimi 40 Jugoslovanov (3 Slovenci). Kongres, ki ga je vodil Pelacky, je vzbudil veliko nezadovoljstvo med Nemci in Madžari. Izdelan je bil manifest evropskih narodov, v katerem so postavljali zahtevo po federalistični preureditvi monarhije. Manifest je obsegal še posebne zahteve posameznih slovanskih narodov monarhije; tako so Slovenci zahtevali, da se, 1., vsi Slovenci, ki živijo na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem združijo v enoto, imenovano Kraljevina Slovenija, 2., da postane njen center Ljubljana, kjer bo imela svoj sedež njena vlada, 3., da doseže slovenski jezik diplomatsko veljavo in se vpelje v šole, urade in na sodišča, 4., da je znanje slovenščine za vsakega tu službujočega uradnika obvezno, 5., da se v Ljubljani ustanovi univerza. Manifest je bil izročen vladarju. Vendar pa kongres svojega dela ni mogel zaključiti, kajti junija je prišlo v Pragi do 'binkoštnega' upora, postavljene so bile barikade in začeli so se poulični boji, ki so se jih udeležili tudi delegati. Upor je v štirih dneh zatrt in njegov konec pomeni tudi prvo pomembno zmago reakcije.

95 Prvi sklep, ki ga sprejme izvoljeni državni zbor avgusta 1848 je zakon o zemljiški odvezi; zemljiška odveza je bila sicer izpeljana, vendar proti odškodnini, kar je v nadaljevanju pahnilo mnoge (tudi) slovenske kmete v velike dolgove. Septembra je odpravljeno še podložništvo in s tem je bil fevdalizem tudi pri nas dejansko odpravljen.

Matija Majer je v aprilu natančneje opredelil ozemlje, ki bi ga zajela Slovenija, vključil vanj tudi beneške in ogrske Slovence, in oblikoval dokončno podobo tistega, kar poznamo kot prvi slovenski politični program pod imenom Program Zedinjene Slovenije; programu je dodal še zahtevo po slovenski univerzi. Slovenski konservativci so bili v začetku popolnoma proti programu; Slomšek nastopa proti nacionalnim zahtevam, Bleiweis nastopa v Novicah zelo zadržano do programa, prav tako Miklošič. Poleg Zedinjene Slovenije so postavljali leta 1848 v program tudi ožjo povezavo s Hrvati in Vojvodino. Ni šlo sicer za zlitje, ampak za širšo povezavo znotraj monarhije, torej za dopolnitev Programa Zedinjene Slovenije. Po slovenskem ozemlju je potekalo pobiranje podpisov v podporo Zedinjeni Sloveniji in na Štajerskem so zbrali preko 11.000 podpisov. Gibanje pa je bilo leta 1848 (značilno) omejeno na ozke kroge inteligence in študentov in vanj se je vključil le manjši del meščanstva. Niti Ljubljana niti druga središča po Slovenskem niso množičneje podrle slovenskih političnih zahtev, vendar je slovensko narodno gibanje zajelo vse slovenske pokrajine, tudi Prekmurje.

To gibanje pa je prineslo Slovencem prva društva; poleg dunajskega, graškega in ljubljanskega, še v Trstu, Celovcu, Gorici in v Celju. Poleg *Novic* so začeli izhajati novi časopisi: *Slovenija*, prvi slovenski politični časopis v Ljubljani, *Celjske slovenske novine* v Celju – tednik, v Trstu mesečnik *Slavljanski rodoljub*. V glavnem so bili liberalno⁹⁶ usmerjeni. Kot odgovor na te je v Ljubljani nastal jeseni 1848 *Slovenski cerkveni časopis*- tednik. Odnos slovenskih veljakov do narodnega vprašanja in zahtev se je začel spreminjati po razglasu volitev v ustavodajni parlament⁹⁷; tako se je dal Bleiweis izvoliti za predsednika slovenskega društva v Ljubljani, s katerim do junija 1848 ni sodeloval, in je društvo kar najhitreje depolitiziral, prav tako se tudi v novi funkciji ni vključil v propagando za *Zedinjeno Slovenijo*. Dogajanje ni nikakor pripomogla

---

96 V tem kontekstu moramo liberalno jasno razumeti kot opozicijo klerikalnemu; sicer je bila tedaj avstrijska liberalna stran tista, ki se je zavzemala za avstrijsko vključitev v novo državo, ki bi nastala z združitvijo z nemškimi državami. Avstrijska liberalna stranka je bila sestavljena v glavnem iz nemške buržoazije v monarhiji in je imela diametralno nasprotno interese kot večina avstrijskih narodov, tudi Slovenci.

97 Volitve so potekale v poletju 1848 in volilno pravico so imeli moški, stari nad 24 let, volitve so bile javne in indirektno, tudi delavstvu je priznana volilna pravica, vendar jih v mnogih deželah, tudi na Kranjskem, ne vpišejo v volilne imenike, sicer je bila volilna pravica vezana na samostojnost, tako, npr., ne volijo tisti, ki (še) niso prevzeli posestva ali obrti; od celotnega prebivalstva ima tako volilno pravico le 13%. Ustavodajna skupščina jeseni žolčno razpravlja o preoblikovanju države in revolucija na Dunaju oktobra 1848 napelje poslance, da začno resneje razmišljati tudi o preoblikovanju države v smislu večje enakopravnosti tudi slovanskih narodov (Lohnerjev predlog). V začetku marca 1849 je bil izdelan predlog nove ustave, ki je sicer ohranjal stare kronovine, vendar sedaj z okrožji, ki bi se kar najbolj ujemala z nacionalnimi mejami. Vendar ustava ustavodajnega parlamenta nikoli ni bila na glasovalnih mizah; 7. marca je vlada zbor razpustila in razglasila oktrairano ustavo/marčno ustavo, ki je obljubljala združiti »enotnost celote s samostojnostjo in svobodnim razvojem njenih delov, močno oblast nad celotno državo, ki bi varovala zakonitost in red, s svobodo posameznikov, občin, dežel naše krone in različnih narodnosti.« Ustava je uvajala en sam dvodomen državni parlament za vse cesarstvo, cesarju pa je dajala zelo velike pravice; vsem narodom v monarhiji je dajala nedotakljivo pravico do varovanja in razvijanja narodnosti in jezika, določeno je bilo, da so teksti v različnih deželnih jezikih enako avtentični. Izšel je tudi patent o zemljiški odvezi.

splošna situacija monarhiji, saj je vlada že decembra leta 1851 ukinila marčno ustavo in vrnilo se je (še zadnjič, do leta 1859) obdobje absolutizma, tokrat (od leta 1852) pod ministrskim predsednikom Alexandrom von Bachom.⁹⁸

V letih 1852-1859, v dobi Bochovega absolutizma, slovensko politično življenje usahne; v dobršni meri se je to zgodilo že pred ukinitvijo marčne ustave leta 1851. Leta 1853 se na Bleiweisov predlog razide sicer že tako apolitično slovensko društvo v Ljubljani. Večina društev se je spremenila v bralna društva. Izhajati prenehajo mnogi časopisi, tako zaradi pomanjkanja sredstev kot iz strahu pred cenzuro; celjske *Slovenske novine*, ljubljanska *Slovenija*, ostale so le Bleiweisove *Novice*, ki so že leta 1849 opustile vso politično pisanje ter *Zgodnja danica*, ki se je leta 1849 preimenovala v *Slovenski cerkveni časopis*.

In tako je Matija Majer pisal Muršiču leta 1851:

»S politiko sedaj nič ni začeti – samo pazovati moramo, kaj se godi – i skerbno se literarnega dela poprijeti. To je sedaj naša politika.«

Časopisi, ki so izhajali v tem času:

- › *Celjske slovenske novine* (1848- 1849 Slovenske novine); Valentin Konšek, Janez K. Jeretina, v Celju;
- › *Slovenija* (1848-1850), Matevž Cigale, v Ljubljani;
- › *Vedež* (1848-1859), časopis za mladost sploh, pa tudi za odraslene proste ljudi, Janez Navratil, natisnila in založila Rozalija Eger, v Ljubljani;
- › *Slovenska Čbela* (1850), berilo za obudo in omiko slovenskega duha, tednik, Jožef Drobnič, v Celju;
- › *Slovenska bčela* (1850-1853), podučen in kratkočasen list, Anton Janežič, v

---

9814 Ukinjene so politične pravice državljanov, postopoma so ukinjene narodnostne in liberalne pravice, kazenski zakonik iz 1852 poostri kazni za politične zločince, patent iz 1854 obnovi telesne kazni, odpravljena je svoboda tiska, uvedena cenzura za vse časopise, prepovedana so vsa politična društva, načelo enakopravnosti jezikov izgine iz zakonov, od leta 1852 je avtentičen le nemški tekst uradnega lista. Volilno pravico so imeli le tisti, ki so plačevali direktne davke, poleg moških tudi ženske in otroci, če so plačevali davke; za ženske so lahko glasovali le njihovi moški pooblaščenca-možje. Vendar tudi tako omejena volilna pravica ni bila enaka; po pruskem vzoru je bil prevzet sistem treh razredov; volilne upravičence so razvrstili po višini davka in le-te so razdelili v tri razrede od najvišjega, z najvišjimi davki, do najnižjega, z najmanjšimi davčnimi prispevki. Tako je bilo v prvem volilnem razredu najmanj volivcev, v tretjem pa največ. Vsak od teh volilnih razredov pa je volil enako število občinskih odbornikov. Ne glede na davek je imela volilno pravico inteligenca: ljudje z univerzitetno izobrazbo, uradniki, duhovniki, učitelji. Leta 1850 je vlada izdala deželne ustave in deželnozbornske volilne rede. Leta 1849 je uvedena nova upravna ureditev, odpravljene so gubernije in nadomeščene z deželnimi namestništvimi, okrajna glavarstva so bila občinam nadrejena, okrožja-kresije so odpravljene. Za sodstvo so bili organizirani sodni okraji. Ta ureditev z manjšimi spremembami vztraja do konca AO monarhije.

Celovcu;

- › *Šolski prijatelj* (1852-1883), Andrej Einšpiler v Celovcu, časopis za šolo in dom, pisan za praktične potrebe duhovščine;
- › *Društvo Sv. Mohorja*, ustanovljeno 1851 v Celovcu, ki naj bi vsako leto izdajalo dobre in cenene knjige;
- › *Glasnik slovenskega slovstva* (1854, edini zvezek), Anton Janežič, v Celovcu;
- › *Glasnik za literaturo in umetnost* (1858-1868), mesečnik, Anton Janežič, v Celovcu;
- › *Učiteljski tovarš* (1861; od leta 1873 *Učiteljski tovariš*; - 1908).

In prav v teh časopisih se je začela plesti nit zgodbe prvih slovenskih literatinj.

**Prve slovenske pisateljice: Fany Hausmann,
Josipina Urbančič Turnograjska,
Ernestina Jelovšek**

Literatura: Minka Govekar ur. (1926), Slovenska žena, Slovenke in slovensko slovstvo, str. 81-129;

Ivan Lah (1921), Josipina Turnograjska, Njeno življenje in delo. Slovenska ženska knjižnica, 1. zvezek; Maribor, Mariborska tiskarna d.d.

Fran Erjavec, Pavel Flere (1926), Starejše pesnice in pisateljice, Izbrani spisi za mladino; Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana.

Ženske so pri nas prvič stopile na prostor javnega prav v času nemirnih dogodkov leta 1848; nastopale in sodelovale so na društvenih prireditvah, npr., ljubljanskega Slovenskega društva maja 1848 kot pevke, igralke in recitatorke, med njimi Leopoldina Kersnikova, hči ljubljanskega profesorja. V tem letu se pojavi prva slovenska igralka Ilirka, Veselova. Na ljubljanskih prireditvah pa je leta 1848 že pel prvi slovenski ženski zbor, izven cerkvenih zidov. Nastopajoče »javne delavke«, kot jih imenujeta Flere in Erjavec (1926, str. XIII), so bile v časopisju deležne velike hvale. Objavljeni so mnogi članki o ženskah in za ženske, vrsta nabožnih knjig, ki je iskala prav bralke. Zlasti jih je nagovarjal Štajerec Radoslav Razlag (1826-1880) v svoji Zori, ki leta 1853

*»kliče z visokodonečimi slavospevi domorodkinje k narodnemu delu ter objavlja obenem tudi nekaj življenjepisov tedaj znanih narodnih delavk.«
(ibidem, str. XV).*

Nabožnim knjigam se priključita še povesti župnika Janeza Ciglerja (1792-1867) *Sreča v nesreči* (1836) in *Življenje svete Heme* (1839).

Prve objave tekstov izpod ženskih peres lahko najdemo še pred letom 1848, čeprav jih ni veliko: tako je Luka Jeran v *Novicah* 1844. prevedel pesem *Treh cvetic*, češke avtorice Vlastimile Ružičkove, ki ji v naslednjem letu sledi prva objava slovenskega ženskega literarnega teksta, pesem *Moji mili domovini*, ki jo je podpisala Zofija R. Leta 1848 pa se v Celju pojavi avtorica Fany Hausmann z objavami v Jeretinih *Celjskih novinah* in v Cigaletovi *Sloveniji*. Fany Hausmann je objavljala zgolj leto dni, leta 1850 pa se v *Novicah* oglasi s pesmijo *Prijaznost*, Jela Tomšič. Čeprav so bili začetki skromni, je pomembno, da se od sedaj naprej linija ženskega literarnega ustvarjanja na Slovenskem ni več pretrgala. Glavne in odločilne pospeške je dobila v 60-tih letih 19. stol. s čitalnicami in (še bolj) z uvedbo osnovnošolskega zakona leta 1868/69, ki je dokončno uveljavil osnovnošolsko obveznost za vse otroke.

Glavna tema prvih avtoric je bila nedvomno domovina, ljubezen do domovine, buditev narodnih čustev, slovanstvo (predvsem pri J. Turnograjski)

Fany Hausmann (okoli 1818-1853)

Literatura:

Minka Govekar, *Slovenska žena*, 1926, str. 81-82;

Mira Delavec, *Pozabljena polovica*, 2007, str. 31-34;

Erjavec in Flere, *Starejše slovenske pisateljice*, 1926, str. XXIV-XXX.

Splet: *Antologija slovenskih pesnic*

Tudi Fany Hausmann se je (vsaj) udeleževala slovenskih javnih prireditvah v Celju. Bila je hči Josipa Ludvika Hausmna, lastnika graščine Novo Celje. Zaradi finančnih špekulacij je oče doživel finančni polom in bil leta 1851 celo zaprt. V času njegovega zapora se je Fany preselila v Celje, kjer naj bi zbolela za jetiko in leta 1853 umrla, stara komaj 35 let. V javnosti se je začel njen ime pojavljati v letu 1848, ko je v Jeretinovih *Celjskih novinah* in v Cigaletovi *Sloveniji* objavila nekaj pesmi;

prva pesem »Vojaka izhod« v *Celjskih novinah*, 25. oktobra 1848; opisuje vojakovo slovo od doma v ljudskem slogu,

»O, dekle ne jokaj,
Kakor hrast stojim,
Mam persa železne,
Se smert ne bojim.«

Njen vstop med slovenske literate navdušeno pozdravi Lovro Toman (PP, 2007, ste. 31), ki jih v čast spesni pravo odo, z naslovom »Prvi slovenski pesnici Fani Hausmann«; med drugim zapiše:

»In sestrice mile tice,
Hitro vkupaj priletijo,
In stoglasno žvergolijo,
Slavne pesnice, hvalnice.

*Vse je živo, vse prepeva
Z glasom glas se bistri ujema,
Poslušavcem serce vnema,
potopljeno v radost dneva –*

*uslavo dneva – ko jim Vila
glase perve zdaj zapoje,
In vojake zbuda svoje,
Oj Slovenka, pevka mila.*

*Pevaj, pevaj še, pesnica,
Struna naj ti ne zastane,
Ki sestrice blage gane,
Ko prerokna kukavica.«*

Naslednje objave so bile v Celjskih novinah/Slovenskih novinah v letih 1848/49:
- Popotnik (ki išče srečo, po vsem svetu, a jo najde doma pod slamnato streho)

*»Zakaj, zakaj, vas prašam,
Za mene sreče ni?
Vse je zame izgubljeno,
Kar druge veseli.«*

- »Nesrečen«,

»Venec osušen«; ob potoku žaluje dekle za svojim vencem,

»Moje drago«; opisuje, kako so ji posekali ljubo drevo

*»To drevo sem tak ljubil,
Ker bilo mi je vse,
Posekano zdaj moje
Z njim zadnje drago je.«*

»Golobici«,

»Umirajoči pesnik«; pesnik, ki se poslavlja od svojih strun, ki so z njim delile bolečino življenja; v tej pesmi se dvigne pesnica najvišje, pravita Flere in Erjavec:

*»kar iskal sem, tu nisem mogel najti,
Ker sreča naša v sanjah le živi.«*

»Slavnice bežani«

*»Zakaj, o slavnici si mi odšla,
Zakaj več moja žalost ne deliš?«*

5. januar 1849 objavi v Cigaletovi *Sloveniji* svojo zadnjo pesem:

- »Hervatov zvezda«, v kateri slavi neustrašnega hrvaškega vojskovodjo bana Jelačića, ki mu je ravno tedaj, z rusko pomočjo, uspelo premagati uporne Madžare, in ki je imel tudi med Slovenci veliko občudovalcev.

Leta 1849 prenehajo izhajati tako *Slovenske novine* kot *Slovenija*, kar so povzročile tako finančne težave njunih izdajateljev kot vedno večji pritiski cenzure, Fany Hausmann pa preneha objavljati. In njeno ime je za dolgo poniknilo v pozabo (in se iz nje vrnilo ob iskanju posebnosti lokalne zgodovine v 80-tih letih prejšnjega stoletja). Celjski sodobniki so Fany Hausmann opisovali kot: lepo, visokoraslo gospodično, strastno kvartopirko, vneto pripadnico katoliške vere in damo, vedno oblečeno v črno.

Erjavec in Flere o njenem pesništvu pravita takole:

*»Dasi je javno slovstveno delovanje Fany Hausmanove trajalo komaj do-
bro leto, nam kažejo njene pesmi, da je imela ta prva slovenska pesnica lep
pesniški dar. Značaj njenih pesmi kaže nežno čustvo in globoko otožnost,
ki se bliža že popolni odpovedi... Razen Prešerna bi v oni dobi težko našli
pesnika, ki bi znal poseči tako globoko v svoje dušno življenje in tako pre-*

tresljivo iskreno izraziti svoja čustva kot to mlado dekle. Tudi po obliki so Fanyne pesmi za one čase dobre. Sicer se nam kaže še povsod začetnica z jako nedostatnim znanjem jezika, vendar je dobro umela kompozicijo pesmi. Močna pesniška osebnost se izraža tudi v skrbni izbiri snovi in doslednosti misli. Izraz je pristen, okus nežen, pripovedovanje kratko in jedrnato, ritem in mera zavestno izražena. Vsebina in oblika sta v lepem soglasju. To kaže razen njenega izrazitega pesniškega čuta plemenito slovstveno izobrazbo, tako da je ta prvi pojav žene v slovenski književnosti bil vsekakor odličen in časten.» (ibidem, XXVIII, XXX)

To pa je tudi edina ocena njenega dela na sploh.

Objavljala je le eno leto, 1848/49; pesmi pa so preproste in otožne, pomembna tema je domovina, slovenstvo, ljubezen do doma. Po svoji smrti je kot pesnica utonila v pozabo, na slovenskem literarnem Parnasu jo zamenja Josipina Turnograjska, ki so jo prav tako opisovali kot lepotico... V 80-letih 20. stoletja so jo Celjani ponovno našli in tedaj so se o njenem avtorstvu vzbudili prvi resni dvomi. Ali so bile objavljene pesmi resnično njene, ali se za njenim imenom skriva nekdo drug? Njeni slovenski rokopisi niso ohranjeni; edini njen rokopis je pesem v nemščini: »Cesarju za god/Zum Nahmenseste«. Mariborski stolni kanonik Ignac Orožen, ki je Fany osebno poznal, je trdil, da slovenščine ni znala, da so pri njej doma vedno govorili zgolj nemško;

»Opozorujem, da ona slovensko kar ni znala; z očetom se je na spodnje Štajersko preselila iz Brucka ob Muri, in pesem, ki nahaja pod njenim imenom v ljubljanski Sloveniji, ni njen izdelek, temveč je le izposojen. Gospico sim dobro poznal, ko sim v Žalcu in kasneje v Celju. Bila je blagega srca – ali Slovenka ni bila« (PP, 33)

Negotovost, čeprav nikakor ne podvomita v njeno avtorstvo, v njeno znanje slovenščine posredno izražata tudi Flere in Erjavec, ko zapišeta:

»Kje se je priučila slovenščini in kdo je zbudil v njej ljubezen do slovenskega rodu, ne vemo; najbrž je prišel ta vpliv od zunaj, kajti malo je verjetno, da bi bila dobila slovensko narodno vzgojo že v domači rodbini.« (Erjavec in Flere, XXIV)

Pesmi, ki so objavljene z njenim imenom, pa kažejo dobro poznavanje in obvladovanje slovenščine, kar seveda ob upoštevanju izjav virov govori zoper njeno avtorstvo.

Da je zelo kmalu potonila v pozabo, kaže tudi dejstvo, da je, npr. Razlag v svoji *Zori* že leta 1852, še pred njeno smrtjo, ko govori o 'slovenskih domorodkinja', ne omenja. Od kasnejših avtorjev jo omenjata že citirana Erjavec in Flere v *Starejših pesnicah in pisateljicah*, iz leta 1926, ter Minka Govekar v zborniku *Slovenska žena*⁹⁹, iz leta 1926, kjer ji nameni celo stran (Govekar, 81-82). S Fany Hausmann Minka Govekar začne pregled slovenskih ženskih avtoric in jo tako umesti v sam začetek ženskega literarnega ustvarjanja pri nas. Poleg naštetja njenih objavljenih pesmi v *Celjskih Novinah* in *Sloveniji* doda, da je

»Dr. Lovro Toman prvo slovensko pesnico pozdravil navdušeno.«

(*ibidem*, 82)

Da je tako kmalu utihnila, pripiše Minka Govekar »tragičnim dogodkom v obitelji«, torej očetovemu zaporu in bolezni, in nikjer ne podvomi v njeno avtorstvo. Njene pesmi ocenjuje pozitivno:

»Preproste po obliki in po vsebini so njene pesmice, vendar izpričujejo za tedanjo dobo pesniški dar pristnega, globokega čustvovanja ter gorečega narodnega navdušenja. Iz njenih pesmic veje predvsem hrepenenje po ljubezni, in ko je pesnica ni našla, tudi globoka melanholija, ki je izzvenela končno v resignaciji.« (*ibidem*, 82)

Leta 1914 je dr. Leopold Lenart primerjal verze Lovra Tomana in Fany Hausmann in ugotavljal:

»Tu občutimo razloček med nerazvito, a resnično pesnico Hausmanovo in pesnikom brez talenta, a z znatno večjo rutino in znanjem jezika – L. Tomanom. Prvo je slaba skica učenca, ki ima talent slikarja in drugo kič slikarja brez talenta, ki dela po naročilu.«¹⁰⁰

---

⁹⁹ *Slovenska žena*, zbrala in uredila Minka Govekar, Splošno žensko društvo, Ljubljana 1926. Zbornik je izšel ob priložnosti razstave »Slovenska žena« na ljubljanskem velesejmu.

¹⁰⁰ Tomanu nikakor niso odpustili, da je 'umoril' Josipino, čeprav je ob branju očitno, da se njegov ustvarjalni pesniški talent ne more primerjati ne s tistim, pod kar je podpisana Fany Hausmann in še manj s tistim, kar je napisala Josipina Turnograjska.

V zadnjem času se je vprašanja njenega avtorstva lotil literarni zgodovinar Igor Grdina¹⁰¹, ki meni, da naj bi bil najverjetnejši avtor verzov, pod katerimi je zapisano ime Fany Hausmann, dr. Jožef Šubic (1802-1861), ki je slovel kot bojevit liberalec in se je zanimal tudi za literaturo. Šubic naj bi prevzel Fanyino ime zato, ker se leta 1848 pač ni spodobilo, da bi slovenski rodoljub izražal osebnoizpovedno liriko, Fany Hausmann pa je pesnila v nemščini in ni imela pomislekov pred prevaro. Grdina navaja kot dokaze za to tudi dejstvo, da je pri v obravnavanih pesmih lirski subjekt (pogosto) moški. Vsekakor pa ostaja glede avtorstva njenih pesmi še vedno precej stvari neraziskanih in nedorečenih.

Josipina Urbančič Turnograjska (1833-1854); ena prvih slovenskih prozaistak in glasbenica

Minka Govekar, 82-85;

PP, Mira Delavec, 44-47;

Erjavec in Flere, XXXI-LIV.

Ivan Lah, *Josipina Turnograjska, njeno življenje in delo*, 1921.

Rojena je bila v bogati družini graščaka Ivana Nepomika Urbančiča in Jožefine Terpinč, hčerke bogatega kranjskega podjetnika Blaž Terpinca na gradu Turn pri Predvoru na Gorenjskem. V mladosti je bila deležna izvrstne in raznolike izobrazbe; njen prvi učitelj, domači učitelj Urbančičevih otrok je bil upokojeni učitelj Alojzij Potočnik, ki jo je učil med drugim tudi klavirja (poleg zemljepisa, zgodovine, matematike), njegovo delo je s poukom verouka dopolnjeval domači župnik Janez Kastelic, ki jo je kasneje učil tudi latinščino in italijanščino. Leta 1849 zaprosi vdova Urbančič novega kaplana Lovra Pintarja, ki je bil »jako izobražen mož, iskren rodoljub in navdušen Ilirec« (Erjavec in Flere, XXXII), da prevzame domači pouk njene hčere. Kot bivši študent v Karlovcu je bil prvi, ki je prinesel ilirske ideje na Slovensko. Josipino je seznanjal s slovansko zgodovino in literaturo ter jo učil slovanskih jezikove: češčino, ruščino in hrvaščino.

»Tako se je vsa rodbina, posebno pa e tako dovzetna Josipina navzela novega duha in zlasti mlado dekle se je z vso ljubeznijo oklenilo svojega naroda in njegovega jezika.« (ibidem, XXXIII)

---

101 Glej: Igor Grdina, Fanny Hausmannova in problem slovenske ženske literature, Celjski zbornik, Celje, Skupščina občine Celje, 1992, str. 69-87; in Igor Grdina, Dame stopijo na literarno sceno. Slovenka kronika 19. stoletja, prva knjiga, Nova revija, Ljubljana, 2001, str. 344-345.

Pintar je bil tudi tisti, ki je mlado Josipino seznanil z Lovrom Tomanom, kasnejšim možem;

»Tem pomembnejši je bil za Josipino obisk, ko je dne 4. avgusta 1850. l. prišel njenega učitelja Pintarja obiskat njegov prijatelj in pobratim, triindvajsetletni Lovro Toman. Že l. 1848. zasloveli pesnik 'Glasov domorodnih' in splošno priznani rodoljub, doma iz Kamne Gorice pri bližnji Radovljici, je bil takrat visokošolec, ki je v Gradcu študiral pravo. Pintar je predstavil svojega prijatelja tudi na Turnu, kjer so mladega Tomana prisrčno sprejeli. Ostal je pri Pintarju nekaj dni... V septembru istega leta je posetil Preddvor in Turn vnovič, ko pa se je oktobra vrnil v Gradec, se je začelo med Josipino in njim živahno dopisovanje. V njiju srcih j vzklila mlada ljubezen in v novembru l. 1850. jo je Toman že zasnuvil in njena mati mu ni odrekla.« (ibidem, XXXIV)

Prav na Pintarjevo pobudo je mlada, 17-letna Josipina začela tudi sama pisati. Poleg pisanja kratkih povesti, ki so snovno povzemale povečini iz slovanske zgodovine, je Josipina tudi skladala in uglasbila kar nekaj pesmi, predvsem Tomanovih. Leta 1853 sta se Josipina in Lovro poročila in odšla v Gradec, kjer je Toman dokončeval svoje študije. Tu je stopila v krog panslovanske Razlagove Zore. Leta 1854 je zaradi bolezni po porodu umrla, stara komaj 21 let. Ob njene pogrebu ji je Stritar posvetil pesem »Josipini Turnograjski na prerani grob« (Novice, 1854).¹⁰² Pokopana je v Gradcu.

Josipina Turnograjska je v svojem kratkem življenju ustvarila presenetljiv opus tako po obsegu kot po zvrstnosti; napisala je: sedem in trideset povesti, nekatere od njih je objavila v Janežičevi *Slovenski Bčeli*, druge v Razlagovi *Zori*¹⁰³; pesem (le eno); razne spise, med katerimi si zasluži posebno omembo »Metrika proze«; mnoga pisma (bilo naj bi jih »več sto«, kot pravi Lah na strani 2), v katerih se je loteval najrazličnejših tem; napeve in uglasbitve. Njena izbrana prozna dela so izšla leta 1921, s poglobljeno

---

102 »Josipini Turnograjski / na prerani grob.

Cvetlica mlada stala je v livadi, / najlepša, kar pomlad jih je rodila; / še komaj nežno jedro je razvila, / cvetela v prvi svoji je pomladi.

Pa glej! ko še stoji v najlepši nadi, / zapade z neba slana jo nemila! / Pod njo cvetlica glavo je nagnila, / za njo žaluje vse po zelenjadi.

Tako za tabo, draga Josipina! / prerano ah! cvetljica ljubezniva, / žaluje draga Tvoja domovina.

Ostala večno boš nepozabljiva / v spominu vsakega Sloven'je sina. / Naj tibi mir tvoj mladi grob pokriva!« (Lah, 5)

103 Zora je bila almanah s polnim imenom Zora, jugoslavenski zabavnik; z njo je hotel Razlag, kot pravi sam, »pokazati put, kojim valja stupati k slavohramu – sloge.«. Razlag je tekste, objavljene v *Zori* 'prevajal' v »neko neužitno mešanico slovenščine, srbohrvaščine in raznih drugih slovanskih jezikov, ki jih niti znal ni.« (Erjavec in Flere, XLIV) Toman se je imel za sodelavca Zore in je Josipino, tudi zaradi zamer, ki sta jih z Razlagom gojila do Janežiča, ki je njuno spakedranščino zavračal, nagovarjal, naj pošilja tekste v Zoro in ne več v Slovensko Bčelo.

literarno-zgodovinsko študijo Ivana Laha, *Josipina Turnograjska, njeno življenje in dela*, v okviru *Slovenske ženske knjižnice*. Skice njenega dela in življenja so objavili: 1884 v *Ljubljanskem zvonu* Andrej Fekonja ob 50-letnici njenega rojstva in Ivan Rebolj, v *Domu in svetu*, 1899. Glaser jo omenja v *Zgodovini slovenskega slovstva* (1894, 95, 96-97, 98-1900) pod črto kot pisateljico druge vrste; Ivan Grafenauer ji je v *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva*, 1909, posvetil slabo stran in ob koncu dodal, da so jo nekoč močno precenjevali zaradi njenega domoljubja. Omenja jo še Anton Slodnjak v *Pregledu slovenskega slovstva*, 1934, in Jože Pogačnik v *Zgodovini slovenskega slovstva*, 1969. Ob njeni smrti pa je izšla vrsta slavospevov in poročil, ki jih najdemo zbrane v življenjepisu Lovra Tomana. Lovro Toman je sicer po njen smrti obljubljal napisati njen življenjepis in izdati njena dela¹⁰⁴, vendar tega nikoli ni storil;

»... kajti Lovro Toman svoje obljube ni izpolnil in ni izdal vseh njenih del... Vsa zapuščina je baje še danes na gradu Turn. Ako je rekel dr. Toman, da bi bilo krivično, ako bi se nje dela ne izdala v lep obliki, je gotovo tem bolj krivično, ako se sploh niso izdala. Videli bi v njih slovensko narodno ženo petdesetih let; iz vsega moremo sklepati, da leži v njenih pismih mnogo zanimivega, in pisma so za življenjepisca in zgodovinarja najboljši vir, iz njih najbolje spoznamo ljudi in dobo. Ker so druga njena dela danes nedostopna, moremo le iz tiskanih spisov sklepati na njeno umetnost.« (Lah, 31)

Njena dela lahko razdelimo na:

- › Povesti; od napisanih so bile v času njenega življenja objavljene v *Slovenski Bčeli* in Razlagovi *Zori*: »Nedolžnost in sila« (*Slovenska Bčela*, 1851), »Izdajstvo in sprava« (*Slovenska Bčela*, 1851), »Slovanski mučenik« (*Slovenska Bčela*, 1851), »Svatoboj puščavnik« (*Slovenska Bčela*, 1851), »Zvestoba do smrti« (*Slovenska Bčela*, 1851), »Boris« (*Zora*, 1852), »Trdoslav« (*Zora*, 1852), »Rožmanova Lenčica« (*Zora*, 1852). Po njeni smrti je bila objavljena še 'povestna črtica', kot tekst označi avtorica, »Marula«, v *Vodnikovem spomeniku* leta 1859. Neobjavljenih povesti je ostalo okoli dvajset, med njimi omenja Lah: »Vilica«, Svobodoželjna Slavljanka«, »Rodoljub«, »Sodba Bretislavova«, »Spitignjev in vdova«, »Nikola Zrinjski«, »Sprava«, »Moč vesti« itd. V delu je imela daljši prozni tekst »Ogledalo človeškega srca«, vzgojen tekst o krepostih in slabostih človeka kot še nekatere druge, ki so ostali nedokončani.
- › Razni spisi; tu bi se veljalo resneje ustaviti ob njenem spisu »Metrika

---

¹⁰⁴ Lah navaja Tomanovo obljubo: »Bodem tedaj vsa dela, ki jih je ranjka zapustila, skrbno zbral, jih s svojo najboljšo previdnostjo ovrstil in jih natisu z njeno podobo izročil. Pa use to se mora dobro premisliti i se ne sme prenačiti, ker bi bila velika krivica pokojni, ako bi njena duševna dela ne prišla na svetlo v vredni obliki.« (Lah, 29)

proze«; ukvarjanje s teorijo verza, veroslovjem/verzologijo tedaj pri nas nikakor ni bilo razvito; tekst ni objavljen, nedvomno pa sodi v začetek tovrstnih teoretskih razmislekov pri nas. Verjetno teksta tudi Lah ni videl, saj označi to njeno delo zgolj z načelnim navdušenjem. »Vsakdo se mora čuditi temu sestavku. Da je ranjka pisateljica tako metriški pisala ko malokdo drug, priča vsaka vrstica njenih povestic. Da je pa lastnost metriško pisati, ki je z doslednostjo misli ozko zvezana i mora biti duhu prirojena, tudi v vodilih, pravilih in dokazih in sicer tako dosledno, premišljeno, umetno in jedrnato izrekla, to mora človeka prevzeti.« (Lah, 27) Ob tem ni zanemariti, da je bila avtorica velika občudovalka Franceta Prešerna in njegove poezije; prav tako pa ne gre zanemariti, da je veliki slovenski teoretik Anton Ocvirk nikjer ne omenja, ko razpravlja o teoriji verza.¹⁰⁵ Najverjetneje je, ob siceršnji ignoranci utemeljiteljev slovenske literarne znanosti do slovenskih avtoric, temu botrovalo tudi stereotipno prepričanje, da je ukvarjanje s teoretskimi vprašanji literarne umetnosti nekaj, kar nikakor ne gre pripisati ženskemu umu (ki se lahko v najboljšem primeru dokoplje zgolj do spodobnega literarnega dela). Josipina Turnograjska naj bi razmišljala o objavi teksta, vendar je s tem odlašala, kajti, kot pravi v pismu Tomanu 28. septembra 1852.: »...ali jaz vidim, da im premalo pripravljena za tako delo, pri katerem se na nič ne morem naslanjati, - ko na skušnjo. A teh manjka! Nerada bi kaj pisala, kjer bi veliko luknic ostalo.« (Erjavec in Flere, XLVII)

- › Pesmi; Josipina Turnograjska je napisala samo dve pesem; najbolj znana je »Zmiraj krasna je narava«, ki je bila prvič objavljena v življenjepisu Lovra Tomana, ki je izšel pri Slovenski Matici leta 1876, in ki jo je Lah v celoti ponatisnil. Objavljena je bila še pesem »Donava« v *Kaiser Albumu*, ponatis pa v *Novicah* leta 1858, ki je bila napisana leta 1854 ob cesarjevi poroki. Sicer se pesmi ni lotevala, kajti menila je, da za to nima daru; septembra 1852 tako piše Tomanu: »Pesem, Lovro? – jaz nisem za pesem. Gotovo ne!« (Erjavec in Flere, XLIII)
- › Drugi teksti; v delu je imela, npr., tudi tragedijo »Vilica«.
- › Prevodi; prevedla je, npr., ilirsko novelo »Nepoznani dvobojniki«.

---

105 Ocvirk navaja kot začetnike slovenske verzološke misli Marka Pohlina (»Prve teoretične izjave o umetni pesmi je podal Marko Pohlina leta 1768 v dodatku v svoji slovenski, nemško pisani slovnici *Kranjska grammatika*, a njegov poskus je še zelo zmeden in nejasen.« (str. 13), kot prvega jasnejšega določevalca slovenskega naglasnega načela Žiga Zoisa (»...v pismu *Vodniku* leta 1795...«) (13), in kot najbolj jasnega izpovedovalca Matijo Čopa leta 1833. Po Čopu in Prešernu na Slovenskem naj ne bi bilo nikogar, ki bi se s temi vprašanji ukvarjal, in ponovna linija naj bi se vzpostavila šele s Stritarjem v prvem Zvonu. Tudi sam izraz metrika naj bi najprej uporabil Pohlina, nadalje pa šele Stritar; »Izraz meter in metrika sta bila poslej v splošni znanstveni rabi. Avtorje lahko samo naštejemo, da se ne bi zamujali. Ti so ob Stritarju in Levcu še Tomišek, Avgust Žigon, Ivan Prijatelj, Ivan Pregelj, France Kidrič in kopica drugih prav do A. V. Isačenka...« (15) Vsi citati so iz *Literarnega leksikona* št. 10, Anton Ocvirk, *Evropski verzni sistemi in slovenski verz*, DZS, Ljubljana, 1980.

- › Pisma; »o vseh razmerah človeških, dopisovala o najvišjih idejah, o Bogu, svobodi, ljubezni, domovini, zgodovini narodov, naravi, o vedah in umah in da se je takih listov število na več sto narastlo, lahko sleherni previdi, koliko medu, zlata, biserov in plemenitih zrn iz njenih dušnih zakladov leži v listih.« (Lah, 28)
- › Napevi in uglasbitve; gre za vrsto uglasbitev, pogosto Tomanovih pesmi, ki jih je avtorica tudi sama izvajala ob različnih društvenih slovenskih prireditvah, predvsem v času zakonskega življenja v Gradcu. Načrtovala je spevoigro »Črtomir in Bogomila«, za katero naj bi napisala že več pesmi (npr., samospjev »Črtomira, nagovor vojakom pred bojem«).
- › Prve tekste je objavila v letu 1851:
- › januarja 1851 pošlje osemnajstletna svojo prvo povest *Slovenski Bčeli*, »Nedolžnost in sila«¹⁰⁶, ki je bila objavljena takoj, že februarja 1851 na prvi strani. Josipina Turnogajska je s to kratko povestjo v slovensko literaturo prinesla snov Veronike Deseniške, ki je kasneje prerasla v enega od prepoznavnejših motivov slovenski literaturi in ki so ga kasneje obdelali še mnogi slovenski avtorji (Jurčič, tragedija 1886, Župančič, tragedija, 1924, Novačan, drama, 1854). Romantično snov Veronike Deseniške je povzela po tekstu neznanega avtorju, ki je leta 1838 obdelal snov iz češčine za Gajevo *Danico* in jo objavil pod naslovom »Veronika iz Desenice«. Urednik *Slovenske Bčele*, Janežič, je bil nad njenim prispevkom navdušen in v tretji številki ji je pel hvalo, jo hrabil in ji obljubil objavo že druge povesti, »Nedolžnost in sila«: »Blagorodejni gospodični J. Turnograjskej: S izverstnim delom ste stopili v kolo naših pisateljev. Ne opešajte na potu nastopljenem. Bodite predhodnica in zgled našim dragim slovenskim sestricam. Vaša krasna povest Izdajstvo in sprava bode čisto nespremenjena prihodnjič natisnjena.« (Lah, 18) V obdelavi Josipine Turnograjske je prepovedana, nezaželena ljubezen med Veroniko in Friderikom/Miroslavom potisnjena nekoliko ob stran, glavni temi kratke povesti sta vprašanje moči in njena zloraba ter trpljenje preganjane, nedolžne Veronike, ki se znajde kot žrtev sredi velikih načrtov mogočnejšev; »Toda mogočnik le mnogokrat ne vpraša, kaj je pravica, kaj je krivica. 'Sila' je tista pomoč, ki se je mnogokrat posluži, če ne more s 'pravico' doseči, kar bi rado njegovo srce. Tako se je tudi nedolžni Veroniki zgodilo... O hudobne duše, polne neumnih predsodkov. Žalostna vam majka.« (Turnograjska, V: Lah, 66) V skladu z njeno naklonjenostjo slovanstvu so vsa imena junakov slovanjena; tako postane Friderik Celjski Miroslav, cesar Sigismund cesar Žiga, Herman Celjski pa Jerman.
- › »Izdajstvo in sprava«, *SB*, 1851, snov o Kostriotiču je jugoslovanska iz časov turških vpadov in bojov južnih Slovanov s Turki; v njej se vidi vpliv ilirizma in

---

106 Prvoten tekst je bil očitno napisan že leta 1850 in je v prvotni verziji nosil naslov »Nesrečna Veronika Dezinska«.

proslovanske vzgoje ter poznavanja slovanske zgodovine; siceršnji neposredni vir te povesti ni znan. Glava tema je boj krščanskega sveta s tujeverniki/neverniki, v kateri so poudarjene krščanske vrline. Tematsko se prepletata zgodbi boja z neverniki in prijateljska zvestoba; vrline so jasno na strani krščanov: tako v boju kot v medčloveških odnosih so sposobni velikih dejanj, tudi (krščanskega) odpuščanja izdajalcu. Prijateljstvo zmaguje nad vsem.

- › »Slavjanski mučenik«, *SB*, 1851, se snovno loteva aktualnih oz. ravno minulih dogodkov iz leta 1848; opisuje boj Slovaka Vilka Šuleka, ki je v času izbruha revolucije študiral v Budimpešti. V svoji ekspoziciji zelo jasno označi nasprotnosti narodnostnih gibanj v tedanji večnacionalni monarhiji, prav tako so jim bile očitno povsem poznane¹⁰⁷ bistvene revolucionarne ideje naroda, kakor so se dokončno izoblikovale v času francoske revolucije in ki so jih po Evropi raznašali tako Napoleonovi vojaki kot kasnejše revolucije in vstaje ter odmevi nanje; »*Glas svobode leta 1848. zadoni tudi v Avstriji. Svobode plamen vžiga avstrijske narode. Nje žar jih prebudi iz dolgega spanja. Kakor mrličji na glas mrliške trombe, tako vstajajo zatrti narodi iz svojih temnih grobov in hrepene po izpolnjenju prirojenih svetih pravic. Toda le prehitro pozabi prevzetni Madžar, da je Večni ustvaril za svobodo tudi njegove sodržavne narode. Hujše ko kdaj jih jame stiskati. Svoboda mu ni več čista devica, ker jo je omadeževal gorka kri, ki se kadi od njenega meča...; vedel je, da sme zdaj majka Slava svetu svoje sinove pokazati, da se tudi ti zdaj smejo prosto gibati. In kako bi tega ne bil vedel? Saj mu je večni prižgal v bistri glavi jasno luč...*« (V: Lah, 76) Upor Slovakov Madžari kruto zatrejo, Vilko pa konča na vislicah; pred smrtjo poziva k nadaljevanju boja in izraža vero v slovansko združitev in narodno zmago: »*In vi, urni vetrovi, nesite mo zadnji glas milim rojakom, nesite jim besede umirajočega Slovana. Naj jih moja smrt navduši, naj jim vzbuja v blagem srcu ljubezen do mogočne Slave, naj tudi njim ne bo preveč dati svojo kri za njeno slavo! Potem bo velika in mogočna matka veselo stisnila svoje zveste sinove v svoje naročje – njen blagoslov bo raztrl okove, ki jih še težijo, da bodo združeni zopet silen in velikanski narod.*« (ibidem, str. 78) V povesti najdemo tudi simboliko: »*Svoboda mu ni več čista devica, ker jo je omadeževala gorka kri, ki se kadi od njenega meča.*«
- › »Svatoboj puščavnik«, *SB*, 1851, snov staroslovanska zgodovina, ki ji bila tudi sicer najpriljubljenejša tema te dob. Verjetno je avtorica zgodbo povzela po poljskem pisatelju Kromerju. Opisuje usodo moravskega kralja Svatoboja/Svatopluka mlajšega, ki se je moral odpovedati prestolu in pred tujimi osvajalci zbežati v divjino. In šele tu v samoti in skromnem življenju kar najbliže naravi, najde svoj notranji mir in smisel, ali kot pravi 'padli'

---

¹⁰⁷ Že v svojem sedemnajstem letu je Josipina napisala sestavek »Svoboda«, »*kjer pripoveduje, kako je za časa francoske revolucije že ta beseda sama ozdravila umobolnega moža.*« (Erjavec in Flere, str. XXXIX)

kralj na smrtni postelji svojim novim, edinim trem prijateljem v samosti: »Kraljevska svetloba mi ni dala prave sreče, ni mi dala pobožnega srca. Tukaj v temni puščavi sem našel oboje. Tukaj sem zvedel, kaj je mirno zadovoljno srce. To je biser, ki ga nam svet dati ne more. Tukaj me ni več obdajala mogočnost in sijajnost, a tudi njeni spremljevalki, hinavščina in skrb sta bili daleč od mene.« (ibidem, 83) V povesti, ki je po obsegu in dogajalnem času daljša kot predhodni, poda avtorica nekatere svoje najlepše opise narave. Narava v prozi Josipine Turnograjske najpogosteje predstavlja svet popolnosti, in zato nasprotje človeškega sveta; »Beli dan posebri hrib in dolino. Ljubko solnce posije skozi gosto vrhasto drevje. V čistem zraku se strese sto in sto milih glasov, ki teko iz gladkih grl drobnih ptičic, ko Svatoboj še zmiraj mirno počiva... Mirno spanje mu je porudečilo bleda lica in njegovo oko gleda bolj veselo na naravo, ki se je ravno danes kakor srečna nevesta okrasila s posebno krasoto – s posebno milino, kakor da bi hotela tužnega kralja k sebi vabiti. In – prevzela ga je njena krasota... Žarno solnce pripeka na njegovo čelo, suši mu usta in budi mu žejo. Toda bister studenček šumlja izpod skale in se razliva med ljubko dišeče cvetlice. Svetoboj si ž njim ohladi vroče lica, okrepi svoje ude, pogasi si žejo i spozna, da mu rujno vince v zlatih kozarcih nikoli ni tako dišalo, kakor mrzla, čista voda, hčerka blede skale. Ko se krepki z mrzlo vodo, mu ptičica veselo poje mile pesmi in Svatoboj čuti, da v svetlem dvoru ni slišal milejših glasov. In ko se je zvečer zlato sonce od zemlje ločilo, je k slovesu še rdečo zarjo po nebu razlilo. Kmalu vabi bleda luna zadovoljnega Svatoboja k počitku, toda dolgo se ne more ločiti od zlatih zvezd, krasnih lučic, ki tako ljubeznivo na zemljo gledajo. In zopet vidi, da nobena luč kraljevega dvora tako lepo ne sveti, kakor svetijo svečice, ki si jih Večni v svojo slavo na nebu prižiga.« (ibidem, 81-82)

- › »Zvestoba do smrti«, SB, 1851, prva njena povest, kjer avtorica upodablja junaški ženski lik, sicer je snov ponovno vzeta iz zgodovine, tokrat iz hrvaške, iz časov bojev Nikolaja Zrinjskega s Turki. Tudi tu se v sicer kratki pripovedi prepletata dve temi: boji s Turki in zakonska zvestoba. Motivno pa je izpostavljeno junaštvo mlade ženske, ki se odloči za skupen boj in smrt na bojnem polju z ljubljениm možem. Mladi mož, eden od 'hrabrih vojakov' Zrinjskega, pred odločilno bitko s Turki razmišlja o kruti usodi, ki se obeta njegovi ženi po najverjetnejšem porazu; odloči se, »da ji hoče sam mrzlo jeklo zabosti v mlado srce, da hoče sam končati mlado življenje, ki mu je bilo dražje od lastnega.« (ibidem, 68) Mlada žena pa ga pregovori, da »sme tudi ona s teboj v slavni boj, da s teboj srečno zmaga, ali pa na tvoji strani pošteno umre.« (ibidem, 68) Sledi preoblačenje v vojaško opravo; »Kmalu krijejo njene noge debeli viteško škornji. Njena tanka obleka se premeni v bojno haljo. Trd oklep obdaja njene rahle prsi in njeni zlati le tančice navajeni lasje gledajo zdaj izpod vojaške čelade.« (ibidem, 69) Vname se boj, v katerem stojita drug ob drugem mož in žena; »Boja nevajene roke mične junakinje tako krepko mahajo s sabljo, kakor da bi se bile sto in stokrat s krvoločnim Turkom na mejdanu borile.«

(ibidem, 69) In ko je boj končan, najdejo zmagovalci, Turki, »*dvoje tupel, ki sta si š v smrti srečo delili.*« (ibidem, 69) Josipina Turnograjska nikakor ni bila zagovornica pravic žensk, kot predvideva Matjaž Kmecl (CITAT, Tisoč let slovenske kniževnosti), ali borka za enakopravnost žensk, in prav zato je njena postavitev in predstavitev junaških ženskih likov toliko bolj nenavadna; prej ko kaj drugega, izražajo njene junakinje njeno notranje prepričanje, da moške in ženske ločujejo predvsem dogovorne, kulturne konvencije, kot so obleka, obnašanje itd. V »Zvestobi do groba« potrebuje sicer povsem anonimna junakinja zgolj moško obleko, da lahko pokaže svoje vrline, ki so domnevno lastne moškim. To 'preoblačenje' uporabi Josipina še v drugih pripovedih in vrline pri Josipini Turnograjski nikakor niso domena spola, prej značaja (če parafraziramo Angelo Vode); ideja, ki je nedvomno odraz njenega osebnega odnosa do sveta, nikakor pa ne stvar razmisleka o razlikah in mestu spolov, ker si tega vprašanja preprosto ni zastavljala.

- › »Boris«, Zora, 1852, snov je povzeta iz zgodnje bolgarske zgodovine, iz časa pokristjanjevanje Bolgarov in 'postanka' Cirila in Metoda. Bolgarski kralj Boris dolgo omahuje, nato pa ga pogled na slik poslednje sodbe tako pretrese, da se odloči takoj krstiti. Boris je tudi prvi tekst, ki mu je avtorica v podnaslovu določila zvrstnost; šlo naj bi za 'povest'.
- › »Trdoslav«, Zora, 1853; zgodovinska povest, ki povzema snov iz ruske zgodovine, je ena izmed njenih daljši. Razdeljena je v štiri dele, v katerih se menjajo tako dogajalni prostori, predvsem pa dogajalne situacije; 1. del, je ekspozicije, v kateri opiše srd zaprtega bogatega bojarja, Pulovskega, ki je bil obsojen »*na dvoru Jaroslava od strogega posadnika v zbru meščanov v ječo.*« (ibidem, 92) Pulovski, mogočnež, za katerega ne veljajo nikakršna pravila, zgolj moč (»*Zame je postava to, kar jaz želim, in prav to, kar jaz storim.*«; ibidem, 93), je poosebljeno zlo: »*Njegova postava je grda. Rudeči, tršasti lasje stoje kvišku, čelo se gubanči v gostih gubah in izpod obrvi mu temnijo kalne oči. Tegotno zaklepa blede ustnice in od srda stiska zobe.*« (ibidem, 92) in kuje maščevanje nad poštenjakom Trdoslavom, ki ga je obsodil. V 2. delu je predstavljen Trdoslav, pokončen, pošten starec, prav nasprotje neukročenege Pulovskega; »*Snežnobela brada se mu vliva čez prsi. Izpod belih obrvi mu žarijo oči, kakor dve zvezdi izpod sivih oblakov in njegova lica puhtijo še vedno od zdravja, kakor lica mladeniča. Veličasten mir mu sije z visokega, jasnega čela.*« (ibidem, 93-94) Trdoslav opazuje zbiranje nahujskane množice, ki zahteva njegovo glavo in izpustitev Pulovskega. Pri njem se zbirajo prijatelji, ki ga nagovarjajo k begu, a on, »*močan kot hrast sredi groma in viharja, resen in mil stoji med njim.*« (ibidem, 96) Poda se v razjarjeno množico; »*Njegova obleka viha prečudno čez speto telo. Neustrašen kot prerok nebes, navdušen kot seraf povzdigne svoj glas nad strmeče trume...*« (ibidem, 97) 3. del se odvija na sodišču, kjer Trdoslav prepriča zbrane v svojo nedolžnost, nato pa se pojavi

odposlanec Svetosava, »ki je bil tačas branitelj svobodnega Novgoroda.« (ibidem, 99) in zahteva Trdoslavov padec. Mesto se ne vda, toda »denar vse pridobi. Pridobil je tudi hudobne roke, ki so bile pripravljene moriti s strupom ali jeklom Novgorodu pravičnega, za srečo rojakov živečega posadnika.« (ibidem, 101) V zadnjem delu je Trdoslav bolan, služabnik mi pove, da hoče Vsevolodov, naslednik Svetosava, njegovo življenje. Trdoslav se odloči, da hoče umreti sredi svojih ljudi, tam, kjer jim je dolgo, zvesto služil, vrne se na sodišče. Ljudstvo je pretreseno in razglasi: »Trdoslav je nedolžen. Trdoslav je čist!« (ibidem, 102) Trdoslav se ginjen zahvali svojim ljudem (»Njegovo bledo z lasmi obdano obličje se sveti kakor jutranja megla, ko posije skozi njo rdeča zarja. Iz plamenečih oči se mu urne leskeča se solza, ki se kot bliščeča rosa izgubi na sivo brado.« ibidem, 102-103) in se poda v samoto samostana, kjer poslej moli za svoje ljudi.

- › »Rožmanova Lenčica«, Zora, 1853, je zadnji tekst, objavljen še za časa avtoričinega življenja. Predstavlja posebnost v njenem (poznanim) proznem opusu, saj se v njem avtorica prvič loteva predelave ljudske teme. Povest je podnaslovila 'po narodni pripovedki'. Povest predstavlja (verjetno) prehod v njenem zanimanju, ki je do sedaj veljalo predvsem temam iz slovanske zgodovine, k ljudskemu. Morda gre pri tem videti tudi vplive češke pisateljice Božene Nemcove¹⁰⁸ (1820-1862), ki je v pesnitvah in predelavah objavljala motive čeških in slovaških pravljic, in ki je bila tedaj tudi pri nas dobro poznana. »Rožmanova Lenčica« je povest o dekliški junakinji, ki se poda v vojno s Turki namesto ostarelega očeta in se na bojnem polju izkaže s svojo hrabrostjo in srčnostjo. S tem si tudi pridobi svobodo in vrnitev domov. Skozi povest, ki jo je avtorica razdelila v pet delov, spremljamo osebni razvoj junakinje; na začetku povesti spoznamo naivno in vraževerno kmečko deklico, najlepšo izmed sedmi hčera kmeta Rožmana iz »tihomirne Češnice«, ki na božično noč vliva svinec in si prerokuje prihodnost (1. del), zaljubljeno v »dobrega Pavla, ki živi samo za njo.« (ibidem, 107) V drugem delu pride vest o turških vdorih in o očetovem odhodu v vojsko; začne se preobrazba junakinje: »Slišala je, kaj navdaja njenega ljubega očeta s tako žalostjo, videla je, da toči sivi starček grenke solze, a si ne ve pomagati. Rodila se je misel v njeni bistri glavici, da bi šla ona namesto svojega očeta na vojsko.« (ibidem, 107) Znajde se v precepu: »Dragi žalostni oče na eni – in ljubljeni Pavel na drugi strani – kaj naj stori. Žrtvovati hoče svojo srečo, svoje srce in morebiti tudi življenje svojemu očetu.« (ibidem, 108) Oče ob hčerinem predlogi niti malo ne pomišlja; »Pojdi, pojdi, hčerka moja! Bog, ki ti daje pogum, da hočeš svoje mlado življenje postaviti v nevarnost za življenje svojega sivega očeta, on te bo

---

108 Božena Nemcova velja za začetnico češke moderne proze, ki je še močno pod vplivom romantike pisala romane, povesti in novele. V pripovedno tehniko je vnesla bogato ljudsko tradicijo in jezik. V slovenščini so leta 1912-20 izšle njene češke pravljice; najbolj znan pa je njen roman *Babica* iz leta 1855, ki je bil prvič preveden v slovenščino že leta 1862.

varoval, on te bo pripeljal zopet zdravo in veselo v domovino in v moje naročje... Pojdi, dete moje, pojdi!» (ibidem, 108) (Ponovno) sledi preoblačenje, ki ponazarja preobrazbo iz mladega, naivnega dekleta v neustrašno bojevnico. V 3. delu je dogajanje postavljeno ob Blejsko jezero, po katerem veslata Pavel in Lenčica; »*Oba sta nema kot mirna vodica, po kateri se vozita.*« (ibidem, 110) V cerkvi na blejskem otočku Lenčica pomoli in »*Mir in pogum sijeta iz modrih oči lepe Lenčice in vžigata enake občutke tudi v Pavlovem srcu.*« (ibidem, 111) Lenčica se dokončno preobleče v mladeniča: »*A naenkrat izgine in namesto Lenčice stopi čez malo časa – lep mladenič iz njene izbice. Moško oblečena Lenica poklekne pred starega Rožmana, njegove solze močijo nene zlate lase, njegove ustnice kličejo blagoslov in srečo z nebes... Spodbode konja in zgine, kakor a bi jo bila burja odnesla.*« (ibidem, 111) V 4. delu je »*Lenčica med cesarsko armado. Nežna roka krasne slovenska junakinje šviga z ostro sabljico, kakor bi ji bila igrača. Med vojak je vedno srčna in vesela.*« (ibidem, 111) Ker je pogosto otožna, ker je njena postava »*tanka, vitka n nežna*«, posumijo vojaki, da je dekle. Nastavijo ji past: »*Zato peljejo mladega vojaka v prodajalno, kjer je mnogo lepih reči na prodaj, ter si mislijo: ako je deklica, si bo zbirala ženske okraske, lepe šopke in raznobojne rakove. Toda bistro oko prebrisane Gorenjke hitro zapazi zvijačo. Njene roke sežejo po ostrih sabljicah, po svetlih puškicah in radovednežem je spodletelo.*« (ibidem, 112) Sledijo še druge preizkušnje: s premagovanjem bolečine in izkazovanjem poguma ter drznosti. Lenčica premaga vse zanke in se na koncu sovojakom razkrije: »*Sname z glave bojno kapico in dve rumeni kiti ji mahmeta po plečih. Obrne se proti strmečim tovarišem in jim reče smehljale: 'Ste imeli lepo tičico, pa niste znali držat' jo.*« (ibidem, 113) Za zadnjem delu se pelje Lenčica na Blejski otok kot Pavlova nevesta. Lenčica s preobleko in 'moškimi' dolžnostmi ne postane možača; junakinje Josipine Turnograjske so ženske s pogumom, srčnostjo, požrtvovalnostjo, vztrajnostjo in vzdržnostjo, z lastnostmi, skratka, ki jih 'po naravi' pripisujemo moškim in ne ženskam; Josipina ponovno, zelo vehementno preči stereotipne vloge spolov.

- › »*Marula*«, 'povestna črtica', objavljena v *Vodnikovem spomeniku* leta 1859. Tudi v tej 'povestni črtici' je glavna tema boj kristjanov s Turki in tako kot v Rožmanovi Lenčici je pripoved osredotočena na junakinjo, Marulo, hčerko v boju padlega poveljnika obleganih kristjanov. Tudi v tem primeru je junakinja potisnjena v novo, drugačno in nikakor pričakovano vlogo: prevzame poveljstvo nad že obupanimi bojavniki, po tem, ko je njen oče, poveljnik padel v boju. Ko je videti, da je poraz neizbežen, »*kakor nebeška prikazen stopi naenkrat med preplašene vojake krasna devica. Srčnost ji vžiga rdeča lica in prečudna nepremagljiva sila ji šviga iz plamtečih očij... To reče, vrže s sebe povrhno deklinško obleko, odene bajno haljo svojega umorjenega očeta, pokrije s težko čelado svojo zlatolaso glavo in zgrabi z nežno desnico za sabljo, ki je ž njo očetova roka vodila trume vojakov na slavne zmage.*« (ibidem, 62) Sledi

nenadejana zmaga in »*To je storila hrabra Marula – Slovanka.*« (ibidem, 63) Lik junakinje je avtorica povzela po češkem pisatelju Janu Kollarju¹⁰⁹ (1793-1852), iz njegovega osrednjega dela, ciklusa sonetov »Hči slave« iz leta 1824.

V svoje povesti vloži avtorica svoje vzore in prepričanja. Med stavke vlaga moralne misli: npr.

»*Trdoslav*«: »*o moreče zlato!ti podkupuješ serca, ti gospoduješ čez ljudstva,ti jih storiš neme in potrpežljive kakor ovčice, ali pa jih razjariš, ko divjo besno zverino.*«

Uporablja primere:

»*Trdoslav*«: »*Kakor hrumeče morje, katero dviga burja vešča, da se njegovomeči valovi valijo v prepad in zopet na kvišku veršijo – tak se trume goste vane posadniku nasproti.*«

Posebno ji je ljubo opisovanje narave, npr.:

»*Svatoboj puščavnik*«: »*Že je temna noč svoje zagrinjalo na zemljico poslala. Žalostni piš se igra v verhah zelenih dreve, ktere le malokdaj mila luna posrebrni. S temnimi oblaki je prepeto celo neizmerno nebo – enaka tmina prebiva v sercu begajočiga Svatoboja...Beli dan posrebrni rib in dolino. Ljubko sonce posije skozi gosto drevje. U čistem zraku se strese sto in sto milih glaskov, kateri teko iz gladkih gelečkov drobnih tičic – ko še ziraj Svatoboj počiva...Bister studenček šumlja izpod skalice sive n se zлива med ljubko dišeče cvetice...In ko se zlato sonce zvečer od zemljice loči in ji k slovesu še milo zarjo večerno azlije, kmalu vabi mila lunica zadovoljnega Svatoboja k počitku al dolgo se ne more ločiti od zlatih zvezdic, krasnih lučic, ktere tako ljubeznivo na zemljico kukajo.*«

Tematsko je Josipina Turnograjska zajemala iz slovanske zgodovine, ki se časovno razteza od časov pokristjanjevanja do aktualnih dogodkov, ki jim je bila sama priča, v letu 1848. Temu primerni so tudi glavni motivi, ki se nanašajo najpogosteje na boje kristjanov z nevernik/Turki, pogosto so gibala njene pripovedi tudi vprašanja moči in njene zlorabe, žrtvovanja, poštenja, prijateljstva, bratstva, junaštva in vere v prihodnost.

Prav posebno mesto imajo v njenih pripovedih ženski liki, ki sicer niso nikoli

---

¹⁰⁹ Jan Kollar je bil zagret pristaš panslavizma in je svoje ideje teoretično oblikoval v razpravi »O književni vzajemnosti med slovanskimi jeziki in narodi« iz leta 1837, s katero je močno zaznamoval preporod med Južnimi Slovani, zlasti med Hrvati.

pesonificirani (tega tudi ne dovoljuje njena najpogosteje izrazito kratka forma njeni pripovedi) in so kot take njene junakinje nosilke splošnih, človeških lastnosti. Po vrednosti so te lastnosti, ki se izražajo skozi junakinje vedno pozitivne. Njene junakinje so v vlogi 'pahnjene' zaradi okoliščin, ki ostro posežejo v njihova življenja; sledi njihova transformacija v 'moško' vlogo, ki pa je vedno zunanja in jo avtorica prikaže kot preobleko. Ženske so tako same na sebi nosilke teh domnevno moških lastnosti, kvalitet, ki jim pripadajo, po mnenju Josipine Turnograjske, kot človeškim bitjem, obdarjenim z moralo, srčnostjo in voljo. Njen odnos do spolnih vlog tako nikakor ni problematiziran, kar še toliko bolj preseneča.

Za razliko od žensk, ki so (z rahlo izjemo Rožmanove Lenčice) izrazito nesubjektivizirane, so nekateri moški liki bolj kompleksno predstavljeni. Prav tako so lahko tudi nosilci negativnih lastnosti (izdaja, pohlep, zloraba moči, itd.). Tudi z (večnimi) nasprotniki kristjanov, s Turki, se avtorica ne ukvarja, zadoščajo ji preproste oznake, s katerimi cilja na splošno znano.

Narava in opisi narave igrajo pri njej pomembno vlogo; narava je vedno predstavljena kot pozitivna danost, ki najpogosteje odseva ali dodatno pojasnjuje junakovo razpoloženje, doživljanje in stanje.

Jezik: opazna je razlika glede na revijo, kjer so bili teksti objavljeni: pri Janežiču je slovenščina čistejša, pri Razlagu je v ospredju ilirščina. V njenih poznih spisih se vidi, da je veliko delala na ritmu jezika. Jeziku je vsekakor posvečala posebno pozornost. Ritem njene pripovedne proze postaja skozi objave vedno bolj poudarjen; tako lahko, npr., zaznamo stopnjevanje napetosti skozi opis boja v »Maruli«:

»Oj kako sekajo Lemnjani s svojimi meči, ki jih vodi žarna beseda viteške duše vodnika. Z vso silo ne morejo Turki planiti, tako gre naprej pred svojimi trumami poveljnik – kakor plamen pred požarom. Toda naenkrat zažvižga od turške strani strupena puščica, zasadi se v srce poveljnika in vlije se mu iz prsi potok rdeče junaške krvi. Trenutek in trenutek še – zruši se njegovo telo in njegova duša odleti v nebo. – Kakor urna strela prešine temne oblake in jih razkadi, tako konča smrt vrlega poveljnika pogum krščanskih branilcev. Preplašeni begajo. Strah in obup jih obema. Nihče več ne misli na zmago. Ko Turki to vidijo, pomnože svoje sile in še hujše udarijo na Lemno brez poveljnika, na trumo brez duše. Zgubljena je Lemna, če ji božja milost ne pošlje rešitve.« (ibidem, str. 61)

Njeni stavki so pogosto kratki, poudarjen je dramatičen ritem dogajanja. Npr., v »Trdoslavu«,

»Kakor se odcep spomladi kroglja kristalnega snega na vrhu snežnika in ko se vali v dolino, se je primejo vsak hip nove sestrice, da dere zmeraj večja, zmeraj silnejša lavina navzdol, dokler bobneči plaz ne prihruši v dolino, pokoplje v ledeni grob imetje seljanov in življenje ljudi, tako je zdivjano ljudstvo, katerega množica v vsakem trenutku narašča.« (ibidem, 94-95)

Pogosto se je zgledovala pri Prešernu, tako v besednih zvezah, kot, npr. v dogajalnem prizoru slovesa med Lenčico in Pavlom na Blejskem jezeru, ki spominja na dogajanje v Krstu. Glede njenega jezika opozarjata Erjavec in Flere tudi na dobo in okoliščine, v katerih je ustvarjala;

»Dasi je jezikovno tudi nanjo vplivala njena doba, ko je skoro vsak pisatelj pisal in zagovarjal svoje jezikovne oblike, vendar nam kažejo njeni spisi naravnost presenetljivo čist, pravilen in gladek jezik, kakršnega je pisalo v tedanji dobi le malo naših slovstvenikov.« (Erjavec in Flere, LII)

Raziskovalca sta tudi mnenja, da je bil Tomanov vpliv na njen literarni jezik prej poguben kot ne;

»... dočim je bil vpliv Tomana, ki ga je Josipina v jezikovnem znanju in v slovstveni nadarjenosti visoko prekašala, v mnogih ozirih naravnost neugoden ter je morda ravno on preprečil, da se sploh ni mogla niti dobro razviti in zaradi tega tudi ne uveljaviti svojih velikih darov, ki jih je nedvomno imela in ki so jo usposabljali za vse večje slovstveno delo in za večje uspehe, nego jih je dosegla.« (ibidem, LIII)

Slog pisanja Josipine Turnograjske je jedrnat, stavki so pogosto kratki, odrezani, razen pri opisih narave. Zelo rada uporablja deminutiv, ki je sicer značilen za ljudsko poezijo. Skozi njene tekste je vedno bolj opazno prizadevanje za ritem, metriko.

Podoba Josipine Turnograjske

Značilni so izrazito idealistični, celo poetični opisi njene osebnosti in (predvsem) zunanosti;

Lah: *»Josipina Turnograjska je bila po naravi romantična duša... Josipina je bila nežna ženska duša, dovzetna za vse, kar se je godilo okoli nje. Videla je staro zgodovino v grajskem zidovju, videla je vablljivo krasot prirode,*

gozdi so nudili divje romantične snovi – okoli po vaseh pa je videla preprosto gorenjsko ljudstvo.. Zanimala pa jo je tudi literatura in učenost... (10) V tem krogu (siceršnjih, ponemčenih slovenskih meščank, op.p.) je bila Josipina Turnograjska častna izjema... Bila je zavedno narodna in je ljubila – Prešerna...(15) stala je s svojo izobrazbo visoko nad sodobnim ljubljanskim in slovenskim ženstvom, zanimala pa so jo tudi dnevna vprašanja, ki so našla odmev v njenih spisih. Josipina Turnograjska stavi žensko silo zelo visoko, to kažejo njene junakinje...(16) ... Josipina Turnograjska je pravi pomladanski cvet naše narodne romantike.(18)... Josipina je bila v tej dobi nežno, krasno bitje, z idealno zunanostjo.« (21)

Erjavec in Flere: »Turnograjska je bila jako prikupljive zunanosti. Lepa, vitka in izredno nežnega stasa z globokimi, modrimi očmi in belosvetlimi lasmi e vzbudila v vsakem, ki jo je spoznal, trajen in ljubezniv vtisk. Njena mehka in blaga duša ni ljubila hrupnih zabav.« (LIII)

v Slovenski Bčeli, ob graški slovenski besedi, slovenski veselici 23. marca 1851, na kateri sodeluje tudi Josipina Tunograjska, zapišejo: »...Sledila ji je pesem – pazi moja ljuba čitateljica – iz serca spevana pesem od Josipine Turnograjske, iste Slovenke, zveste verle hčere matere Slave, ki ti je že v Bčeli v dveh prelepih povesticah medka svojega srca ponudila. Navdana je božjega duha, objeta višjega navdušenja, blagoga in krepkoga serca ta vneta Slavljanka – to priča zopet njena pesem občutki na besede L. Tomana. Njen glas oživuje v besedah izrečene mertve občutke in se vliva v persi, ki redijo prečudno, neizrekljivo hrepenenje, kakor bi um prostil cesto, kakor bi bil um kazal, kakor bi ga v glasih – izrekel. Tako je dopadla – da se je morala ponoviti. Slava, ti blaga Slovenka. Naprej in naprej zgled in zvezda svojim sestricam prepevaj, govori, sveti, da jim zbudiš neskončno moč rodoljublja, da postanejo tebi enake, kinč in veselje domovine.«(V: Lah, 20-21)

Razlag: »Josipina Turnograjska-Urbančič, vsestransko izobrazena, navdušena prerokinja slavljanstva, koje spise, otroke bistrega uma in ostrega peresa z velikim navdušenjem čitamo ter zopet čitamo... rasti je visoke kakor mlada jelka, vitka, tenka kot gorska vila, - duhopolnega obraza, žarnih modrih oči, belosvetlih las; duša nežno-čutljive vzoro-polne – duh in srce, um in razum, jednakih, nenavadnih, silnih moči. Brez sladkanja in pretiravanja morem tedaj reči, da je ta domorodkinja velikansko čudo med devami slavljanskimi. Poleg tolikih znanosti inostranskih se ipak ni odtujila,

izneverila rodu, svojemu nesrečnemu, kakor to vidimo delati jako mnogo nevrednih Slave hčera. Zakaj ne? Ker jej um in srce živ. – Nje obnašanje je miloljudno in ozbiljno, ona je Slavljanka navdušena in že na vedrem čelu, v bistrem očesu se jej more videti notranje duševno življenje, katero neprestano razpleta globoke misli, katero s vedno bavi okoli vzorov nebeških vedno jasne domišljije.» (ibidem, 21-22)

Lovro Toman (življenjepis, Slovenska matica 1876):

*»Tanka kakor jelka,
Mična kot gazelka,
jasna ko nabesa,
žarnega očesa,
mila kakor luna,
glasna kakor struna,
žlahtna kukavica,
čista golobica,
rožica cveteča,
duša hrepeneča,
moja slava, moja Vila,
to je moja ljuba mila.«*

Toman ji je namenil še eno pesem:

*»Raste mi cvetica krasna,
V solnce vedno se obrača,
Ljubi le nebesa jasna,
Žarkom uso ljubezen vrača;
In ko solnce žarke skrije,
Rožica solze pretaka,*

Dokler solnce ne posije

In raduje stvar se vsaka.

Roža, moje srce zvesto,

Tebi – solnce – vedno vdano

V srečno se obrača mesto,

Kjer te vidit jim je dano,

Le za tabo gre želeče;

Žalostno je, če se skriješ

Jasni pa se hrepeneče,

Kadar zopet mu posiješ.«

Ona pa mu ne piše ljubezenskih pesmi, »dasi je bila pesniško nadarjena,« kot pripominja Lah (23) in tudi sicer iz njenega dela nikjer ne seva ljubezen do Tomana in sreča njenega zakona(!). Lah je nad tem molkom očitno nekoliko presenečen; »Poročila pravijo, da je bila njuna ljubezen zelo lepa in zakon zelo srečen. Nimamo vzroka dvomiti niti o enem niti o drugem – dasi od njene strani nimamo nobenega pisanega dokaza kake posebne sreče. Pisala je prav v tej dobi marljivo sovje povestice, in nikjer ni najti odmeva prekipevajočega čustva, ki bi govorilo o lastni sreči.« (23-24) Lah navaja tudi Andreja Praprotnika, ki o njune zakonu pravi takole: »Obema cvetela je najlepša in najmilejša pomlad človeškega življenja. Poročila sta se v pravi pesniški ljubezni 22. septembra l. 1853. To je bil zakon, ves posvečen pesništvu. Kmalu po slovesi poroki v očetovem gradu na Turnu, sta presrečna zakonca šla v Gradec, kjer se je dr. Lovro Toman dalje izobraževal v pravoslovju. Tu se je Josipinin duh še višje povzdigoval in dosegel najlepše čednosti in bistrosti slovenske soproge.« (23)

Vplivi:

- › njeni učitelji, Kastelic, Potočnik in predvsem Pintar-ilirec;
- › slovanstvo, ilirizem: odmevi na slovanska prizadevanja in boje v dobi revolucije 1848;
- › poznavanje evropske zgodovine, literature-predvsem nemške (Krištof Schmid, vzgojne zgodbe, kjer se dobro plačuje in slabo kaznuje- poučnost) – literatura romantike, predvsem Schiller (razbojništvo, avantura, opisi narave),

- › vpliv duhovniške, verske vzgoje.
- › Teme, liki, snov (slovanstvo, zgodovina, nacionalna tendenca; ljubezen do svobode in domovine) njenih povestic:
- › slovanstvo: »Slavljanski mučenik«; *Slovenska Bčela* 1851, zgodba Vilka Šleka, slovaškega revolucionarja, ki ga Madžari obesijo; citat str. 76, 78-ideje odgovarjajo času in, kot pravi Lah, 'ženskemu idealizmu'.
- › slovanski junaki: navdušen slovenski oz. slovanski junak je tedaj moderen, je junak svoje dobe.
- › ženski liki: Lah: »*Sploh slika Josipina zelo rada zmagovite žensk junakinje.*«
- › ljubezen do svobode in domovine

Josipina Turnograjska se je očitno svojega literarnega dela lotevala zelo resno, se mu veliko posvečala in imela vsekakor ambicije postati kar se da dobra; tako je svojemu učitelju Pintarju, ki ji je prve tekste popravljaj, jeseni 1850. pisala:

»*Moje prizadevanje naj bo, jih kolikor le mogoče izpopolniti. O, da bi jaz tako pisati zmogla, kakor V moje sestavke sodite. Pač imam veliko veselje, pač me žene, kaj za milo majko Slavo pisati, ali oči, le temi manjka... Ali neutrudljivo prizadevanje in dobra terdna volja, bodeta sčasoma morebiti tudi kaj pomagala in moje največje veselje bi bilo, kaj lepiga v milim, materinim jeziku pisati, ki ga oba tako neizrečeno ljubiva in ceniva.*« (V: *Erjavec in Flere, XL*)

Že konec leta 1850 je razmišljala o izdaji knjige, v kateri bi svoje zgodbe zbrala; v te duhu je tudi pisala Tomanu (v istem času): »*Bolje je res, če se zbirka povestic na da prikaže, kakor pa samičice.*« Kasneje pa se je odločila za revijalne objave posameznih povesti. V enem od pisem Tomanu, po objavi svoje prve povesti v *Slovenski Bčeli*, pojasnjuje, zakaj si želi pisati in objavljati;

»*Slave dan je veselo zablščal. – Njeni sinovi hite ji vsak svoj darek prinese, vsak ji hoče po svoji moči pokazati, da je nje vreden sin. In zakaj bi njene hčere ravno tiste želje ne imele? – Ta misel je vzrok, da se tudi jaz poskusila kaj v milem, svojem jeziku pisati,...*« (*ibidem, XLII*)

Ne le, da je bila prva slovenska prozaistka, bila je tudi ena prvih slovenskih avtorjev, prevajanih v tuje jezike; že v letu 1852 so v hrvaške listu *Neven* objavili ilirski prevod »Nedolžnosti in sile«, leta 1853 »Slavjanskega mučenika«; »Boris« je izšel v Carigradu v bolgarščini. Njeno ime je bilo z naklonjenostjo omenjano v vrsti slovenskih revij. Njene povesti niso obsežne, le nekaj stran, so bolj skice kot povesti.

Ernestina Jelovšek (1842-1917)

Leta 1875 napiše svoje spomine na očeta, Franceta Prešerna. Za spomine jo je prosil dr. Razlag. Napisani so bili v nemščini: *Erinnerung an dr. Fran Prešeren*. Po Razlagovi smrti ji vdova spomine vrne. Leta 1877 izroči tako spomine kot pisno zapuščino po očetu, ki ji jo je poslal Bleiweis po dr. Pogačniku, Franu Levstiku, ki je nameraval ponovno izdati *Poezije*. Pa tega ni nikoli storil in tudi Spominov ni uporabil. Podatke iz *Spominov* je leta 1879 uporabil Levec za članek o Prešern v Stritarjevem *Zvonu*, kjer povzema, celo citira avtorico, vendar je ne navaja. Nekaj materiala je uporabil tudi Fran Govekar v noveli »Mala rokovičarica«, objavljeni v *Prešernovem Albumu*, 1900. Po Aškerčevi izdaji *Poezij*, kjer navaja tudi Ernestino in njene *Spomine*, se začno slovenski založniki zanimati za objavo v slovenščini.

V slovenščino jih prevede Janko Kessler, uredil in pripravil za tisk pa jih je Anton Aškerc. Leta 1903 izidejo *Spomini na Prešerna* tudi v slovenščini. Josipina v uvodu v slovensko izdajo zapiše: »Tudi jih ne bi mogla izdati sama brez moške pomoči, ker nisem učena pisateljica,... torej nimajo pav nič strokovnjaškega na sebi.« (Jelovšek, IX)

V *Spominih* prinaša Ernestina zgodbo Prešernovega življenja, napisano v glavnem po spominih svoje matere, Ane Jelovšek, babice in na podlagi redkih lastnih spominov; predvsem se spominja zadnjega srečanje v Kranju, ko je Ana otroka pripeljala k umirajočemu očetu.

»Ko bi bila moški, in bi se bila izpolnila ta očetova želja, ki jo je imel pred mojim rojstvom – bi se tudi jaz uvrstila med boritelje za narodovo blaginjo. Pričela bi tam, kjer je prenehal moj oče utrujen in ves obupan. Tam, pravim, kjer je moj oče preminul potr in pobit.« (63)

kakšen je bil njegov odnos do žensk: »Njegova nezaupnost do ženstva je bila naravnost obžalovanj vredna; zaupal ni nobeni. In ta njegov nesrečna nezaupnost je bila vir premnogim bridkim uram, ki jih je imel sam, kakor tudi deklica, ki je postala moja mati. Kadar čitam njegovo 'Žensko nezvestobo', vselej me prešine bridka žalost. Kdor izgubi vero v ženo, izgubi vero v človeštvo sploh.(7) Zaničeval je vse ženstvo kar od kraja. Ženskam iz boljših krogov se je poredno posmehoval, dekleta pa je rad popraševal, kdaj se omože, kar mu je nakopalo marsikak piker odgovor, zlasti, če je dotična vedela, da najbrže obsedi. Večkrat je trdil, da dekleta vselej vedo, kdaj se pomože, ker jim moški to obetajo. Tudi dvoril je deklicam rad; seveda so bile po tem prepričane, da je dr. Prešeren vanje zaljubljen.« (8)

- o Ani: »In tudi ljubil je mlado, čedno dekle, toda ljubil ni žensk (7). Često je tudi dejal, da ni nobeden oženjen mož zvest svoji ženi, kakor on moji materi. In tega moža so nazivali namoralnega !« (8)

- › o Crobathu, delodajalci Prešerna v Ljubljani in njegovi hčeri Luizi (kasneje poročeni) Pesjak,
- › o Juliji in njeni materi,
- › o družini in ovirah, ki jih predstavlja za javno delujočega Slovenca: *»Če bi si bila jaz postavila nalogo delovati z svoj narod, ne bi hotela nikakor imeti svoje lastne družine. Kajti mož, ki si je stavil nalogo kazati svojemu narodu pot do prosvete, mora biti nedotakljiv v deželi, kjer gospodujejo duhovniki in egoisti. Da človek preveč ne občuti revščine, mora biti predvsem sam. Nihče ne sme biti odvisen od njegove blaginje ali nesreče, kajti sicer ni več prost in svoboden mož.«*(63)

Tekst je glede na njeno pomanjkljivo izobrazbo mestoma izredno luciden in polen modrosti:

- › o Korytku, Poljaku interniranem na Kranjsko: *»Korytko je bil čuden značaj, in le iz sočutja in radi njegovega bratovskega naroda so se zanimali zanj ožje, kakor Prešeren in Stanko Vraz. Mislil je, da je med poljskim robstvom, kadar je stal pred kako deklico, kajti bil je vselej silovit. Mož pa, ki ne spoštuje ženske, ki se ne more braniti, ne pozna niti po imel prave svobode.«*(71)
- › o bogoslovcih in ženskah: *»Ah, kako se bogoslovcu predstavlja ženska kot povzročiteljica vsega zlega, vsega greha! Uče ga, žensko sovražiti in zaničevati. Komaj da še ljubi in spoštuje svojo lastno mater. Ljubezen in čaščenje daruje samo še Materi Božji. In tak stopi med svet, da bi učil in tolažil, zavezoval in odvezoval v imenu Boga vsevednega, čeprav še ne pozna ljudij, čeprav še ne ve, kaj razpali srce, kaj potare duha.«* (81-82)
- › O ženskah in ženah: *»Žena mora biti svojemu možu, kadar je treba, tudi mati. Moja mati pa se ni nikdar spomnila, da potrebuje oče perila, nogavice itd. ter ga mora kupiti. Človek ni samo iz mesa, pa tudi iz zgoľj duha ne.«*(109)
- › O človeku: *»S komer se ni nikdar ravnalo ljubeznivo, postane ali sam brezčuten, ali pa se mu vneme v prsih taka potreba ljubezni, da se uda v prvi priliki svojim strastem.«*(81); *»Kajti nekaterih stvari ne smemo odlašati predolgo, ker sicer sploh ne pridemo morda do njih. In med te spada tudi ženitev.«*(91-92)

Lujiza (Luiza) Pesjak (Pesjakova), Pavlina Doljak Pajk (Pajkova) in Marica Nadlišek Bartol – njihovo življenje in dela

Po svoji smrti je bila Josipina Turnograjska pozabljena in »da bi jo kdaj precenjevali, se ne more reči,« zapiše Lah (39), »... , po njeni smrti so nastopili Levstik, Stritar, Jenko in cela takozvana Glasnikova šola. To je bila nova velika pomlad slovenske literature; Josipina je bila le pomladanska cvetka, ki se je prikazala iz zemlje pri prvih solčnih žarkih – in je izginila, ko so se začeli prvi pomladanski viharji. Oznanjala je pomlad, ki je sledila.« (40)

Nasploh so imele ženske v javnosti bolj okrasno funkcijo, vsaj tako so jih skušali prikazovati sodobniki, nasledniki so glede njihovih omemb že po pravilu molčeči, literatura postane prestižno polje slovenske (in ne samo) literarne umetnosti, kjer je ženskam odkazan zgolj prostorček. Razlag je v *Zori* leta 1852 v članku z naslovom »Životopisi k vsem tedanjimi pomembnimi možmi na Slovenskem«, kamor je uvrstil: Bleiweisa, Cafa, Cegnarja, Cigaleta, Ciringarja, Danjka, Einspillerja, Franceljna, Janežiča, Košaka, Krempejna, Kvasa, Macuna, M. Majarja, Miklošiča, Murka, Muršeca, Navratila, Pintarja, Prešerna, B. Raiča, M. Robiča, Rudeša, Simončiča, Slomška, Tosija, Trpinca, Trstenjaka, Vogrina, Vraza, dodal tudi sila redka ženska imena, domoljubke slovenske iz dobe okoli leta 1848; našteje lahko zgolj tri: Lavoslavo Kersnikovo¹¹⁰, Josipino Turnograjsko, A. O. (verjetno Vekoslava Oblakova, kot pravi Lah, str. 44), in »tretja 'Ljudmila', komaj 14 let stara, nadepolna J. L. G... kva, ki je priletela s Ptujja«. (V: Lah, 44) Lah lahko k temu spisku doda samo še Leopoldino Kersnikovo, ki je »bila hči profesorja in je nastopila od l. 1848. kot pevka in kot igralka na odru v Ljubljani. Druga ženska imena te dobe so izginila v pozabljenosti.« (45) Značilno je, kako je Razlag nagovoril Slovenke v svojih »Životopsih«:

»Slovanske domorodkinje! Domorodne deve! O čarokrasna milina in neizrekljivo razkošje za slovansko srce, ki se topi v nebeškem žaru mladega prvoletja, in oko se ne more nasititi pri pogledu na nežne ročice, ki jih škropi rajska rosa, ki jih vabi žarko solnce k mlademu življenju. S či se more usporediti vaše nežnomilo poslovanje, domoljubne posestrime? Svetlim žarom blede lune! Z bistrim sijajem zgodnje danice med neštevilnimi družicami! Z zlatousto rujno zoro ko odpira beli novi dan po dolgi, motni, mrki nočni tišini? S prvim vse budečim žarom topega solnca, ki vabi bilje in kali, mlado in staro v novo življenje? Ali s ptič-slavci, ki v hladni senci širovejne lipe srcu tako drage žalostinke prepevajo? Ali z rdečimi, rajskodehtečimi rožami,

---

¹¹⁰ Lavoslava Kersnikova je umrla že v svojem 17. letu in je bila obdarjena »z občutljivim srcem za vse dobro in krasno, z izvanredno lepoto in sladkim glasom, s katerim je tako milo in čustveno pela slovenske pesmi, da se je oko nehote polnilo s solzami radosti.« (V: Lah, 42)

ki se jih komaj nagleda in zrak se komaj nasiti, njih božansko milino? Ne, vse to niste! Ve ste navdušeni, od nebeške krasote starodavne majke vshičeni, na lahni, zrakomodrih krilih plavajoči genij Slave, ki brez prestanka letajo sem ter tja, da vzbude sorodne brate k življenju, da utolažijo v težkih mukah nesrečno deco, one v temnih ječah, da okrepe trudne roke, ki zidajo slavohrame, kujejo rudo znanosti in sejejo drobna semena po širokem svetu Slave. O Bratje, čujte! Slušajte glasove teh angelov, da se Vam duh povznese v nebeške višine, v rajske višine, kjer kraljij mati Slava; tam se sliši sladkorajni spev mladih vil, hčerk od vzhoda. Tam spletajo vence rujnolične deve, tam vežejo kite lahni angeli, da se ovenča svit uma, da se okrase hrabra prsa pravih sinov in hčera... Vem predobro, da mamu na vseh straneh prostrane Slavije domorodkinje, ki jih je priroda obdarila z bistrim umom in z zdravim srcem, ki so razumele svoj poklic, da izvrše sveto nalogo slovanskih sestra: ...»(V: Lah, 41-42)

Kaj je torej naloga žensk; pogledajmo si glagole, s katerimi Razlag opisuje njihovo delovanje: 'vzbujajo' brate k življenju, 'utolažijo' v težkih mukah nesrečno deco in one, ki ječe v ječah, 'okrepijo' trudne roke, ki grade velike stvari ('slavohrame, kujejo rudo znanosti in sejejo drobno seme'). To je njihov poklic, po Razlagu; ob tem so tudi 'angeli', ki v nebesih prepevajo, 'mlade vile', ki rajajo v nebesih in 'rujnolične deve', ki spletajo vence v nebesih (kaj nenavadna podoba nebes za pripadnika krščanske vere, bi pripomnili!) Slavospjev se je zdel očitno tudi Lahu 'pretežak' in ga je pospremil z besedami:

»Nazori, ki jih razvija dr. Razlag v tem svojem pozdravu,..., odgovarjajo onemu romantičnemu naziranju o ženstvu, ki ga je imela visokoleteča pesniška doba v prvi polovici preteklega stoletja. Žena tu prehaja v ono nadnaravno bitje, ki ga je oboževala srednjeveška viteška romantika, ona stoji visoko nad svetom in pesnik vidi v nji vrhunec popolnosti...Ona je poosebljena ljubezen, poezija, božanstvo.«(44)

Po smrti Josipine Urbančič-Turnograjske, leta 1854, je nastopilo v 'ženski liniji' pisanja in objavljanja v slovenščini obdobje kar desetletnega premora; v letu 1864 so v *Novicah* objavili prvo pesem Luize Pesjak, »Kar ljubim«, še desetletje kasneje, 1873, se ji je pridružila Pavlina Doljak, kasneje poročena Pajk, najprej s pesmimi, kasneje z obsežnim proznim opusom, in stoletje je zaključila mlada Marica Nadlišek. Z nastopom teh avtoric se linija ženskega literarnega ustvarjanja tudi pri Slovencih ne pretrga več; ženske dokončno vstopijo v slovensko literaturo, ne glede na to, kakšno mesto so jim bili voljni priznavati tako njihovi sopotniki kot nasledniki. Luiza Pesjak, ki je bila rojena kar pet let pred Turnograjsko (prva 1828, druga 1833), je začela objavljati v slovenščini v svojih srednjih letih in je ostala na 'sceni' tako rekoč do svoje smrti leta 1898, v letu, ko je Marica Nadlišek objavila svoj prvi (in edini) roman, *Fatamorgano* in ki je prenehala s pisanjem svojih literarnih del prav v letu smrti Pavline Pajk, 1901.

Luiza Pesjak (1828-1898), rojena Crobath;

Literatura:

Flere in Erjavec: *Luiza Pesjakova, v: Slovenske pesnice in pisateljice*, Ljubljana, 1926, str. LV-LXXXV.

Minka Govekar, »Lujiza Pesjakova«, v: *Slovenska žena*, ur. Minka Govekar, Ljubljana, 1926, str. 106-108.

Miran Hladnik, »Luiza Pesjak«, v: *Pozabljena polovica*, Ljubljana., 2007, str. 39-43.

Bila je najstarejša hči pomembnega ljubljanskega odvetnika, dr. Blaža Crobatha in Josipine Brugnak, po rodu Poljakinje. Pri njenem očetu je bil za koncipijenta (odvetniškega pripravnika) tudi France Prešeren (glej *Spomine* Ernestine Jelovšek!), ki je vseh štirinajst let službe pri njem obiskoval družino Chrobatovih. O stikih s Prešernom je pisala kasneje Luiza v svojih spominih, »Iz mojega dnevnika«,¹¹¹ kjer navaja, da ji je Prešeren že kot majhni deklici pisal kratke stihe, s katerimi je nato nastopala pred starši ob raznih družinskih slavnostih. Prešeren naj bi jo tudi poučeval zgodovino, angleščino in latinščino. V domači hiši se je srečevala tudi z drugimi tedanjimi ljubljanskimi pomembneži, predvsem uradniki in prosvetnimi delavci; nekaj časa je pri njih celo bival izgnani Poljak, Emil Korytko. Luiza v spominih zapiše: »Če tudi jedra razgovorov mladeničevih (Korytko, op.p.) in svojega očeta nisem umevala, vendar so se vtiskale besede v mehko srce in rojevalo se je po njih med solzami v njem ono nepopisno hrepenenje, ono sveto in razvneto čustvo, ki je imenujemo domoljubje.« Luiza je bila kot meščanska hči izobražencev deležna ustrezne izobrazbe; najprej je obiskovala zasebni Fröhlichov deklinški zavod, nato pa se je doma skupaj z brati učila vseh gimnazijskih predmetov, znala je več jezikov od nemščine, ki je bil pogovorni jezik v družini, do italijanščine, francoščine, angleščine in nekaterih slovanskih jezikov. Na njej osebni razvoj so močno vplivala tudi pogosta potovanja tako po slovenskem prostoru kot po Evropi. Na enem od teh potovanj po Slovenskem se je leta 1840 seznanila tudi s Stankom Vrazom, ki je bil prav tedaj na vrhuncu svojega delovanja. Vraz je mladi Luizi posvetil celo pesmico in prav stiki z njim so napeljali Luizo k pisanju; v *Spominih* omenja, da je prvo pesmico napisala prav po srečanju z Vrazom, leta 1840 v Rogaški Slatini, stara komaj dvanajst let. Pisati je tako začela že bistveno pred javnimi objavami, seveda, v nemščini; v letu 1843/44 si, npr., sešije droben zvezek, v katerega je zapisovala svoje prve pesmi. Nemirnega leta 1848 ji je umrl oče in še istega leta se je Luiza poročila z uglednim, dvanajst let starejšim, ljubljanskim trgovcem Simonom Pesjakom. Njen zakon je bil srečen in rodila je pet hčera. V glavnem je tudi v zakonu

---

111 Objava v *Ljubljanskem zvonu*, 1886, letnik 6, št. 11; gl. tudi d.lib.si

nadaljevala s svojim načinom življenja, s pogostimi potovanji in pisanjem obsežnega osebnega dnevnika. V začetku šestdesetih let, ko je začela slabeti moč Bachovega absolutizma in so se nacionalna čustva spet jasneje izražala, je Luiza za svoje hčere poleg francoske guvernante najela tudi učitelja slovenščine. To je postal profesor verouka na ljubljanski realki, sicer hišni znanec, Anton Lesar. Lesar je tudi skoraj štiridesetletno Luizo naučil slovenščine in s tem se začel njeno literarno ustvarjanje tudi v slovenskem jeziku, ki se mu je povečala nad trideset let.

Luiza Pesjak je postala in ostala sodelavka mnogih tedanjih slovenskih časopisov in revij:

- › 25. maja 1864 je objavila prvo svojo pesem v slovenščini v *Novicah*, z naslovom »Prva moja pesmica slovenska«,
- › V istem letu je objavila še druge pesmi, tako v *Novicah* kot v Janežičevem *Slovenskem glasniku*,
- › Decembra 1864 je objavila prevod enodejanke *Strup* v okviru Bleiweisovih *Slovenskih gledaliških iger*.
- › V *Novicah* in *Slovenskem glasniku* je objavljala svoje izvirne tekste in prevode tako v prozi kot poeziji, prevode slovenskih avtorjev v nemščino je objavljala v ljubljanskem *Triglavu*, ki ga je prav tako tedaj izdajal Bleiweis.

Njena posebnost so bile priložnostne pesmi, ki jih je po naročilu pisala za najrazličnejše priložnosti (za osebe, za društva).

Konec šestdesetih let je družina, zaradi moževih špekulacij, izgubila večino premoženja. Njena najstarejša hči, Helena, ki je napravila sijajno pevsko kariero in nastopala po najodličnejših nemških opernih odrih tistega časa, je s svojo plačo podpirala obubožane starše. V tem obdobju (sedemdeseta leta 19. stoletja) se je Luiza v Ljubljani seznanila s Franom Levstikom, Ivanom Tomšičem (urednikom revije *Vrtec*) in s pesnikom Josipom Cimpermanom, ki ga je tudi materialno podpirala. Cimperman je postal njen osebni prijatelj, ki ji je tudi pregledoval tekste in jih jezikovno popravljaj. Glede jezika sta ji svetovala tudi Ivan Tavčar in Levstik, ki je bil nekaj časa celo njen učitelj slovenščine. V sedemdesetih je pisala pesmi, povesti, dramske tekste, tako izvirne kot prevedene iz nemščine, francoščine, češčine.

Leta 1878 ji je umrl mož in Luiza se je sedaj preživljala tudi tako, da je na stanovanje jemala dijake in poletja preživljala na kmetih, kjer je bilo življenje cenejše. V tem obdobju je ohranila tesne stike le še s Cimpermanom, kajti v slovenskem slovstvu je nastopila nova struja, ki je nemško vzgojeno Luizo zapostavljala. Poslej je sodelovala le še s tistimi revijami, katerih uredniki so jo k sodelovanju posebej povabili: s *Kresom*,

Vrtcem in z *Ljubljanskim zvonom*. V tem obdobju je ponovno začela pogosteje pisati v nemščini in za nemški tisk, predvsem zaradi denarnih potreb. Tako je v osemdesetih in devetdesetih veliko objavljala tako prozo kot poezijo v nemških časopisih in revijah znotraj Avstrije in v Nemčiji (pregled njenega ustvarjanja je ravno sedaj v delu na oddelku za slovenščino Uni. v Ljubljani). Po letu 1893, po Cimpermanovi smrti, je Luiza vedno manj pisala. 31. marca 1898 je v Ljubljani umrla;

»Zadnja leta je bila že tako pozabljena in osamljena, da njen smrti še opazil ni skoro nihče. Le majhna družba njenih sorodnikov in ožjih znancev jo je tiho spremila k večnemu počitku. Tedanji nemški ljubljanski dnevnik *Laibacher Zeitung* se je z nekoliko vrsticami suho spomnil pokojnice, izmed slovenskih listov pa z nekoliko toplejšimi besedami le *Ljubljanski Zvon* in *Slovenski Narod*, vsaj kratkega življenjepisa ji pa še do danes ni posvetil nihče,« sta leta 1926 zapisala *Flere in Erjavec* (LXV).

Njeno literarno delo

Luiza Pesjak je živela v obdobju, ko se je slovenska literatura dokončno osamosvojila; prehodila je pot od prvega in še ne razumljenega izbruha s *Kranjsko Čbelico*, od Bleiweisovih začetkov v *Novicah* in Janežičevega *Slovenskega glasnika*, ki ga je izdajal v Celovcu, ter Frana Levstika, ki je jasno določil smer prvim pomembnejšim ustvarjalcem: Jurčiču, Jenku, Erjavcu, Mencingerju in drugim. Njen čas je bil čas Stritarjevega *Zvona* (1870), ki ga je izdajal na Dunaju in kjer so se vzgajali mnogi mladi literati. Zvonovo dediščino je leta 1881 nadaljeval *Ljubljanski zvon*, ki so ga vodili in v njem sodelovali Jurčič, Levec, Kersnik, Tavčar. Z njimi se je na Slovenskem uveljavil realizem, konec 19. stoletja pa je nastopilo obdobje naturalizma z Govekarjem, ki leta 1895 prevzame tudi vodenje *Ljubljanskega zvona*. Luiza je bila neposredna priča vseh teh gibanj in trenj, ki so nastajal med njimi, vendar se

»v medsebojne borbe ni vmešavala. Vzrasla je v dobi, ko je prevladovala Stritarjeva idealistična romantika, in tej je ostala zvesta do konca življenja, le da se je na stara leta tem bolj umikala z našega slovstvenega polja, čim bolj je stopala Stritarjeva smer v ozadje, ko pa so prevladali moderni, je pa skoro popolnoma utihnila.« (*Flere in Erjavec*, LXVIII)

Ob izidu njene prve pesmi v *Novicah*, maja 1864, jo je Bleiweis pozdravil z besedami: »Dobrodošla pesnica mila! Prosimo večkrat kaj!«, in Luiza se je odzvala s člankom »Odperto pisemce slovenskim materam«, v katerem slovenske matere, na podlagi svoje življenjske izkušnje, poziva, naj svoje otroke uče slovenščine. Luizino prisotnost v *Novicah* so bralci in bralke opazili in toplo sprejeli, kar nedvomno kaže na

pričakovanja, ki so spala vse od smrti Turnograjske; že prvo leto jo neki Suški poziva: »Lujiza, odkrivaj nam blazega svojega srca čutila, z gorko ljubeznijo vnemaj Slovenke za polje slovensko, poj nam le, plašit se ne daj, če kažejo tut se strašila, vedi, da srčnih zahteva Dolenjsko, Notranjske, Gorenjsko!« Na njeno pisanje se je v tem letu odzvala tudi ženska, Ljubnikova z Gorenjskega, ki jo je v svojem odprtem pismu toplo pozdravila in jo pozivala, naj s svojim delom nadaljuje.

Po prvih pesmih je Luiza že v letu 1864 objavila v *Novicah* novelo »Očetova ljubezen«,

- › sredi leta 1864 šest aforizmov in
- › konec leta 1864 je »dodelala svobodno po nemškem originalu mično veselo igro z naslovom *Strup, katera se že tiska in se bode, brž ko bode mogoče, igrala v čitavnici naši*,« so zapisali v *Novicah*;
- › konec leta 1864 je objavila v *Novicah* še pesem »Roža«.
- ›
- › Ob *Novicah* je od leta 1864 objavljala tudi v *Slovenskem glasniku*, ki ga je v Celovcu izdajal Janežič:
- › oktobra aforizme in
- › jeseni povest »Dragotin«, za katero pravi Janežič, »da že davno nisem bral tako mične pripovedke, ki bi enako mило in verno slikala občutje človeškega serca.«

V letu 1865 je z delom nadaljevala:

- › v *Novicah* je objavila več pesmi: »Aforizmi«, »Nezvesto listje«, »Cvetna nedelja«, napisana po nemškem izvorniku, »Prilike«, »Marnja brez imena«, »Materni jezik«, »Žensko življenje in ženska ljubezen«; k temu je potrebno dodati še priredbo po francoski predlogi, »Smrt Pravičnega«;
- › sodelovala je še vedno v *Slovenskem glasniku* s pesmimi: »Spomlad je tukaj«, »Beg v Egipt«;
- › v tem letu pa je prevedla več slovenskih pesmi v nemščino in ki so izšle v ljubljanskem *Triglavu* in v dunajski *Slavische Blätter*: Prešernove (»Prošnjo«, »Pod oknom«, »Dekletom«, »Izgubljena vera«, »K slovesu«, »Prekop«, »Oglar«, »Zdravljica«, »Pevcu«), Olibanove (»Veliki petek«), Jenkove (»Naše gore«), Potočnikove (»Zvonikajeva«) ter nekatere slovenske narodne (npr. »Mlada Breda«);
- › v tem času je pesnila tudi v nemščini (»An der Franz Prešeren«, in priložnostno pesem ob odprtju otroške ljubljanske bolnišnice, »Schlummerlied«);

- › v Bleiweisovih *Slovenskih gledaliških igrach* je izdala igro »Svitoslav Zajček«;
- › sodelovala je v *Koledarju Družbe sv. Mohorja* za leto 1866 s pesmico »Perutnice srca« in bila tako prva Slovenka, ki se je pojavila kot avtorica pri izdajah Mohorjeve družbe.
- › S podobnim tempom je nadaljevala še naslednji dve leti, 1866 in 1867, ko je objavljala v:
  - › *Novica* nekaj izvirnih pesmi (priložnostna pesem »Slovenija Vodniku«, »Neizmernemu bitju«, »Cvetlice«, »Detinska ljubezen«),
  - › *Slovenskem glasniku* (»Mlademu domorodcu«, »Z biseri se rada kinčaš«, »Roža jerihonska«) in
  - › v *Mohorjevem Koledarčku* (»Sobotno solnce«);
  - › poslovenila je nekaj čeških legend za *Slovenski glasnik* in v nemščino prevedla nekaj slovenskih pesmi (Koseskega, Prešerna).

Nato pa je nastopilo obdobje relativnega zatišja, povezanega s finančnimi problemi v družini. Iz njenih pisem Cimpermanu lahko povzamemo, da je tudi v teh letih pesnila, a le v nemščini, ki jo je bolje obvladala in ji je zato šlo delo hitreje od rok.

V letu 1870 se je vrnila in začela objavljati v:

- › Stritarjevem *Zvonu* pesmi, (nad Stritarjem je bila navdušena in v pismih Cimpermanu je zapisala: »da po svoji umski in srčni izobrazbi daleč nadkriljuje vse Slovence« (leta 1871), in da »leposloven list mora biti dober le, če mu stoji na čelu Stritar« (leta 1872),
- › *Letopisu Slovenske Matice* pa je izdala povestico »Rahela« in
- › za ljubljansko Dramatično društvo prevedla igro »Zabavljica«.

V sedemdesetih letih je postala prva med priložnostnimi pesniki na Kranjskem in avgusta 1876 je v pismu Cimpermanu zapisala, da se nanjo ob vsaki priložnosti obračajo razna narodna društva ter znanci za primerne pesmice ob raznih priložnostih in dogodkih in »ona jim je tudi rada ustregla« (Flere, Erjavec, LXXII).

- › od leta 1872 je sodelovala tudi v mariborski *Zori* in v *Vrtcu*, kjer je objavljala tudi kratko prozo. V teh letih se je ukvarjala tudi z dramatiko:
- ›
- › leta 1871 je začela pisati izvirni dramski tekst »Prešerin«, v katerem je hotela predstaviti njegovo življenje, vendar ga ni nikoli dokončala,

- › leta 1872 je v *Slovenski Taliji* objavila »Gorenjskega slavčka«, ki ga je uglasbil skladatelj Foerster, in tako postala prva avtorica slovenskega opernega libreta.

Ko je leta 1881 začel izhajati *Ljubljanski zvon*, ki je nasledil Stritarjev *Zvon*, njegovi uredniki Luize Pesjak niso povabili k sodelovanju.¹¹² Luiza je v teh prvih *Zvonovih* letih skušala objavljati v celovškem *Kresu*, vendar do večjega sodelovanja ni prišlo. Z urednikom *Kresa*, Sketom se je leta 1882 dogovarjala celo o objavi svojega romana, *Beatin dnevnik*, vendar ji Sket ni mogel ugoditi glede njenih materialnih zahtev glede romana. Sketu je na to poslala nek nemški prevod, vendar ji je ta odgovoril, da v reviji objavljajo le izvirne slovenske tekste, tako da s sodelovanjem ni bilo nič. V letu 1883 pa jo je, končno, k sodelovanju v *Ljubljanskem zvonu* povabil sam urednik, Fran Levec.

Levec jo je vabil z naslednjim pismom iz 19. decembra 1883.:

»Milostljiva gospa! Ljubljanski zvon med svojimi prijatelji nerad pogreša slovenske pisateljice, ki je bila njegovemu bratu dunajskemu Zvonu ves čas tako verna, tako izvrstna sotrudnica. Večkrat sem že nameraval prositi Vas, milostljiva gospa, da bi stopili v kolo našega lista sodelavcev, a odkrito povem, da sem se bal prejeti od Vas negativen odgovor, bal zategadel, ker se je pred tremi leti, ko smo osnovali Lj. Zvon, od naše strani – a brez moje krivde – storila netaktnost, da Vas nismo prosili Vaše podpore. A da to, v čemer smo se zoper Vas pregrešili pred tremi leti, vsaj deloma popravim, obračam se danes do Vas, milostljiva gospa, s preuljudno prošnjo, blagovolite se z bližnjim novim letom tudi pridružiti tistim slovenskim pisateljem, ki so si v Lj. Zvonu izbrali svoje glasilo. Preverjen sem, da bodo vsi prijatelji prave poezije Vaše krasne doneske tudi v našem listu tako slastno čitali, kakor so jih nekdaj v dunajskemu Zvonu. Z iskrenim spoštovanjem se Vam, milostljiva gospa, klanja Vaš udani Fr. Levec.« (V: *Erjavec in Flere*, LXXIV-LXXV)

Luiza se je vabilu odzvala in tako rekoč vsako leto objavila vsaj po eno pesem:

- › 1884 »Proti severju!«, »Vijole«, »Tri sestre«,
- › 1891 »Pulj«,
- › 1892 »Mati«, ali prozni tekst:

---

¹¹² *Ljubljanski zvon* je bila vseskozi osrednja slovenska literarna revija; njen poudarke so skozi leta spreminjali, tudi v podnaslovih, tako je do leta 1901 je nosila podnaslov *Leposloven in znanstven list*, po tem letu pa jo označijo kot *Mesečnik za književnost in prosveto*, v letu 1931 kot *Slovensko revijo* in po letu 1933 kot *Mesečno revijo za leposlovje, književnost in kritiko*. Okoli in v reviji se je zvrstila večina vidnejših slovenskih ustvarjalcev; v začetku, do leta 1891, je bil urednik revije Fran Levec, do 1895 Ivan Tavčar, do 1899 V. Bežek in za njim A. Aškerc. V 20. stoletju so revijo urejali še Zbašnjak, Šlebingler, Župančič, Pugelj, Glonar, Albrecht, Gspan, Borko, Seliškar, Ocvirk in Kozak.

- › 1884 »Popotni spomini«,
- › 1886 »Iz mojega detinstva«.

Proti koncu svojega ustvarjalnega življenja je izdala še knjižne izdaje:

- › 1885 pesniško zbirko *Ins Kinderherz*,
- › 1887 roman *Beatin dnevnik*, v Novem mestu,
- › 1889 zbirka pesmi *Vijolice, Pesmi za mladost*.

V poznih letih je vedno pogosteje pisala v nemščini, v kar jo je silila predvsem gmotna stiska; sodelovala je z mnogimi nemškimi in avstrijskimi časopisi v Stuttgartu, Lipskem, Koblenzu, Berlinu.

Opus Luize Pesjak je obsežen in raznovrsten; pisala je predvsem pesmi, tudi priložnostne, po naročilu, a tudi prozo: črtice, novele, roman, gledališke tekste od prizorov do iger, članke, potopise, prevajala iz nemščine v slovenščino in iz slovenščine v nemščino predvsem leposlovne tekste.

Poezija; v glavnem gre za lahkotne pesmice, brez globljih čustev in misli. Glavne teme so ji narava, narod, domovina, otroci, otroško življenje. Pri njenih pesmih se okornost v slovenskem jeziku še najbolj pozna, še posebno tam, kjer se je zavezala trdnejši pesniški formi; tako označita njene pesmi *Erjavec* in *Flere* (LXXVII).

»Proti severju!«

*O nikari ne v dežele jasne,
Tja, kjer solnčno se blest zlato,
Kjer z vonjavo svojo rože krasne
In naranče vzdub polne sladko.*

*Kjer na vsaki veji zeleneči
Čuje se preljubih ptičev glas,
Ptičev, ki pripluli hrepeneči
V čudoviti log svetali so v vas.*

*Ne! – a tja, le tja srce veleva,
Kjer puščavi je podoben svet,
Tja, kjer otožen prt snežen odeva
Davno, davno že premrli cvet.*

*Tja, kjer čuti pesni ni nobene,
Kjer buči nevihta čez ravan,
V spone svoje vklepajoč ledene
Goli dob in smrečji gozd teman.*

*Kajti, kaj so sveti mi bogati,
Petje, solnce, stvarstva vsega čar
Proti tebi, vnučec moj ti zlati,*

Ki te zrla nisem še nikdar. (Lujiza Pesjakova, *Ljubljanski zvon*, 1884, letnik 4, št. 2)¹¹³

- › Proza; tu je njen (slovenski) jezik bolj tekoč, vendar je njenih proznih tekstov neprimerno manj. Poleg krajših in zgodnejših proznih tekstov (»Očetova ljubezen«, »Dragotin«) je ustvarila še »Rahelo«, »Mojo zvezdico«, »Dva slavca« in roman *Beatin dnevnik*. Za razumevanje njenega literarnega nazora sta pomembna »Rahela« in *Beatin dnevnik*; v obeh popisuje prekipevajoča čustva, romantično dogajanje, polno skrivnosti in kaže navezanost na romane podobnega žanra, ki so izhajali v drugih jezikih, predvsem v nemščini, po pripovedni shemi, ki jo je razvila popularna avtorica Marlitt¹¹⁴.
- › Dramatika; z njo se je ukvarjala že v zgodnjem obdobju, ko je prirejala tuje

---

113 Glej tudi tekste, objavljene na d.lib.si; nuk.si, digitalna knjižnica NUK v Ljubljani.

114 Friderike Henriette Christiane Eugenie John, 1825-1887, najpopularnejša avtorica in utemeljiteljica novega, ženskega, žanra, ljubezenskega trivialnega romana. Svoj vzpon začel leta 1866 z romanom *Goldense*, objavljenim v reviji *Die Gartenlaube*, kateremu se z novo avtorico naklada postetori. Objavljala je pod spevonomom E. Marlitt; oblikovala posebno pripovedno shemo, ki so jo v njenem in poznejšem času kopirali mnogi avtorji in avtorice. Tudi L. Pesjak in P. Pajk.

igre v slovenščino («Strup«, »Svitoslav Zajček«); pripravljala je izvirno igro o Francetu Prešernu, ki pa je ostala nedokončana in v rokopisu. Leta 1870 pa se je odzvala na razpis za izvirno slovensko opereto in napisala zanj libreto, dvodejanko »Gorenjski slavček«. Ustvarila je še nekaj dramskih tekstov: priložnostno »Na Koprivniku«, ob Vodnikovi obletnici, enodejanko »Pokojni moj« in prizor »Ubožec« za revijo *Vrtec*. Vsekakor je sodila med prve slovenske dramatike in bila prva slovenska dramatičarka.

- › Članki in potopisi; že v začetku svojega objavljanja je v *Novicah* objavila članek »Odprto pismo slovenskim materam«; leta 1884 pa je v *Ljubljanskem zvonu* objavljala »Popotne spomine iz Italije« in leta 1886 spomine »Iz mojega detinstva«, kjer omenja Prešerna, Korytka in Vraza.
- › Prevodi; prevajati v in iz slovenščine je začela že takoj leta 1864 in je to delo opravljala vse do konca svojega življenja. Prevajala je iz nemščine, hrvaščine, češčine, italijanščine in francoščine v slovenščino in iz slovenščine v nemščino. Prevajala je najrazličnejša dela od poezije, proze do dramskih tekstov.

Njen stil je ostajal skozi vsa desetletja skorajda nespremenjen in to kljub temu, da je delovala v obdobju, ki je bilo glede menjave struj in stilov na Slovenskem zelo pestro. Vseskozi je ostala zvesta svojemu prepričanju, da je glavni namen literarnega ustvarjanja narodna prebujala, da je vrhunec literarnega stila idealizem Stritarjevega tipa romantike, in je sprejela le premik k romantičnemu realizmu, predvsem v času pisanja za *Ljubljanski zvon*. Umetnost ji je bila predvsem mesto za izražanje nežnih čustev, ki naj take vzbujata tudi pri bralcu, namen literature pa je bil po njenem predvsem lajšanje tegob vsakdana, plemenitenje in vzgajanje bralca/ke k dobremu in lepemu.

»Kot prepričana in navdušena pristašinja Stritarja je slikala življenje, kakršno naj bi bilo, in ne, kakršno je v resnici, zato se je v svojih spisih izogibala vsem senčnim stranem življenja.« (Flere in Erjavec, LXXXI-LXXXII).

To pa je bil nedvomno eden od razlogov, da je v obdobju hitrih menjav in napetih sobivanj različnih literarnih struj, ki so se proti koncu 19. stoletja na Slovenskem kar vrstile, ostajala na obrobju dogajanja (skupaj s podobno nazorsko usmerjeno Pavlino Pajk).

»Prirojeno ji je bilo nežno in iskreno čustvovanje, neumorna pridnost, vztrajnost in ljubezen do slovstvenega dela,« sta njene stvariteljske (!) značilnosti in prednosti ocenila leta 1926 Flere in Erjavec (LXXXIII).

Njen opus je nedvomno velik in, kar je pomembno, nikakor ni nastajal zgolj iz notranje nuje po ustvarjanju; Luiza Pesjak je bila nedvomno prva pisateljica na Slovenskem, ki se je s svojim pisanjem tudi preživljala; vse od moževega bankrota v sedemdesetih letih 19. stoletja dalje je s svojim delom vzdrževala družino! Zadnja svoja dela je, ker ji je močno opešal vid, narekovala kar svoji hčerki. Kako je ocenjevala svoje delo in s kakšnim namenom ga je tudi (!) pisala, priča tudi njena polemika z urednikom *Kresa*, Sketom, ki mu ni bila pripravljena prepustiti svojega romana pod ceno, ki jo je določila sama.

Poleg značajskih čednosti in kreposti, ji Flere in Erjavec ne odrekata niti fizičnih;

»Luiza Pesjakova je bila srednje velike rasti in zlasti v poznejših letih precej krepkega stasa. V mlajših letih je bila prava krasotica. To se ji je poznalo do smrti. Kostanjevih las in lepih rjavih oči je v vsem nastopanju izražala neko plemenitost vzgoje in duha ter čustvovanja, zato je vzbujala povsod vtisek dostojanstva in spoštovanja. Krog njenih znancev in prijateljev je bil precej ozek, a s temi jo je družila neka plemenita iskrenost. Bila je blagega značaja in živela je svojim sanjam, svoji preprosti umetnosti in svoji rodbini, a kdor je potrkal kdaj na njena vrata, so se mu vedno odprla. Čeprav je živel sama zadnjih petindvajset let v prav skromnih razmerah, je rada podprla vsakogar, ki jo je prosil pomoči. Stalno je podpirala n. pr. svojega bednega prijatelja Cimpermana in tudi za druge reveže je imela vedno odprto roko. Pomagala in sodelovala je rada povsod, kjer je bilo treba deliti dobroto. Čeprav je ljubila potovanja, se je vendar čutila najsrečnejšo v ljubljeni domovini in pri ljubljenih svojcih. Posebno srečna je bila pa v neposrednem stiku z naravo, zato je zahajala poleti tudi redno na kmete na počitnice, in če jih je morala preživeti še tako skromno. Hrupne družbe ni ljubila in tudi sicer se ni vsiljevala nikomur. V mlajših letih je rada in mnogo sodelovala pri narodnih družabnih prireditvah, zlasti v čitalnici. Skromna v vsem je preminula nazadnje skoro neopažena in danes je domalega pozabljena. Toda tega pozabljenja zagotovo ni zaslužila, zlasti ne med slovenskim ženstvom, ki ga je nad tri desetletja po vseh svojih močeh in gotovo častno zastopala v slovenskem slovstvu.«(LXXXIV-LXXXV)

Pavlina Pajk (1854-1901); rojena Doljak

Literatura:

Flere, Erjavec, »Pavlina Pajkova, V: *Slovenske pesnice in pisateljice*, Ljubljana, 1926, str. LXXXV-CXXI.

Minka Govekar, »Pavlina Pajkova«, V: *Slovenska žena*, ur. Minka Govekar, Ljubljana., 1926, str. 108-111.

Miran Hladnik, »Pavlina Pajk«, V: *Pozabljena polovica*, Ljubljana, 2007, str. 65-68.

Janko Pajk, »Životopisne in književne črtice za vvod,« v: *Zbrani spisi Pavline Pajkove*, Celje, 1893, str. 1-11.

Miran Hladnik, <http://www.ijs.si/lit/zenskir.html-12>.

Pavlina je bila hči Slovencev, sodnika Josipa Doljaka, slovenskega državnega poslanca leta 1848, in Pavline, hčere goriškega profesorja Milharčiča. Družina je bila kljub slovenskemu izvoru povsem poitaljančena. Pavlina je svoja otroška leta preživela v Italiji; rojena je bila v tedaj še avstrijski Paviji, nato pa je s starši živela v Milanu, kjer ji je mati na četrtem porodu umrla, in v Trstu, kamor so premostili očeta po združitvi Italije. Leta 1861 je umrl še oče in za štiri sirote je sedaj poskrbel njihov stric Matija Doljak iz Solkana pri Gorici, kasneje izvoljen tudi za deželnega poslanca. Starejšega brata Teodorja je poslal stric v šolo na Dunaj, za dekleta pa je menil, da je najpomembneje, da se izobrazijo za svoj bodoči ženski poklic, gospodinjenje; tako je poslal Pavlino za štiri leta k uršulinkam v Gorico, pri enajstih letih starosti pa jo je vzel k sebi, da je pomagala v domači gostilni. Pri Doljakovih v Solkanu so sicer govorili italijansko, vendar se je v njihovi hiši zbirala družba premožnih, narodno zavednih in izobraženih mož; in med njimi so bili tudi goriški politik dr. Karel Lavrič, Ernest Klavžar, profesorja Fran Levec in Fran Šuklje. Vsi ti možje so v hišo prinesli duha novega časa in z njim tudi slovenščino. Pavlina, ki je bila vzgojena v italijanščini in ki je slovenščino obvladala le za silo, se je na njihovo spodbudo začela jezika učiti. Brala je slovenske knjige in se za vedno zavezala Prešernu in Stritarju. Svoje znanje slovenščine je že v začetku sedemdesetih let s pridom uporabljala pri nastopih v slovenski čitalnici kot recitatorica. In v tem času je začela že tudi pisati v slovenščini; do tedaj je pisala v italijanščini. Izobraževala se je z branjem tudi tujih avtorjev, med katerimi je cenila predvsem Danteja, Goetheja, Schillerja in Shekespearja. Do preloma v njenem življenju pride leta 1872, ko se je skupaj z mlajšima sestrama preselila k bratu v Gorico, da bi mu gospodinjala. V ponovno povsem italijanskem ozračju – njen brat

je bil zagrizen italijanofil – je začela Pavlina intenzivneje pisati v slovenščini. V tem času je tudi objavila svoje prve prozne spise; v goriški *Soči* objavi leta 1873 črtico »Prva ljubezen«, sledita pa ji še nepodpisana podlistka »Soči« in »Ženska v družini«. Pavlina si je zaradi bratovega nasprotovanja iskala nov, prostorsko bolj odmaknjen časopis in ga našla v tedanji *Zori*, ki jo je v Mariboru izdajal profesor Janko Pajk. V začetku je objavljala pesmi. Z objavami v *Zori* je vstopila v širši slovenski literarni prostor, na katerem je ostala prisotna celih trideset let. Mlado pesnico je opazil Josip Cimperman, s katerim si je redno dopisovala skoraj dve leti. Prijateljevanje s Cimpermanom je bilo v tistem obdobju za Pavlino pomembno iz več razlogov; s svojimi spodbudami ji je vlival pogum in samozavest, bil pa ji je tudi pomemben, predvsem, jezikovni mentor. Življenjsko pomembno pa je bilo njeno srečanje s Pajkom. Janko Pajk je bil v času Pavlininih začetkov pri *Zori* poročen mož, oče dveh otrok, a je leta 1875 ovdovel. Naslednje leto, 26. februarja 1876, sta se Pavlina in Janko Pajk, med katerima je bila sedemnajstletna starostna razlika, poročila, kar je sprožilo veliko negotovanje v družini njegove pokojne (in premožne) žene. Pajk je bankrotiral, ustavil izdajanje *Zore*, ne zgolj zaradi lastnega bankrota, ampak tudi zato, ker ji je zmanjkalo naročnikov po tem, ko je Stritar obnovil svoj dunajski *Zvon* (v tem času se je Pajk tudi zapletel v neplodne slovstvene polemike s Stritarjem, ki so med drugim škodovala tudi Pavlini), in moral prodati celo tiskarno. Družina Pajk se je preselila v Gradec, kjer ji je šlo materialno zelo slabo. Leta 1879 so se preselili na Moravsko v Brno, kjer je Pavlina rodila še drugega sina.

»V vseh teh hudih dneh, ki so navaljevali na ubogega Pajka, mu je bila Pavlina pridna družica ter je z njim vred prenašala vse bridkosti. Njegove nasprotnike je imela za svoje in redki njegovi prijatelji so bili tudi njeni. Živela sta največ zase sama v krogu svojih otrok, ki jim je bila Pavlina skrbna mati, kakor je požrtvovalno stregla tudi svoji pastorki, ki je pri njih bolehalo za jetiko in tam tudi umrla.«(Flere in Erjavec, XCIII)

Leta 1887 je dobil Pajk mesto gimnazijskega profesorja na Dunaju, kjer so ostali dvanajst let; »Pajk se je posvečal največ modroslovnim študijam, a Pavlina družinskim poslom, vmes je pa pisateljevala,« poročata Flere in Erjavec (XCIV). V dunajskem obdobju je Pajk ponovno navezal stike s Stritarjem in zgladil stare spore. Vendar pa mirno življenje ni dolgo trajalo; Pajk je začel bolehati »na živcih, njo pa je vedno bolj nadlegoval stari želodčni katar.« (ibidem, XCV) Leta 1899 se je Pajk upokojil in družina se je po dvajsetih letih vrnila v domovino; dokončno so se ustalili v Ljubljani, kjer je dobil njun prvorojenec, Milan mesto profesorja na ljubljanskem učiteljišču. Istega leta, novembra, je Pajk umrl in

»moževa smrt je močno vplivala na Pavlino. Poslej je živela le svojim sinovom, občevala pa je z urednikom Doma in sveta, dr. Frančiškom Lam-

petom in z družino Fr. Levca, s katero jo je zbližala poroka sina Milana z Levčevo hčerjo Vido...Pomalo je še pisateljevala, objavila v Domu in svetu še Spomine na Fr. Lampeta, ki je umrl l. 1900, a že se je začel tudi njej bližati večni mir. Bolehala je in hirala in konec majnika l. 1901. je obolela za pljučnico, ki je ni zmagala. Dne 1. junija 1901. zjutraj ob 6. uri ji je podlegla in umrla, stara 47 let.» (ibidem, XCVI)

O njeni smrti so poročali tako nemški kot slovenski časopisi, leta 1902 pa je njen sin Milan v *Domu in svetu* objavil njej življenjepis in podroben pregled njenega dela.

Literarno delovanje Pavline Pajk je zaznamoval eden najbolj žolčni literarnih sporov na Slovenskem 19. stoletja; boj med t.i. 'starimi' in 'mladini', ki jim je na čelu stal tedaj še mladi Stritar. Zavzemal se je za umetniške in zavračal vzgojne, poučne in zgolj narodno buditeljske kvalitete literarnega ustvarjanja. Ko je leta 1870 začel na Dunaju izdajati svoj *Zvon*, se je v njem zavzemal in kot urednik tudi zahteval od sodelavcev izpolnjevanje visokih literarnih standardov; vendar 'projekt' tedaj še ni uspel in *Zvon* je po letu izhajanja za pet let potihnil. V tem obdobju so štajerski rodoljubi, pod vodstvom Davorina Trstenjaka, ustanovili mariborsko *Zoro*, ki pa je bila brez prave slovstvene usmeritve. Tako je leta 1876 začel Stritar ponovno izdajati *Zvon* in to je pomenilo konec za, sedaj Pajkovo, *Zoro*. Bistveni razlog za žolčno polemiko Pajka s Stritarjem gre pripisati prav rivalstvu na tedaj majhnem slovenskem literarnem prostoru. Stritar pa je v tem obdobju 'zašel' v sentimentalno romantične vode, ki nikakor niso več odgovarjale razvoju, ki je zajel slovensko literaturo s prebujajočim se realizmom, predvsem z romantičnim predznakom. Tako je *Zvon* leta 1880 dokončno prenehal izhajati in v Ljubljani so Tavčar, Jurčič, Levec in Kersnik ustanovili *Ljubljanski zvon*, poslej osrednjo slovensko literarno revijo, v kateri so si, tako kot Stritar v dobi prvega *Zvona*, prizadevali predvsem za umetniškost literature, sedaj po načelih realizma. Na umik Stritarja so Štajerci odgovorili z ustanovitvijo celovškega *Kresa*, pri rojstvu katerega so sodelovali Trstenjak, Janko in Pavlina Pajk, Gregor Krek in Jakob Sket. *Kres* se na slovenski literarni 'sceni' ni obdržal prav dolgo – leta 1886 je prenehal izhajati in njegov zaton je pospešilo prav Pajkovo delovanje; v njem je namreč ostro nastopil zoper tedaj že zelo cenjenega in v javnosti močno priljubljenega Gregorčiča in prvi zvezek njegovih *Poezij*. *Ljubljanski zvon* je s prenehanjem *Kresa* izbojeval dokončno zmago, vendar je na literarni ceni sledil še en pretres, ki je tokrat prišel s strani goriškega učitelja, duhovnika in sive eminence, dr. Antona Mahniča. V slovenski književnosti je z nastopom Mahniča prišlo do dokončnega razkola med procerkveno/katoliško strujo, ki je poudarjala, da mora biti prav vera temelj ne le vsega javnega, ampak tudi literarnega delovanja, in posvetno strujo, ki se zbrala okoli *Lju-*

bljanskega zvona. Katoliška struja si je oblikovala svoje literarno glasilo, *Dom in svet*,¹¹⁵ ki je začel izhajati v Ljubljani leta 1888. Pajkove polemike so neposredno zadevale tudi Pavlinine možnosti objavljanja; da so jo v *Ljubljanskem zvonu* pogosto odklanjali »je bil v precejšnji meri kriv njen domišljavi soprog, gostobesedni prof. dr. Janko Pajk, zagriženi kritik Gregorčiča in vseh tedanjih mlajših sodelavcev Ljubljanskega zvona,« zapiše Minka Govekar leta 1926 (109-110). Proti koncu stoletja je doživel *Ljubljanski zvon* še eno pomembno spremembo; na Slovenskem se je začel uveljavljati naturalizem z deli Frana Govekarja, ki pa je bil bolj kratkega trajanja – na vrata so že trkali predstavniki moderne.

Opus Pavline Pajk je neverjetno obsežen; večinoma je, tudi zaradi znanih peripetij njenega moža z od leta 1881 vodilnim literarnim medijem, *Ljubljanskim zvonom*, večino svojih del objavila najprej v *Zori*, nato v *Kresu* (v obeh je imela status 'hišne' avtorice), ob koncu v *Domu in svetu* ali pa v samostojnih knjižnih izdajah. Pomemben razlog, da v *Ljubljanskem zvonu* nikoli ni bila 'hišna' pisateljica pa je vsekakor tudi in predvsem njena literarna usmerjenost, ki je ostala vse do konca enaka, zavezana romantični sentimentalnosti, kateri so bili v *Zvonu* skozi desetletja vedno manj naklonjeni. V *Ljubljanskem zvonu* je Pavlina Pajk začela objavljati v devetdesetih letih, ko je urednikovanje zapustil že njen stari nasprotnik Fran Levec. Kljub temu pa je bila Pavlina daleč stran od aktualnih in hitro spreminjajočih se preferencah uredniške politike *Ljubljanskega zvona*. Objavljala je tudi pri *Družbi sv. Mohorja*, v Hribarjevem *Narodnem koledarju v Celju*, Gabrščakovi *Slovanski knjižnici* v Gorici, v *Slovenski Matici* (in še kje).

- › leta 1873 je objavila v goriški *Soči* prozna prvenca, »Prva ljubezen« in »Ženska (Žena) v družini«,
- › leta 1874 začne objavljati v mariborski *Zori* pesmi, podpisane s P. D.,
- › leta 1878 izda pesmi v posebni knjigi, *Pesnij* (tedaj je bila že dve leti poročena s Pajkom in rodila je prvega sina, Milana; med najboljše v zbirki sodijo prav pesmi, ki opisujejo materinsko ljubezen in ki so nastale tik pred izidom zbirke).CITAT

V tem prvem obdobju je bilo zelo pomembno predvsem jezikovno mentorstvo tako pesnika Cimpermana kot kasneje Janka Pajka; oba sta njene pesmi pred objavo brala in jih pogosto popravljala, za kar jima je bila mlada Pavlina zelo hvaležna. Po poroki s Pajkom, 1876., se je začela posvečati predvsem prozi.

---

¹¹⁵ *Dom in svet*, *Zabavi in pouku* (od 1890: Ilustrirani list zabavi in pouku; od 1891: Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo; od 1914: Književnosti in umetnosti; od 1923: List za slovstvo in umetnost. V začetku je bila to mesečna revija, kasneje (od 1894) polmesečnik, od 1901 ponovno mesečnik in v letih po 1923 je izhajal nekajkrat na leto. Do leta 1900 ga je urejal France Lampe, kasnejši uredniki pa so bili: Mihael Opeka, Evgen Lampe, Andrej Kalan, Izidor Cankar, J. Debevec, Joža Lovrenčič, Stele, Alojz Merhar, France Koblar in Anton Vodnik.

- › jeseni leta 1876 objavi v *Zori* novelo »Odlomki iz ženskega dnevnika« (opis njene mladosti) in članek o življenju George Sand,
- › leta 1877 objavi v *Zori* štirinajst pesmi in prozni tekst »Ženska pisma prijatelju« (v njih razpravlja o različnih literarnih vprašanjih) v dvanajstih nadaljevanjih.
- › Po prenehanju izhajanja *Zore* ne objavlja; leta 1881 se ponovno oglasi, sedaj v reviji *Kres*:
- › 1881. objavi štiri »Gazele«, pesmi »V spomin 10. maja 1887« in »Studenčku«,
- › istega leta objavi, tudi v *Kresu*, noveli »Roka in srce« in »Blagodejna zvezdica«,
- › leta 1882 objavi daljšo novelo »Mačeha«.
- › Leta 1882 izide v *Kresu* tudi Pajkova ocena Gregorčičevih *Poezij*, ki pripelje do spora z urednikom revije, Sketom, in Pavlina do leta 1883 preneha sodelovati z revijo *Kres*; leta 1883 jo Sket, ki mu je resno primanjkovalo sodelavcev, ponovno zaprosi za sodelovanje in
- › leta konec leta 1883 objavi v *Kresu* krajšo novelo »Povestnik v sili«,
- › leta 1883 tudi prvič sodeluje z Družbo sv. Mohorja, kjer objavi v *Večernicah* »Zavod za slepce/Slepčevski zavod«,
- › leta 1884 v *Kresu* objavi krajšo razpravo »Nekoliko besed o ženskem vprašanju« in novelo »Očetov tovariš«,
- › leta 1884 objavi v šmohorskem *Koledarju* svojo zadnjo pesem, »Z Bogom«,
- › leta 1884 v *Soči* krajši spis »Špilberški podkopi«.
- › Leta 1884 pošlje svoje prvo delo Slovenski Matici in sicer svoj prvi obsežnejši tekst, roman *Arabela*, ki pa ga Matica odkloni in zato ga
- › leta 1885 objavi v *Kresu*,
- › leta 1885 objavi v šmohorskih *Večernicah* daljšo povest »Dora«,
- › leta 1885 v *Koledarju družbe sv. Mohorja* krajšo povest »Al' dneva ne pove nobena prat'ka«.
- › Leta 1886 se je *Kres* iz leposlovnega in znanstvenega lista preoblikoval v poučen in znanstven list in Pavlina Pajk je ponovno izgubila svoj glavni medij

in je za nekaj časa povsem utihnila. Sledilo je obdobje šest letnega molka, v katerem je v šmohorskih *Večernicah* objavila le eno povest, »Domačija nad vse«. Kaj je bil temu vzrok, ne vemo (to je bil sicer čas selitve družine iz Brna na Dunaj). Nato pa se v začetku devetdesetih let pojavi v *Ljubljanskem zvonu*, ki ga je sedaj vodil Funtek¹¹⁶:

- › leta 1892 objavi v *Ljubljanskem zvonu* »Aforizme o ljubezni«,
- › leta 1892 objavi že leta 1883 napisano povest »Najgotovejša dota« v *Večernicah*,
- › leta 1892 v Hribarjevem *Ilustrovanem Narodnem Koledarju* novelo »Igra s srečo«,
- › leta 1893 v revijah sicer ne objavlja, izda pa prvi zvezek svojih *Zbranih spisov*, ki jih je založil in tiskal Dragotin Hribar v Celju, in ki so obsegali vse njene objavljene pesmi in tri pripovedna dela: »Občutki na novega leta dan«, novelo »Odlomki ženskega dnevnika« in novelo »Blagodejna zvezdica«. Leta 1895 sledi še drugi del *Zbranih spisov*, ki prinaša štiri daljše tekste: »Roka in srce«, »Mačeha«, »Očetov tovariš«, »Povestnik v sili«.
- › Leta 1893 naveže stike tudi z *Domom in svetom*, kjer je bil urednik Lampe zelo vesel, vendar jo je nenehno opozarjal na pomanjkljivosti v njenih tekstih, predvsem v oblikovnem smislu:
- › leta 1894 objavi v *Domu in svetu* povest »Prijatelj sin«,
- › leta 1894 v *Domu in svetu* razpravo »Aforizmi o ženstvu«,
- › leta 1894 v *Ljubljanskem zvonu* daljšo povest »Obljuba«, in »Aforizme o prijateljstvu«,
- › leta 1894 napiše za Družbe sv. Mohorja povest »Najdenec«, a ker je ta ne sprejme, ji doda še dva starejša teksta in jo objavi v Gabrščakovi *Slovanski knjižnici* kot njen 30. zvezek.
- › Sledi obdobje 1895-96, ki velja za njeno najbolj plodovito obdobje ustvarjanja:
- › leta 1895 objavi v *Domu in svetu* daljšo povest »Spomini tete Klare«,
- › leta 1895 v *Domu in svetu* razpravo »Kako pridemo do sreče/O sreči življenja«,
- › leta 1896 objavi v *Domu in svetu* roman, ki ga je napisala že v letu 1895, »Judita«,

---

116 Kot novega urednika *Ljubljanskega zvona* ga omenjata Erjavec in Flere (str. CV), v bibliografskem pregledu *Slovenski časniki in časopisi, od 1797-1936*, dr. Janka Šlebingerja, pa Funtka med uredniki *Ljubljanskega zvona* ne najdemo; po podatkih Šlebingerja je uredniško del tedaj, v začetku 90-tih let 19. stol., opravljal Janko Kersnik, ki je leta 1891 zamenjal Frana Levca.

- › leta 1895 objavi v *Ljubljanskem zvonu* roman »Roman starega samca«,
- › leta 1896 objavi v *Ljubljanskem zvonu* enega svojih najboljših romanov »Dušne borbe«; roman je sicer mislila najprej objaviti v *Domu in svetu*, vendar je želel po njenem prepričanju urednik preveč popravkov,
- › leta 1895 drugič poskuša pri Slovenski Matici in ji pošlje povest »Planinska idila«, ki je bila objavljena kot 2. zvezek *Knezove knjižnice*; po tem uspehu pošlje naslednje leto Matici še en roman, »Potje življenja«, s katerim je želela tekmovati za razpisano nagrado iz Jurčič-Tomšičevega sklada, vendar ni uspela. Nagrado je tedaj dobil Detela s Trojko, usoda Pavlininega romana pa je ostala neznana. Morda je šlo za njen roman, kasneje naslovljen »Slučaji usode«, ki ga je Pavlina že leta 1896 namenila Matici, a ji ga je ta zavrnila;
- › leta 1897 objavi »Slučaje usode« v Garbrščakovi *Slovanski knjižnici* v Gorici.

V tem času pride do spora z Govekarjem; v *Ljubljanskem zvonu* so hkrati objavljali njene »Dušne borbe« in Govekarjev roman »V krvi«, kar je zaradi diametralno nasprotnih literarnih (in življenjskih) nazorov avtorjev vodilo v neogiben medsebojni spor, ki pa ga je sprožil Govekar. V tržaški *Edinosti* je začel leta 1896 objavljati »Portretne karikature« in med drugim je (v 110. številki) pisal tudi o Pavlini Pajk in med drugim tudi zapisal:

»da kažejo gospejini spisi sploh, da se živi njihova mati že od nekdanj le z mlekom in z vodo« in »da so skoro vsi po istem kopitu nemških beletristinj.«
 »Ta napad, ki je bil glede na Pavlinino hudo želodčno bolezen gotovo neotesan, je pisateljico jako bolet in svojemu prijatelju Fr. Lampetu je v pismu iz dne 18. septembra 1896. potožila, da zaradi njega že štiri mesece ni prijela za pero, a duševna brezplodnost da ji povzroča še hujše notranje bolečine. Poslej pa so še skoro v vseh slovenskih listih začele izhajati neugodne ocene njenih Dušnih borb in Slučajev usode. Borbe je posebno zdelal jurist Ivan Škerjanec, ki je priobčil svojo oceno v tržaški *Edinosti*. V *Slov. Narodu* se mu je pridružil Fr. V(idic), ki se ji pri Slučajih usode spotika zlasti ob mnogih slučajnostih, v *Učiteljskem Tovarišu* jo je prijel Fr. Jaklič, v *Slovenki Ljudmila* in tudi *Slovenec* ji ni prizanesel.« (Erjavec in Flere, CVIII-CIX)

V bran ji je stopil mož, Janko Pajk, ki je v vrsti člankov, objavljenih v *Edinosti*, branil ženo, »ki ima za seboj dvajset let požrtvovalnega pisateljskega dela.« 1. maja 1897 pa se je oglasila tudi Pavlina v *Slovenskem listu*; v prispevku, z naslovom »Naše časopisje in morala«, ki ga je podpisala kot Rodoljubkinja; v njem se zgraža nad nemoralnostjo in surovostjo pisanja v slovenskih časopisih. S tem pa se polemika med njo in, pred-

vsem, Govekarjem nikakor še ni poglela.¹¹⁷ In za Pavlino je imela kaj slabe posledice; njene tekste, ki so jih že pred tem pogosto odklanjali, niso hoteli več objavljati. Ko so njene »Slučaje usode« kritizirali še v *Domu in svetu* se je povsem umaknila iz javnosti. V odgovor na Lampetovo osebno pismo, zakaj se je umaknila, leta 1899 zelo odkrito odgovarja in se/ga sprašuje:

»Slovenci niso nikoli kazali posebne simpatije do moje muze. Zakaj? Jaz mislim, iz edinega vzroka, ker moje mišljenje in čutenje se silno razlikuje od mojih uzorov in nazorov. Ipak so do najnovejšega časa prijazno, osobito ženstvo, kakor vem, celo navdušeno sprejemali moje peresne proizvode. Novo nastopna ali novostrujarska doba spravila me je šele v nemilost. Nekoji literarni zvononosci začeli so nad menoj vpiti in svet, ki, kakor znano, nima lastne sodbe, temveč se slepo podvrže mnenju pogumnih in obenem drznih kričačev, pridružil se je temu vpitju. Kar čez noč postala sem literarna razvalina... Da mi je Matica zaporedoma vrnila troje povesti, je tudi znamenje časa... Že pred leti vrnila mi je roman *Arabela*, katerega je Kres hvaležno sprejel in takoj objavil. – Mirna naj bode, nadlegovala je nikoli več ne bom. Za tema dvema povestima (ena od njih je *Iz zmote do luči*, druge ne imenuje, op.p.) nisem več napisala nobenih pripovednih spisov. Razmere zadnjih dveh let so mi umorile slednje navdušenje vsakršnega pisanja...«(V: *Erjavec in Flere*, CXI)

Kljub vsemu je do konca svojega življenja Pavlina objavila še nekaj del:

- › leta 1900 objavi v *Domu in svetu* krajšo novelo, »Uslišana«; za isto revijo je napisala še daljšo povest »Usodna idila«, ki pa zaradi Lampetove smrti nikoli ni izšla; Lampetov naslednik, M. Opeka je namreč od avtorice želel več popravkov, predvsem je zahteval, da spremeni konec, na kar pa ni pristala in je zahtevala rokopis nazaj;
- › pred svojo smrtjo je napisala še dve povestici, »Življenja križ« in »Predsmrtne aforizme«, ki ju je po njeni smrti, leta 1903, v *Domu in svetu* objavil njen sin, Milan Pajk,
- › leta 1900 je napisala še roman »Ločeni srci«, ki ga je Aškerc leta 1902 že sprejel v *Ljubljanski zvon*, ji ga vrnil v popravo, ki pa je zaradi smrti ni nikoli naredila.

---

¹¹⁷ Pavlina se je iz javne polemike že umaknila, vendar, ko ji je na njeno obrambo pritrdil Stritar v osebem pismu, se je odločila to pismo objaviti 11. decembra 1897 v *Slovenskem listu*. Tej objavi se je Govekar javno posmehoval, češ, »Pavlina se je šla jokati k Stritarju,«(*Edinost*) na kar je Pavlina javno odgovorila in postavila Govekarja na laž. Znotraj te polemike je v *Slovenskem listu* objavila še dva teksta, »Nekoliko o Zoli« in »Fin de siecle«, v katerih obračunava z najnovejšimi literarnimi smermi, ki jih je osebno odklanjala.

Poleg teh obsežnejših (in) literarnih tekstov je Pavlina Pajk v svojem tridesetletnem ustvarjanju napisala vrsto podlistkov, kritik, člankov, polemičnih razprav in jih objavila v različnih tedanjih slovenskih revijah in časopisih: v *Soči*, *Slovenskem narodu*, ljubljanskem *Slovenskem listu*, *Domu in svetu* itd.; naj navedemo le nekatere:

- › Po dovršenih celjskih slavnostih« in »Cesarica Elizabeta«, ki ju je v letih 1897 in 1898 objavila v *Slovenskem listu*,
- › Tri pesmi cesarice Elizabete«, prevod, objavljen prav tako v *Slovenskem listu*,
- › Ob krsti cerkvenega dostojanstvenika«, članek, objavljen v *Soči* leta 1897 ob smrti goriškega škofa Zorna,
- › Spominski listi o cesarici Elizabeti«, objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1899,
- › Spomini na Franciška Lampeta«, objavljene po urednikovi smrti v *Domu in svetu*.

Pavlina Pajk se je prvič srečala s slovenščino in slovensko literaturo v solkanškem obdobju, ko jo je predvsem dr. Lavrič kot sedemnajstletno dekle učil slovenščine in recitiranja; v pismu Cimpermanu, 21. februarja 1875 zapiše, da se ji je izpovednost v slovenščini odprla šele ob pretresljivi osebni izkušnji – zaljubila se je v slovenskega mladeniča, ki pa ji zaradi svoje poklicne in življenjske izbire (duhovništva) ljubezni ni mogel vračati. Svojo neuslišano ljubezen je opevala v mnogih zgodnjih pesmih, tematiko neuresničljive in neuresničene ljubezni pa je obdelala tudi v svojem proznem prvencu leta 1873, »Prva ljubezen« (v *Soči*). Pavlina v omenjenem pismu Cimpermanu zapiše tudi:

»A v slovenskem jeziku kaj pisati, mi je bilo pretežko. Poskusila sem v italijanskem, a šlo mi nej iz srca, ker Slovenec je bil, ki je v meni zbudil novo grenko-sladko življenje, tedaj slovenske so morale i pesmi biti.«(Erjavec in Flere, CI)

V njenem obširnem opisu najdemo osebno izpovedne pesmi, ki sodijo v njeno zgodnje obdobje in ki jih v času po poroki s Pajkom nadomesti raznovrstna proza: pisala je romane, povesti, novele in po tematiki različne članke. Če naredimo hitro inventuro in njena daljša prozna dela strnemo, je napisala:

- › 6 romanov: *Arabela*, *Roman starega samca*, *Spomini tete Klare*, *Dušne borbe*, *Slučaji usode*, *Judita*,
- › 8 novel: *Odlomki iz ženskega dnevnika*, *Roka in srce*, *Blagodejna zvezdica*, *Mačeha*, *Pripovednik v sili*, *Očetov tovariš*, *Igre s srečo*, *Uslišana*,
- › 7 (oz. 9) povesti: *Planinska idila*, *Dora*, *Domačija nad vse*, *Najgotovejša dota*,

Prijateljev sin, Obljuba, Najdena; dve povesti sta ostali v rokopisu: *Ločeni srci* in *Usodna idila*.

Svoje spise ni rada popravljala in »za nasvete glede svojih jezikovnih in oblikovnih nedostatkov je bila precej nedostopna... Vendar je morala čisto dovoliti urednikovo predelavo, ako je hotela, da sta ji Zvon in Dom in svet priobčila kak njen spis. A brez mnovega prerekanja ter večjih ali manjših zamer se ni zgodilo to nikdar. Niso torej niti povsem točne besede, ki jih je zapisala v zgoraj navedenem pismu dr. Lampretu (iz 1. februarja 1898; op.p.), kjer pravi: 'Bila sem vselej od srca hvaležna in bodem vsakomur, ki je opilil moje spise, da pa nerada vidim, da se mi v spisih misli spreminjajo, stavki izpuščajo in tako spisu prvotni značaj jemlje, je čisto umevno. Vsak pisatelj ima svojo individualnost in čim več se kak spis popravlja, tem bolj se ta izgublja.'«(Erjavec in Flere, CXVI-CXVII)

Oznake – roman, povest, novela – svojim tekstom je izbirala sama glede na tematiko in notranje zakonitosti literarne oblike in ne glede na njihov obseg in zunanjo formo; tako je samo za romane značilna retrospektivna zgodba, dogajalni prostor je povečini podeželska graščina ali pa meščanska vila z ustrezno urejenim in urejenim vrtom, samo novele nimajo zanje tako značilne trikotniške postavitve oseb, dogajalni prostor je okolje meščanske vile z značilnim vrtom oz. parkom, za povesti pa je značilno, da se dogajajo vedno med kmečkim ali delavskim prebivalstvom (in ne med meščanstvom in plemstvom), poudarek ni na, za njene romane sicer tako značilnih spletkah, ampak je v njih močno poudarjen občutek moralne dolžnosti junakinje (moralčni imperativ, po Hladniku).

Značilnosti Pavlinine proze (glej tudi: Miran Hladnik – <http://www.ijs.si/lit/zenskir.html-12>)

Značilno je njeno zgledovanje pri Marlitt, kar so ji očiteli že sodobniki, oz. po t.i. Marlittkini pripovedni shemi, za katero je značilno:

- › stereotipen lik glavne junakinje, lik Pepelke;
- › ljubezenski trikotnik, ki ga sestavljata dve ženski rivalki in zaželeni moški ali dva moška rivala in Pepelka;
- › srečen konec;
- › bolezen, ki se spogleduje z možnostjo smrti junaka, ali druga huda kriza;
- › moralčni imperativ, ki 'poganja' junakinjo.

Dela P.P./ Pripoved- na shema	Arabela 1885 roman	Spomi- ni tete Klare 1895 roman	Judita 1896 roman	Slučaji usode 1897 roman	Odlom- ki iz ženskega dnevnika 1876 novela	Roka in srce 1881 novela	Bla- godejna zvezdi- ca 1881 novela	Mače- ha 1882 novela	Očetov tovariš 1884 novela	Usliša- na 1900 novela	Dora 1885 povest	Najgo- tovejša dota 1892 povest	Oblju- ba 1894 povest
Pepelka	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
Ljubezen- ski trikot- nik	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+
Srečen konec	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+
Bolezen	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+
Moralični imperativ	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+
Število žensk	1	2	1	2	1	1	2	2	1	1	2	2	1
Število moških	2	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	1	2

1. Glavna junakinja, lik Pepelke; glavna junakinja je osamljena sirota in/ali rejenka in/ali pastorka. Njen socialni položaj nakazuje na njeno podrejenost, predvsem v eksistenčnem smislu. Je vedno mlada, neomadeževana, kar odseva tudi v njeni fizični lepoti, ki pa ima svojo podlago v njeni čisti in neomadeževani notranjosti; njeno osebno zadovoljstvo izvira iz zavesti, da dobro izpolnjuje svoje dolžnosti, je dobrega srca, čuteča, občutljiva, marljiva; za njo je značilna izobrazbenost ali vsaj bistrost. V svojih lastnostih in predvsem v svojih pričakovanjih personificira popularni pravljичni lik Pepelke, osebe, ki skuša doseči priznanje in, predvsem, sprejetost, vidnost s svojimi (skorajda nečloveškimi) čednostmi, predvsem pa s popolnim zatajevanjem vsakršnih osebnih potreb in, predvsem negativnih, čustev. Psihoanalitične interpretacije razvojnih faz, značilnih (predvsem) za socializacijo žensk/deklic v zahodnjaških družbah, so se izkazale kot zelo učinkovite pri analizi tovrstnih tekstov, junakinj, junakov (in avtoric, avtorjev).¹¹⁸ Pepelka je kot socializacijski lik značilna ženska ikona predvsem meščanskega kodeksa razmerij moški-ženska; simbolizira zaželeno žensko podobo, meščansko ženstvenost, ki naj v sebi združuje predvsem značajske in temperamentne lastnosti, ki predstavljajo drugi pol meščanski moškosti – služnost, potrpežljivost, samozatajevanje, obvladovanje pretirane čustvenosti, hvaležnost, pokornost itd., v opoziciji s močjo, tekmovalnostjo, telesno silo, pogumom, podjetnostjo, zavzetostjo, predanostjo delu in karieri.

¹¹⁸ Glej tudi: glej Bruno Bettelheim, *Raba čudežnega*, SH, Ljubljana, 2002; Linda Schierse Leonard, *Ranjena ženska, Modeli in arhetipi v odnosu oče-hči*, Sophia, Ljubljana, 2006.

Pri zasledovanju idealne podobe računajo ženske na plačilo, na pasivno obvladovanje moškega oz. njegove divje in svobodne moškosti; odpoved lastni svobodi skozi suženjsko samozatajevanje vodi v obvladovanje drugega. Krog je s tem sklenjen, pola moškosti in ženskosti pa prepletena. Ženske, predvsem predstavnice meščanstva, ki tovrstne naloge niso hotele ali niso mogle opraviti, so označene za padle in propadle ženske. Kot ventil njihovim potlačenim željam jim je v 19. in zgodnjem 20. stoletju služila histerija, skupek najrazličnejših manifestnih oblik, ki so segale od blažjih do resnejših telesnih in duševnih izbruhov – upora. Histerija je socialna bolezen žensk etabliranega meščanskega razreda, je edini družbeno sprejemljiv in toleriran način ženskega upora. Tisto, kar ženske še najpogosteje vodi v histerijo, pa so najpogosteje njihove seksualne potlačene, zatrte, zlorabljene potrebe; prav spolnost je namreč področje tistih človeških potreb (in načinov medsebojnega komuniciranja), ki je bilo skozi zgodovino najostreje disciplinirano in podvrženo najrazličnejšim praksam kultiviranja. In to še posebno velja za žensko seksualnost, ki se znotraj prostorov patriarhata vedno kaže kot nevarna, nepredvidljiva, povezana s prvinskimi silami narave in zato kot tista, ki lahko v temeljih ogrozi red, kulturo. Padle ženske so a priori vse, ki svoje seksualne želje manifestirajo jasno oz. jasneje in zahtevnejše, kot je to družbeno zaželeno in kodificirano. Pepelka seksualnih želja in potreb nima, vse so sublimirane v zadovoljevanje potreb in želja drugih. Zato družbeno ni ogrožajoča in je kot taka vzorčna podoba ženstvenega v meščanskem kontekstu. Znotraj meščanskih družb 19. in zgodnjega 20. stoletja so imeli romani, namenjeni prav določeni ciljni publiku, vsekakor vzgojni in zgledovalni namen; ženski romani z likom Pepelke prav tako opravljajo podobno družbeno zaželeno in pospeševalno vlogo. In prav zato so bili tovrstni romani v obdobju in znotraj ženskega gibanja nenehno tarča posmeha in s tem razvrednotenja. Za tovrstni žanr je tudi značilno, da je junakinja neprimerno pogostejša kot junak; ženski liki so bolj zanimivi, prikazani bolj plastično in njihova notranja motivacija je jasnejša; kar je nedvomno tudi posledica pretežno ženskega avtorstva tovrstnih romanov.

2. Ljubezenski trikotnik je konstruktivni element romanov ljubezenskega žanra; je celo njihova dominantna lastnost, kakor da se ljubezen lahko polno izrazi le skozi možnost izbire. V Pavlininem žanru ljubezenskih romanov, novel in povesti, ima ljubezenski trikotnik ne samo vlogo 'pospeševalca' zgodbe, ampak opravlja tudi funkcijo prepoznavanja in razporejanja junakov, vpletenih v trikotnik v smislu primeren:neprimeren. Kot eno ali drugo junaka/e in junakinjo/je definirajo po spolu različne lastnosti in kvalitete. Za junake je pomemben njihov odnos do življenja v smislu resnosti, neodgovornosti itd, njihov socialni status, ki je najpogosteje določen z njihovim poreklom in premoženjem, ter njihov odnos do sredstev

preživljanja: ali so ali niso v položaju, da ustrezno poskrbe za svojo bodočo ženo in družino ali pa niso. Za junakinje so pomembne druge in drugačne kvalitete; meščanska ženstvenost se od moškosti najmočneje loči v tem, da ni vezana pa pridobitnost neposredno, ampak zgolj preko moškega, kot dedinje ali kot izvoljenke primerne moškega, ženstvenost se povezuje predvsem z duševnimi, značajskimi, vedenjskimi kvalitetami junakinje. Ženskam moški zagotavljajo preživljanje, ženske moškim pa ugodje. Za ljubezenski trikotnik tovrstnih meščanskih romanov je značilno tudi to, da se ob natančnejši preverbi izkaže njegova navideznost; v resnici je tretji ali tretja iz ljubezenske, partnerske izbire vseskozi izvzet/izvzeta, nastopa zgolj v funkciji negativnega nasprotja, na osnovi katerega, se primerne lastnosti prave/ga jasneje izražajo. V trikotniških shemah pogosteje nastopa formula 2 ženski in 1 moški, pogostejše je torej soočanje ženskih kvalitet različnih predznakov. Razumevanje ženskosti in ženskih prostorov je bila prednost ženskih avtoric; vse dokler ne vstopijo ženske suvereneje in množičneje v polje literarnega, besednega ustvarjanja, ostajajo za moške slej ko prej neznanka, motivacije njihovega ravnanja in odločanja pa moškim nedostopne (in obratno). Čeprav je glavna tema teh romanov ljubezen, je le ta očiščena skorajda vsakršne seksualnosti; ta nastopa močno zakrito in njeno jasnejše izražanje je vedno povezano z negativno označenimi liki, ki jih zadene negativna, slaba (in pravična) usoda/kazen. Spolnost je sublimirana v formi družinskih odnosov, v katerih pripada ženski dvojni lik matere in otroka (za izbranca skrbijo, se zanj žrtvujejo, so najpogosteje, razen če ne gre za pisateljski spodrseljaj, bistveno mlajše od izbranca), moškemu pa pripada predvsem vloga skesanca/spokorjenca, ki za dosego svoje primernosti opusti 'slabe' samsko moške navade, in ustreznega hranitelja žene in družine, torej so v dvojni vlogi očeta in sina. S tovrstnimi interpretacijami ponovno vstopamo v polje nezavednega v družbeni konstrukciji spolov, tako značilnega za meščansko moralo, ki se je v Evropi skozi stoletja bistveno izoblikovala na temeljih katoliškega ambivalentnega odnosa do seksualnosti. Razcepljenost vzdrževane, potrpežljive in pokorne žene/matere/hčere in pridobitnega, zaščitniškega, skesanega moža/očeta/sina prej kot na odraslo spolnost namiguje na potlačitev incestuoznih otroških fantazij in želja ojdipske faze. Na prikrito prisotnost seksualnosti v romanih tega žanra nedvoumno kaže tudi velika pogostnost dogajanja znotraj prostorov urejenega parka ali vsaj vrta.¹¹⁹; to je bil čas, ko je S. Freud na Dunaju izoblikoval svojo psihoanalitično teorijo.

3. Srečen konec je v žanru, ki ga obravnavamo, tako rekoč pravilo. 'Srečen' moramo razumeti v smislu moralne pravičnosti: dobro oz. dobri so nagrajeni,

---

¹¹⁹ In nikakor ni zanemarljivo, da je bil to čas, ko je S. Freud na Dunaju izoblikoval svojo psihoanalizo, disciplino, v kateri je imela (potlačena) seksualnost osrednje mesto.

dosežejo svoj, pogosto nezavedni ali celo zavestno odklanjani, cilj (češ, da so ga nevredni, čeprav si ga žele), slabo oz. slabi pa so deležni svoje 'pravične' usode. Ustrezno sprejetje osebne kuturno predpisane spolne in družbene vloge je vedno nagrajeno, njuno odklanjanje in upor pa kaznovano; pri moških ima kaznen podobe telesnega, moralnega in finančnega propada ali smrti, pri ženskah neprilagojenosti sledi družben propad, stigma samskosti ali smrt.

4. Bolezen, ki se najpogosteje dramatično giblje na robovih grozeče smrti, je pogosto ali celo najpogostejše motivacijsko sredstvo tega žanra. V prostorih bolezni in v bližini smrti ne vladajo več običajni zakoni družbe; v teh razmerah se lahko tudi junakinje odvežejo, odrečejo družbeni prisili svojih spolnih vlog in jasno izrazijo svoje želje, pričakovanja in strahove. Točka pred telesno smrtjo pomeni točko soočenja z lastnimi potrebami, ki vehementno terjajo zadovoljitev in junaka uklonijo ter naredijo zrelega za ljubezenski odnos, kot pravi Hladnik.
5. Moralni imperativ ali idejno-moralne plasti tovrstnih tekstov; »gre za kategorični imperativ ali moralno maksimo, ki se ji junakinja brezpogojno podreja v vseh kritičnih trenutkih.«(Hladnik, 9) Kot taki lahko delujejo najrazličnejši motivi: osebna čast, obljuba, zaveza, zakonska dolžnost, pripadnost skupini, razredu, moralne kvalitete: dobrot, požrtvovalnost, delavnost... Funkcija ter moralnih imperativov je jasna – vztrajanje junakinje na izbranih maksimah in zavezah je poganjalec mnogim junakinjinim notranjim trenjem in konfliktom, boju med čustvi in razumom, med duhom in telesom, ki producirajo vedno nova dogajanja.
6. Dogajalni prostor; je vedno točno določen in najtesneje povezan s socialnim položajem junakov: meščanstvo se giblje znotraj prostorov svojih udobnih primestnih vil, ki jih obdajajo urejeni in omejeni vrtovi, plemstvo pa znotraj graščin, katerih pomemben dodatek so urejeni parki. Svet, ki leži za robovi teh urjenih in kontroliranih prostorov, je nevaren in 'prave' junakinje se vanje ne podajajo. Svet, izven ograj, je prostor, kjer se junakinje in junaki srečujejo z nevarnimi strastmi, zglednimi zgodbami, ki jih obvarujejo pred lastnim padcem. Pri prostoru in mejami v njem ne gre zgolj za prostore telesnega bivanja, ampak za moralne in mentalne prostore, od katerih so nekateri primerni in dovoljeni, drugi pa ne. To niso zgolj prostori socialnega, ampak tudi moralnega statusa junakov in junakinj.

Za dela Pavline Pajk je, za razliko od predhodnice Turnograjske, sodobnice Luize Pesjak in naslednice Marice Nadlišek, značilno, popolno pomanjkanje nacio-

nalne oz. kar narodnostne komponente, ki je za omenjene sicer zelo značilna in tudi pomembna. Imena njenih junakinj in junakov so tuja, odlikuje jih jezikovna zvočnost in zaradi omenjenega delujejo v slovenskem prostoru eksotično (npr., Emerih, Erin, Evfemija, Arnold, Arabela, Kornelija, Sivija, Feodora, Bruno...).

V delih Pavline Pajk pogosto naletimo na ironijo, posebno v slikanju junakov, kar je nedvomno literarni prijem, ki avtorico odmika s prostorov gole trivialnosti in kaže na njene ustvarjalne sposobnosti.

Pavlin Pajk je pisala literaturo, namenjeno slovenskemu meščanstvu, natančneje, namenjeno slovenskim meščankam; njena nesreče pa je bila, da je slovenske meščanske ženske že pred njenim nastopom s tovrstnim žanrom obilo zasipala nemška produkcija (nemščina pa je bila še vedno glavni občevalni jezik družbenih in gospodarskih elit na našem prostoru), tako da njena dela niso prinesla na Slovensko nič bistveno novega, pa tudi drugačnega ne. Veliko oviro pri njenem uveljavljanju je pomenil tudi burno slovstveno-stilno dogajanje konca 19. stoletja pri nas, ko so se hitro menjavale romantično sentimentalna, realistična, naturalistična in moderna poetika. Iz glavnega tok slovstvenega dogajanja na Slovenskem jo je nedvomno poiskal tudi manjko narodno-vzgojne note v njenih delih in nasploh manjko motivne in prostorsko dogajalne zasidranosti v domači prostor. Prav tako je bila Pavlina v svojih delih povsem neobčutljiva za pereče in vedno pomembnejše socialne in predvsem razredne razlike, ki so pomembno pridobivale na pomenu. In, ne nazadnje, ji je umanjkal pomemben del ženske publike, ki se je tistem času že zavzemal za emancipacijo žensk; njene šablonske in meščansko stereotipne spolne vloge so pri njih netile prej odpor kot na naklonjenost. Predvsem zaradi teh razlogov je ostala kljub velikemu opusu prezrta ali prezirana v literarnih in siceršnjih kulturnih kritikah svojega in kasnejših obdobj. In v *Slovenski ženi* se je leta 1926 Minki Govekar o njej zapisala sledeča pomilovalna ocena:

»V svojih spisih se je ogibala mračnih strani življenja, opisovala je svet kakršnega si je želela, uporabljala je slučaje, ni se izogibala neverjetnosti in je zapadala v sentimentalnost. Sreče pač ni imela v življenju in ustvarjala si jo je zato vsaj v domišljiji (podčrtala S.Ž.Ž.).«(109)

Luiza Pesjak in Pavlina Pajk sta bili prvi slovenski pisateljici, ki sta s svojim delom tudi služili; Luiza je s honorarji celo preživljala družino; in ki sta ostali literarno dejavni še tudi potem, ko sta si osnovali lastno družino in rodili otroke. Pravzaprav sta večino svojih del ustvarili prav v zakonu in v dobi materinstva. Ne eno ne drugo pa ne velja, na primer, za njuno naslednico Marico Nadlišek Bartol. Ta se je sama preživljala kot učiteljica, po poroki pa je svoje literarno delo prekinila oz. bolj ko ne končala.

Marica Bartol, rojena Nadlišek (1867-1940)

Literatura:

Marica Bartol (2005), »Iz mojega življenja. V Cerkljah 19. junija 1927. Izpopolnila v juniju in avgustu 1938.« V: *Na obali*. Kratka proza. ZTTEST, zbirka Mornik, Trst; str. 303-343.

Christina Biber (2005), »Marica Nadlišek, tržaška ustvarjalka,« V: *Marica Nadlišek, Na obali. Kratka proza*. ZTTEST, zbirka Mornik, Trst; 345-364.

Minka Govekar, »Marica Nadlišek-Bartolova«, V: *Slovenska žena*, ur. Minka Govekar, Lj., 1926, str. 111-113.

»Rodila sem se pod nesrečno zvezdo 10. februarja 1867 v Koloniji, ki spada pod faro Sv. Antona Novega v Trstu. Ker smo se preselili k Sv. Ivanu, kosem bila komaj dve leti stara, vem o Koloniji samo to, da smo hodili tja vsako leto na trgatev v očetov vinograd. Moj oče je bil dvakrat poročen. Iz njegovega prvega zakona sta bila dva otroka, sin Lovrenc in hči Jožefa, ki sta bila odrasla od kar se jih spominjam.« (2005, 303).

Oče je bil priučeni gradbenik in vodja kamnoloma. V domači hiši so imeli dolga leta primestno vaško gostilno, na katero ima Marica izredno slabe spomine. Po slovenski osnovni šoli, ki jo je obiskovala v Sv. Ivanu, je šolanje nadaljevala v italijanski meščanski šoli v Trstu. Jeseni 1882 se je vpisala na učiteljske v Gorici; teh let se spominja kot svojih najlepših v življenju. Svojo prvo službo je dobila v Bazovici pri Trstu;

»Učitelji in učiteljice tržaških mestnih in okoliških šol so bili bolje plačani kot učiteljstvo na Kranjskem, v Istri in na Goriškem.« (316)

. Z očetovo pomočjo (oče je bil 23 let mestni svetnik) je dobila novo delovno mesto na Proseku. Na prvo službeno mesto ima lepe spomine;

»Pouk mi ni delal nikakih težav, dobre učne metode smo se bile naučile na učiteljsku, otroci so bili disciplinirani in večinoma nadarjeni.« (317)

Že po enem letu je zamenjala šolo in se zaposlila v slovenski osnovni šoli pri Sv. Ivanu, kjer je ostala vse do leta 1899, ko se je poročila;

»Treba je pomisliti, da je velika razlika med otroki kje daleč zunaj na deželi in pa med otroki tržaškega predmestja. Daleč po svetu je znana »tržaška mularija«, okoliška ni bila nič boljša, četudi je bila slovenske narodnost... Od začetka sem nekajkrat zbežala iz razreda, da sem se zunaj zjokala, a ko sem se vrnila, so vpili nad menoj ter drug drugega prepili in tožili vsi vprek.« (319)

V tem letu, 1888, je začela tudi objavljati, prvi tekst ji je objavila tržaška *Edinost*. V naslednjem letu, 1889, pa se je s teksti obrnila na *Ljubljanski zvon*; uredništvo jo je napotilo kar na Janka Kersnika, ki da ji bo svetoval glede njenega pisanja. S tem se je začelo njuno prav posebno, in za Marico tako pomembno, prijateljstvo. Aprila 1889 ji je *Ljubljanski zvon* objavil prvo, po Kersnikovih navodilih popravljeno, povest, »Ana/Moja prijateljica«. Leta 1897 je začela urejati *Slovenko*, prvi slovenski ženski list, ki je v času njenega urednikovanja izhajala kot priloga tržaške *Edinosti*. Leto 1898 je bilo zanjo eno najnapornejših; učila je v šoli

»Šola, kakršna je bila pri na, me je res morila, prihajala sem domov vselej usa utrujena in nerazpoložena.«(326)

, urejala *Slovenko* in za *Ljubljanski zvon* pisala roman *Fatamorgana*. Konec leta je spoznala Bartola, ki jo je prav kmalu tudi zasnubil. 10. aprila 1899 sta se poročila in se preselila v Trst, v ulico Rossetti. S tem se je začelo za njo novo, drugačno življenje,

»Jaz sem se takoj vživela v svoj novi položaj. Pospravljala sem stanovanje, potem se pa s 'Kuharico' v roki vadila v kuhi.« (328)

Še vedno je urejala *Slovenko*, vendar je zaradi moževega negodovanja imela s tem vedno manj veselja. Z letom 1900 je prevzela vodenje Slovenke Ivanka Anžič, kasneje poročena Klemenčič, in o spremeniła s samostojno revijo. Marica je jeseni 1900 rodila prvega otroka, sina, ki pa je po dveh mesecih in pol umrl. Konec leta 1901 je rodila hčer, v začetku leta 1903 sina in tako

»vse do 15. maja 1909, ko je bil zadnji porod. Še ne v celih devetih letih sedem porodov!« (329)

In potem je prišla prva svetovna vojna;

»Vojna me je zasačila s petimi otroki, od katerih je bilo najstarejšemu dvanajst, najmlajšemu pa pet let... a ko je Italija stopila na stran antante in

nam zaprla morje, se je začelo ono strašno trpljenje, ki ga je poznala samo Istra, Trst in Dalmacija.» (331) »Za prehrano je bilo čedalje huje. Zaledje – skalnati Kras, morje zaprto, vlada nas je očitno pozabljala. Obroki so bili čedalje manjši, kruh vedno bolj neužit. Govorili so, da so pometli vse magazine, da so vse smeti zmleli in da so iz tega delali kruh. Iz česa je bil, ne vem; ali iz divjega kostanja ali iz žaganja. Nekaj mesecev je bil tak, da se je kar razsul, ko si ga položil na mizo... Dečki so ga vendarle jedli, hčerke in jaz ga nismo pokušale več kot tri mesece. Tedaj je bilo najhuje; ni bilo nit krompirja niti fižola... Trije najmlajši, Branko, Ksenja in Nenad, so bili že vsi prepadeni, bledi, z udrtimi očmi.» (335-336)

V teh hudih letih se je Marica nekajkrat podala na Kranjsko po hrano; odhajala je predvsem na Dolenjsko;

»A koliko sem mogla prinesiti na šibkih plečih in še šibkejših rokah?« (336)

Najmlajšega sina, Nenada, ki ji je od lakote skoraj umrl, je odpeljala s še nekaterimi otroki od Sv. Ivana v Varaždin, drugega sina je poslala v Medvode k so-rodnikom. Po koncu vojne je postalo življenje za Slovence v fašistični Italiji in Trstu vedno težje; začela se je protislovenska gonja: izginili so vsi javni napisi v slovenščini, zaprli so slovenske šole, šikaniranje Slovencev je postalo del vsakdana. Hčerki sta zaradi slovenstva ostali brez šole, prvo je izpisala iz gimnazije ob podpisovanju peticije za italijansko zasedbo Reke, drugo iz liceja ob agitaciji za priključitev Dalmacije Italiji. Slovenci v Trstu so se tajno organizirali iz začel se je pouk v slovenskem jeziku na različnih, skrivnih lokacijah. Januarja 1919 je njen mož zapustil službo načelnika telefonske centrale v Trstu in odpotoval v Ljubljano, kjer se je zaposlil na pošti Slovenije. Po njegovem odhodu so na Maričin dom večkrat potrkali italijanski karabinjerji, jo zasliševali, preiskovali... Jeseni 1919 se je Marica s petimi otroki iz Trsta preselila k možu v Ljubljano,

»kjer me je čakalo nadaljnje novo trpljenje, trpljenje, o katerem ne bi bila nikoli sanjala, namreč življenje v vagonih.«(343)

V Ljubljani se je Marica vključila v žensko gibanje in začela z novim publicističnim življenjem. Leta 1921 je bila ena od ustanoviteljic Kola jugoslovanskih sestara; leta 1923 je bila znotraj Slovenskega ženskega društva ena od ustanoviteljic mladinskega odseka, ki naj bi pospeševal bralno kulturo med šolsko mladino. Sodelovala je z novo slovensko žensko revijo, *Ženskim svetom*, ki so ga leta 1923 ustanovili v Trstu in od koder se je leta 1929 preselil v Ljubljano. V letih 1931-34 je bila celo njegova odgovorna urednica. Pred smrtjo, v letu 1938, je pregledala in dopolnila svoje

spomine in jih pripravila za objavo. Njen sin, Vladimir Bartol, jo je na stara leta v svojih spominih opisal takole:

»Njen pogled je bil še prav tako otroško naiven kot некоč. Vendar je bilo v njeni drži nekaj skoraj veličastnega, malone kraljevskega, kakor se je z rokami naslanjala na ročaje naslonjača in gledala vprašujoče predse na svoje goste. Takrat sem bil večkrat osupel nad to nenavadno združitvijo najbolj mile skromnosti in največjega dostojanstva. In še danes, v spominu, ko jo vidim pred seboj, kot da bi bila živa, me pretrese ta čudna združitev tako velikih kontrastov. Notranji viharji v njej so potihnil, mir se je naselil v njeni duši in zapoznelo priznanje ji je dalo zavest, da njeno davno prizadevanje ni bilo izlito v pesek.«

Umrla je v Ljubljani, 2. januarja 1940.

Delo

Njena družina je bila narodno zavedna in Marica je že v času osnovne šole začela kot recitatorica sodelovati v čitalnici. V domači hiši so imeli naročenih več časopisov in mohorjevke, s katerim je Marica rasla. Že v tržaški italijanski šoli je imela zaradi javnega izražanja slovenstva pogosto težave. Do pravega preobrata je prišlo na učiteljišču, kjer je našla v mnogih svojih profesorjih pomembne vzore;

»Kakšno iznenadenje je bilo zame, ko sem na učiteljišču slišala, da govore slovensko taki gospodje, kakršni so bili naši profesorji! V meni je mahoma vzplamtela vsa velika ljubezen do slovenskega jezika in slovenskega naroda.«(309)

V prvem letniku je bil njen profesor slovenščine Jurij pl. Kleinmayer¹²⁰ (1847-1913); Marica v spominih zapiše:

»Zaljubila sem se takoj vanj ter ves prvi letnik nosila v svojem srcu 'zdaj pekel, zdaj nebo'.« (309)

Njen učitelj za pedagogiko, slovenščino, zgodovino in zemljepis je bil znani zgodovinar Franc Kos. V času počitnic med tretjim in četrtim letnikom učiteljišča se je Marica prvič zaljubila v slovenskega dijaka na nemški tržaški gimnaziji, ki je skupaj s sošolci zahajal v njihovo primestno gostilno. Po počitnicah sta si dopisovala;

---

¹²⁰ Kleinmayer je leta 1881 napisal *Zgodovino slovenskega slovstva*, prvo tovrstno delo v slovenščini, sestavljeno po biografsko bibliografski metodi, ki so jo že sodobniki, predvsem Fran Levstik, ostro kritizirali.

»Brala sem tedaj najrajši Stritarja pa sem v svojih odgovorih citirala najraje kaj iz teh spisov. Spominjam se, da sem mu zatrjevala, da ga ljubim, kakor je ljubila Dela Zorina; Stritarjevo svetobolje, ki je takrat tako silno vplivalo na mladino, je bilo vidno iz vseh pisem... Še predno je minil prvi semester, so prenehala njegova pisma. Strašno me je to prizadelo... Pričela sem hujšati, posebno še, ker nisem imela niti zadostne niti tečne hrane.«(315)

Pisma prvega so nadomestila pisma drugega; dopisovati si je začela s študentom medicine v Gradcu, prijateljem prvega;

»Namigoval je na svojo ljubezen, med vrsticami sem čitala, da mi je vdan; ali moja pisma njenu so bila same tožbe in žalost za onim drugim.«(315)

Takoj po nastopu službe na Proseku se je vključila kot recitatorka v življenje čitalnice. Povabljena je bila tudi v Slovansko čitalnico v Trstu. Sodelovala je tudi pri dramskih predstavah.

Marca 1888 je objavila komaj enaindvajsetletna v tržaški *Edinosti* svoj prvi tekst, »Narodno ženstvo«. Predstavlja neke vrste avtoričin program, v katerem so nakazani zanj tako značilni kulturni in politični nazori, ki jih tudi kasneje ni spreminjala. V ženskah je skušala buditi narodno zavest, poudarjala je vlogo žensk mater kot prvih vzgojiteljic svojih otrok v ljubezni do lastnega naroda, poudarjala je pomen ženske emancipacije. Idejam, ki jih je zapisala v tem svojem tekstu, je ostala zvest tudi vnaprej in jim lahko sledimo skozi 'njeno' *Slovenko*. Zahteve po emancipaciji žensk ni utemeljevala v feminizmu, prej je izhajala iz nacionalno mešani in obmejnih razmer, v katerih je živela in javno delovala, in ki so se skozi leta ostrile. Menila je, da je emancipacija žensk nujna za narodno dejavnost žensk in za to, da bi bili zakoni srečnejši – ženska, ki je osveščena in emancipirana, je možu bližja, ima z njim več skupnih interesov. Narodna dejavnost osveščene in emancipirane ženske pa je predvsem v narodni vzgoji otrok, ki naj postanejo zavedni Slovenci.

Po prvi objavi v *Edinosti* so si sledile druge, pogosto celo v obliki uvodnikov.

Februarja 1889 je poslala svoj prvi tekst, povest »Ana«, na uredništvo *Ljubljanskega zvona*. Uredništvo ji je v Listnici odgovorilo:

»Gospodična M. v Trstu. Morebiti, toda – pogojno. Naznanite naravnost g. Janku Kersniku na Brdo (pošta Lukovica), kam in pod kakšnim naslovom naj vam piše, on vam natančneje razodene naše želje glede Vaše povesti. In – oprostite – uverjeni smo, da ste lepi, čemu torej zagrinjate obraz?«(320-321)

S tem se je začelo njeno prijateljevanje s Kersnikom, ki je bilo za Marico pomembna življenjska izkušnja; tako v pisateljskem kot v osebnostnem smislu. Marica se je v markantnega gospoda zaljubila, pa tudi on ni ostal neprizadet in je, najverjetneje, prav zato po dveh letih prekinil njuno redno dopisovanje.

»Čas tega dopisovanje je bil najsrečnejši čas mojega življenja. Vse drugo je izginilo: prva ljubezen medicinec in profesor. Ko je hudomušni poštar zaklical pred hišo 'Lukovica', od koder so prihajala Kersnikova pisma, da, ti trenutki so mi bili najkrasnejši, najbolj blaženi. Zaljubila sem se v njegova pisma, v njegov slog, v njegovo lepo pisavo. Tudi on je imel moja pisma rad, dasi so bila silno naivna. Odgovarjal je nanja večinoma takoj in tako je bila najina korespondenca prav živahna. Imela sem rada vse, kar je bilo količkaj z njim v zvezi. Po Mohorjevem koledarju sem brskala in iskala vse kraje blizu Brda, koder se mi je zdelo, da hodi on. Pošiljal mi je cele zabojčke knjig: vsega Roseggerja, ki se mi je prav priljubil s svojimi alpskimi povestmi, Tolstoja in Turgenjeva ter Gogolja, da me je odtrgal od svetobolnega Stritarja in Lenaua, katerega sem tudi rada čitala in citirala. Avgusta meseca 1889 je bila skupščina CMD (Ciril Metodovega društva, op.p.) na Bledu. Tam sva se prvič videla... Stal je ob jezeru v beli poletni obleki, z belo čepico na glavi, ko smo se pripeljali iz cerkve na otoku. Stopila sem k njemu ter sva se predstavila drug drugemu. Na zborovanju sva bila le malo časa, predlagal je, da greva rajši na sprehod. Govorila sva o vsem: pripovedoval mi je o svoji ženi, o svojih otrocih, največ o slovstvu, pa tudi o politiki. Govorila sva oba neprisiljeno in nepretrgoma, kakor bi se poznala že deset let. Vtis, ki ga je napravil name, je ostal neizbrisen in zdaj, ko to pišem – trideset let po njegovi smrti – mi je vse tako živo pred očmi, kakor bi se godilo včeraj. Ko je zvečer odšel na vlak, mi je ostalo srce žalostno in duša bolna... Dopisovala sva si živahno in pogostoma vse do konca leta 1889. Že v začetku leta 1890 so njegova pisma izostala. Za veliko noč 1890 mi je pisal in poslal Aškerčeve pesmi. In za novo leto se je zopet oglasil. V počitnicah 1891 sem bila na počitnicah v Kamnik samo, da bi bila v njegovem okolišu. Od tod sem se peljala na Brdo, toda onega čara Blejskega jezera ni bilo več. Vendar mi je vonj ciklam še dolgo, dolgo let zbuja spomin nanj, ki mi jih je gredoč okoli jezera nabiral in podaril. Njegovega vedenja si nisem znala razložiti. Čustva, ki so se, kakor mi je pisal, razvila med nama kot mirabella, so se kmalu ohladila. Ker mi je nekoč pisal, preden sva se osebno spoznala, da bi jaz mogla napisati lepe reči v nesrečni ljubezni – kot 'mokračveteče rož'ce poezije', sem mislila, da je vzbudil v meni ljubezenska čustva prav zato. A ni bilo tako. V svojem političnem in slovstvenem delovanju, ob skrbi za obilno družino in čestokrat bolno soprogo, se ni mogel vdati brezplodnim ljubezenskim sanjarijam. «(321-322)

Povest »Ano« je napisala Marica še pod močnimi vplivi Stritarjevega svetoboljša, kar je skušal Kersnik omiliti; pisal ji je:

»Znak Vaše 'Ane' je sedaj sentimentalnost... Pustite jo zdravo, in pustite ji življenje, storite jo srečno!... Nedolžna je in vendar jo trpinčite in mučite in končate brez usmiljenja! Glejte v ti nezasluženi nesreči, v tem bolehanji, v počasni smrti tiči tista sentimentalnost, katero morate odvreči.«(Kersnik, Zbrano delo, VI. knjiga, »Pisma/Dodatek«, 1984, 301)

»Morala sem svojo povest prepisati, a prepisovanje mi je bilo jako neprijetno, naravnost zoprno delo,« je zapisala Marica v spominih (321)

, vendar je »Ana« postala »Moja prijateljica« in bila objavljena v *Ljubljanskem zvonu* leta 1889. Po Kersnikovih nasvetih naj bi pisala

»tako, da se dobro plačuje in hudo kaznuje, po načelu, po katerem je on pisal svoje povesti in romane. Odgovorila sem mu pogumno, da je v življenju prav nasprotno res, da se namreč krivičnejšem dobro godi, dobri in nedolžni pa trpe.«(321)

Kersnik je poleg »Ane/Moje prijateljice« pregledal še: črtico »Dež in sonce«, novelo »Iz življenja mlade umetnice« in novelo »Pod nesrečno zvezdo/Na obali«, ki so vse izšle v *Ljubljanskem zvonu*:

- › črtica »Dež in sonce« že leta 1889,
- › novela »Iz življenja mlade umetnice« leta 1890; ta je bila Kersniku še posebno všeč
- › novela »Na obali leta 1891, ki je imela prvotno naslov »Pod nesrečno zvezdo« in ki jo je Marica prav tako pod navodili Kersnika močno popravila. Predvsem je spremenila nesrečen, tragičen konec.

S tem se je njeno sodelovanje s Kersnikom končalo; vendar je pustilo v njej in njenem ustvarjanju trajno sled. Pod njegovimi napotki je začela Marica vnašati v svojo prozo elemente avtobiografskosti, situacije, okolje in like, ki jih je poznala iz lastnega življenja. Opuščati je začela sentimentalizem Stritarjevega tipa in prešla v fazo romantičnega realizma. Kersnik pa ji ni bil le mentor, ampak tudi podoba idealnega moškega in odseve tega najdemo tudi v njenem literarnem delu, na primer, v »Slike in sličice iz življenja«.

- › - leta 1891 je objavila v *Ljubljanskem zvonu* črtico »Na izprehodu«.
- › - leta 1893 črtico »Moja pot«, v *Ljubljanskem zvonu*,
- › - leta 1894 povest »Strte peruti« v *Ljubljanskem zvonu*; to je bil tudi zadnji tekst, ki ga je poslala Kersniku že leta 1892, ker pa ji dolgo ni odgovoril, je poslej tekste pošiljala neposredno na uredništvo *Ljubljanskega zvona*:
- › - leta 1894 »Črtice iz sedanje dobe«,
- › - leta 1894 črtico »Ob spominih«,
- › - leta 1895 povest »Sirota«,
- › - leta 1895 povest »Usoda, ka-li?« (v zbrani kratki prozi, 2005, z naslovom »Usoda, kajne?«),
- › - leta 1896 »Slike in sličice iz življenja«, spomine na ljubezen s Kersnikom,
- › - leta 1897 novela »Pod streho«,
- › - leta 1899 črtica »Osveta« in
- › - leta 1901 črtica »Iz oblasti teme«.

V *Ljubljanskem zvonu* je leta 1898 objavila še svoj edini roman, *Fatamorgano*.

Ljubljanski zvon je bil njen osrednji literarni medij; v *Slovenki* je, npr., objavila le dva svoja literarna teksta:

- › leta 1897 novelo »Denar in sreča« in
- › leta 1899 novelo »Intrigant«.

Po poroki, 1899, oz. po rojstvu prvega otroka, 1900, Marica preneha s pisanjem in v svojih spominih zapiše:

»Če mislim sedaj, ko pišem, na ona leta, verjamem, da je bila to neka druga Marica, polna idej, življenja in ognja do leta 1899. Tako tuje mi je bilo vse to življenje, kakor da ni bilo moje. In čudo! V teh letih se je zabrisalo vse moje prejšnje duševno delo in pozabila sem vse, kar sem prej delala. Kar presenečeno čudno sem pogledala, ko me je kdo komu predstavil: 'Marica, pisateljica.' 'Ali sem bila to res jaz?' sem vprašala sama sebe.« (330)

Glavni razlog za prenehanje pisanja je bila družina, ki se ji je vsako leto povečevala in predvsem popolno nerazumevanje ter tudi nasprotovanje njenega moža;

»V vseh letih svojega zakona v Trstu nisem delovala duševno prav nič, saj mi je jemalo gospodinjstvo in nega otrok ves ljubi čas. Še do čitanja sem prav težko prišla, dopisovanje sem skoraj vse opustila možu in miru na ljubo.«(329-330)

»Moj mož je bil zelo nejevoljen, ko so prihajala pisma Govekarjeva, Göstlova, Trinkova in vsakega moškega sploh. Kuhal je mulo ter mi tudi dejal, da mu to dopisovanje ni všeč.«(328)

Nasploh je ocenjevala svoj zakon kot osebno izgubo;

»Bila sem sama vse popoldneve, čitala sem in pisala ter premišljevala o zakonskem življenju.«(328), »Kako nedeljo sem ga pregovorila, da je šel z mano na izprehod. Toda hotel je, da greva takoj po kosilu, kar pa meni posebno v vročini ni prijalo. In če sva šla se je kmalu obrnil, me spremil do vrat in šel svojo pot v kavarno.«(327)

O možu tudi v spominih le skopo piše in omenja predvsem njegove slabe lastnosti, na primer, dovtetnost za kvartanje;

»Nekoč mi je povedal, da je, odkar je v Trstu, prebil več kot pol tega časa v kavarni. Prišel je v Trst kot praktikant in zašel med igralce, da je ves svoj prosti čas prebil v kavarni. Če denarja ni imel, je gledal in kibiciral.«(327)

Vladimir Bartol v svoji avtobiografiji, *Mladost pri Svetem Ivanu*¹²¹, in v različnih intervjujih omenja napete odnose med staršema in pripisuje večino krivde materini 'trdoti';

»Moja mama, ki je imela kot pisateljica razumevanje tudi za človeške slabosti, je imela glede svojega moža, mojega očeta, nekako mreno na očeh. Še po tolikih letih se npr. spominja, da sta nekoč z materjo čakali, ko je šlo 'že' proti deveti uri! Mislim, da je bilo to edini »prestop« v vsem njegovem življenju. Kar pomnim jaz, vsi moji bratje in sestre, ni naš oče šel nikoli po večerji sam od doma. Nikoli ni pil, bil je čez mero skromen in vljuden, potrpežljiv do skrajnosti, svoje vrste modrijan, ki ga je le malo kaj spravilo iz ravnotežja. Če pravi naša mama v svojih spominih, da ni poznal ne življenja ne moških, je to res. Sicer bi bila vedela, da je tako skromen, zvest in zanesljiv mož, kakršen je bil naš oče, redka izjema. Iz njegovih ust nisi

---

121 Vladimir Bartol, *Mladost pri svetem Ivanu*, Narodna in študijska knjižnica, Trst, 1955.

lišal nikoli grde besede, kaj šele kletve. V nekaterih stvareh je imela naša mama predsodke. Kakor ni prenesla najmanjšega dovtipa (značilno je, da je visoka cenila Shakespearove tragedije, njegovih komedij pa ni marala, češ da so plehke in brez duhovitosti), tako se ji je zdel strašen prestop, če je šel oče po kosilu malo tarokirat in brat časopise. O kartah kajpada ni nič razumela in je mislila, da je nekdo že strasten kvartopirec, če vrže s prijatelji nekaj partij taroka. Ko smo otroci dorasli, smo se trudili, da bi ji dopovedali, da je naš oče naravnost vzoren mož, ki ni šel brez nje, odkar je poročen, nikoli sam v gostilno ali po večerji zdoma. Da je tarok po kosilu zelo nedolžna zabava in da bi v svetu ne prišlo nobeni ženi a misel hudovati se z možem, ki gre popoldne za nekaj uric v svoj klub ali na balincanje. Toda nje nisi mogel prepričati. Njeno osebno življenjsko občutje je bilo tragično in tako je po sili iskala tragedijo tudi tam, kjer je bila skromna idila.»(Razgledi, 1948)

Pri Marici Nadlišek lahko, za razliko od Luize Pesjak in Pavline Pajk, sledimo literarno slogovnemu razvoju, ki ga zaznamujejo tri faze¹²²:

1. doba romanticizma, ki je potekala od stritarjanske poetike do poetičnega realizma pod Kersnikovim mentorstvom. Ta doba se je zaključevala po prenehanju komuniciranja s Kersnikom, po letu 1891;
2. doba zmerne realizma, ki je značilna za obdobje 1894 do 1899, v kateri so prevladovali motivi tržaškega okolja in ki je dosegla vrhunec z novelo »Pod streho«. V noveli Marica psihološko poglobljeno opisuje usodo dveh značajsko povsem različnih si polsester...
3. doba, »zblizanja z naturalizmom« (Biber, 2005, str. 352); vsaj tako to njeno fazo označi raziskovalka Christina Biber, mi pa bi raje rekli, da se v spodaj omenjenih črticah jasno kaže njena pot v smer psihološkega realizma. Ta doba zaznamuje njeni zadnji deli, črtici »Osveta« in »Iz oblasti teme«.

Ad1) doba poetičnega realizma;

prve njene tekste je korigiral Kersnik, ki jo je skušal iztrgati Stritarjevemu sentimentalnemu vplivu. Marica je sledila njegovim pogledom na literaturo, kjer naj se dobro plačuje in slabo kaznuje, kljub temu, da je sama menila, da se v realnosti stvari pogosto odvijajo drugače. Kersnik ji je, na primer, ob korigiranju »Ane«, svetoval, da mora vsak pripovedovalec stremeti k temu da doseže

---

¹²² Ta razvoj je povezan tudi s spremembami in preferencami, ki jih je 'diktiral' njen osrednji medij, *Ljubljanski zvon*.

»pri čitatelju 'zadoščenje'... ki tiči v zadovoljstvu, da se dobro plačuje in hudo kaznuje.« (Kersnik, 339-340)

novela »Ana«, ki je pod Kersnikovo uredniško redakcijo postala »Moja prijateljica«; prvoosebna pripovedovalka, Pavlina, avtorica pričakuje svojo »edino in pravo prijateljico«, Ano Barletovo, ki jo je spoznala pred šestimi leti, v času bivanja Anine družine v hišici z idiličnim pogledom na tržaški zaliv. Anin oče je bil bolehen profesor v pokoju, mati pa

»pridna gospodinja, skrbna mati, ljubezniva in potrpežljiva soproga.« (Nadlišek, 2005, 9) »In ona? Kaj naj rečem o nji, o svoji Ani? Ni bila nikak ideal lepote, ki bi na prvi mah očarala; šele po daljšem občevanju ti je morala ugajati ta čista in nepopačena, blaga in vesela deklica. Njene temnorjave oči so izražale, kaj je čutila, potrjevale, kar je govorila, sploh so imele v sebi vedno nekaj izražujočega. Sanjava pa je bila, zidala si je zlate gradove v oblake in videla vse lepo in dobro. Imela je globokočuteče srce in trdno voljo, pri vsem tem je bila otroškonedolžna in vesela. Vzgojena je bila v narodnem duhu, po skrbi rodoljubnega očeta, kar je med našim ženstvom – tudi izjema. Dovršila je bila učiteljsko preizkušnjo tedaj, ko so njeni roditelji mislili na preselitev v Trst. Zaradi očetove bolezni je ostala pri svojcih in njena skrbna roka se je videla povsod.«(9) Ana je imela zaročenca, Vinka, ki ga je »Ana ljubila z vso strastjo in močjo svojega srca; preveč, več, kakor je bilo meni ljubo.«(10)

Pripovedovalki se je zdel Vinko lahkomišeln in bala se je,

»da bi je ne mogel tako osrečiti, kakor je vredna.«(10)

Nekega večera, ko so domači na koncertu v mestu, pade oslabeli oče po stopnicah in kmalu po tem umre. Ana in njena mati se odselita na Kranjsko,

»kjer je dobila službo učiteljice v mali gorenjski vasi.«(14)

Vinko ostane v Trstu in začne osvajati Anino prijateljico, prvoosebno pripovedovalko, na Ano je že skoraj pozabil in njen tožeča pisma so mu v nadlego. Ana je v novem okolju spoznala bogatega in starejšega graščaka Barleta. Vinko piše Ani pismo, v katerem ji želi vse dobro, sam pa si je poiskal nevesto, hčerko zagrizenih Italijanov. Ana hudo zbolí. Ko počasi okreva, se stiki Barletom poglobijo; Barle izve, da ga ljubi po tem, ko slučajno (!) najde pismo njene prijateljice, prvoosebne pripovedovalke,

Pavline, ki v pismu prijateljici razkriva, da je to, kar čuti do Berleta ljubezen. Ana Pavlini v pismu sporoči, da jo je Barle prav romantično zasnubil – ob prebiranju Prešernovih Magistral;

»Ne vem, kako in kdaj, slonela sem že na njegovih širokih prsih in glej, ta mož, na videz tako osoren, je imel od veselja solze oči, ko me je nase pritisnil in rekel: 'Moje vse!'«(24)

Ana se poroči z Barletom in mlada zakonca obiščeta prijateljico, prvoosebno pripovedovalko, Pavlino v Trstu;

»kako se je Ana izpremenila. Na njen obraz je legla resnoba, ne da bi škodila njenemu čaru, ali dajala ji je neko dostojanstvo. Iz prej šibke deve se je Ana tako razvila in razcvela, da je bila sedaj kakor v svetu življenja, pa tudi v cvetju lepote.«(24)

Ana rodi dva otroka, Stano in Milana in celotna Anina družina prihaja sedaj na obisk k Pavlini. Novela se zaključi s prizorom, ko prijateljici sedita ob poti, po kateri pride propadli in zapiti prodajalec srečk. V njem prepoznata Vinka;

»Meni pa je stopila pred oči nekdanja Vinkova visoka, ravna rast in ta sedaj sključena postava; njegove nekdanj črne oči, polne čarobnega ognja, sedaj pa motne in rdeče zalite, kar je prejasno pričalo, da je nesrečnik izgubljen-pijanec.«(26)

Ko je novela še nosila naslov »Ana«, je avtorica namenila glavni junakinji žalosten konec; Ana naj bi umrla. Po Kersnikovih napotkih pa je tekst Marica tako predelala, da Ana ne le preživi, ampak doseže zaslužen srečo, Vinko, izdajalec tako ljubezni kot naroda, pa klavrno propade. V tekstu je ohranjenih še vrsta romantičnih prijemov in motivov; narava, predvsem morje, je v skladu z razpoloženjem junakov in zrcali njihova čustva, Anina ljubezen do Barleta se razkrije po spletu skorajda neverjetnih slučajev, ki omogočijo 'nehoteno' razkritje čustev junakinje, brez njenega delovanja, izdajalca zadene zaslužen kaznen, čisto in pošteno junakinjo pa čaka sreča v obliki varnega in primerno premožnega zakona, v katerem rodi dva otroka, deklenco in dečka. Prvoosebna pripovedovalka ni zgolj opazovalka in poročevalka, ampak v dogajanje aktivno in odločilno poseže; je prva, ki spozna Vinkovo neiskrenost, razbere njegov nestanovitni značaj in je tudi tista, katere pismo razkrije Anino ljubezen do Barleta ne samo njej, ampak celo zaljubljenemu Barletu. Prav njeno pismo ima v noveli vlogo ključnega, osrednjega objekta dogajanja, ki je konstitutivni element 'klasične' novele.

Omeniti velja tudi odnos pripovedovalke, Pavline, do Ane in moških, tako do Vinka kot na sploh; prijateljčina, po njenem mnenju, slepa in prevelika ljubezen do Vinka, ji ni všeč. Pavlina je sicer prepričana, da je njena prijateljica

»pač vredna popolne ljubezni pravega, poštenega moža.«(10)

Gizdalinski moški, ki stresajo vsevprek poklone ženskam, ji tudi sicer niso všeč;

»Naši gospodje so tako galantni, da je vsaka njihova beseda poklon; drugi so pa taki, ki zato, da bi bili interesantni, tožijo o življenju in usodi in pikajo ženske – dasi so premladi, da bi imeli kaj izkušenj... Vidiš, to me jezi, všeč mi je preprosto govorjenje, ki pride od srca, kar se ve, da je govorniku svojsko, a ne naučeno na pamet.«(11)

Kersniku je bila še posebno všeč novela »Iz življenja mlade umetnice«, objavljena v *Ljubljanskem zvonu* 1890. V pismu Marici 20. januarja 1890 zapisal:

»Nekov blagodejen realizem veje v ti noveli, kakor ga pri ženskih pisateljicah nismo vajeni... Glejte, tako se mora pisati: stati na tistih tleh, in gibati se v tistih krogih, katere človek pozna, katerih je vajen, potem jemati kot podlago vsi stavbi in za daljni izid resnične dogadljaje iz lastnega življenja, iz lastne izkušnje, in kot vez vsega, in za vnanjo opravo jemati oni idealistični odsev, za katerega ima fantazija skoro vedno dovolj na razpolaganje.«(Kersnik, 339-340).

Novela je grajena kot okvirna pripoved o pokojni umetnici Liljani, sestavljena iz njene osebne izpovedi v obliki dnevniškega zapisa, okvirna pripoved je pripovedovalkina in v njej pojasnjuje, kako je do zapisov prišla in na koncu poda razplet junakinjine zgodbe. Junakinja začne svoje dnevniške zapise z retrospektivno zgodbo svojega otroštva v Trstu in pojasni, kako si je pridobila izobrazbo. Dogajanje je postavljeno v »gosto obljudeno predmestje«(35) Trsta, pravo nasprotje bogatega meščanskega centra in prebivalci enega in drugega dela mesta se med seboj razlikujejo tako kot njihova bivališča, že po zunanjem videzu; Tam

»lepe, drage palače, med omamno vonjavo dragih cvetic, ki se tu prodajajo, med prve meščane, med prevzetne gospe, med našopirjene šivilje,«, tu »srečaš, tolpo mlajšega ženstva, strastnih oči, rdečega, polnega obraza, na katerem ni mesta za sramežljivost. Tu se suvajo, smejejo, jeze in groze, a če ugledajo osebo, boljšo od sebe, se spuste nanjo z burkami... Brezposelni mladeniči bijejo 'žogo', igrajo s krajcarji in nadlegujejo mimoidoče ljudi. In

otroci! Teh je na vsakem oglu polno, polno. Tam se igrajo, prepirajo, tepo, jočejo in so zopet dobri in se zopet igrajo.»(35)

V tem okolju je živel družina revnega in bolehnega pisarja in tukaj odrašča deklica, ki jo je mati prav posebno skrbno in daleč stran od vpliva okolja vzgajala. Deklica se je pri bogati prijateljici učila igrati klavir. Njena mati je bila sicer bogata hči, a se ji je njena družina po poroki iz ljubezni z revnim moškim odpovedala. Na smrtni postelji deklici oče položi na srce, naj nadaljuje s poukom klavirja, se finančno osamosvoji in pomaga materi. Po očetovi smrti se mati in deklica preselita v Zagreb k materini družini. Dnevniški zapiski se pričenjajo v jeseni, meseca oktobra 1884, ko se junakinja vrne v Trst, kjer začne poučevati klavir. Med njenimi učenkami je tudi Dijana, hči grofice de Monte. Na Silvestrov večer jo grofica povabi na domačo zabavo in tam

»sem videla tega ljubeznivega sinčka, gizdavega častnika«, Riharda. (41)

Po naključju je priča pogovora med Rihardom in njegovim prijateljem, iz katerega izve, da jo namerava Rihard zapeljati. Na tramvaju po naključju sreča 'čudnega človeka':

»Če sem še tako daleč od njega, čutim pogled njegovih velikih temnih oči na svojem obrazu, opazim pri njem neko veselje, ako vstopim; ali če ga pogledam, obrne naglo svoj pogled na kakšen drug predmet...zrla sem še dolgo za njim in spoznala med drugimi njegovo vzneseno, nenavadno lepo rast, in o je na oglu krenil v stranske ulice, tedaj se je še enkrat obrnil in videla sem njegov čudni, globoki, tako resni, tako mili pogled. Čutila sem, da mi stopa rdečica v lice.« (8. januarja, 1885, str. 43)

In čez deset dni zapiše:

»Moj neznanec je sedaj moj znanec.« (43)

Dr. Milutina Stanskega, Hrvata, je spoznala pri eni od svojih učenk; hkrati izve tudi, da je poročen. Kmalu spozna tudi njegovo ženo, ki je

»ljubezniva, skromna, vdana žena. Iz vsega se vidi, da je skrbna gospodinja, pridna soproga in srečna mati. Edino devetletno hčerko ima in ta je njeno veselje, njena sreča, njen biser. Ona sama se zdi starejša, nego je, ker ne more biti prav zdrava... Mogla bi osrečiti tisto vrsto mož, ki tako radi poudarjajo, da je žena samo za to in le za to, te je ne spoznajo vredne, da bi ji odkrili svoje skrbi, svoje posebno veselje ali svojo posebno žalost, ker imajo

za to že svoje zaupne prijatelje. A njega menda – tako mislim- njega težko osreči taka žena.»(44)

Na drugi strni pa junakinji še vedno vztrajno dvori grofič Rihard. Gospa Stanska jo, 30. januarja, poprosi, da bi tudi njeno hčer poučevala klavir. Stanski in junakinja se vedno pogosteje, po naključju, videvata. 9. februarja ji Stanski na svojem domu, kjer sta sama, sporoči, da odhajajo, da je dobil novo službeno mesto nekje v Dalmaciji. 19. marca se odpravijo še na zadnji skupni izlet; dan je lep, mil,

»sonce sije tako ljubo, tudi danes je razprostrto nad nami najčistejše nebo, v mojem srcu pa je nevihta, burna nevihta.»(50)

Na večernem sprehodu ji Stanski izpove ljubezen in ji da vedeti, da tudi ona ni ravnodušna do njega; in da je prav to poglavitni razlog za njegov odhod. Sedaj se na prizorišču pojavi nova moška oseba, trgovec Seljan, ki jo v maju zaprosi za roko; njena čustva so nejasna:

»Tudi jaz ga imam rada: to je, tiste mrzlotne ne čutim več do njega, a da bi ga ljubila?»(56)

Njegovo snubitveno pismo je prav suhoparno:

»Gotovo ste spoznali, da vas prav rad vidim, in jaz sem spoznal, da ste vi edina, radi katere se rad klonim zakonu. Meni je že davno treba gospodinje in...»(56)

Ko svoje dvome zaupa materi, ki jo s svojim odgovorom razočara;

»Seveda, ti sanjaš o kaki leseni hiši tam v hribih na strani kakega sanjača, ki bi ob roko oprt tožil o vsesvetovni boli, pel mile pesmi, a ne prinesel ničesar; ti bi se morala pa truditi kakor zdaj ali še bolj. Seljan je dober, zoprni ti ni, ima te rad, kaj še hočeš?»(56);

predvsem zaradi njene lastnem, povsem drugačne zakonske izbire. Junakinja pristane na poroko, ki bo jeseni, in se poslavlja od svoje 'knjižice', dnevnika,

»drugega dela mi bo dovolj.»(57)

Sledi nekaj mesečni premor, nato pa sledi eden zadnjih zapisov:

»Dne 12. listopada sem se poročila, dne 12. listopada je umrla gospa Stranskega. Doktor je dobil moj poročni, jaz njegov mrliški list.«(58)

V zakonu je njen *»soproj dober, nimam se pritoževati,«* zapiše, vendar ne vidi rad, da igra na klavir... Ob porodu Liljana umre in nekaj tednov za njo še sinek, imenovan po očetu, Edvard.

Znotraj svoje zgodbe pa Liljana vpleta še nesrečno ljubezensko zgodbo dekle iz sosednje hiše, Reze; ta se je zaljubila v Mihca, ki mu je, kot pravi,

»v nedeljo sem plačala liter vina in še ga bodem, dejala sem mu, da me bode le rad imel.«(47)

Reza upa, čeprav se ji malopridni Miha ne oglasi, s pomočjo Liljane mu piše ljubezensko pismo, v katerem mu sporoča,

»da mu je nekaj prihranila.«(50),

ga gre sama iskat po širnem Trst,

»ne da ga okara, gotovo ne, samo da preskrbi za velikonočne praznike, saj je prepričana, da ji je zvest.«(53)

Mihca res najde, a je jezen, ker ni s seboj prinesla denarja, ki mu ga je omenjala. Reza odpove službo in odide,

»kam – ne vem.«(55)

V času, ko je Seljan snubil Liljano, so našli truplo utopljenke;

»Danes so šli sosedovi gledat in spoznali Rezo. Uboga Reza! Kdo ve, kako je bilo – saj pravijo, da ima sledove mnogih udarcev.«(57)

Novela je zanimiva, ker se v njej pojavljajo teme in motivi, ki jih avtorica tudi kasneje pogosto uporablja;

- › tržaško okolje, kjer je pomembno vzpostavljeno nasprotje med bogato meščanskimi in delavskimi predeli,

- › socialna milja pripadnikov meščanstva in delavstva, ki ta prav tako pogosto slikana v nasprotjih; meščanstvo je nadalje, značilno, razdeljeno po narodnostih, pri čemer so predstavniki Italijanov najpogosteje slikani negativno, kot prevzetni, arogantni in prepričani v svojo večvrednost. Med delavstvom in meščanstvom nastopajo pomembne in značilne razlike tako v vedenju, obnašanju, oblačenju kot odnosu do življenja; prvi so neodgovorni v svojih odločitvah, zdravi, hrupni in brez misli na prihodnost, drugi so vpleteni v mnoge kompleksne odnose in pravila obnašanja;
- › tudi odnos in doživljanje ljubezni in zakonske zveze sta razredno pogojena; pri meščanih so spontana ljubezenska čustva, polna strasti in neodgovornih odločitev prepovedana, ljubezen je zadržana, ujeta v konvencije, zakon pa je vedno in predvsem racionalna odločitev ter naložba za prihodnost;
- › odločitev za zakon mora biti racionalna, slepo prepuščanje čustvo in kršenje socialnih konvencij pri izbiri zakonskega partnerja je vedno kaznovano, najpogosteje z revščino,
- › zakonska zvestoba je zapoved, ki je 'spodobni' nikoli, niti v mislih, ne smejo prelomiti.

Ad2) doba zmerne realizma, ki nastopi po prekinitvi odnosov s Kersnikom in traja od leta 1894 do 1898/99, ko prevzame Marica uredništvo *Slovenke*.

V literarnih tekstih iz te dobe prevladujejo motivi iz njenega domačega, tržaškega okolja, mnogo je avtobiografskih elementov, ki jih pisateljica vnaša v tekste. Kot prva pisateljica slovenskega prostora nasploh motivno posega v tržaško in okoliško, pretežno, slovensko okolje.

V tem obdobju avtorica literarno obdela tudi svoje razmerje s Kersnikom, leta 1896 v »Slikah in sličicah iz življenja«, ki so sestavljene iz petih samostojnih delov, kratkih črtic in od katerih je druga posvečeni spominu na Kersnika.

Uvod, ekspozicijo v 'Kersnikovo' črtico predstavlja krate odstavek, v katerem izvemo za junakovo, Stankovo nesrečo na lovu, s katero si je 'pridelal'

»smrtonosno bolezen v prsih, in smrtonosna bolezen ga je ustavila na poti življenja, ki mu je bilo vendar tako prijetno; saj je imel vsega, česar si more le želeti človeško srce: bogastvo, ljubo ženo in najlepša moška leta!«(174)

Kot prehod v osrednjo pripoved sledi 'prihod' pisem, ki jih je junakinja pred

davnimi leti pisala sedaj mrtvi ljubezni; Stanko pred svojo smrtjo odpošlje stara, ljubezenska pisma svoji nekdanji simpatiji, Italijanki Matildi, ki je sedaj že poročena, vendar je svojemu možu povedala za svojo mladostno ljubezen. Njena pisma Stanku sprožijo v Matildi plaz spominov, in tu vstopimo v jedro pripovedi; bilo je na Bledu,

»tam ob jezeru, ki je biser kranjske zemlje... Vzbudila je pozornost pri marsikom s svojo neprisiljeno, naravno veselostjo, svojo včasih prav otroško razposajenostjo ter zadrego in premajhno uglajenostjo v občevanju v družbi.«(175)

Tu je spoznala Stanka;

»Spoznala je, da je slovenski pisatelj... Zabavala se je z njim nenavadno dobro, kakor bi bila že stara znanca. Govorila sta o pesmih, slovstvu, o Italiji in Gorenjskem, o italijanskih romanih in pisateljih in tudi on ji je moral praviti o slovenskem slovstvu...«(176)

Po slovesu sta si dolgo dopisovala;

»Poročal ji je o domačem slovstvenem gibanju – saj je že poznala glavne može in glavne struje v slovenskem slovstvu – vmes pa je prišel kak stavek, tako vroč in tako mil, da ga je čitala mnogokrat, mnogokrat, da je vedela, kako leži vsaka črka v njem, da vsaka črka.«(180)

Počasi so pisma postajala vse redkejša,

»Skrbi za razne časti in mnogi opravki so mu zamorili spomin nanjo, ki je bil z njo zvezan duševno in ki ga je blažila... Vse drugače je bilo pri njej! Samota, mladost, njena dovzetna duša in poetična narava – vse to ji je branilo, da bi ga bila pozabila tako hitro kakor on njo... Zanimala se je tudi za tega ali onega, vračala jim je simpatijo za simpatijo, ali ko jih je primerjala z njim, tedaj ga ni dosegel nihče – nihče!... Prešlo je nekaj let; spoznala je Antona, svojega moža, s katerim se je kmalu poročila. Imela ga je srčno rada, le nekaterikrat, ko se ji je pokazala kaka njegova slabost (zlasti ni imel nič okusa za leposlovje, torej tudi ne za njene spise), se je spominjala tiho, a iskreno njega, o katerem je bila prepričana, da je popolnost sama.«(181)

V tretji črtici pa se Marica loteva tematike, ki postaja s časom pri njej vse pomembnejša; opisovati začne ljubezen in odnose nasploh med nižjimi sloji, tržaškim delavstvom. Za razliko od meščanske ljubezni in odnosov, ocenjuje le te med delavstvom kot bolj preproste in kot moto citira verz Ade Negri:

»Ljubezen je za reveže zločin.«(182)

Odnosi in prav posebej ljubezenski so med revnimi podrejeni vsakodnevnemu boju za preživetje, konflikti se odvijajo predvsem na ravni eksistenčnih stisk in dileme, za meščanske in intelektualne kroge značilni pomisleki in konvencije, tukaj ne najdejo svojega mesta.

- Kot vrhunec tega obdobja velja njena novela »Pod streho«, objavljena leta 1897. V njej je

»pisateljica psihološko poglobljeno prikazala usodo dveh duhovno si različnih polsester iz težaškega proletariata, domače učiteljice in veseljaške neizobražene sestre, opis katerih je nudi pisateljici priložnost prikazati celotno tržaško družbo in življenje ob koncu 19. stoletja,« je zapisala Christina Biber (354).

Avtorica je v skupnem okolju združila oba kontrasta, dva svetova, s katerima se je že nekaj časa ukvarjala: intelektualce in meščane ter delavske, preproste ljudi. V ospredju analize in primerjav so ženske junakinje oz. junakinji. Novela je členjena v dvanajst poglavij. Uvodno poglavje je začinja sredi delavskega vrveža tržaški zidarjev; spoznamo Nandeta,

»mladega, lepega zidarja, z očmi živimi kakor blisk in črnimi kakor oglje, ki je jedel svoj kruh, glasno cmokaje z usti.«(193)

Nande nagovori svoje dekle:

»Grda porednica, nehvaležna coprnica.«(193),

komaj sedemnajstletno deklico, Zinko. Ta se mu odzove

»s tistim surovim glasom, ki je značilen za najnižje sloje tržaškega ženstva, kadar se hočejo kazati duhovite ter se obenem laskati.«(193)

Spoznamo tudi njeno polsestro, Rozo, ki je njeno pravo nasprotje;

»Vtem ko jo je poljubljal, je stopila v vežo preprosto, a okusno oblečena ženska z majhnim klobučkom na glavi in gostim pajčolanom na obrazu.«(194)

Nasprotje med polsestrama je tako v zunanosti, oblačilu kot v notranjih nag-njenjih, omiki in vedenju;

»Zinka je vrgla od sebe veliko ruto, tradicionalno ogrinjalo tržaških delavk, druga pa je odložila temno, lahno mantiljo ter mali klobuček.«(195)

v drugem poglavju spoznamo Sušnikovo družino in njeno zgodovino; obe deklici sta bili povsem različno vzgajani, predvsem pa sta imeli povsem različni materi, z različnimi vzgojnimi metodami in cilji ter ambicijami, povezanimi z otroki. Roza je Sušnikova hči iz prvega zakona, njena mati je bila skrbna in vestna šivilja, katere

»Vse njeno veselje je bila mala Roza, o kateri je govorila, da bo morala živeti bolje, nego živi ona. Vzgjajala jo je skrbno; puščala je ni med druge razuzdane tržaške otroke na ulice, in v glavi je imela vedno le misel, da mora kdaj njena hči biti učiteljica, ker to se ji je zdelo nekaj posebnega, visokega, izvoljenega... še na smrtni postelji je prepričevala moža, da izšola Rozo, ter da bodi denar, ki je shranjen tam v zaprti škatlici, ves za ta namen.«(195-196)

Roza je postala učiteljica, ker pa je bila plača majhna, je po šoli

»tekala od hiše do hiše ter si služila denarja z lekcijami... Oče, mačeha in polsestra so živeli od njenega zaslužka.«(197)

Vse drugače je bilo z drugo Sušnikovo ženo,

»mlado, debelušno vdovo.«(196)

»Hudobna ni bila, tudi z Rozo ni ravnala slabo; bila je le strašno hladnokrvna in imela je le rada mirno, tiho življenje, brez jeze; zato je bila popustljiva do skrajnosti, zlasti ko je dobila hčerko Zinko... Boječ in sovražec čemernost, s katero je ustajala Zinka, zlasti pozimi, jo je čestokrat pustila, da je zaspala šolo, a opoldne je radi miru lagala možu, da je bila deklica

v učilnici. Naravno torej, da Zinka, dasi dobre glave, ni imela veselja do učenja, tem bolj je pa begala po ulicah z deco po cele dni; domov je prihajala le tedaj, kadar je bil čas jesti in kadar je prihajal domov oče. Z dvanajstim letom je začela hoditi v skladišče čistiti kavo, a pri vsakem gospodarju je bila le malo čas. Kmalu ni več ubogala in se bala ne očeta ne matere; bala se je še najbolj polsestre Roze, zato jo je pa tudi sovražila.»(196)

Roza čuti svojo tujost;

»Moj Bog, moj Bog! Zakaj si me postavil med te ljudi! In če si mi že določil tako okrožje, naj bi bila vsaj ostala taka, kakor so oni, naj ne bi mislila, naj ne bi čutila, kakor čutim in mislim...«(199)

V četrtem poglavju spoznamo drugačno Rozo, Rozo sredi 'svoje' družbe, kjer je bila nenavadno zgovorna,

»Mnogo bolj izobrazena, nego so običajno učiteljice, je umela govoriti o vsakem aktualnem vprašanju, ker se je živo zanimala za vse in se tudi vedno učila. Dajala je lekcije otrokom najboljših rodbin, ki so jo vabile prav rade na »večere«, ker je dobro igrala na klavir, pa tudi zato, ker je znala govoriti.»(200)

Na teh sprejemih se je Roza seznanjala tudi z moškimi:

»soprogi, brati, zaročenci,«(200)

bila je pogosto deležna občudovanja, vendar tudi pomilovanja;

»Se pač vidi, da ni iz dobre hiše.»(201)

Sestra Zinka ji je delala še dodatno sramoto; kot nemarna, nehvaležna in kradljiva služkinja ene od mater Rozinih učenk, kot lepa, mlada, a prostaška zboristka, ki jo v noči spremlja domov kar troje fantov, ki se na koncu še stepejo za njeno naklonjenost. In vsemu temu je priča Roza, skupaj s svojo 'izbrano' družbo. Sestre in svojega porekla se nikakor ne mre otresti. V sedmem delu vpelje pisateljica na prizorišče markantnega in uspešnega Dimitrija Zoltana, ki se na vrhuncu slave vrača s predstavo v rodni Trst.

»Da, da, to je on, to je prav on – Pavel, s katerim sva se igrala, s katerim sva se tolikokrat sprla,«

prepozna Roza svojega otroškega družabnika in prijatelja;

»Kako je neki prišel do tolikšne slave? Oh, ko bi vsaj mogla govoriti z njim; Bog ve, ali bi me spoznal, ali bi se me še spominjal?«(207)

Roza se odloči in mladostnemu prijatelju, kovačevemu sinu, ki je že s petnajstimi leti zapustil rodni Trst, napiše pisemce. Pavel jo obišče; pove ji svojo sedemnajstletno vijugavo in slučaje polno pot in naznani, da ima zaročenko, igralko v njegovi gledališki skupini. Roza mu izpove svojo realnost;

»Vidite, včasih si res umišljam, da bi tako bilo najbolje, zlasti, kadar gledam srečne matere iz nižjih krogov ali brezskrbna delavska dekleta, ki hodijo ob nedeljah plesat in se zabavajo ter razveseljujejo – tedaj se me res vselej polasti otožnost. Srednji stan je za ženske najslabši – kaj se vam zdi? Bogatinske in preprosta dekleta se lahko razveseljujejo in uživajo po svojem okusu, a me ne moremo k prvim, k drugim ne smemo. Vesti se in govoriti moramo kakor bogatinke, le veseliti se ne smemo tako. In če smo včasih tako srečne, da imamo primerno opravo, da imamo koga, ki nas uvede v tak »izbrani krog«, in če smo vrhu tega še tako srečne, da 'koljemo oči' – o, tedaj stikajo glavo h glavi ter si šepetajo: 'Kdo je ta? Vete vi, veš ti?' Zmajajo z glavami. Kar se raznese kakor krotek, šibek vetrič: 'Učiteljica s podstrešja iz ulice Del pane!' – 'Ah, glejte no, kako je pa ta zašla sem?' – 'Ta jo je pripeljala, ker jih poučuje dekletce.' – 'Še te je bilo treba; sedaj pride že vsaka plesat in skakat.' Plesalci pa, boječ se zamere, jo pustijo pri miru; le če jim gaja njen obraz, tedaj ji pošiljajo svoje tope, neme, obžalujoče poglede!«(213-214)

Njeni pogledi na ljubezen odražajo razočaranje;

»Ljubezen? Jaz sploh ne verujem vanjo; vzvišena, prav ljubezen je le v romanih in pesmih. Za možitev pa gospodom nisem bila jaz ne dovolj imenitna ne dovolj bogata, drugim pa smo zopet me pregosposke... Odšli so vsi, Bog ve kam; za ženo sem jim bila preuboga, a moje podstrešje jim je bilo naravnost strašno; dajalo mi je misliti, da bi jim jaz mogla biti – ljubica za kratek čas. Zato ne verujem v ljubezen, ker ta je le tam, kjer je bogastvo, ugled.«(214, 215)

V devetem poglavju izvemo, da je bila Zinkina mati, o je bila mlada, prav taka kot je sedaj njena hči;

»bila je zaprta celo leto radi tatvine; ukradla je bila gospe, pri kateri je služila, dragocenih stvari, da si je kupila zanje, kar je bilo treba za veselo življenje!«(220);

na tem mestu Marica 'koketira' z dednostno teorijo, ki je bila tako priljubljena pri naturalistih. V enajstem poglavju, v času velikega tržaškega karnevala, spoznamo bivšega Rozinega zaročenca, Frana Naška, sina bogatega trgovca.

»Njegovi ljudje pa so bili trdi, neizprosni, bogati ljudje, ki se niso dali omečiti. Zaročil se je z njo, ne da bi oni kaj vedeli, in upal, da se pozneje vendar dado pregovoriti. Toda ko so izvedeli o zaroki, so napravili grozen hrup, njegova mati je prišla sama k njej na stanovanje jokat in prosit, naj se mu odpove, ker uniči drugače vse njihove lepe sanje in načrte. Roza je odgovorila, da se je zaobljubil in da naj Fran stori, kar hoče; ona nikdar ne prelomi prve svoje dane besede.«(225)

Družina pošlje Frana na dolgo, poslovno potovanje, da bi ga tako odtrgali od Roze. Fran se je v tujini vdal staršem in se poročil z lepo in bogato sorodnico, Marijo. Sedaj pa je Franova žena že osem mesecev mrtva in on je vdovec. Po karnevalski noči jo Fran obišče na domu in jo zaprosi za roko;

»Roza je bila vesela, dasi mu ni kazala tega, vesela, da jo reši neugodnega življenja in težkih skrbi.«(227)

Dvanajsto poglavje se dogaja na pepelnično sredo, ko pokopavajo pusta; Zinka, ki je zavrnila Nandeta, odide na veliko zabavo, tam pa jo z nožem napade ljubosumni Nande in Zinka umre. Umre tudi Rozin zelo bolni oče. Roza se sicer poroči s Franom, vendar pravi:

»Meni se zdi, da bi imela vsakogar, ki bi me izvolil za ženo, tako rada, kakor imam njega sedaj; moj srce je mrtvo, ker je bilo enkrat bridko prevarano. Možno, da se mu kdaj vrne življenje, to pa bode odvisno le od mojega – moža...«(230)

V noveli 'zbere' avtorica svoje najpomembnejše življenjske nazore in literarne prijeme, ki jih kasneje uporabi tako pri urejanju Slovenke, kot pri pisanju svojega najdaljšega literarnega teksta, romana Fatamorgana;

- › pri opisovanju junakov avtorica predstavnike različnih socialnih skupin in razredov opisuje na različna načina; telesne kvalitete, kot so, npr., postavnost, lepota, ipd., skratka, take kvalitete, ki namigujejo na seksualno dimenzijo telesa, so opisane in zaznane (po pravilu) le pri predstavnikih nižjih, delavskih, proletarskih slojev; predstavnike višjih, meščanskih slojev, najpogosteje opisuje skozi njihov poklic, kot intelektualce in to značilnost poudarja tudi skozi opisovanje telesa.

- › razlike med pripadniki različnih razredov podčrtuje tudi na ravni jezika; pri opisovanju delavstva uporablja poulične izraz; in tako zaznamuje tudi pogovorne in občevalne razlike med sloji.
- › predstavniki različnih razredov se med seboj jasno razlikujejo tudi v načinu oblačenja; razlika v noši, modi je razredno pogojena in utemeljena.
- › različna usoda ljudi ni zgolj posledica njihovega socialnega in razrednega izvora, ampak je tesno povezana z vzgojo, predvsem je na tem mestu ključna vloga mater kot vzgojiteljic, kot tistih, ki postavljajo (ali pa ne) ključne kriterij in življenjske ambicije za svoj otroke.
- › če so prostori zgornjih in spodnjih razredov jasno določeni, in če so jasno določene njihove vloge in zavezujoč kulturne norme, pa je položaj tistih, ki kakor koli presegajo okvire svojega izvirnega razreda in okolja, najmanj določen in najbolj ranljiv. To je položaj, ki je značilen za ženske, ki so v tem času vstopale v pretežno (še) moške poklice in okolja, per se.
- › ljubezen in svobodno prepuščanje ljubezenskim čustvom je prav tako nekaj, kar je dopustno samo pripadnikom 'čistih' razredov; ljubezen se sicer različno izraža tako pri bogatih kot pri revnih, vendar so zaljubljenici znotraj konvencij svojega razreda svobodni; prvim daje svobodo njihovo bogastvo, drugim dejstvo, da ga nimajo. Tisti vmes, tisti, ki izstopajo iz svojih socialnih okolij, še posebej, če se skušajo povzpeti po socialni hierarhični lestvici, pa se morajo za ljubezensko zvezo odločiti na podlagi tehtnega razmisleka. Skratka, za njih ljubezenska čustva ne smejo imeti odločilne vloge.
- › zakonska zveza je za vzpenjajoče se, ambiciozne in samostojne, in predvsem za vse ženske, pogodba.

V tem obdobju je napisala tudi svoj roman, *Fatamorgana*, 1898, ki pomeni tako v stilnem kot v motivnem smislu korak nazaj; v njem najdemo ponovno močne prvine poetičnega realizma, predvsem v opisih in motivni vlogi narave ter v odnosih med junaki.

Ad3) V zadnji fazi literarnega ustvarjanja je pri Marici Nadlišek opazen premik k psihološkemu realizmu.

Vedno bolj jo zanimajo vzgibi, notranji motivi, ki 'ženejo' junake, da ravnajo, kot ravnajo; omenjeno velja za njeni zadnji črtici »Osveta« in »Iz oblasti teme«, napisani leta 1899 in 1901, v katerih je »vnesla v slovensko slovstvo povsem nov motiv: v črticah je namreč pisateljica psihološko poglobila rastočo notranjo stisko, ki privede človeka do krutega maščevanja« (Biber, 354). In v ospredje njenega zanimanja stopijo mali ljudje, ki jih je sicer opisovala že tudi prej, vendar postanejo sedaj osebe individualizirane. Zanima jih njihovo notranje doživljanje, družinsko ozadje in prva posebne in osebne

motivacije. Zloraba posameznika v zunanjem svetu, svetu dela in v družini, posledice zlorabe na duševnost tega posameznika, so sedaj teme, ki jo zaposlujejo (vendar, na žalost, ne dolgo). Socialna komponenta je sicer izpostavljena, vendar ni primarna.

»Osveta« obravnava naraščajočo notranjo stisko delavke, ki jo novi nadzornik v predilnici, kjer je zaposlena kot delavka, spolno nadleguje. Novi nadzornik, Anton Berger, je

»bil mlad, majhen mož plavih las in plave, koničaste brade ter lokavih, sivih oči... Takoj prvo jutro je pregledal delavke bolj nego delo. Z malimi, sivimi, lokavimi očmi je pogledal vsaki v obraz in oči, premeril njen stas, prijemal in popravljal po nepotrebnem roko ti ali oni; a kadar je prišel do Anice, o kateri so pravili vsi, da je najbrhejša, se je ustavil najdlje.«(261)

Anica, mlada delavka v predilnici je

»bila srednje rasti, črnih las in oči in rdeča v lica kakor mleko in kri ter prav kipečih udov. Tovarišice je niso marale, dasi je bila z njimi dobra in vljudna ter je pri popevanju vedno vodila vse ter poprijemala čez. Zavistne so ji bile menda ne toliko radi lepote, kolikor zato, ker je bilo vse prav, kar je storila.«(261-262)

Nadzornik izrablja svoj nadrejeni položaj in odvisnost delavk;

»Opazoval je njene kretnje, občudoval njen fini profil, in ker nadzorniku proti delavkam ni treba imeti nikakršnega obzira, ji je tu in tam pobožal gladke, črne lase, lepi, okrogli podbradek, ali jo vščipnil v polne, bele roke, ko je imela rokave pri delu privihane čez komolce.«(262)

Anica se mu ne upa in ne zna upreti;

»Na vse te vsiljive laskavosti mu ona ni dejala ničesar, ampak se mu je le nekako prisiljeno in bojzljivo smejala.«(262)

Anica je skrbela za bolno in nepokretno mater, ki jo je vsak večer nestrpno čakala, da ji pripravi večerjo. Imela pa je tudi zaročenca, Pepeta, ki je

»zdaj pri vojaki in ostane tam še skoro poldrugo leto – a potem, potem... potem bo moj mož!«(262)

Ko ji nekega popoldneva nadzornik ukaže, naj ga po delu počaka, je Anica v hudi stiski, saj se ji mudi k materi, po drugi strani pa se mu ne upa upreti;

»Nestrpno je stala Anica zvečer pred pragom; solze so ji silile v oči, ko se je spominjala bolne matere, a oditi se je bala, da se ne bi zamerila nadzorniku.«(263)

Na 'zmenku' je nadzornik vsiljiv in jo skuša najprej pridobiti z laskanjem in obljubami;

»Glej, Anica, če me boš imela malo rada, ti izboljšamo plačo kot najboljši delavki in iz svojega ti kupim tudi, kar koli si boš želela.«(264),

kasneje pa z grožnjami;

»Mati in vedno mati! Baš radi nje pridi, če me boš slušala, se ji bode še dobro godilo; ako ne – kdo ve, kako še vse pride!... No, kar sem rekel, sem rekel – od tebe je odvisno, ali se bode tebi in tvoji materi godilo boljše ali slabše.«(265)

V nedeljo popoldne je Anica prisiljena oditi z nadzornikom na sprehod, kljub temu, da je njeni materi vedno slabše. Mati jo je videla, da se je sprehajala naokoli s tujcem in ji očita, da ima doma umirajočo mater, sama pa se 'poja' okoli s tujci. Mati še istega večera umre, ne da bi ji Anica lahko razložila, za kaj je šlo. Anica ostane sama. V njej se zgodi velika sprememba;

»Po materini smrti je Anica kmalu zopet prišla v tovarno, toda je bila vsa izpremenjena; oči so ji gledale srdit, čelo se ji je bilo zgrbančilo in njene ustnice so bile stisnjene. Vedno je bila molčeča in resna, obupne misli so ji rojile po glavi, katerih se ni mogla iznebiti ne med delom ne ponoč. Ob teh mislih se je vidno naslajala in tolažila samo sebe in svojo vest.«(267-268) P

Potem pa v njej dozori odločitev;

»Neko jutro pa je prišla na delo vsa vesela, vsa prerrojena. Šalila se je, kar ni bila njena navada, z delavkami in se smejala z njimi glasno – preglasno.«(269)

Bergerju se maščuje tako, da mu vrže v obraz »žgočo karbolno kislino«. Berger na sodišču zanika, da bi jo zapeljeval in Anica je obsojena na pet let zavora; hladnokrvno je poslušala svojo obsodbo ter rekla polglasno:

»Saj tako nimam nikogar na svetu! Maščevala sem se pa vendarle; njegov obraz je pa vendar za vedno opečen!«(269)

Črtica »Iz oblasti teme« je napisana v obliki prvoosebne izpovedi/sodnega govora obtoženca Franca Pavliča,

»ker je zalučal svoji lastni materi likalnik v glavo, da je vsled tega umrla že po parih urah.«(297),

in ki ga obtoženec poda na sodnikovo prošnjo.

»...Pavlič pa je govoril tako, kakor bi se bil naučil iz knjige; saj ga je ta izpoved težila od njegovega petega leta, težilo ga to, kar je zdaj govoril, celih štiriindvajset let kakor mora, ne da bi bil živi duši kaj zaupal o tem.«(297)

Motivi in ideje v delih Marice Nadlišek

Nedvomna je osrednja tema Maričinih tekstov ljubezen. Junakinjam predstavlja ideal čustvena, telesna in materialna harmonija z izbranim partnerjem. Vendar pa večina njenih junakinj ljubezen kar najtesneje povezuje s poroko, predvsem kot pravno-formalnim aktom, ki pomeni za ženske predvsem eksistenčno varnost. Za mnoge junakinje, predvsem tiste malomeščanskega porekla, je poroka rešitev nenehnega samostojnega pridobitnega dela, eksistenčne negotovosti in obet oblikovanja samostojne družine, pri čemer ima materinstvo oz. želja po njem osrednjo vlogo. Za Maričine tekste je značilno, da ima pragmatičen odnos do ljubezni in pozitiven odnos do poroke absolutno prednost pred romantičnimi pričakovanji idealnih ljubezenskih in zakonskih odnosov. Ljubezen je lahko res svobodna in prosta le znotraj privilegiranih krogov: ali pri gmotno samostojnih, bogatih junakinjah (Olga iz *Fatamorgane*), ki partnerja ne potrebujejo in iščejo zaradi lastne eksistence, ali pa med revnimi, proletarci, kjer je dnevni boj za preživetje domena obeh spolov. Razklanost junakinj je značilna predvsem za malomeščanske in intelektualne kroge, kjer so družbene norme najbolj represivne. Avtoričin pogled na proletarce je izrazito meščanski; »Ljubezen je za reveže zločin«, citira verz Ade Negri v uvodu tretje izmed »Slik in sličic iz življenja«. Pri Marici Nadlišek se pojavljata v pogledu na proletarce tipično meščanska stereotip in predsodek: očita in hkrati zavida jim njihovo, v meščanskem pogledu, neodgovornost, nepremišljenost, lahkotnost, s katero se spuščajo tudi v ljubezenske in zakonske

odnose. Prepričana je, da so odnosi med njimi zaradi nenehnega pehanja za zaslužkom preprosti in neproblematični. Tako, na primer, opiše srečen zakon šivilje Eme

»s pridnim poštenim rokodelcem«: »Pridna sta oba in delata od zore do mraka ter se vidita samo pri jedi in še takrat jima ne ostaja časa za razgovore. In kaj bi tudi? Posebnih zahtev, visoko letečih misli ter obilo želj nimata, zato živita zadovoljno in taki ljudje so – srečni!«(259)

Za njene moške junake je značilen nekoliko drugačen odnos do ljubezni in zakona; ljubezen je pogosto zvedena na raven telesnih, čutnih in nezavezujočih odnosov, odločitev za zakon pa je vedno povezana z željo po materialnem in socialnem dvigu junaka na družbeni lestvici. Od ljubimke junaki ne pričakujejo in pri njej tudi ne iščejo posebnih kvalitete in prednosti, od žene pa pričakujejo ali bogastvo ali pa dobro in neobremenjujočo gospodinjo in mater. Tak odnos junakov seveda še dodatno ostri možnosti, ki jih imajo njene junakinje, pripadnice meščanskih in intelektualnih krogov. Razplet odnosov je lahko tako samo dvojen: tragičen, ko junakinja ostane sama, zavržena, premagana s strani ustrežnejše tekmice, ali pa pragmatičen, ko junakinja pristane na racionalno izbiro in zakon, v katerem pričakuje od zakonskega moža predvsem, da »je mož izobražen, da ima nekaj duha, dobro srce«, kot razlaga gospa Pavličeva v »Črtici iz sedanje dobe«. Za junakinje meščanskih in intelektualnih krogov so tako najboljša izbira profesionalci, ki se preživljajo v intelektualnih poklicih: zdravniki, inženirji, profesorji itd., mnogo manj pa, na primer, vzpenjajoči se podjetniki.

Marica junake in junakinje, ki sklepajo nepremišljene zakonske zveze kaznuje; zakoni so nesrečni zaradi revščine, čeprav so bili sklenjeni iz ljubezni (»Pod streho«), zaradi prelomljenih obljub o bogastvu (*Fatamorgana*), zaradi nezvestobe, zaradi alkohola.

Svoj nazore o ljubezni, njeni vlogi pri odločanju za zakon in o zakonski zvezi položi Marica Nadlišek v usta resignirani in v ljubezni razočarani Rozi v noveli »Pod streho«; *»...ne verujem v ljubezen, ker ta je le tam, kjer je bogastvo, ugled.«*

Socialna in duhovna skladnost bodočih zakoncev sta pri njej za uspešen zakon pomembni, prav tako kot tudi nacionalna; zakoni sklenjeni med pripadniki različnih narodov (posebno so izpostavljeni mešani slovensko-italijanski zakoni) so po pravilu neuspešni. Sklenitev zakonske zveze s tujcem je za avtorico neke vrste izdaja lastnega naroda, nenaravna in zato brez možnosti srečnega konca.

Zvestoba je naslednja pomembna tema Maričinih tekstov; zvestoba v medsebojnih človeških odnosih in zvestoba do naroda. Nacionalne teme so bile v nacionalno mešanem Trstu konca 19. stoletja močno izpostavljene; to je bil čas po nastanku itali-

janske države, začetek iredentizma in močnih nacionalnih gibanj. Zakonska zvestoba je za avtorico bistvena vrednota; zakonolomov takorekoč ne obravnava, kjer grozi prevara v zakonu, jo avtorica najpogosteje razreši še pred samo sklenitvijo zakona (Vinko v »Moji prijateljici«, ali v »Iz življenja mlade umetnice«). Zakon je zanjo nerazvezljiva skupnost, ki jo lahko konča le smrt enega od zakoncev; smrt 'motečega' zakonca je pri njej tudi možnost za sklenitev novega zakona med osebama, kjer zakonska zveza zaradi materialnih razlik pred tem ni bila mogoča (»Pod streho«). V povesti »Usoda, kajne?« obravnava Marica tudi zakonolom; mati in žena se zaljubi, zapusti družino (moža in dve hčerki) in odide z ljubimce; njuna zgodba pa se konča tragično: on stori samomor, ona pa

»je ostala v velikem siromaštvu prav na cesti, zato ji je uredništvo nekega časopisa ponudilo prodajo lista na neki tramvajski postaji.«(166)

Če pa poročena oseba sreča drugega, je, po avtoričinem mnenju, med njima mogoča le platonična vez prijateljstva (odsev izkušnje s Kersnikom). Včasih teke izvenzakonske zveze nagradi s smrtjo motečega zakonca, včasih pa se z njihovo usodo tragično poigra – na primer, v noveli »Iz življenja mlade umetnice«.

Junakinje in junaki

Večinoma so vsi iz družbenega okolja, ki ga je Marica dobro poznala – (malo) meščanskega. Večinoma so junakinje izobraženke, najpogosteje privatne učiteljice, ki se dnevno pehajo za svoj zaslužek. To je bilo nedvomno Maričino okolje. Idealni moški liki nenehno odmevajo Kersnikovo podobo; so izobraženi, čuteči, občutno starejši od izvoljenk, podpirajo njihovo delo in so pogosto nedostopni – poročeni.

Idealna junakinja je torej izobraženka, narodnostno osveščena Slovenka, ki pozna slovensko in tujo literaturo, polna vrlin in visokih moralnih načel. Pogosto je zaposlena, vendar ji lastno delo ne predstavlja najpomembnejše vrednote, je prej izhod v sili, eksistenčna nuja, ki naj jo konča uspešno sklenjen zakon. Izobraženske, bivše profesionalke, so po mnenju avtorice tudi najboljše zakonske žene; po poroki svoje delo opustijo in se povsem predajo novim nalogam gospodinje, matere in žene. V vsem tem lahko jasno vidimo osebne nazore Marice Nadlišek, zapisane že v njenem prvem tekstu v *Edinosti*, »Narodno ženstvo«, 1888. Pa tudi njena nadaljnja življenjska pot neverjetno verno sledi potom njenih literarnih junakinj: poroka, opustitev vseh prejšnjih dejavnosti, domnevno zaradi moževega nerazumevanja, popolna podreditev družinskim gospodinjskim in materinskim obveznostim, in, nezadovoljstvo s takim življenjem – fatamorgana!

Moški liki so pri njej manj poglobljeni, skicirani, izpostavljene so le njihove za literarni tekst/dogajanje in potek ključne lastnosti. Kot zapiše Christina Biber, jim pisateljica

»pripisuje podobne značilnosti in lastnosti kot ženskam in nam predstavi njihovo mišljenje in čustva v njihovih izpovedih prijateljem.«(360);

torej znotraj moške družbe se moški razkriva.

Njene meščanske, delavne junakinje, ki stojijo sredi družbene slojevitosti, se v osebnih in delovnih odnosih premikajo skozi vse družbene skupine; od najnižjih do najvišjih, kar vnaša v njena dela socialno pestrost in barvitost, kajti pisateljica slika razredne razlike v polaritetah. Le te se kažejo tako v oblačilih, barvah, obnašanju, nazorih, občevalnem jeziku in navadah.

Dogajalni prostor

Večina njenih tekstov, razen »Moje prijateljice« in »Intriganta«, se dogaja v Trstu in njegovi okolici; v okolju, kjer se je gibala tudi pisateljica. Sv. Ivan, njeno domače okolje, in bližnji Trst tvorita ostro nasprotje; prvi je slovenski, domač, svetel, dišeč, s čudovitim razgledom na morje, drugi je temačen, ozkih ulic in visokih hiš, kjer se drenjajo najrazličnejši sloji, prostor delavskih predmestij. Marica Nadlišek je prva slovenska pisateljica, ki je v slovensko literaturo (na splošno) prinesla tržaško slovensko okolje.

Morje je prav tako v ospredji; kot element v nenehnem spreminjanju in valovanju; ob katerem se odvijajo prihodi in odhodi, predvsem pa slovesi in snidenja junakov.

Jezik in slog

Tudi zanju je značilen razvoj; vseskozi se je držala 'trde' slovnične lekcije, ki jo je bila deležna na goriškem učiteljišču pri profesorju Mercini,

»pri katerem smo čitale le redkokdaj, deklamovale nikoli, vsako slovensko uro smo mlatile in premlevalle samo slovnico... Dejal je večkrat, da je Levstik napisal, da je slovnica vsakdanji kruh. Fran Levstik mu je bil vzor, nanj se je vedno skliceval... Bil je surov in je vedno rentočil, priznati pa moram, da sem se pri njem naučila prav veliko... V vsem svojem poznejšem pisateljevanju sem se ravnala po njegovih pravilih.«(Iz mojega življenja, 2005, str. 310)

V svojih zgodnjih tekstih je pogosto povzemala hrvaške in srbske izraze, v želji, obvarovati slovenščino pred nemščino in italijanščino. V kasnejšem obdobju se te značilnosti omilijo in v zadnji tekstih najdemo pri njej že tudi izraze, vzete iz romanskih jezikov.

V zgodnjem obdobju najdemo v njeni prozi več čustvenih pridevnikov in opisov narave, ki odsevajo junakova razpoloženja in čustva, kar je bilo v soglasju z romantičnim realizmom. V fazi približevanja realizmu in še posebno psihološkemu realizmu se tudi jezik temu primerno prilagodi; pridevniki postajajo vedno bolj stvarni n redkejši, opisi narave pa ne odsevajo več junakovih čustvovanj, narava dobi povsem imaginarno vlogo.

Pogosto skuša ustvarjati vtis realnosti, stvarnosti tudi z vnašanjem oblik kot so dnevnik, pismo, prvoosebna pripoved. Samo pogosto nastopa kot prvoosebna pripovedovalka, kot znanka, prijateljica, skratka, kot priča dogodkov. Njeni dnevniški in pisemski navedki so pogosto postavljeni znotraj okvirne pripovedi. Tako poteka v teh zgodbah dogajanje na več časovnih ravneh, razpeto med sedanostjo/pripovedovalkinim časom in preteklostjo/dogajalnim časom. Tudi sicer je retrospektivnost pogosta pripovedna tehnika, najpogosteje v obliki junakovih spominov.

Tudi pripovedni jezik se pri Marici razvijal v smer realizma: jezik se vedno bolj prilagaja opisovani socialni skupini, ki ji junak/junakinja pripada. Opazno je posebno jezikovno izražanje, značilno za nižje sloje, v katerem se pojavljajo tudi prostaški izrazi.

3. Prvi trije romani slovenskih avtoric: Pavlina Pajk: *Arabela* (1885), Luiza Pesjak: *Beatin dnevnik* (1887), Marica Nadlišek: *Fatamorgana* (1898)

Arabela, Pavlina Pajk

Roman; izhajal v reviji *Kres, Leposloven in znanstven list* (izhajal v Celovcu v letih 1881-1886, mesečnik; urednik dr. Jakob Sket, sodelovala prof. dr. Gregor Krek in župnik Davorin Trstenjak; tisk Družba sv. Mohorja), od 1. januarja do 1. novembra 1885.

Zgodba

V majhnem mestecu na Moravskem živi v bogati trgovski židovski družini Karperles, ki jo sestavljajo Karperles, židovski trgovec, njegova žena Rebeka in dva sinova, starejši in preudarni Samuel, in mlajši, malopridni in razvajeni David, ter sirota Arabela. Njeno poreklo je zavito v skrivnost, starša naj ne bila »mного prida«, bila pa naj bi sestrična Karperlesovih sinov in je tudi dedinja ogromnega premoženja. Za njeno premoženje, ki je na moč skrivnostnega izvora, razen družine ne ve nihče v mestu. Karperlesova si prizadevata, da bi se njun starejši sin, Samuel poročil z bogato Arabelo in bi tako njeno premoženje ostalo v družini. Poleg Karperlesov spoznamo tudi (krščansko) družino doktorja Waldeka, njegove žene in njunega sina Walterja. Arabela se počuti tuje in neljubljeno v družini, ve za svoje premoženje in pozna tudi Karperlesove načrte o svoji poroki z domačim sinom. Tej poroki se upira, vendar na koncu nanjo pristane, vendar si pri Samuelu izgovori leto dni odloga; ko se bo le ta vrnil iz dolgega poslovnega potovanja, naj bi se poročila. Arabela svojemu ženinu tudi jasno pove, da ga ne ljubi in da ga tudi nikoli ne bo, da pa ga ceni kot treznega in poštenega človeka, drugačnega od svojih pohlepni in preračunljivih staršev. Po naključju odkrije Arabela družinsko skrivnost; na domačem podstrešju živi skrita blazna ženska,

za katero skrbi hišna vrtnarica Roza. Arabela se za nesrečnico zavzame, jo dnevno obiskuje, ji prinaša dobro hrano, oblačila in celo doseže, da ji preplašena in nezaupljiva žena začne zaupati. Iz obnašanja blaznice Arabela sklepa, da je izobrazena in boljšega stanu. Vendar od nje ne more izvedeti ničesar o njeni preteklosti in poreklu;

»edino kar je ... mogla z neko gotovostjo posneti, bilo je, da je moral ženski enkrat umreti otrok, ali pa so jej ga bili vzeli; kajti le dete, katero je baje nekdanj imela, bilo je edina nje misel.« (178)

Stvari se začno zapletati, ko se v hišo Karperlesovih (ponovno) priselijo Waldekovi, najprej stari doktor in njegova žena, kasneje pa se jima pridruži tudi sin, resni in za ženske neobčutljivi profesor Walter Waldek, ki je študiral na Dunaju. Arabela in Walter se spoznata na domačem vrtu ob hudi nevihti. Njuna srečanja postajajo vedno pogostejša, spoznavata, da so bili njuni prvi medsebojni vtisi napačni in da imata kopico skupnih misli in zanimanj. Walter, ki bi sicer že moral oditi nazaj v tujino, podaljšuje svoj dopust pri starših. Ob slovesu je tako Arabeli kot Walterju težko. David, mlajši Karperlesov sin, skrivaj opazuje njuno poslavljanje in o njem obvesti svojo mater, ki se zбоji, da se je Arabela zapletla z Walterjem in da je tako ogrožena njena poroka s Samuelom. Ob tem Karperlesovka odkrije še, da Arabela ve za blaznico na podstrešju in da jo celo obiskuje. Prav na hitro in na skrivaj blaznica izgine, vrtnarici Rozi pa je strogo zabičano, da ne sme Arabeli izdati, kje je. Samuel se na materin poziv nepričakovano hitro vrne domov. Izkaže se kot ljubosumen in zaljubljen mož. Arabeli izpove svojo ljubezen in zaradi njenega odklonilnega vedenja posumi, da ljubi drugega. Po komaj mesecu odsotnosti se vrne domov tudi Walter. Arabela išče blaznico in v temni noči sledi Rozi v temačno klet, kamor so jo zaklenili. Arabela ji pove svoje ime in blaznica

»se strese, kakor od nečesa zadeta« (287).

Arabelo obide slutnja, da je ta blazna žena njena mati. Preplašena zbeži iz temne kleti in ko leze skozi majhno okno, sreča Walterja. V trenutku, ko se držita za roke, odjekne v noč strel, nekdo je meril nanju. Arabela zakriči in zbeži v hišo, Walter pa steče za njo, v strahu, da je ranjena. V veži ga prestreže Samuel. Med njima pride do prepira in Samuel pozove Walterja na dvoboj; profesor v nenavadnem preblisku poguma izziv sprejme. Arabela ga skuša prepričati, naj se dvoboju odpove, on pa ji izpove svojo naklonjenost. Arabela ga zavrne, ker da ni njegove (krščanske) vere, on pa se raje odpove življenju kot njej. Naslednje jutro pride k Arabeli Roza in ji pove, da blaznica umira in da želi še enkrat videti prav njo. Vendar je ob Arabelinem prihodu blaznica že mrtva; Arabela pa se domisli, da je imela vseskozi pri sebi neke papirje. Poišče jih, v tistem pa vs-topi Karpelesovka in v prepiru Arabeli odkrije, da je bila pokojnica resnično njena mati. Arabela omedli in ko se ponovno ove, spozna, da ji je Karperlesovka papirje ukradla. Arabela Karperlesov ne prijavi policiji, ker se boji za svoj ugled, vendar novica kljub

temu pricurja v javnost in nekoč spoštovanim meščanom se začno ljudje izogibati. Samuel se ob razkritju družinskih skrivnosti zgrozi in odpove se tudi dvoboju z Waltrjem. Arabela pokoplje mater in ponovno živi s Karperlesovimi. Samuel jo obišče in ji razkrije zgodbo njenih staršev, kot jo je pač poznal: njena mati je bila židinja, ki se je poročila s katoličanom, se s tem pregrešila zoper vero svojih staršev in zaradi silnega občutka krivde zblaznela. Po tem razgovoru zbeži Samuel v Ameriko. Karperles pa oznanj svoji bankrot. Na plan pride tudi resnica o Arabelinem premoženju, ki so ga Karperlesovi v svoji potratnosti že polovico porabili. Karperles naredi samomor. Walter obišče Arabelo, ji pove, da odhaja na Dunaj, da ve, da je po očetu katoličanka in jo prosi, da se preseli k njegovim staršem. Predlaga ji, naj prestopi v katolicizem in postane njegova žena. Arabela ga odkloni. Arabela poplača stričeve upnike in po tem ji ostane nekdanj Karperlesova vila in deset tisoč goldinarjev od nekdanjih sto tisoč. Karperlesovka in Arabela skleneta kupčijo: Arabela ji da redno rento zanjo in za sina Davida, Karperlesovka pa ji izroči materine papirje. Iz njih spozna Arabela, da je bila kot novorojenka krščena, da je torej katoličanka, a vzgajana kot židinja. Gospa Waldek, h kateri se Arabela zateče po nasvet, ji pove celotno zgodbo njenih staršev;

»O vaših roditeljih vam morem samo dobrih rečij povedati.« (494).

Arabela in gospa Waldek se močno zblížata; Arabela se preseli k Waldekoma, začne se posvečati krščanskemu nauku in gospa Waldek je o njenem napredku vestno obveščala sina Walterja. Po štirih mesecih se Walter nepričakovano vrne, zasnubi Arabelo in jo skupaj s staršema odpelje s seboj v Berlin, kjer je dobil mesto profesorja. Karperlesovka nadaljuje s svojim potratnim življenjem, kolikor ji dovoljujejo sredstva, sin David pa odide v vojaško šolo, kjer se izkaže za dobrega učenca, o Samuelu pa ni bilo več glasu.

Dogajalni prostor: majhno mestece na Moravskem; trgovsko središče in primestna okolica, namenjena bogatejšim meščanom; nacionalno, versko in socialno mešano okolje. Roman se začneja z opisom mesta na Moravskem;

»Bilo je jutro sejemskega dne v nekem mestu na Moravskem. Iz jasnega neba sijalo je toplo solnce meseca junija. Po ulicah je tekla voda; ceste so bile namreč ravno oškropljene, da se pogasi mestni prah. Po glavnih ulicah stale so po vrsti lesene bajte, pred njimi pa so kramarji jemali robo z zabojev in jo polagali na ogled. H kramarjem je pristopalo polno kupcev. Med njimi se je videlo polno poljskih židov v dolgih suknyah, z visokimi klobuki, izpod katerih so jim viseli na levo in desno dolgi kodri. Poljski židi so na Moravskem navadno sejemske prikazni. Mestni postreščeki so hodili važno sem in tja čakajoč poziva. Šolska mladina, s knjigami pod pazduhami, hodila je po sejmu s počasnimi koraki, vsak trenotek ustavljač se in gledaje okoli sebe, dokler jih kaka brzo mimogredoča postava ne sune na stran. Tu je kopica

kmetov med seboj barantaje vpila; tam je druga kopa ljudij kričala in smejala se, ker se je zvrnol mesarski voziček, v kateri sta bila vprežena dva velika psa. Tesne, postranske ulice so danes posebno dišale po žarkej zaseki. Vsaki dvajset korakov je namreč stalo pri oknu malo ognjišče, na katerem se je peklo meso na razprodajo. V teh ulicah so branjevci imeli svoje kraljestvo. Skoro pri vseh vratih visele so nove ali ponošene obleke, stari in novi čevlji in vsakovrstno blago. Todi je bila gneča največja, krik najhujši. Po glavnem trgu pa so se srečevali trgovci in pogovarjali se mimogredoč o cenah in kupčiji.»(1)

Dogajanje se v glavnem, razen uvodnega prizora, odvija znotraj bogate meščanske vile in njenega vrta; poudarjeno je nasprotje med prašnim in hrupnim trgovskim mestecem in tihoto in lepoto bogate meščanske primestne naselbine:

»Kako četrť ure od sredine mesta, je prijazno predmestje, ki se pa močno razlikuje od drugih predmestij. Tu ni videti starinskih, umazanih hiš; tu niso kramarji in žganjarji doma; po ulici ne tekajo bosí, raztrgani otroci in razstradanih obrazov ni videti pri hišnih vratih. Lepa, široka, ravna cesta je obrobljena z gostim drevoredom iz visokih lip in kostanjev. Za tem drevoredom pa na pol skrita, razteguje se dolga vrsta lepíh vil. Pred vsako vidijo se skozi umetno železno ograjo cvetlične gredice, kolibice in razne naprave. Za vilami pa se vzdigujejo majhni grički, zarasteni s temnimi gozdiči. Tu živijo same premožne rodbine, večinoma trgovske, in to poletu in nekoliko tudi po zimi. Posestniki takih vil imajo tudi svojo kočijo na razpolaganju, in tedaj jim tudi ne dela sitnobe majhna oddaljenost od mestnega osredja. Zato pa ne poznajo zaduhlosti in uživajo svež zrak. Ena takih vil bila je lastnina nam že znanega žida Karperlesa.»(6)

Dogajalni čas: kratek, linearen, presekan s spominskimi retrospektivami, ki pa so kratke, raztrgane in ozko usmerjene, v funkciji pojasnjevanja, razkrivanja zgodbe Arabelinih staršev, vendar le toliko, kolikor je pomembno za pojasnitev njenega trenutnega položaja. Spomini delujejo kot točke preobrata. Do dokončne razjasnitve preteklosti Arabelinih staršev pride šele ob koncu romana, v obliki pripovedovanja gospe Waldekove. Pri tem gre za pisateljčina nedoslednost, saj naj bi vse do konca Waldekova ničesar ne vedela o skriti zgodbi Arabelinih staršev; vendar pa je Waldekova tista, ki Arabelo seznanja o najpomembnejših 'resnicah' krščanstva, torej ji v tej funkciji 'lahko' odkrije še to resnico.

Osebe: nastopajo zgolj člani dveh družin in njihovo strežno/služno osebje; zunanje, v dogajanje nevpletene, osebe so zgolj omenjene.

Arabela, naslovna oseba in glavna junakinja. Spoznamo jo že takoj v začetku romana, vendar posredno, skozi razgovor med očetom in sinom, kot bogato nevesto, ki pa ne kaže posebnega zanimanja za bodočega moža. Karperles jo ocenjuje kot ponosno, a preudarno;

»Treba je pameti in nekaj zvijačnosti, da premagaš njen ponos in razgreješ mrzlo njeno srce.«(3)

Sicer jo oče in sin ocenjujeta različno; oče:

»Da je Arabela brezčutna za vse, kar jo obdaja, vem gotovo... Vsekakor pa, ako bi ona ne bila sreče (=bogastvo) otrok, ne bila bi vredna iti enega moškega pogleda.«(3);

sin, Samuel:

»Arabela ni lepa, ni prijetna, to je res; ali nekaj dostojnega, nekaj skoro bi rekel mamljivega skriva se pod njeno odurnostjo, ki pa upliva kakor magnet na okolico. Poleg tega pa je ona najbogatejša devojka v našem mestu. To se ve, delajo še bolj privabljivo.«(3)

V njunem uvodnem pogovoru tudi izvemo,

da »še sama ne ve natanko, koliko je po srečki dobila. Kolikor veš, Arabela je bila jedva trileten otrok, ko je prišla k nam v hišo. Vse njeno imetje je ondan obstajalo iz culice, v kateri so bile obleke in nekaj perila in pa ona srečka, ki jej je visela v svilo zavita okoli vratu.. Slučajno smo našli srečko in slučajno tudi izvedeli leto pozneje, da je bila njena srečka vzdignjena. Kar čez noč postala je iz uboge sirote ena najbogatejših devojk.«(3)

Arabela o svojih starših ne ve ničesar konkretnega, vseskozi zgolj namigujejo na njeno nečastno poreklo, tako da je sama prepričana, da je nezakonski otrok; ker ne najde opore pri Karperlesovki se zapre vase;

»Vzrastla je neprijazna, nezaupna, zamišljena, dasi je njeno srce bilo nagneno k prijaznosti in dobrotljivosti. Če ravno je vedela, da je bogata, ni se prevzela.«(7)

Do svojega ženina Samuela je povsem ravnodušna;

»Postala je nevesta, sama prav ne vedoč kako, a pri tem se ni čutila ne zadovoljno niti nasprotno; temveč ona brezbriznost, katero je vedno gojila za vse, kar je zadevalo njeno osebo, prevladala je tudi sedaj v njej. Sicer pa se ona ni spuščala v nobeno premišljevanje, kakor bi se bila vsaka druga devojka v njenem položaju.«(121)

Njena dobrota in kvalitete se pokažejo, ko začne skrbeti za norico na podstrešju;

»Roza je začudnjena gledala, s kakšno ljubeznijo urejuje Arabela majhno sobico.«(126)

Njena notranja bolečina izvira iz tega, da je sirota, brez staršev, na kar jo Karpelesovka redno spominja. Njen odnos do boga je prav tako poseben;

»Pozabila na Boga? Ker nisem danes utegnila iti v tempelj? Jaz si Boga drugače predstavljam. On gleda na srce in ne sama na zvanjost. Jaz se ostala doma, ker sem imela priliko nekaj dobrega storiti. Vi pa ste šli v tempelj, ker ste se doma dolgočasili. Molili ste tam dve uri neprestano, a jedva prišedči domu, našli ste brž priliko nadaljevati svoje obrekovanje na mrtve, dobro vedoč, da to mene najbolj boli. Jutri pa boste zopet dve dolgi uri v templu klečali in se bili na prsi. Tako vi Bogu služite! Potem se ve, da vas ne more božji blagoslov zapustiti.«(127)

Do sprememb v njeni osebnosti pride, ko se seznanj z blaznico s podstrešja in začne zanjo skrbeti, blaznica pa se začne nanjo navezovati in ji vedno bolj zaupa. Arabela jo zazna kot prvega človeka, ki jo ima rad brez preračunljivosti;

»Blazna ženska me vsaj iz hvaležnost ljubi, ker čuti, da sem njena dobrotnica. Ta ljubezen ima vendar blago podlago. Vsi drugi pa, ki mi v življenju hlinijo udanost, delajo to le iz sebičnih namenov.«(177)

Ko jo nekega popoldneva na vrtu preseneti nevihta, prvič vidi Walterja:

»Arabela se čuti razžaljeno, ker govori profesor z njo, kakor s kakim domačim človekom. Zato se jedva na-nj ozre in vzdržuje težko posmeh, tako se jej vidi smešna cela njegova oseba...«(179)

Arabela profesorja najprej preseneti in kasneje tudi očara s svojo pokončnostjo, odkritostjo, neposrednostjo in ponosom; na njegovo namigovanje, da je nevesta, odgovori:

»Jaz tudi ne potrebujem vašega zanimanja, a povem vam vendar, da sem nevesta! Ne ljubi me pa nihče na svetu in me tudi ne bode, kajti jaz si ne znam pridobivati ljubezni in si je tudi nočem. Mene nihče ne razume, jaz pa drugih ne. Da sem pa vendar postala nevesta, imam se zahvaliti le svojemu premoženju. Moj denar iščejo in ljubijo, ne mene. Ali me umejete?«(185-186)

Po profesorjevem odhodu v tujino začuti Arabela praznoto, pogreša njune pogovore; občutek izgube je še stopnjevan, ker ji je v istem času odvzeta tudi možnost obiskovanja norice s podstrešja. Ob spopadu med Samuelom in Waldekom, v nape-tem trenutku začuti Arabela

»neizrekljivo sladko strast« (332),

razkrije se ji Walterjeva sočutnost in to jo povsem prevzame.

Samuel; sin, ki je bil celih šest let v uku za trgovca v Hamburgu. Za svoj poklicni vzpon pa potrebuje poleg spretnosti in znanja tudi denar. In tega mu bo zagotovila Arabela. Samuel Arabelo resnično ljubi in v njem se razvije močno ljubosumje. Njegova strast Arabelo zmede;

»Ljubezen se privablja z ljubeznijo, ne s strastjo,« (284)

mu reče, ko ji izpove svoja čustva.

Oče; trgovec, žid, ki je obogatel in ki gleda na življenje pragmatično, pri njem je na prvem mestu dobiček, sredstva, s katerimi ga ustvarimo, niso tako zelo pomembna. O ženskah meni:

»...vse je lažje na svetu preiskovati in pretuhtati, kakor pa ženko srce. Ono spada po mojem mnenju k največjim uganjkam svarjenja, ker je različno in raznovrstno, kolikor je žensk na svetu.«(3)

Ima finančne težave;

»Tvoje šestletno bivanje v Hamburgu stalo nas je tudi nekaj; nesrečne spekulacije, slaba kupčija in razkošno življenje, katero smo prisiljeni voditi,«(3)

našteva razloge svojemu sinu, zakaj potrebujejo Arabelo. Avtorica ga opiše kot malega, malenkostnega židovskega trgovčiča, ki vedno misli na kupčijo, pa če je ta še tako skromna. Svoje domače ocenjuje trezno, ne dela si utvar ne o svojem drugorojencu, ki ga ima za lažnivca in razvajenca, ne o ženi, ki ga je s svojo materinsko ljubeznijo povsem pokvarila. Zaveda se svoje finančne odvisnosti od Arabelinega denarja in se trudi za njeno poroko s sinom Samuelom. Ljubezen se mu nikakor ne zdi nujen pogoj za zakon in o njej meni:

»Kaj pa je tudi v zakonu treba ljubezni. Poglavitna reč je, da sta zakonca enakih mislij, da se podpirata v podvzetjih in da se trudita oba za en cilj: da se pomnoži premoženje in se tako pripravi v hišo ugodno, brezskrbno življenje... Kajne, ljuba Rebeka,...tudi midva nisva nikder drug drugega nadelovala z ljubezenskimi vzdihljeji, a bila sva vendar vedno srečna.«(68)

David, mlajši sin; *»dvaindvajsetletni, malopriden deček,«(6)* ki se na koncu razvije v uspešnega in prizadevnega mladega vojaka.

Kaperlesova žena, Rahela,

»je bila kakih petdeset let stara, majhna in debela, da se je komaj gibala. Bila je temne kože, črnih las, ki so pa zdaj že začeli nekoliko siveti, črnih, neprijaznih očij in velikih ust. Njeno lice je bilo polno bradavic, iz katerih so štrleli posamezni lasje. Kedar je govorila, kazala je vrsto velikih, umetnih zob. Njena obleka, vedno dragocena, bila je brezokusna, ker je najnovejše mode pretiravala. Nedovolj, da je bil njen obraz grd, bil je tudi ostuden, ker ga je barvala in belila.«(65)

dr. Waldek;

»je bil sedemdesetleten starec, zdravnik, priljubljen in spoštovan mestjan. Prakso je zavoljo bolehnosti opustil že pred desetimi leti.«(70)

njegova žena;

»je bila priprosta, dobrosrčna gospa, ki je samo za moža in sina živela. V mestu je bila malo znana, ker ni v društvo zahajala; tem bolj so jo pa poznali mestni reveži. V jutro je hodila navadno k maši, a po maši na trg, kjer je sama nakupovala. To je bilo njej vsakdanja zabava, brez ktere ni mogla živeti. Po večerih pa je navadno obiskovala ubožne rodbine, pri katerih so po moževem naznanilu revni bolniki prebivali.«(70)

Po dogodku v nevihtnem popoldnevu, ko se Waldek in Arabela prvič srečata in jo on pusti samo v dežju, sam pa odide domov skupaj s služkinjo, ki mu je prinesla dežnik, ga mati poučuje, kako se mora obnašati do žensk. Kot dobra kristjanka je zgrožena ob sinovem namigu, da so se h Karperlesom preselili zgolj zato, da bi on zasnil bogato židovsko hčer;

»Walter, ne kolni vendar,' vzklikne Waldekova zavzeta in sklepa roke. 'Ti, dobrih, zvestih katoličanov sin, da bi jemal židovsko za ženo!«(181)

njun sin, profesor Walter Waldek;

»je bil v tridesetem letu svoje starosti. Že v ranej mladosti resen in zamišljen, bil je z dušo in telesom udan uku. In kakor se je nekdanj izogibal součencev ter se nikdar ne pridruževal njihovim igram, tako je tudi zdaj v moškej dobi živel kot samotarec. Vse štiri stene njegove sobe, od stropa do tal, bile so zakrite s knjigami, ki so v predelih stale v vrstah. Njegova miza je bila polna rokopisov; med njimi pa je ležal kak ponošen ovratnik, kos starega kruha, na pol ugriznjen sad in druga navlaka. Vsi stoli so bili pokriti s časopisi in brošurami; sploh nobeno pohištvo ni bilo prazno: vse je nosilo znak njegove učenosti...Walter, sicer dober sin, ki je ljubil in spoštoval mater, sposabil se je pa vendar ter se hudoval nad njo, ako je le košček papirja zavrgla, če ga ni bil on preje na vse strani pregledal. Walter je bil tudi vegetarijanec, in to tako pretiran, da je začel zadnji čas rajši sam za-se v svojej sobi obedovati in večerjati, kakor da bi gledal, kako si mati in oče, po njegovem mnenji seveda, zastrupujeta življenje z mesenimi jedili. V učenosti pa je bil velika glava, in strmeči svet mu je prerokoval znamenito bodočnost.«(70, 71)

Avtorica prvič opiše njegove zunanosti ob prvem srečanju z Arabelo v nevihtnem popoldnevu na vrtu za vilo; vidimo ga torej skozi Arabeline oči:

»Oblečen v obledelo, modro, do pet segajočo suknjo, z vezeno modro kapico na glavi, z bledim, suhim obrazom in ves moker delal je pomilovanja vreden utis.«(179)

Njegov prvi vtis je 'pomilovanja vreden', njegovo obnašanje pa kaže na popolnega egoista. Za ženske se ne zanima in o sebi misli, da je že star in da se nikakor ne more spremeniti. Je zanemarjen samec, za katerega sicer skrbi skrbna materina roka, vendar potrebuje pravi moški ženino pozornost, meni avtorica;

»Profesorjeva zunanost je bila karakteristična, kakor njegova notranost. Učenost mu je gledala iz vseh črt na obrazu: iz zamišljenega čela, iz resnobnih očij, ki so tako strogo gledale skozi velike očali, in iz slednjega žepa njegove suknje, ki so bili navadno natlačeni s knjigami, rokopisi in pisali. Njegova obleka je bila sicer snažna, a vedno starinski prikrojena; njegova srajca vedno čista, toda nikdar trdno poglajena. Okoli vratu pa je vedno nosil namesto ovratnika le črno svileno ruto, spredaj tako zavozljano, da se niti srajca ni videla. Lice je bilo obrito; redki, rumenkasti lasje pa so mu že začeli siveti, in na temenu je imel majhno plešo.«(182)

Po prvem daljšem razgovoru v zgodnjem jutru, ko mu Arabela razloži svojo tujost in drugačnost, se začne Walter spreminjati; najprej se spremembe kažejo v telesnih potrebah, npr., po 'močnejši' hrani in po kavi;

»Domu prišedčemu bilo je prvo vprašanje po mleku. Mati ga začudnjena pogleda. Profesor ni nikdar izrekel želje, da bi jedel; temveč morali so ga vselej posebej še vabiti, naj bi šel jest.«(186)

Do drugega in odločilnega preloma v njegovem ravnanju in čutenju pride ob spopadu s Samuelom, ko začuti profesor nepričakovano v sebi pogum in moško čast.

Arabelo in Walterja družijo vrsta podobnosti, predvsem pa sta oba socialna posebneža. Tako kot on tudi ona ne skrbi za svojo zunanost; ko ji Samuel reče:

»Vsaka ženska si skuša ohraniti lepoto, dobro vedoča, da skriva v njej svojo največjo moč. Telesna lepota je ženski orožje, s katerim se proti moškim z najboljšim uspehom bojuje,« odgovori Arabela: »Jaz nisem bila nikdar lepa, zato pa nimam tudi ničesar čuvati. In ko bi tudi imela lepoto, ne vedela bi, za koga naj jo hranim.« (283)

Prav tako kot Walter se tudi sama ne počuti mlada;

»Jaz mlada? Kaj je mladost ako nečvrstost duha in vera v človeštvo? A pri meni se že vse porušila! Veselja strune se v meni več ne oglasijo in celo up, zadnja zvezda, kakor jo imenujejo pesniki, utonola je že za-me!«(283)

Vse od spopada med Walterjem in Samuelom se ritem pripovedi stopnjuje; pretresu sledi nov pretres: najprej odkrije Arabela svojo strast do profesorja, naslednje jutro pa jo pokliče Roza k umirajoči norici. Vrhunec doseže dogajanje v temni kleti, kjer se srečata Arabela in Karperlesovka. Od tod dalje se zgodba hitro razpleta.

Značilnosti, Marlittina pripovedna shema:

Junakinja je sirota, ki je sicer premožna, vendar ji je dostop do njenega bogastva oviran. Prav tako predstavlja oviro njeni sreči židovska vera. Oviro predstavljata tako njenega nejasna porekla kot skrivnost, ki jo skriva in poseblja norice s podstrešja. Razrešitve vseh ovir pridejo nenavadno: Arabela spozna iz skrivnostnega pisanja, da je sama prave, katoliške, vere; razkritje te skrivnosti, do katerega pride šele ob koncu, omogoči razrešitev tudi vseh drugih ovir, ki ji stojijo na poti k bodoči sreči. Arabela spozna profesorja, Walterja v nevihti, sredi divjega vremena (ki je spremenljiv pojav), a znotraj varnih ograj urejenega meščanskega vrta. Ljubezen do njega začuti v najbolj napetem trenutku knjige: med njegovim spopadom s Samuelom. Arabela je socialna izločenka, zablodelo jajce, ki ostaja sebi vseskozi zvesta, nemaščevalna, ponosna in je ob koncu romana za to svojo stanovitnost tudi primerno nagrajena.

Ljubezenski trikotnik, ki ga sestavljata dva, značajske in socialno povsem različna moška (Samuel: žid, trgovec, strasten; Walter: katoličan, intelektualec, čustveno najprej povsem hladen, nato obvladan) in Arabela, ki skozi boje in pojasnjene skrivnosti doseže svojega izbranca.

Protižidovski element je močan; židje so negativne osebe, kar pri vzornici Pavline Pajk, Merlitt nikakor ni bila značilnost, pa tudi pri Pavlini Pajk izgleda, da gre prej za izrabo (stereo)tipskih razsežnosti lika žida, kot za antisemitska čustva.

Vzori:

Pri pisanju Pavline Pajk so povsem jasne neposredna povezava z romani Eugénie Marlitt (1825-1887), znamenite avtorice žanra ženskega romana, tedaj glavnega tipa ljubezenske zvrsti. Prvo daljše delo, *Goldelse*, je Merlitt objavila v nemški literarni reviji *Gartenlaube* leta 1866. Značilnosti njene pripovedne sheme so preproste, pregledne in pogosto posnemane, ne samo v njenem času, so:

1., glavna oseba je tip sirote ali rejenke, ki živi pri bolj ali manj hudobnih ljudeh, v pokvarjeni družini, ki pa s svojim poštenim obnašanjem, pridnostjo, samozatajevanjem, skrivnim izobraževanjem, ipd. postane vredna, da jo pride iskat ljubljene in bogati moški. Izbranec pokaže svoje kvalitete tako, da se odpove pokvarjeni družbi, ki ji pripada. Vzorno vedenje in plemenita dejanja junakinje ne ostanejo brez nagrade: izkaže se, da je sirota v resnici bogata in plemenita, torej ni za poroko nobenih ovir več. (Hladnik, LL 21, 41) V Arabeli je junakinja sirota pri hudobni družini, ima moralne kvalitete, ki jo od okolice ostro ločujejo, ima pa tudi premoženje, do katerega pa ima oviran dostop, ovira je tudi vera, vendar se izkaže, da v resnici pripada pravi veri. Njen izbranec pa se v zameno odreče svojim čudaštvom, socialni izoliranosti in postane pravi moški.

2., druga značilnost je ljubezenski trikotnik: junakinja mora opraviti s spakljivo, pokvarjeno konkurentko ali izločiti neprimerne snubca. V Arabeli nastopajo v trikotniku dva moška, od katerih je eden neprimeren tako zaradi vere kot zaradi družinskega ozadja, in ne toliko zaradi svojih značajskih lastnosti, čeprav so Samuela ljubezenska nagnjenja vendarle označena kot prestrastna za sterilnost tega žanra, in junakinjo.

3., skrivnosti in nenavadni, hitri in radikalni prelomi so sestavni del žanra. Ob koncu romana so vse skrivnosti pojasnjene in vsi zapleti rešeni v korist junakinje.

4., srečen konec, seveda za 'pravo' junakinjo in njenega, 'pravega', primernega izbranca. Računi so poravnani v skladu z moralnimi normami: dobri so nagrajeni, slabi kaznovani. Kazen pride v obliki smrti, sramote, osebnega propada, bankrota, ali prepleta vseh teh možnosti. Tudi v Arabeli se roman tako konča.

5., dogajanje je postavljeno v meščansko ali plemiško okolje. Liki so reprezentanti bogatega meščanstva, trgovstva, plemstva in inteligence.

6., med moškimi in ženskami so bistvene razlike v njihovih 'kariernih' poteh: moški si prizadevajo za svojo ekonomsko samostojnost, so intelektualci ali podjetniki, trgovci, premožneži, ženske pa razvijajo svoje osebne in intelektualne potenciale neformalno in vsi njihovi naporji so usmerjeni v primerno poroko, ki za njih vedno pomeni tudi dvig po socialni lestvici. Poroka moško podobo zaokroži, žensko pa šele oblikuje, je cilj in nagrada za pravo vedenje in ravnanje.

Jezik:

Pripovedni jezik Pavline Pajk je mestoma neroden, izrazi pa nenavadni, kar je tudi posledica tega, da se je Pavlin Pajk začela slovenščine učiti šele kot šestnajstletna. Za njo je bilo značilno tudi to, da kritike na račun svojega pisanja, tudi jezikovne, ni najlažje sprejemala in se jim ni (vsaj ne vedno) podrejala. Nekaj primerov:

hladnodušno,
obistiniti,
otrpnelost,
svajati se,
znenadnjene (oči) itd.

Beatin dnevnik; Luiza Pesjak

Roman v obliki dnevnika; izšel v samozaložbi, v knjižni obliki v Novem mestu leta 1887, natisnil in založil J. Krajec.

Zgodba:

Po materini smrti se sedaj sirota Beata ('blaga') Bergar zaposli kot vzgojiteljica in učiteljica dveh domačih hčerkic, Viole in Rože, na podeželski graščini. Svoje delo pozna 'do dobrega' in ga želi, kar najbolje opravljati. Že vnaprej se odloči, da bo svoji varovanki ljubila, kar pa ji ni težko, kajti tudi deklici jo nemudoma sprejmeta. Tretjega dne jo ob obhodu graščine seznanijo z zadnjim, sedaj že pokojnim grofom, na katerega portretu zazna Beata skrivnost in zatajevano žalost. Obenem zve za Doro, grofovo hčer iz prvega zakon, za njen nesrečen zakon z baronom Fedorjem in nesrečno ljubeznijo z gospodom Rihardom. Izve tudi, da Rihard še vedno žaluje za izgubljeno Doro. Zgodba vzbudi v Beati veliko radovednost;

»Dnevnik! Ženska te piše, zatorej ni treba razlagati, da se mi je vzbudila radovednost.«(17)

Dnevi ji minevajo zadovoljno, saj sta deklici pridni, jo imata radi in ona njiju, prav tako pa je tudi grofica z njo zelo zadovoljna. Beata se ne čuti več sama in osamljena, pripadati začne družini, ki ji služi. Nekega dne zatava z deklicama iz grajskega vrta daleč v gozd in najde prelepo dolino z mlinom, tam pa naleti na noro mlinarico, starko, ki ji v silni in zmedeni bolečini razodene tragično zgodbo svoje hčerke. Njena prelepa hči Ana se je zaljubila in zapletla s pokojnim grofom in ob njegovi poroki s plemenito gospo storila samomor – utopila se je v vodnjaku. Stara Ivana, ki je do tedaj skrbela za deklici, pred tem pa je bila nadomestna mati Dori, kajti prava Dorina mati na porodu umre, jo prosi, naj ne hodi več tja. Beata ji to obljubi. Po slabem mesecu bivanja v graščini spozna Beata tudi gospoda Riharda in njegovo prelepo vilo, grajeno v italijanskem slogu. Vsa oprema hiše priča o omikanosti lastnika, ki se posveča potovanjem, vrtnarjenju (njegov vrt je urejen 'po angleški šegi') in ukvarjanju z umetnostmi, predvsem slikarstvom. Na poti domov ji grofica opiše Riharda kot

»ljubeznivega in izobraženega, kakor je le moči biti«(33).

Opiše ji tudi njegovo življenjsko zgodbo; je plebejec, posinovljenec svojega učitelja, po katerem je tudi bogato in nepričakovano dedoval. Po srečanju z Rihardom nastopi obdobje vročine in Beate se poloti nenavadna 'latergija'; po nevihti se narava umiri, ona pa ostaja še vedno

»zamišljena in tožljiva kakor prej!«(34)

25. junija zapiše Beata v svoj dnevnik:

»Nikoli ne bom pozabila sinočnega večera!«;

z grofico sta brali oz. je Beata brala grofici Byronovega Manfreda (pesniška drama, napisana 1817) v angleščini in prav med tem je prišel na nenapovedan obisk Rihard. Na grofici željko prevzame branje Byrona;

»Bral je Manfreda. Bral vse, kar sem baš sama čitala, ali bilo mi je, kakor da bi še nikdar ne bila čula besedice te pesmi. Brez sape sem poslušala, nov svet se mi je odpiral...in čim dlje tem bolj se zatapljala v čitatelja, vanj, ki je stvarjen kazal Manfreda.«(39)

Beati se zazdi Rihard sam Manfredo; našla je neposredne povezave med Byronovo pesnitvijo in nesrečno ljubezensko zgodbo Riharda in Dore. Vso noč jo preganja hrepenenje in sočutje do nesrečnih zaljubljenca. V svoji čustveni zmedi se odloči, da bo Manfreda prevedla v slovenščino in da bo postal v njeni priredbi Rihard Manfredo. Prepričana je, da je Rihard niti ne opazi,

»saj jedva zna, da sem na svetu, in ako tudi, kaj se briga on za dekle, katero nima besedij, dasi tudi se jej srce topi od čudi, hvale, radosti in bolesi!«(44)

3. julija pridejo dolgo pričakovane gostje: Dora, teta Pavlina in njena spremljevalka Mademoiselle Zoe de Latour, Francozinja. Grofica in deklici gredo počakat gostje, Beata in Ivana pa pripravljata graščino; Ivana postane ob tem, da bo po dolgih treh letih ponovno videla svojo varovanko, silno vznemirjena in na moč zgovorna. Opiše ji svoje dvanajstletno sožitje z malo Doro, njeno vrnitev iz zavoda, njen razcvet in njeno ljubezen z Rihardom. Dora je najbolj ljubila vijolice in vrtnice in deklici, grofovi hčerki, rojeni v drugem zakonu, sta po njih dobili ime: Viola in Roža. Opiše ji tudi, kako se je stari grof uprl, ko je spoznal zaljubljenost mladih dveh in izbral Dori barona Fedorja za moža. Dora se očetovi volji upira, vendar se po skrivnostnem nočnem pogovoru z očetom popolnoma uda; po pogovoru z očetom je 'kot mrtva, želi si le še smrti, pa tudi grof se je v tej noči vidno postaral'. Rihard se njuni ljubezni v Dorino korist odpove, vendar se po tej izgubi tudi on povsem spremeni. Dora se vrne v svoj dom, v graščino svoje mladosti; Dora in Beata sta si takoj všeč in Dora si izbere Beato za zaupnico;

»Kako je krasna, kako nedosežna, kako junaška v trpljenji!«, zapiše Beata, »in jaz – kako sem bora in slaba, kako otročja v mukah, katere si ustvarjam sama!«(68-69)

Ob svojem prihodu Dora Ivani razkrije, da je noseča in jo prosi, naj odpotuje z njo in postane tudi njenemu otroku to, kar je bila njej. Na prizorišče vstopi nova oseba, doktor Kosec, prijazen, inteligenčen in samski starejši zdravnik, ki je, kljub svojemu plebejskemu poreklu, prijetna družba visokostni teti Pavlini, predvsem zato, ker zna dobro igrati karte in ker skrbi za njeno zdravje. Ob tem se posveča tudi Dorinemu zdravju, ki pa ga vedno bolj skrbi. Dora in Beata se spoprijateljita in Dora ji namigne, da ji bo ob pravem času zaupala veliko skrivnost in jo prosila za uslugo. Pride do srečanja med Doro in Rihardom, ki pa mu mora vseskozi prisostvovati tudi Beata; Dora skuša Riharda opozoriti na Beato;

»Čudno...Čemu li to!...Rihard me je blagovoljno, a skoraj nekaj začudeno gledal. Od sedaj je menda stoprav vedel, da žijem, da tudi ja sem misleča in čuteča stvar.«(102)

Dora se odpravlja nazaj na pot, Ivana naj bi odšla z njo. Dora prosi Beato, naj jo zvečer obiše v njeni sobi, da *bo*

»vsprejela dokaz njenega zaupanja.«(104)

Ob srečanju ji Dora reče:

»Vi, Beata, Vi ste vstvarjeni zanj!«(106)

in od nje zahteva, da se z Rihardom poroči, če jo bo zaprosil za roko. Doro obhajajo slutnje smrti na bližnjem porodu in prosi Beato naj izroči njeno poslednje pismo Rihardu. V isti noči se zgodi tragedija; Dora in njen otrok umre na porodu. Gostji na hitro odpotujeta domov, grofica pa se s hčerkama umakne k sosedom; Beata in Ivana ostaneta na graščini in poskrbita za pogreb. Rihard pride k Dorini krsti in v tem trenutku se Beati odkrije njuna neverjetna podobnost; izroči mu Dorino pismo. V istem času umre tudi nora mlinarica. Nekaj dni po pogrebu pride na graščino doktor Kosec in prosi Beato in Ivano, naj gresta negovat smrtno bolnega Riharda. Rihard blede (»In mir najinemu očetu!«). Beata požrtvovalno skrbi za bolnega Riharda in ob njegovi bolniški postelji si prvič odkrito prizna, da ga ljubi;

»Ljubim ga! – Izgovorjeno je!...Grešnica, velika grešnica sem se dozdevala, če sem se le v mislih bližala možu, kateri je ljubil Doro in katerega jaz, uboga stvarca, nisem vredna. Vedno bi bila molčala, zatajila svoje srce, ali sedaj, ko mi hoče smrt upleniti, kar nikdar moje bilo ni in kar vendar moje vse, sedaj sem toliko drzna, da se borim pred vsem svetom ž njo!...Ljubila sem ga od nekdaj!«(124-125)

Beata v svoji negovalni vnemi povsem oslabi in doktor Kosec jo v odločilni noči Rihardove bolezni pošlje domov. Zjutraj ji pride vesel oznanit, da je Rihard 'otet'. 16. septembra odpotuje Beata z grofico in deklicama v Benetke; potovanje se zavleče in vrnejo se šele drugo leto, maja. Beata obiše Dorin grob in tam sreča Riharda. Ta je povsem drug človek; nič več otožen, ampak poln energije:

»Zdravje cveti na obličji, jasno gleda sinje oko...«(136)

Rihard se namerava na svojem posestvu ustaliti, opustiti nenehna potovanja, ustanavlja gozdarsko šolo in, kot namiguje doktor Kosec, se namerava tudi poročiti. Rihard Beati izpove ljubezen (17. julija),

»Beata, kako sem srečen, kako sem ti hvaležen!«; pove ji tudi, da mu je Dora »velela njo, Beato ljubiti, ustvarjena sta razumeti se, drug drugemu biti vse! Beata, ali hočeš to, hočeš biti moja žena?«(154)

Beata privoli in se posloviti od svojega dnevnika, saj ko bo postala gospodinja, zanj ne bo več časa;

»Da pa hočem biti gospodinja v pravem pomenu besede, to se umeje samo od sebe!«(160)

Sledi še zadnji zapis, 'epilog', datiran leto kasneje, 21. avgusta 1877; Beata rodi v zakonu z Rihardom deklico, ki jo poimenujeta Dora; njena sreča je sedaj popolna:

»Najsvetejši, najblažji hip v ženskem življenju je izvestno isti, v katerem mati v prvič dete svoje pritisne na srce.«(162)

Dogajalni prostor:

Je vseskozi enoten; dogajanje je omejeno na graščino in njeno kultivirano okolico. Edini 'izlet' v divjino, izven začrtanih okvirov, se konča s srečanjem z noro mlinarico in njeno tragično skrivnostjo. Avtorica iz dogajalnega prostora načrtno odstrani, ne dovoli, vključitve dogajanja izven graščine, npr. v Benetkah. Edini premik se zgodi na koncu, v »Epilogu«, ko se junakinja 'preseli' iz graščine v 'villo' in ko hkrati zamenja tudi status: iz samske sirote postane poročena žena.

Dogajalni čas:

je večinoma linearen, kar je v skladu z naravo dnevniškega zapisa in obsega

dve dobri leti, od maja 1875 do avgusta 1877. Tok dogajanja je občasno prekinjen s spominskimi vložki, ponavadi v obliki spominov in spominskih refleksij, ki imajo pojasnjevalno funkcijo.

Osebe:

glavnih oseb je malo: Beata, naslovna junakinja in prvoosebna pripovedovalka, Rihard, najpomembnejša moška oseba, Dora, ključna oseba v dogajanju; stranske osebe: grofica, hčerki, teta Pavlina, predstavnica nadute aristokracije, varuhinja starega reda, Ivana, pomemben vir družinskih skrivnosti, doktor Kosec, gospodična Zoe, predstavnica edinega omikanega naroda, Francozinja, in nora mlinarica, nosilka temačne skrivnosti in primera negativnega razpleta prepovedane ljubezni.

Beata; je sirota, brez matere, ki si mora s svojim delom služiti kruh. Je izobrazena, bere v več jeziki: francosko, nemško in angleško, pozna pa tudi slovensko literaturo, npr., Prešerna. Pride na graščino, kjer je odločena, da bo sejala tisto, kar ima: ljubezen, vdanost in zvestobo. Nenehno se zaveda svojega nizkega porekla in je neizmerno hvaležna za sprejetost; v zameno za sprejetost ponuja svoje najboljše. Opaja se ob romantični literaturi, ki odseva njene nezavedne misli in hrepenenja. Ob Dorinem prihodu se še dodatno zave svoje nepomembnosti in se nenehno istoveti, čeprav v negativnem, s svojo junakinjo. Ob Dorini smrti lahko pokaže vse svoje kvalitete v najsvetlejši luči: vse do lastnega fizičnega zloma streže in bedi nad bolnim Rihardom. In na robovih smrti (smrt velike vzornice in tekmice, ki to nikoli ni smela postati v realnem, in ob Rihardovi smrti postelji) si lahko končno prizna svoja najbolj skrita hrepenenja; prizna si ljubezen do Riharda, ki pa je morala ostati zaradi njegove čustvene 'zasedenosti' neodkrita, prav tako pa je ostala sami neprepoznana, vse dokler se ni žrtvovala do skrajnih meja. Smrt ali vsaj bližina smrti kot *deus ex machina* odstrani vse ovire, na poti k njeni sreči. Njene želje so postati žena po socialnem izvoru primernemu, uglednemu in občudovanja vrednemu možu, ki mu bo lahko dobra, zvesta in vdana gospodinja: žena, negovalka, mati in roditeljica njegovih otrok. Svoji novorojenki da ime po moževi mladostni ljubezni, zaradi katere je skorajda od žalosti umrl. S tem je postala njena sreča popolna.

Rihard; osrednji moški junak. Spoznamo ga v dveh vlogah: kot romantičen lik odstavljenega, zavrženega in onemogočenega romantičnega ljubimca, ki pestuje svojo nesrečo po tem, ko se je svoji ljubezni v njeno dobro prostovoljno odrekal, in ki s celotno svojo nemirno (nenehno potuje, ukvarja se s kopico 'nekoristnih', a lepih stvari) in po videzu všečno pojavo nenehno kaže svoje vztrajanje v trpljenju; in kot mladega, samozavestnega moža, ki se je odločil samostojno oblikovati svoje življenje, opravljati v njem koristno delo (gozdarska šola) in si oblikovati povsem običajno, srečno in neproblematično družino. Njegova preteklost je zaznamovana s skrivnostjo, z grehom

njegovih staršev, z grehom, ki je usodno posegel v njegovo življenje. Nikjer sicer eksplicitno ne zveemo, da je Rihard nezakonski sin pokojnega grofa in lepe mlinaričine hčerke Ane; njegovo poreklo lahko povzamemo iz vzporednic v referenčnem literarnem delu, Byronovem Manfredu. Rihard se mora ljubezni odreči, ker ni plemiškega izvora in ker je z Doro v sorodstvenem razmerju. Prvi razlog ni sicer nikjer eksplicitno naveden, vendar teti Pavlina, kot varuhinja družinskega ponosa, da jasno vedeti, da je za njihov rod neprimeren plebejec. Spoznanje o sorodstvu z Doro ga skorajda zlomi, vendar pa je prav to spoznanje tisto, ki mu omogoči tudi nemoteno nadaljevanje lastnega življenja v okvirih, ki so mu določeni: sedaj se lahko osvobodi lastne fantazme in si oblikuje življenje v skladu s svojim družbenim položajem. Kot junak preide iz faze tipa romantičnega junaka, v tip mladega, delujočega meščanskega podjetnika.

Dora; osrednja romantična junakinja. Nastopa kot Rihardova partnerica v sentimentalni in tragični ljubezenski zgodbi, v kateri ni mogoč srečen konec. Njen lik je vseskozi nerealen, neoprijemljiv, nezemeljski in je kot taka zgolj (oz. še bolj, kot to velja za druge junake) reprezentantka tipa romantične, nedejavne junakinje. Kot predstavnico izbranega družbenega razreda jo njeno socialno poreklo še toliko bolj določa; je tragična žrtev, za razliko od Beate in Riharda, ki preživita in sta za svojo usklajenost oz. sposobnost uskladitve z danostmi nagrajena s srečnim življenjem. Dora se ukloni očetovi volji in sprejme njegovo odločitev, ne toliko zaradi grozečega incesta svoje ljubezenske zveze (lahko se tudi nebi poročila), ampak zato, ker je s tem poravnal očetov dolg do 'nizke' Ane. Zavestno sprejme žrtev in se odloči v tej tragični drži vztrajati do konca, do smrti. Svojo vdanost v trpljenje (mazohizem) podčrta tudi s tem, da Riharda napelje, celo zaveže k poroki z Beato, ki je zanj, po njenem mnenju, kot ustvarjena. Prestop socialnih meja, celo samo poskus, je vedno kaznovan.

Značilnosti:

Roman je pisan v maniri sentimentalnih romantičnih ljubezenskih romanov svojega časa, oz. glede na siceršnje tedanje dogajanje in trende v slovenski literaturi, preteklega časa. V njem so jasni namigi na zgledovanje po romantični literaturi predvsem angleškega izvora. Avtorica vnaša v tekst dolge citate iz ustrezne tuje (Byron) in domače (Prešeren) literature. Byron ima v romanu celo vlogo roman ključa: skozi Manfredovo tragično ljubezen, za katero se izkaže, da ni mogoča, ker sta si junaka v sorodu, pravzaprav lahko sklepamo na sicer eksplicitno nepojasnjeno skrivnost, ki kategorično ločuje zaljubljenca v romanu Luize Pesjak. Močno je bilo tudi avtoričino, predvsem idejno, zgledovanje pri vodilnem predstavniku romantične proze na Slovenskem, Stritarju oz. njegovem romanu v pismih, *Zorinu*. Prav tako pa kaže nekatere bistvene zglede po t.i. ljubezenskem ženskem romanu, kot ga je izoblikovala Marlitt. Marlittino pripovedno shemo najdemo v:

- › - glavna oseba, prvoosebna pripovedovalka je sirota, in tudi po drugih značilnostih pravi tip Pepelke.
- › ljubezenskem trikotniku; nastopata dve ženski konkurentki, Beata in Dora, med katerima pa ne pride do tekmovanja, kajti favoritka je kot tekmičica nedosegljiva, je utelešenje nedosegljivega ideala in kasneje iz igre izločena s smrtjo,
- › socialni izvor junakov njihove usode in razplet zgodbe jasno in vnaprej določa: Dora se z Rihardom nikakor ne more poročiti; nevarnost incesta je tu prikrit motiv, bistven in očiten je ohranjanje socialnega reda. Edina možnost zveze obstaja torej med Beato in Rihardom, predstavnikoma plebejskega rodu, ki si poleg podobnega socialnega izvora delita tudi trezn(ejš)i pogled na življenje.
- › dogajalni prostor in socialni izvor oseb: graščina in predstavniki aristokracije in meščanstva.
- › konec je srečen za tiste osebe, ki so se sposobne prilagoditi stvarnosti in sprejeti socialne konvencije.

Izid roman na slovenskem poznane in (relativno) cenjene avtorice je bil seveda opažen; ta je v Ljubljanskem zvonu izšla leta 1888¹²³ dolga ocena Janka Kersnika. Svojo 'oceno' začne Kersnik s pojasnilom, zakaj so se odločili za daljšo predstavitev knjige:

»... a zdi se nam potrebno izpregovoriti o tem delu nekoliko obširneje, in to ne le z ozirom na dobro znano ime slovenske pisateljice – najrodovitnejše, kar jih imamo – nego tudi zaradi tega, ker je s tem romanom po mnenji našem prišlo v slovensko slovstvo nekaj novega, česar sicer do sedaj – nismo pogrešali, a tudi ne posebno iskali.«

Nato se Kersnik v kar dveh odstavkih ukvarja z Marlitt, katere pisanje je prineslo Keilovemu listu Grtenlaube nesluten uspeh;

»nad 200.000 izvodov je romalo vsake številke na vse štiri strani neba... Umevno je, da se ji je rodilo brez števila epigonov, posnemovalcev – dobrih, srednjih in slabih!«

Kersnik ugotavlja, da je to čtivo, ki ga lahko vsak pošten meščan mirne vesti da v branje svoji hčeri,

---

123 Letnik 8, št. 6.

»Toda s tem še ni zadoščeno terjatvam, ki jih zahtevamo od umotvorov! Značaji, ki se nam tu predstavljajo, zvečine so problematični; mnogokrat ne vemo ni kaj pomenijo, ni kam bi jih dali... Zlasti moški so vsi nekako nerazumljivi: goste temno-rjave brade imajo, visoke rasti so, jahati, plavati, slikati, gosti znajo, da nobeden tako, ali pa so učenjaki, da jim ni nihče kos; a nad vsemi visi nekaj temnega, neumevnega, kar jih morda v domišljiji sedemnajstletne deklince dela še idejalnejše, vzorne, vzvišene, vtem ko zrel mož polaga smehljaje knjigo iz rok, češ – taki nismo, taki nismo bil in takšni nikdar ne bomo! Kar se tiče ženskih značajev, bila je pisateljica nekoliko srečnejša; opazovala in risala je ostreje in videti je, da je stvarjala mnogo na realnih tleh, iz svoje izkušnje ali vsaj i svojega srca... Omenjati nam je še, da je E. Merlittovka vedela vselej plesti v povesti svoje kako aktualno dnevno ali socialno, časih politično vprašanje...« Nato preide Kersnik na Luizin roman, »ker se nam vidi, da imamo v'Beatinem dnevniku' nekaj slčnega pred seboj...«

Sledi povzetek vsebine, ki ga ocenjevalec pospremi z dovtipnimi pripombami, npr.,

»Tu je vse tako temno, kakor bi bil grad opasan s kitajskim zidom.«

Na koncu sledijo sklepi: 1., da gre za marlittovski plagiat, »epigonstvo«, ki ni najboljše, kajti

»Tu pogrešamo le onih genijalnih darov, ki značijo Merittovkina dela, namreč: tehnike, zamotanega dejanja in – moči, moči in strasti! Brez teh Merlittovka ni bila, a epigonov jih nima nobeden in nobena v njeni meri.«; 2., »Pripoznati pa moramo, da ima delo mnogo dobrega, in da je v Slovencih mnogo slabejših povestij, nego je ta. To je knjiga za izobraženo ženstvo, in ker je ravno v končljivih nje delih tako temna,..., smeti nam jo je dati roke tudi odrasli svoji hčeri – brez pomisleka.«; 3., »Dijalog je časih jako duhovit, škoda da je toli francoščine in angleščine v njem.«; 4., »Najboljša oseba, kolikor toli originalna, je Francozinja,... Tu se je karakteristika pisateljici jako posrečila in je ostala povsem dosledna... Zato ker je skoro edina popolnoma realno risana.«; 5., »Jako ljubezniva, simpatična, in recimo kar odkrito – nedosežna v nas Slovencih pa je pisateljica v prizorih, kjer nam predstavlja in riše mladi dvojki, dekletci Rozo in Vijolo. Ostro in dobrohotno opazovanje otročjega življenja in ono blago čustvo, k mu pravimo: materia ljubezen le ta dva moreta roditi in primerno slikati tako nežne, ljubeznive prizore, kakor jih nahajamo v tej knjigi, koderkoli nastopata imenovana dva otroka. Te umetnosti pa – E. Merlittovka ni umela, saj ni bila nikdar - mati.«

Fatamorgana, Marica Nadlišek

Roman; izhajal v reviji *Ljubljanski zvon*, pod psevdonimom Evgen Štefanič v letu 1898. Ob stoletnici je izšel ponatis, nekoliko popravljen, v Trsu pri založbi Mladika.

Zgodba:

Roman se pričinja z opisom Margarete Rodič, kako na tržaški železniški postaji nestrpno pričakuje sinov prihod; njen sin, Hinko Rodič je zdravnik, ki dela na Dunaju in se vrača domov, ker je njegov oče hudo bolan. Razmišlja tudi o tem, da bi se za stalno vrnil v domači kraj in prevzel tukaj prakso po starem zdravniku, vendar si želi zaradi stroke ostati na Dunaju. Rodič v mestu sreča bivšega sošolca iz gimnazije, Franja Periča, sedaj inženirja, ki mu ni simpatičen, saj ga zanimajo le ženske in to tiste bogate, s katerimi bi si zagotovil varno prihodnost. Perič mu omeni, da je spet 'na lovu' in da je tokrat njegova izbranka še posebej bogata, hči podjetnika, ki živi na deželi, je lepa in

»čista kot angel«(19).

Rodičev oče umre in Hinko se vrne na Dunaj. V tretjem poglavju spoznamo bogato in srečno družino Rošer, ki jo sestavljajo oče, mati, mlajši sin, gimnazijec Nikolaj in starejša hči Teodora, ki jo v narodni vznesenosti kličejo Dana ali Bogdana. Dana je srce družine; trenutno tesno prijateljuje s Peričem, ki je s svojo veselostjo osvojil tudi njenega očeta. Napovedana je poroka med njima, ki pa jo Dana odlaga. Dana in mati se odpravljata na Dunaj na obisk k materini sestri, ki je tam velika dama; Dana naj bi se na Dunaju navzela nekaj potrebne omike. Pred njunim odhodom pripelje Perič k Rošerjevim na obisk svojega prijatelja Ivana Nemca, cinika, s katerim skupno popivata in se zabavata. Perič se želi pred prijateljem predvsem pohvaliti s svojo dobro izbiro. Nemca popade zavist in začne spletkariti; namiguje na Peričevo nepoštenost in njegov namig Dana dobro razume. Na obisku je tedaj tudi njena najboljša prijateljica bogata in samostojna Olga Nedeljkovič. Nemeč kuje načrt, kako bi Periču speljal Dano in predvsem njeno bogato doto; Periča nagovori, da ravna z Dano bolj 'odločno'. Ob zadnjem srečanju pred Daninim odhodom na Dunaj, se pri Rodičih zbere večja družba mladih, med njimi tudi Zdenka, ki se preživlja s poučevanjem klavirja. Perič sledi Nemčevim nasvetom in Dani strastno izpove svojo ljubezen, ona pa ga zgrožena zavrne. Dana in njena mati odpotujeta. Na Dunaju se udeležujeta najrazličnejših družabnosti, ki pa obe utrujajo. Obišče ju Nemeč, kot je napovedal že doma, in skuša dvoriti Dani, vendar ga ta zavrne. Dana sreča na Dunaju tudi Hinka Rodiča, zdravnika svoje bogate tete, ki ga po imenu in pozitivnem slovesu pozna že od

prej. Rodič doživi neprijetno profesionalno izkušnjo – umre mu mlada pacientka in to ga dokončno spodbudi, da se odloči vrniti domov. Na Dunaju obiše Nemeč svojega brata, Vladka Nemeč, profesorja v semenišču. Brata sta si na moč različna, vendar vlada med njima velika naklonjenost in bratovska ljubezen. Rošerica in Dana se vrneta z Dunaja domov, tu pa ju čaka novi kaplan, mlad in vesel Zorko Dolenc. Nemeč še zadnjič poskuša zapeljati bogato Dano, vendar ga ta odločno zavrne. Dana in kaplan se spoprijateljita in vedno več časa preživljata na skupnih sprehodih in v pogovorih; med njima se razvije 'platonična' ljubezen, za katero vedno kmalu vsi, le njena starša ne opazita ničesar. To njuno »srečno in idealno vez« kmalu opazijo

»nepoklicane in zavistne oči«(88)

farovške kuharice. Zaljubljenca sta ogorčena, njuna srečanja pa ovirana; v stiski piše Dana pismo svoji prijateljici Olgi, v katerem ji nehote razkrije svojo prvo in veliko ljubezen. Kaplan in Olga nadaljujeta s svojimi srečanji in

»uživata vso srečo platonske ljubezni«(93).

Poletje je in kot vsako leto pride na obisk Olga. Z Dunaja se vrne tudi Rodič. Olga je doma po naključju izvedela tudi za Nemečovo ljubico, ki jo je zapustil, ko je postala nezakonska mati. Mladina se odpravlja na izlet na bližnji hrib in Olga povabi tudi prijateljico Zdenko Smolar, ki živi v bližnjem mestu. Na obisku pri Zdenki se seznanita Olga z Elzo Vronski, ki jo Zdenka poučuje klavir in o kateri krožijo govorice, da živi z Vronskim neporočena,

»na veri«(114).

Po veselem izletu, ki se ga udeležijo Rošer, Dana, Zdenka, Olga in kaplan, mora kaplan na zagovor na škofijo glede svojega neprimerne vedenja z Dano. Z Dunaja pride tudi Vladko Nemeč in se za čas obiska naseli pri Rodiču, in ta ga vpelje v družbo pri Rošerjevih; Vladko v hipu prepozna naravo zveze med Dano in kaplanom in slednjega resno posvari, ponudi se, da ga spremlja v mesto na škofijo. V mesto se skupaj odpeljejo Vladko, kaplan in Zdenka. Ivan Nemeč se odloči, da si vsekakor poišče bogato nevesto in objavi ženitni oglas, na katerega dobi pet ponudb, izmed katerih izbere najbogatejšo kandidatko, nekoliko starejšo vdovo. Nemeč jo obiše in se prepriča o njenem bogastvu; zaročita se in skleneta, da se prav v kratkem na tiho poročita. Na škofiji kaplana obvestijo, da bo zaradi svojega vedenja premeščen v Zagorje, kamor mora oditi do konca leta; še istega večera to pove Dani. Na večerji pri Rošerjevih je Dana zelo črnogleda, posmehljiva, skorajda 'hudobna', Rodič pa obupuje nad svojim delom zaradi omejenosti ljudi, ki nočejo upoštevati nasvetov zdravnika; vsa njegova želja, da bi s svojim znanjem ljudem pomagal se izkaže zgolj za

»fatamorgano«(144).

Vladek Nemeč obvesti družbo o bratovi poroki z bogato vdovo iz Gradca; in vedno bolj pogosto misli na Zdenko, na njene

»velike in pametne oči, ki so ga zjutraj gledale tako občudujoče...«(149)

Ko se naslednje jutro Zdenka vrne od Rošerjev domov, matere ne najde; prejšnji večer se ji je zgodila nesreča, povozil jo je voz in prepeljali so jo v bolnišnico, kjer umira. Zdenka bedi ob materini bolniški postelji in pridruži se ji Vronska, ki jo povabi k sebi domov. Po materinem pogrebu se Zdenka preseli k Vronskim, kjer ji Elza izpove svojo zgodbo in razkrije, da z Vronskim v resnici nista poročena. Po tem razkritju Zdenka oceni, da zaradi spodobnosti ne more več ostati pri neporočenih zakoncih, odpelje se k Rošerjevim, kamor ji Elza pošlje pismo, v katerem pojasnjuje svojo situacijo. Olga in Vladko Nemeč imata skrivnosten razgovor. Na sprehodu zvečer, pod vzhajajočo luno pri Rošerju, se zberejo Olga, doktor Rodič, profesor Nemeč, Zdenka, kaplan in Dana. Pride do pomembnih pogovorov: med Zdenko in profesorjem (

»In čudo! Profesor Nemeč, ki je navadno govoril le malo, in še to le toliko, kolikor je bilo potrebno, je zdaj Zdenki na dolgo in široko razlagal različna vprašanja, kajti govoril je z njo tako lahko kot doslej še z nobeno žensko. Ona pa mu ni le pritrjevala, ampak mu je tako dolgo ugovarjala, dokler je ni o kakem vprašanju dodobra prepričal.«(174),

med Dano in kaplanom

»No, ali bova šla oba v samostan, Dana?« je vprašal on. Ni mu takoj odgovorila.«(175),

med Rodičem in Olgo (

»Sprasevala ga je po zdravnikih znancih in potem prešla na zdravilstvo, ker je vedela, da to Rodiča najbolj zanima.«(174).

Na večerji napove profesor Nemeč Zdenki svoj obisk, kaplan pa pred vsemi vpraša Dano, če res odide v samostan in ona pritrdi. Profesor Nemeč povabi doktorja Rodiča na sprehod; pove mu, da bo poskrbel za bratovo ljubico in njenega otroka. Rodič mu namigne, da mu je Olga všeč in da bi se z njo poročil, profesor pa meni, da ona ni prava izbira zanj; predlaga mu drugo izbiro- Zdenko, ki mu bo za to

»use svoje življenje hvaležna, če jo rešiš srbi in strahu pred prihodnostjo.«(181).

Zdenka se vrne na stanovanje k Vronski, ki se sedaj odloči, da bo Vronskega prisilila v poroko; zapusti ga in mu postavi ultimat. Profesor Nemeč skuša pregovoriti brata, vendar ta vztraja pri poroki z bogato vdovo, odpove službo in prevzame skrb za njeno veliko posestvo. Rodič poskuša zasnuti Olgo, vendar ona vztraja v svojem samskem stanu. Zdenka se vrne na stanovanje k Rošerjem, ker po Elzinem odhodu ne more več bivati pri Vronskem. Jesen je. Pri Rošerjih je velika žalost; Dora je staršem povedala za svojo ljubezen s kaplanom in jim naznanila, da odhaja v samostan. Olga skuša prijateljico pregovoriti, naj ostane doma, saj bo s časoma pozabila na kaplana; in konec koncev se ji ni potrebno poročiti, tako kot tudi njej ne. Ne pomaga. Olga se vrne domov. Profesor Nemeč se redno videva z Zdenko, boji se svoje naklonjenosti do nje in se odloči predčasno oditi nazaj na Dunaj. Doktorju Rodiču še enkrat priporoči 'študirati' Zdenko. Dana in kaplan se poslovita; Rodič pa opazi, da je Zdenka

»res interesantna«(21).

Dana po kaplanovem odhodu spozna, da je bil le vesel, brezskrben človek in da njegova ljubezen ni bila tako močna kot njena;

»Postala je zopet tista pobožna Dana, kakršna je bila pred letom, preden se ji je prikazala sreča, omamna in kratkotrajna kakor fatamorgana.«(205)

Rodič obiskuje Zdenko in ji pove, da se namerava vrniti na Dunaj; pošlje ji dobro pisemce;

»V nekaj vrsticah ji je Rodič dal vedeti, da mu je všeč, da ga je nanjo opozoril že profesor Nemeč in da jo s tem pisanjem sprašuje, ali bi mu hotela biti družica za vse življenje.«(206)

Zadnje poglavje se dogaja tri leta kasneje; Dana je v samostanu in ni srečna, Rošerja sama, močno postarana, Nemčev zakon ni srečen, Vronska sta se poročila, Zdenka ima hčer Zdenko, Perič živi kot je prej, prav tako je Olga ostala, kar je bila; Hinko umre za tifusom in Zdenka postane vdova:

»O sreča, moja tiha sreča, tudi ti si bila fatamorgana!«(214)

Dogajalni prostor:

je razgiban, dogajanje pogosto preskakuje med več prizorišči: v bližnjem mestu, Trstu, na Dunaju in na Olginem domu, *»tam doli v prijaznem trgovskem mestu ob morju«*, večinoma pa se zgodba odvija na deželi pri Rošerjevih, ki imajo prelep vrt. Osrednje in edino v podrobnostih opisano prizorišče je dom družine Rošer, sicer sam dogajalni

prostor v svojih konkretnostih ne igra posebne vloge. Razen velikih mest, Gradca in Dunaja, kraji dogajanja niso poimenovani. Narava ima pomembno mesto v dogajanju in predstavlja primerno razpoložensko kuliso dogajanja in čustvom junakov.

Dogajalni čas:

Zgodba se v glavnem odvija v času od pomladi do jeseni, razplet se dogaja v pozni jeseni, epilog pa tri leta po osrednji zgodbi. Občasno je dogajanje prekinjeno z retrospektivami, ki so v funkciji pojasnjevanja in v obliki spominov junakov ali v obliki pisemskih izpovedi.

Osebe:

Njihovo število je veliko: družina Rošer: oče, mati, sin Nikolaj, hči Dana; prijateljici: Zdenka Smolar in Olga Nedeljkovič, njuno sorodstvo: Zdenkina mati in oče, ki v zgodbi nastopa v hčerinih spominih, Olgina brata; moški junaki: zdravnik Hinko Rodič, inženir Franjo Perič, Ivan Nemeč, njegov brat, semeniščni profesor Vladko Nemeč, kaplan Zorko Dolenc; zakonca Vronski: Elza Vronski in njen nezakonski mož; nezakonska mati, ljubica Ivana Nemca; Nemčeva bogata zaročenka; Rodičeva mati in oče; Zdenkina neuslišana ljubezen, slikar Pavle Rendič. Glavne osebe so slikane v nasprotjih:

1., moški liki;

- › nosilci dobrih (moških) lastnosti: zdravnik Hinko Rodič, semeniščni profesor Vladko Nemeč,
- › nosilci slabih (moških) lastnosti: inženir Franjo Perič, Ivan Nemeč,
- › frivolni sangvinik kaplan Zorko Dolenc.

2., ženski liki:

- › pobožna in romantična Dana Rošer,
- › samostojna, bogata Olga Nedeljkovič,
- › samostojna, zagrenjena, delovna, emancipiranka Zdenka Smolar.

Dobri moški liki in njihove skupne značilnosti: oba junaka, Rodič in Vladko Nemeč, sta do žensk zadržana, osebno odgovorna, delovna in resna moža, odločata se po premisleku ne po čustvenem vzgibu.

Hinko Rodič je do žensk plašen, še posebej po svoji mladostni ljubezenski izkušnji, v kateri je doživel prevaro, predan svojemu poklicu, glede katerega ima 'idealno' stališče, zato je v nje razočaran – fatamorgana so vse njegove sanje, da bo ljudem prinašal razsvetljenje in pomoč.

Semeniščni profesor Vladko Nemeč je introvertiran že od otroštva, ko ga je zaznamovala bolezen, je predan svojemu poklicu in se ženskam odpoveduje tako zaradi celibata, ki mu je zavezan, kot zaradi siceršnjega nezanimanja zanje. Sposoben je tudi globokih čustev navezanosti in vdanosti, kar se kaže v njegovem odnosu do brata in tudi do Zdenke.

»Tudi tihi Vladko, ki ga je narava obdarovala, vsaj navidezno, s kar največjo hladnokrvnostjo, je nežno, a močno ljubil mlajšega brata, ki pa je bil videti starejši, ker je bi pač bolj krepak, in ta bratovska ljubezen je med njima ves čas vztrajala tudi potem, ko sta odrasla in postala po mišljenju in vedenju povsem tuja.«(75) »Čeprav je pogosto zahajal v mesto, pa Zdenke ni nikoli obiskal. Njena podoba mu je prihajala prevečkrat v spomin in prav zato se je je ogibal.«(189)

Slabi moški liki in njihove skupne značilnosti: oba, tako Ivan Nemeč kot Franjo Perič, hlepita po lahkotnem, bogatem in udobnem življenju in menita, da si ga lahko zagotovita le z ugodno poroko. Do žensk ta cinična, neodgovorna in jih zlorabljata v lastne namene.

Franjo Perič je neodgovoren, nezrel, nagnjen k lahkotnemu življenju, sicer vedno na lovu za primerno 'parijo', vendar se tudi za to ni pripravljen resnično potruditi; ničesar ne izpelje do konca. Vztraja v svojem neodgovornem, lahkotnem življenju.

Ivan Nemeč je cinik, častihlepen in spletkarski. Edina vez z dobrim je njegova ljubezen do starejšega brata, vse, kar je bilo v njem dobrega in čutečega, je ostalo vezano na otroštvo in domačo družino, ki jo sedaj poseblja le še brat Vladko. Pri zasledovanju svojih koristi, se ne ustavi pred nobeno grdobijo; zavrže svojo ljubico in otroka in se poroči z bogato vdovo. Doseže svoj cilj, vendar pri tem ni računal na voljo drugega, žene, zato v zakonu ne dobi tistega, kar je iskal: bogastvo in svobodo.

»Bogat, bogat in samo bogat mora biti človek, vse drugo na svetu ni nič! Čast – nič, lepota – nič, ljubezen – nič... Denar sveta vladar, le za denar se je treba boriti, seveda ne v službi, če bi napredoval vsako leto, v službi ne obogatim.«(52)

»Ivo Nemeč, tisti preračunljivi, cinični človek, ki ni znal nesebično ljubiti nobene stvar na svetu, je nesebično, da, malodane idealno ljubil svojega

brata in ta ga je imel trdo opominjati in strogo karati, čeprav vsi ti ukori niso nič zalegli.»(75)

»Mefistofelevski izraz je za hip splahnel z njegovega obraza in vse obličje mu je zasijalo v neki otroški blaženosti. In v tej sreči se je zamislil v svoja in bratova otroška leta in oba sta ob ljubih spominih kmalu pozabila, da sta po mišljenju tako nepopisno različna. Zatopila sta se v minule brezskrbne dni, polne nedolžne porednosti in neskajjenega veselja, spominjala sta se staršev, ki jih nista imela več, obujala šolske spomine, dokler se nista nad vsem tem veselo nasmejala, ustala ter odšla iz semenišča v šumno dunajsko življenje.»(77)

Kaplan Zorko Dolenc je romantik, ki ni sposoben globljih čustev. Posledic svojih dejanj se ne zaveda in se prepušča dogodkom.

Glavni ženski liki niso razporejeni v nasprotjih vrste dobro:slabo, ampak predstavljajo tri različne možnosti ženskih usod.

Dana Rošer je lik romantične ženske, ki hrepeni po 'idealni' ljubezni, kot jo je spoznala še kot deklica v internatu v podobi mladega in lepega kaplana. Ostane fiksirana na to idealno podobo, v kateri se ji tesno prepletata vera v boga in ljubezen do moškega. Podoba moškega pa ostaja pri njej vseskozi na infantilni ravni platoničnosti;

»In res je bilo videti, kakor da Dana ni ustvarjena za ta svet: bila je pobožna, in sicer iskreno pobožna, ne pa šablonsko kot velika večina današnjega ženstva. Ta pobožnost je bila videti nekam naravna, nikakor ji ni bila vcepljena vzgojo, saj niti Rošerja niti njegove soproge ni odlikovala kaka izredna pobožnost, vzgojili pa so jo v dekliskem zavodu, v katerem je v prvih letih verstvo poučeval dve uri na teden mlad, koketen katehet...«(23-24)

Bega jo vsaka misel na telesnost ljubezni med moškim in žensko;

»Pusti me, mama! Ne govori mi več o njem, meni se Perič in sploh vsi moški studijo, silno studijo!«(46).

Zato izbere celibat znotraj samostana, vendar ji to ne prinese osebne sreče.

»V tej ljubezni sem našla vso tisto srečo, o kateri sem dotlej le sanjala in brala v romantično-idealnih spisih. Živela sem in ljubila ter uživala v tej ljubezni največ sreče, sreča pa ni stanovitna, ni trajna.»(194)

Zdenka Smolar predstavlja žensko, ki se mora preživljati sama s svojim delom. Za to ni bila nikdar vzgojena, njena prihodnost je bila mišljena v varnosti srečnega zakona, vendar ji usoda ni naklonjena. Skozi življenje se le stežka prebija in njena eksistenca je močno ogrožena. Po sili razmer deluje in se obnaša kot emancipiranka, npr., kadi, ima ambivalenten odnos do 'svobodne ljubezni';

»Ne emancipirana ni, le ponosna je, ker se boji, da je bolečina ne potlači. Sirota je, ki živi od svojega dela, zato je njen značaj bolj utrjen, kot je pri drugih.«(181),

jo je doktorju opisal profesor in dodal:

»Sirota Zdenka bi ti pa bila vse svoje življenje hvaležna, če jo rešiš skrbi in strahu pred prihodnostjo. Približaj se ji in jo opazuj, moral jo boš spoštovati in kmalu tudi ljubiti... Če bi jo kdo osrečil in jo rešil morečih skrbi,«

si je mislil profesor,

»bi Zdenka postala najpohlevnejša žena. Izginila bi njena trma in vsa navidezna emancipiranost...«(181-182)

Zdenka, kljub videzu emancipiranke, neodvisne in moškimi nenaklonjene ženske, v sebi nenehno hrepeni po moškem-možu, kateremu bi lahko bila dobra žena, v zameno za varnost, ki bi jo ji tak mož zagotavljal. Do ljubezni ima povsem pragmatičen odnos. Ko se ji ponudi priložnost za zakon z moškim, ki je resen in odgovoren, je pripravljena vanj stopiti, čeprav ne njega ne sebe ne slepi glede čustev; zadostna podlaga dobremu zakonu se ji zdita obojestranska pripravljenost in zavezanost skupni zvezi. Hinku je dobra in vdana žena. Ob njegovi smrti pa spozna, da je bila tudi njena skromna želja po sreči le fatamorgana- privid, ki izgine in za katerim ne ostane nič.

Olga Nedelkovič je lik samostojne in bogate ženske, ki za svojo eksistenco ne potrebuje ne dela ne drugega/moškega. Njeno podedovano premoženje ji zagotavlja resnično samostojnost. Izrazito je poudarjena njena naklonjenost do žensk, v katere se nenehno zaljublja;

»Čeprav je imela Dana mnogo znank in tudi zaupnejših prijateljic, pa ni bila nobeni tako vdana kakor Olgi, a tudi ta je bila v Dano vsa zaljubljena, nič manj ali celo bolj kot inženir Perič. Kadar se je bližal letni čas, ko se je bilo treba odpraviti za nekaj časa k Rošerjevim, tedaj se je vselej lotila taka

nepopisna nestrpnost, ki jo menda poznajo samo zaljubljeni. In ko je daleč tam od juga prispela v Rošerjevo vilo, tedaj je bila vsa srečna, posebno, kadar sta bili ona in Dana sami in sta v dolgih, srečnih pogovorih odkrivali druga drugi svoje misli, želje, dvome in nazore.»(30)

»Ko je vstopila (Dana, op.p.), ji je skočila Olga naproti, ji dala roko okrog pasu in dejala: »Iz jeze, da te ni bilo tu, sem ves čas dvorila lepi Elzi. Saj veš, da so lepe ženske moja slabost.»(45)

»Pozabila (Dana,op.p.) je vse, celo na pogosta in strastna Olgina pisma...«(86)

»O Olgi se je pripovedovalo, da je odbila toliko in tako raznovrstnih partij zato, ker so kar tri njene omožene sestre umrle kmalu po poroki. Ona sama pa je pripovedovala svojim prijateljicam, da se zato ni omožila, ker doslej še ni našla moškega, ki bi bil napravil nanjo tak vtis, da bi do njega čutila kaj takega, kar se imenuje ljubezen. Zaljubljala se je le v lepe ženske, ki so ji kar razkazovale srce, kakor je pravila sama.»(100)

»Olga se je takoj oklenila Dane, se začela šaliti z njo in jo ljubkovati, ji namigovati na kaplana in dvoumno govoriti z njo.»(171)

»Ob Danini strani bi me pač mikalo živeti v idiličnem zatišju, moškega pa še nisem srečala takega... Davno bi že lahko bila upokojena, bodisi na deželi bodisi v mestu, ko bi bila hotela.» (191),

je odgovorila Olga na Rodičevo snubitev. Njena ženska ljubezen, predvsem do Dane, je predstavljena kot konkurenca, kot enakovredna moški, Peričevi ljubezni; zanimivo, pa je, da se kot taka, enakovredna in konkurenčna, ne postavlja ob platonično razmerje med Dano in kaplanom. Nedvomno gre tukaj za homoerotična čustva in nag-njenja, ki jih avtorica nikakor ne problematizira. Zanimivo je, da je bil ta, nedvomno ne pogost in ne običajen moment v romanu Marice Nadlišek, povsem spregledan vse do danes; kot prva je nanj v strokovni literaturi opozorila Katja Mihurko Poniž.¹²⁴ V poglavju svoje knjige *Labirinti ljubezni*, z naslovom »Istospolna ljubezen«, zapiše:

»V slovenski književnosti se podobe istospolne ljubezni pojavijo šele konec 19. stoletja in so del findesieclovskega odnosa do seksualnosti, v katerem se dekadentne slike erotičnih doživetij prepletajo z naturalističnimi prikazi surove spolnosti in simboličnimi zastiranjem telesne ljubezni. Nekaj opisov lezbične ljubezni v slovenski književnosti (homoerotična je bila na prelomu stoletja še vedno tabuizirana) ne predstavlja izvirnih prispevkov k tovrstni

---

¹²⁴ Katja Mihurko Poniž, *Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne*, zbirka Sodobna družba, Sophia, Ljubljana 2008.

tematiki... Povsem drugačen pogled (v primerjavi z Govekarjem, op.p.)na lezbijke je prikazala Marica Nadlišek Bartol v liku Olge iz romana Fata-morgana (1898)... Glede njene spolne usmerjenosti je pisateljica presenetljivo neposredna... Zdi se, da pisateljica, ki je Govekarjeva dela dobro poznala, saj je o njih pisala v reviji Slovenka, lezbične ljubezni ni prikazala drugače kot njen sodobnik, ker bi ji manjkalo poguma. Ne samo, da žensk, ki so čutile drugače kot večina predstavnic njenega spola, ni hotela izpostaviti posmehu (kot je to slučaj pri Govekarju, op.p.), marveč je z izredno pozitivno prikazanim likom Olge poudarila njihovo pravico do drugačnosti. Bolj neposrednih opisov pa si najbrž glede na to, da je roman v nadaljevanjih (...) objavljala v Ljubljanskem zvonu, ni mogla privoščiti.«

Značilnosti romana

Roman je bil pisan sproti, v naglici in ob obilici drugega dela (poučevanje, urejanje *Slovenke*) za objavo v *Ljubljanskem zvonu*, zato pisateljica z njim ni bila povsem zadovoljna. Vanj je vključila tudi motive in zgodbe svojih predhodnih krajših tekstov; taka je, npr., zgodba Zdenkinega otroštva in zgodba njenega očeta. Socialno okolje pokriva v večini meščanki razred, ki se v dobi modernizacije in profesionalizacije znajde pred novimi dilemami; zaposlovanjem žensk, njihovo življenjsko perspektivo, vzgojo deklet, kariernimi potmi povzpetniških moških, ki v glavnem izhajajo iz nižjega stanu in si morajo svojo eksistenco šele ustvariti ali skozi profesionalno delo ali s poroko. Pisateljica preigrava različne vloge in usode in na koncu resignirano sklene, da so se po večini veliki upi izkazali za utvaro - fatamorgano.

Odnos pripovedovalke in avtorice; njena samoprojekcija niha med Olgo, ki ji je simbol samostojne, neodvisne, a bogate ženske, ki se ne želi vezati, dokler ne sreča 'pravega', in med Zdenko, po sili razmer samostojno, zaposleno, a po družini in družinski varnosti hrepenčo žensko. Za žensko so mogoče le opisane tri usode: samostan, zakon ali samstvo, in slednje ji najbolj ugaja, vendar je zanj potrebno bogastvo. Vse ostale možnosti: npr., 'sodobna ljubezen' in zakon 'na vero', se izkažejo kot pogubne, predvsem za ženske, družbeno stigmatizirane, povezane z družbeno izločenostjo, odvisnostjo, negotovostjo in revščino.

4. Pisateljevanje in učiteljice

Ker je bila izobrazba eden od ključnih pogojev, da so lahko tudi ženske vstopile v svet pisane besede, in ker je bil od intelektualnih poklicev učiteljski tisti, ki jim je bil najprej dostopen, ni nepričakovano, da je bila večina slovenskih pisateljic prvega (do 1. svetovne vojne) in drugega (med obema svetovnima vojnoma) vala prav učiteljic. V tem časovnem okvirju, od Fany Hausmann in Josipine Turnograjske v sredini 19. stoletja do druge svetovne vojne, jih tako lahko poimensko naštejemo vsaj trideset takih, ki so napisale več del in ki so relativno redno, v daljših ali krajših časovnih obdobjih, objavljale svoja dela v knjižni obliki ali, najpogosteje, v tedanjih slovenskih revijah. In glede na njihov poklic tudi ni presenetljivo, da se je večina njih bolj ali manj redno posvečala pisanju literature za mladino in otroke.

Literatura in viri:

Minka Govekar, ur., »Slovenke in slovensko slovstvo«, V: *Slovenska žena*, Ljubljana, 1926, str. 81-128.

Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*, Prešernova družba, Koledarska zbirka, Ljubljana, 2001.

Mateja Kušej, *Prve učiteljice, prve pisateljice – kdo jih še pozna?*, *Ženski prispevek k slovenski literaturi od začetkov do 1918*, Drava, Celovec, 1996.

1. **Stanislava Skvarča**; učiteljica uršulinka v Ljubljani. Objavljala pesmi in povesti v letih 1874-1877 v *Zgodnji Danici*.
2. **Klara Suhač**; mariborska šolska sestra Bonaventura. Objavljala od leta 1884 dalje v *Zgodnji Danici*, celjskem *Popotniku*, *Drobtinica*, *Domu in svetu* in pri Družbi Sv. Mohorja pesmi, povesti, vzgojne članke, napisala več igrice za otroke.
3. **Roza Kos**; učiteljica. Objavljala v *Vrtcu* od leta 1883 povestice, basni, igrice, pesmi in črtice.
4. **Janja Miklavčič** (1863-1952); nadučiteljica in šolska voditeljica v Kranju,

aktivistka. Bila je ena od pobudnic ustanovitve samostojnega Društva slovenskih učiteljic leta 1898, ki si je prizadevalo za uresničitev načela za enako delo enako plačilo, za enakopravnost učiteljic z učitelji na delovnem mestu in za odpravo celibata, ki je veljal le za učiteljice in ne tudi za učitelje. Zavzemala se je za ustanovitev dekliških meščanskih šol, ki bi dekletom omogočile nadaljnje študije. Objavljati je začela 1882, pisala je strokovne članke, prozo in prevajala iz nemščine, italijanščine (prevedla mladinsko delo *Srce/Il cuore* italijanskega pisatelja Edmonda De Amicisa, ki je sprožil polemiko med Marico Nadlišek in Antonom Mahničem, in češčine. Objavljala je v *Vrtcu* od leta 1885 dalje, v *Slovenskem narodu*, *Učiteljskem tovarišu*.

5. **Lucila Podgornikova**; učiteljica klavirja. Objavljala predvsem glasbene kritike in ocene od leta 1885 daje v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu*, *Slovanskem svetu*.
6. **Marica Strnad** (psevdonim: Alenka, Marica II, Breda, Danica, Alenčica, A-a., Fedo Nikolajev); učiteljica. Objavljala v *Ljubljanskem zvonu*, *Vesni*, *Slovenskem narodu*, *Slovenki*, *Slovanu*. »Ko je bila ustanovljena tržaška Slovenka, in je na prošnjo urednice Marice Nadlišekove postala velenadarjena, široko izobrazena in temperamentna Marica kmalu femme pour tout faire ali nemški ein Mädchen für Alles: pisala je o vzgoji, glasbi, ženskem vprašanju, higieni, patriotizmu, veri, polemiko, pesmi, povestice itd.« je v zborniku *Slovenska žena*, leta 1926, zapisala Minka Govekar. Zaradi narodno zavednega delovanja ('svoje' otroke je učila slovenskih pesmi in jih zanje tako navdušila, da so jih prepevali še »iz šole grede«) se je morala iz domovine umakniti. Odšla je v Rusijo in postala učiteljica nemškega jezika v Kišinjovu, prestolnici Besarabije. 1899 je prestopila v pravoslavje in se poročila, leta 1911 ovdovela. Po letu 1920 se je vrnila v domovino.
7. **Marica Nadlišek Bartol** (psevdonima: Marica, Evgen Štefanič); učiteljica. Objavljala od leta 1888 v *Edinosti*, *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanskem svetu*, 'svoji' *Slovenki*, *Slovanu*, *Soči*, *Zvončku*, *Slovenskem narodu*, *Ženskem svetu*, *Prerodu*. V *Ljubljanskem zvonu* je leta 1898 objavljala v nadaljevanjih svoj roman *Fatamorgana*, pod psevdonimom Evgen Štefanič. Objavila vrsto črtic, novel, povesti in strokovnih člankov. V letih 1897-1899 je bila urednic prve slovenske ženske revije *Slovenka*, ki je izhajala v Trstu. V tem času je 'vzgojila' pomemben krog sodelavk, povečini iz učiteljskih vrst. Sodelovala je v raznih ženskih organizacijah, predavala in si dopisovala s pomembnimi slovenskimi sodobniki. Leta 1893 začela odmevno polemiko z Antonom Mahničem.
8. **Jerica Zemljan**; ustanoviteljica in ravnateljica gospodinjske in kuharske šole na ženskem liceju v Ljubljani, odlikovana z redom sv. Save. Objavljala predvsem strokovne članke o vzgoji, pomenu in koristi ženskih ročnih del v *Domačem ognjišču*.

9. **Marica Žgur**; učiteljica. Objavljala v *Domačem ognjišču*.
10. **Marija Wessner**; učiteljica. Objavljala v *Domačem ognjišču*.
11. **Vinka Puppis**; učiteljica. Objavljala v *Domačem ognjišču*.
12. **Ema Miselj**; učiteljica. Objavljala v *Domačem ognjišču*.
13. **Regina Gobec**; učiteljica. Objavljala v *Popotniku* vzgojne, poučne in strokovne članke.
14. **Ana Pfeifer**; učiteljica. Objavljala v *Popotniku* vzgojne, poučne in strokovne članke.
15. **Eliza Kukovec**; učiteljica. Objavljala v *Popotniku* vzgojne, poučne in strokovne članke.
16. **Marija Japfova**; učiteljica. Objavljala v *Popotniku* vzgojne, poučne in strokovne članke.
17. **Kristina Schuler** (psevdonimi: Gorska, Kristina); učiteljica. Pisati je začela leta 1895. Objavljala pesmi in prozo v *Slovenki*, *Ljubljanskem zvonu* (od leta 1915), *Domu in svetu* (od leta 1897), *Slovenski gospodinji*, *Slovanu*, *Domačem prijatelju*, *Ženskem svetu*. Leta 1897 je v *Slovenskem narodu* objavljena pozitivna ocena njenih pesmi: »Naravnost iz srca izvirajo vali njenih čustev, ne da bi se zadrževali ob bregovih suhega razuma, ali ob kamenji hladnih prevdarkov. Ponajveč subjektivnega značaja, nam te pesmi takoj tudi priljubijo stvarnico. Posebna prednost Kristinine poezije pa je ta, da je zmerom prepojena s čutom...Naravno je potem, da nam nje poezija tako globoko sega v srce, naj je tudi pretežno erotiška. Erotika je res prepeta, a nikakor še ne dopeta, in Kristina ume vrhu vsega polagati v svoje kratke pesmice bistre pointe in lepe prispodobe.«
18. **Ljudmila Poljančeva** (psevdonimi: Posavska, Ljudmila, Nataša, X., Y., Zagorska, Bogomila, M.P. Nataša); učiteljica v ljubljanskem Marijanišču. Objavljala pesmi v *Domu in svetu* (od 1898), *Domačem prijatelju*, *Ljubljanskem zvonu* (od 1901), *Slovanu*. Leta 1906 izdala pesniško zbirko *Poezije*, ki prinaša lirske pesmi, objavljene v raznih revijah. »Pesmi Poljančeve so pesmi ženske. Zato morda moški ne morejo prodreti v njihovo globino. Najbrže se sploh niso mudili pri njih, češ, kaj more napisati lepega – ženska! Jaz pa sem prepričana, da bo vsaka ženska občutila resnično doživetje Ljudmiline pesmi. Izvzete so seveda tiste ženske, ki so že tako moderne, da ne prizavajo več svojih pristno ženskih čustev,« je zapisala Milica Schaup, leta 1926. Leta 1923 je izdala brošuro *Pot k domu, Božične slike s petjem in deklamacijami*. Igrice so uprizarjali otroci po mnogih slovenskih šolah. Pripravljala se je tudi na dramatizacijo »Krsta pri Savici«, vendar dela ni dokončala.
19. **Elizabeta Kremžar**; ravnateljica zasebnega učiteljišča pri uršulinkah v Ljubljani. Pisala religiozne lirske pesmi in jih objavljala v *Vrtcu*, *Domu in*

svetu (od leta 1911), *Mladiki*. Izdala je tri pesniške zbirke: *Cvetje na poti življenja*, 1910; *Iz moje celice*, 1916; *Iz moje celice II*, 1923.

- 20. Ana Fabjanova** (psevdonima: Sonja, A.F.); učiteljica. Objavljala kratko prozo, črtice, novelete, strokovne članke s feministično vsebino v *Slovenskem narodu* (od leta 1905), *Slovenski gospodinji*, *Domačem prijatelju*. Ob njeni smrti ji namenijo v *Slovenskem narodu* nekrolog; »Skromno, slabotno dekle je bila pokojnica, a pisateljski talent, kakoršnih je malo med slovenskim ženstvom. Kaj bi bilo lahko postalo iz tega dekleta, da je živel v ugodnejših razmerah in da ni tako zgodaj začelo bolehati! Ana Fabjanova je jako malo pisala, nekaj feljetonov za naš list pod imenom Sonja, a vsak teh listov je bil umotvor, vsak je bil biser.«
- 21. Antonija Grmek-Nadlišek**; »mnogoletna otroška vrtarica«, tudi dramska igralka in pevka. Objavljala je črtice, članke, praktične nasvete v *Edinosti*, *Vrtcu*, *Zvončku*, *Ženskem svetu*.
- 22. Marica Gregorič-Stepančičeva** (psevdonima: Marica, Mira); učiteljica. Objavljala prozo, strokovne članke, otroške igrice, pesmice v *Edinosti*, *Rdečem praporu*, *Jutru*, *Učiteljskem tovarišu*, *Domu in svetu*, *Ljubljanskem zvonu*. Objavljala je tudi v tujih, predvsem ameriških slovenskih časopisih, npr., *Glasu svobode*. Napisala dramo *Veronika Deseniška*, ki so jo uprizorili v tržaškem Narodnem domu. Bila urednic in glavna avtorica ženskega mesečnika *Jadranka* (1921-1923 v Trstu). Leta 1922 izdala italijansko-slovensko slovnico.
- 23. Mara Ivanovna Tavčarjeva**; učiteljica. Leta 1905 objavila v *Slovenskem narodu* humoresko »Prisega in dvoboj pri ljubljanskih lintvernih«. Vse do leta 1923 je objavljala svoje črtice in pesmi ter strokovne članke tako rekoč v vseh slovenskih časopisih: *Dan*, *Domači prijatelj*, *Jadranka*, *Jutro*, *Ljubljanski zvon*, *Lovec*, *Osa*, *Rdeči prapor*, *Slovenski dom*, *Slovenska gospodinja*, *Slovenski narod*, *Slovenska žena*, *Učiteljski tovariš*, *Učiteljski tovarišnik*, *Zvonček*.
- 24. Marija Lamutova** (psevdonimi: Olivera, Marica Bučarjeva, M.L.); učiteljica. Izdala štiri pesniške zbirke: *Valovi mladostne sanjarije*, *Izza osamelih dni*, *Izza osamelosti* in *Breze*. Objavljala pesmi v *Slovenki*, *Slovanu*, pripovedne spise pa v *Domačem prijatelju*.
- 25. Ilka Vašte** (psevdonim: Burgerjeva); učiteljica. V začetku pisala predvsem mladinsko prozo; leta 1921 objavila zbirko *Pravljice*, ki jo je sama tudi ilustrirala (bila je učenka Ivane Kobilice). Kasneje prešla predvsem na zgodovinsko tematiko in objavila devet romanov, od katerih so nekateri izšli v več ponatisih. Leta 1964 objavila avtobiografijo *Podobe iz mojega življenja*. Leta 1953 objavila *Visoko pesem*, dramo o Prešernu. Že sodobne ocene so bile ugodne; glej, npr., Juš Kozak, ocena *Umirajočih duš*, romana iz leta 1929, objavljena v *Ljubljanskem zvonu*.

- 26. Marija Grošljeva;** učiteljica. Pisala mladinske igre (*Dve Marički, Povodni mož, Pravljica bodočnosti, Kraljice Vidke krasna noč*), ki so jih redno uprizarjali v ljubljanski Drami oz. ljubljanskem dramskem gledališču. Pisala tudi mladinske pesmi in strokovne članke in knjige.
- 27. Antonija Štupca;** ravnateljica dekliške meščanske šole v Mariboru. V *Šolski matici* objavljala strokovne članke tako o didaktiki pouka kot zoper zlorabo alkohola. Bila je zagreta aktivistka in članica protialkoholnega gibanja znotraj Svete vojske.
- 28. Vida Jerajeva** (psevdonimi: Radica Bleška, Zora); učiteljica. »*Iz njenih pesmi sije solnce, dehtijo rožice, žgolijo ptički, se lesketajo zvezde, se svetijo bele breze in šepetajo črni bori; iz njenih pesmi dehti žitno polje, pozdravljajo grički in gozdovi, mežika bela slovenska vasica, duhti rožmarih in nageľj, poje naše dekletke in vriska kmečki fant,*« zapiše leta 1926 Ksenija Prunkova. In vendar se skozi leta gostijo pri njej temnejši toni. In 1. maja 1932 je v Ljubljani storila samomor. Objavljala je pesmi v *Vrtcu, Ljubljanskem zvonu, Angelčku, Zvončku, Slovenki, Domačem prijatelju*. Leta 1908 izdala pesniško zbirko *Pesmi*, ki je doživela nasprotujoče si odmeve; v *Ljubljanskem zvonu* jo je Josip Tomišek poniževalno raztrgal, v *Domu in svetu* pa Leopold Lenard pohvalil. Po letu 1909 se ton njenih pesmi spremeni, v njih je zaznati vedno več neutešenosti, zagrenjenosti, osamljenosti. Leta 1921 izdala zbirko pesmi za otroke *Iz Ljubljane čez poljane*. Pisala tudi epigrame, feljtone in gledališka dela.
- 29. Marija Kmet;** učiteljica. Objavljala v *Zvončku, Domačem prijatelju, Slovanu, Ljubljanskem zvonu, Ženskem svetu, Slovenski ženi, Slovenskem narodu, Domu in svetu*. Pisala pesmi, črtice, drame, povesti, romane. Leta 1918 so v Trstu uprizorili njeno dramo *Mati*, leta 1923 tudi v ljubljanskem Šentjakobskem gledališču. Leta 1920 izide njena prva knjiga, zbirka črtic *Bilke*, ki jo Vladimir Levstik v *Ljubljanskem zvonu* zelo pohvali. Njen roman, *V metežu*, ki je izšel v knjižni obliki leta 1925 (pred tem v *Ljubljanskem zvonu*) pa je Anton Debeljak v *Ljubljanskem zvonu* odklonil. Prav tako slabe kritike je bila deležna njena naslednja knjiga, izbor kratke proze *Večerna pisma*, v oceni Pavla Karlina. Leta 1926 je izdala knjigo *Sv. Frančišek Asiški*. Pisala je tudi pesmi in krajšo prozo za otroke. Osebnostno je prešla od zgodnje, izrazito napredne in bojevite faze, k verski mistiki v zrelih letih.
- 30. Anica Černež;** učiteljica. Objavljala v *Popotniku* (1922), *Vrtcu, Zvončku, Našem rodu, Ženskem svetu, Istri, Kraljeviču Marku, Slovenski krajini*. Pisala je tako strokovne, predvsem pedagoške tekste kot poezijo za otroke, socialne in izpovedne pesmi. Leta 1943 je bila aretirana in poslana v taborišče Ravensbrück in nato v Neunbrandenburg, kjer je 3. maja 1944 umrla.

Poleg posebej predstavljenih ne smemo pozabiti še na vrsto drugih avtoric-učiteljic, ki so svoj prostor našle predvsem v varnih okvirih revij *Vrtec* in *Zvonček*, namenjenih predvsem slovenski mladini in v pomoč učiteljem/icam: Albina Pirc, Dragotina Tomšič, Matilda Tomšič, Barbika Hochtcl-Nova, Katarina Groser, Ljudmila Tomšič, Ana Križman, Minka Pirc, Marija Zopfova in še mnoge druge.

Za širjenje pismenosti med Slovenkami in Slovenci je bilo odločilno širjenje osnovnih šol predvsem tisto, povezano z uveljavitvijo tretjega državnega šolskega zakona, iz leta 1868/69. Vse do takrat so za resnejše izobraževanje deklet skrbele nunške, predvsem uršulinske, šole ali pa domači učitelji. Šolski zakon iz leta 1868/69 je pomemben tudi zato, ker je na državni ravni poenotil zahtevano izobrazbo učnega osebja. Osnovnošolskemu zakonu so tako sledile ustanovitve učiteljišč. V Ljubljani so že leta 1869 uršulinke ustanovile prvo zasebno žensko učiteljišče za izobraževanje lastnih kadrov; konec 19. stoletja odpro vrat tudi zunanjim študentkam. Uršulinke so učiteljišča ustanovljale tudi drugje po Slovenskem, npr., v Gorici, v Škofji Loki, v Celovcu. Pomembnejše pa je bilo ustanavljanje javnih ženskih učiteljišč, predvsem zato, ker je bilo študiranje na njih brezplačno. Tako so od leta 1870 nastala učiteljišča v Celovcu, v Ljubljani, v Trstu in Gorici. Vpis in zanimanje za študij na učiteljiščih je bilo zelo veliko; učiteljski poklic je bil pač prvi ženskam dostopni intelektualni poklic in je bil kot tak izredno primeren za hčere meščanski staršev, katerim se fizično delo ni spodobilo, bile pa so prisiljene oz. se je predpostavljalo, da bo temu tako, za svoje preživetje delati (vsaj do poroke, če se jim bo nasmehnila ta sreča).

»Po dveh letih poučevanja na ljudski šoli je ljudskošolska učiteljica lahko napravila izpit iz učne usposobljenosti, po treh letih poučevanja pa izpit za učiteljico meščanskih šol.«(Kušej, 23)

Dekliško šolstvo je bilo pri nas najbolj razvito na Primorskem, kjer je poučevalo primerjalno tudi največ učiteljic¹²⁵, in kjer je bila tudi stopnja pismenosti prebivalstva najvišja.

»Učiteljice so bile prve intelektualke. Tudi zunaj šolskih zidov so se zelo uveljavljale. Sodelovale so pr raznih društvih, pisale v takratna učiteljska strokovna glasila, pisale so tudi prve učne knjige, največ o ženskih ročnih delih in pouku v dekliških šolah... Nekaterne učiteljice so se uveljavile tudi kot pesnice in pripovednice. Literarne prispevke so objavljale v mladinskih in drugih leposlovnih listih, zlasti v Vrtecu (1871-1945), Ljubljanskem zvonu (1881-1941), Vesni (1892-1894), Slovanu (902-1917), Slovanskem svetu

---

¹²⁵ Mateja Kušej navaja z leti 1871 in 1913 naslednje podatke (deleži žensk med učnim osebjem): na Primorskem je bilo žensk leta 1871 26,3%, leta 1913 47,8%; na Kranjskem 10% in 56,2%; na Koroškem 9,5% in 31,9%; na Štajerskem 3,4% in 44,5%; str. 23.

(1888-1899) in drugih, kasneje predvsem v ženskih glasilih (*Slovenka, Slovenska gospodinja, Slovenska žena, itd.*). Prva časopisa, ki sta v tem obdobju podpirala literarno delovanje žensk, sta bila *Vesna* in *Slovanski svet*. Leta 1896 je *Slovanski svet* izdal posebno prilogo, v kateri so večinoma sodelovale učiteljice, tako *Maria Nadlišek-Bartol* (1867-1940), *Marica Strnad* (1872-1953), *Minka Govekar-Vasič* (1874-1950) in druge.«(ibidem, 26-27)

Ženske so bile aktivne tudi v različnih društvih, ki so začela nastajati na Slovenskem od konca Bachove dobe, v šestdesetih letih 19. stol.; najprej so bile to čitalnice. Leta 1885 ustanovijo v Ljubljani Družbo sv. Cirila in Metoda, katerega glavni namen je bila obramba slovenstva predvsem v obmejnih delih. Znotraj društva so nastajale ženske podružnice, ki jih kasneje tako Pavla Hočevnar kot Alojzija Štebi v zborniku *Slovenska žena*, 1926 imenujeta prve slovenske ženske organizacije. Najprej so tako podružnico, ki je delovala pod ženskih vodstvom, ustanovile v Trstu, leta 1887, nato pa še v Ljubljani, Kamnu, Št. Juriju na Štajerskem, v Gorici in Bistrici na Notranjskem. V okviru podružnic so ženske organizirale različne kulturne in dobrodelne prireditve, prirejale obdarovanja otrok, zbirale prispevke, itd. Leta 1898 je bil ustanovljen specializirani Zavod sv. Stanislava, prav tako v Trstu, ki je deloval kot zavetišče za brezposelne služkinje. Pobudnica za njegovo ustanovitev je bila Marij Skrinjar, kasneje tudi pobudnica za oblikovanje prve slovenske ženske revije, *Slovenke*. Ob vrhuncu spora za učiteljske plače, so učiteljice 1898. v Ljubljani ustanovile Društvo slovenskih učiteljic, ki ga je najprej vodila Agneza Zupan. Alojzija Štebi kasneje označi društvo kot prvo

»borbeno žensko društvo v Sloveniji.« (Štebi, 1926, 165-166)

Društvo je odločilno prispevalo k temu, da so se učiteljice začele vedno bolj zanimati za aktualna dogajanja in začele sodelovati v različnih glasilih. Vrhunec ženskega dela pomeni leta 1901 v Ljubljani ustanovljeno Splošno slovensko žensko društvo, nastalo na pobudo Josipine Vidmar pod vodstvom prve predsednice društva, Franje Tavčar, in tajnikovanjem Minke Govekar. Glavni namen vseslovenskega društva je bila skrb

»za širšo izobrazbo slovenskega ženstva z javnimi predavanji, raznimi tečajji, razstavami, poučnimi izleti in s knjižnico. Društvo naj bi delovalo kulturno, socialno in feministično.« (Kušej, 41)

Društvo je bilo do prve svetovne vojne član avstrijske ženske zvez na Dunaju, bilo je v stikih tudi s podobnimi društvi na Češkem in Poljskem. V istem letu, 1901., je bilo na pobudo Franje Tavčar ustanovljeno tudi žensko telovadno društvo, Atena, leta 1906 pa Mladika, društvo, ki je vzdrževalo dekliški penzionat, dekliško osnovno šolo in gospodinjske tečaje. Leta 1903 je bil v Ljubljani ustanovljen Zavod sv. Marte, zavetišče za brezposelne služkinje.

»V primerjavi z ženskami drugih narodov je slovenska ženska zelo pozno po lastni pobudi stopila v javnost in se organizirala... Prve zavedne Slovenke so delovale v javnosti predvsem iz nacionalnih in dobrodelnih nagibov. Niso zastopale svojih lastnih interesov. Alojzija Štebi si to dejstvo razlaga s tem, da slovenske razmere niso dopuščale nič drugega, ker je vsepovsod stalo v ospredju narodno vprašanje.« (ibidem, 42-43)

5. Marica Nadlišek in dr. Anton Mahnič

Poleg literarnih tekstov je Marica Nadlišek objavljala tudi najrazličnejše članke in polemike tako v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovenki*, *Učiteljskem tovarišu* kot v *Slovanskem svetu*. In prav v *Slovanskem svetu*¹²⁶ je leta 1892 začela peti in dvajsetletna Marica odmevno polemiko s tedaj nedotakljivo avtoriteto, dr. Antonom Mahničem¹²⁷, kasnejšim škofom na otroku Krk. Župnik Ivan Godec je v *Našem listu* leta 1908 o njem in njegovem literarno-kritičnem delovanju zapisal (nekdo pa je to prepisal na prvo stran prvega letnika Mahničevega *Rimskega katolika*): »Dr. Mahnič je mandral po vrtu slovenske poezije, da je nazadnje celo polje slovenske književnosti bilo takino, kakor bi se bila po spisi valjala čreda slonov. Ni bilo škoda, da je povaljal trnje. A cvetlice bi bil pač smel pustiti.« Dr. Mahnič, vodja in učitelj v goriškem semenišču, je izdajal letih 1889-1896 *Rimskega katolika*, revijo, ki jo je v dobršni meri polnil s svojimi teksti in v kateri se je loteval najrazličnejših področij: filozofije, politike, vzgoje in šolstva, slovstva, predvsem sodobne slovenske ustvarjalnosti. Tako je kritiziral in pogosto ostro napadal Stritarja, Trdino, Gregorčiča, Aškerca, slovenski roman od Jurčiča do Tavčarja, pa tudi Prešerna, Levstika.

v četrtem letniku *Rimskega katolika*, leta 1892, razpravlja Ignacij Kralj o romanu v članku »Slovenski roman« (161-170). »Kakov torej bodi roman, da se bode smel imenovati po pravici – leposloven?«(165), se sprašuje Kralj. In odgovarja:

1. »Idealni svet je prvi predmet leposlovja.«(165),

---

126 *Slovanski svet* je izhajal v letih 1889-1899, najprej v Ljubljani, od leta 1891 v Trstu, od leta 1895 pa na Dunaju. Njegov izdajatelj in lastnik je bil Fran Podgornik (1846-1904); med sodelavci velja omeniti poleg Podgornika še Frana Celestina (1843-1895) in Davorina Hostnika. Prav *Slovanski svet* je bil medij, ki je najprej odprl prostor tudi ženskim avtoricam; Podgornik je ženske spodbujal k pisanju in taki moški so bili tedaj zelo redki in »posebno cenjeni.«(Kušej, 1996, 49) V njem so objavljale Marica Nadlišek, Marija Skrinjar, Marica Strnad, Vida Jeraj, Minka Govekar in mnoge, ki jih poznamo samo pod psevdonimih.

127 Anton Mahnič (1850-1920); ravnatelj semenišča v Gorici, profesor sakralnih ved, škof na Krku. V literarnem življenju je deloval kot kritik; posebej je obsodil Stritarjevo svetobolje, zavrnil izhodišča Prešernove ljubezenske lirike, Aškerčev liberalizem, Gregoričev pesimizem. V *Rimskem katoliku* se je loteval tudi škodljivega realizma, naturalizma, ateizma in nihilizma, ki jih je prepoznaval predvsem v literarnih delih Jurčiča, Trdine, Levstika in Tavčarja. Pobudnik in borec kulturnega boja na Slovenskem.

2., *lepo je tisto, kar je »moralno in naravno. Iz čutnega lepega zajema pisatelj obliko lepemu idealnemu.«*(165),

3., *»V tretji vrsti je leposlovja predmet, a le slučajno in sicer ne samo, ampak poleg lepega, tudi grdo in slabo – pa le tedaj, ako se tako obdela, da bo indirektno isti učinek imelo kaker lepo. V to pisatelj grdega, nemoralnega ne sme risati kot paralelo k dobremu, ampak kot kontrast, ne kot kaj pozitivnega, ampak kot negativno, ne kot nekaj dovoljenega, ampak kot prepovedano, ne kot nekaj dostojnega, častivrednega, ampak kot smešno, grozno... Le v tem slučaju ustvarja pisatelj pravi umotvor; le tedaj zasluži ime umetnika, ime 'poeta'... Le tedaj je roman res – praktičen, pospešujoč vgodno, mirno rešitev socialnega vprašanja, ker res prepričava, vzgaja, navdušuje, ker obsega dušo in srce, pamet in voljo, častnost in večnost, nebo in zemljo, ker obsega – veselstvo in spaja vsa tri kraljestva realizma v lepo harmonijo. Tudi domišljija je opravičena v leposlovji, ker iz nje zajemamo idejam primernih čutnih oblik in povzdige, kakor ideje našo dušo, tako ona naše srce iz bednih razmer v kraljestvo naših želja, v kraljestvo popolnosti... Leposlovca naloga ni v prvi vrsti poročati natanko, kako je bilo in kako je na svetu, ampak kako bi moralo biti t.j. navdušiti mora čitatelje za - vzore... Da, roman in sploh slovstvo je dandanes silovito orožje v boju mej dobrim in slabim. Nasprotniki katolištva... pišejo vedno tendenciozno, v katolištvu sovražnem zmislu... In vendar se s to protikatoliško hrano pita katoliška mladina v šolah glede veroizpovedovanja baje indeferentnih (!?)... Posledice poznamo iz skušnje: poraja se in se mora porajati – protikatoliško javno mnenje. Ako torej sovražniki naši pišejo tendenciozne romane, zakaj bi jih tedaj katoličani ne?... Zdi se mi, da je to sveta naša dolžnost, kajti boj sega danes tudi v slovstvo do korena: vrti se okoli vprašanja, ali je Bog ali ni! Roman spada v leposlovje. Leposlovja namen pa je, da baveč, vzgajajoč, lahko, zanimivo podučuje in vzgaja. Torej mora romanopisec paziti, a tudi ko obdeluje filozofično snov ali versko, ne zajde iz leposlovnega zloga in oblike v – modrujoči, moralizujoči, pridigajoči zlog. To bi bil pregrešek proti obliki leposlovja...«*(165-168)

V nadaljevanju podaja Kralj konkretne napotke pisateljem, kako pisati v obrambo katolištva. Dr. Anton Mahnič je bil začetnik, pobudnik in glavni teoretik kulturnega boja, ki se je konec 19. stoletja razplamtel na Slovenskem. V nadaljnjih letnikih *Rimskega katolika* Mahnič nadaljuje z utemeljevanjem nujnosti kulturnega boja na Slovenskem.

- Že v tretjem letniku, leta 1891, se je lotil tudi t.i. ženskega vprašanja; tako je v rubriki *Pisma o vzgoji*, št. XII, objavil svoj prispevek pod naslovom »Kak poklic imajo ženske v človeškem društvu. Kako jih moramo vzgajati« (22-26). V njem Mahnič

polemizira tako s trendom vključevanja tudi žensk v višje študije kot tudi z uvajanjem vsakršnega izobraževanja žensk.

»Po mojem ponižnem mnenju je dandanes država, ki si vsvoja monopol javnega vzgojstva, v ženski vzgoji krenila na krivo pot. Vzgoja mora predvsem vzeto človeka, kakršen je, a težiti mora po tem, da ga naredi, kakršen bi moral biti. Človek pa, predmet vzgoje, je različen po dveh spolih, možkem in ženskem. Ta razlika se kaže ne le telesno, ampak tudi duševno. Vsak mora priznati, da je Stvarnik možkega odličil pred žensko z višo razumnostjo in bistrostjo. Ženi pa je dal pred možkim večo rahločutnost in milobo. Možev poseben ponos je globok razum in rasodnost; žene prva dika je pa milo, plemenito srce. Vže ta razlika vredi razmerje mej obema. Možje po svoji razsodnosti poklican, da zavzame v društvu više mesto, da vlada; ker razumnost vsposablja človeka, da presoja in premotruje posamezne stvari in slučaje po enojnostnih načelih ter jih privrejejuje za više smotre, - v čemer obstoji vladanje, bodisi kakršnokoli. Žene poklic je pa, da z rahlostjo in milobo moža miri in meči, da vglaja, kar bi znal biti preresen in prestrog. V orgnimu človeškega društva zastopa mož razumnost, žena čut; kaker je pa razumnost viša od čustva, tako tiče tudi možu prvo, više mesto, ženi drugo, v odvisnosti od moža. Nikdar se ne more človeško društvo uspešno razvijati, ako prevržemo ta red postvivši ženo z možem na isto ali celo na višo stopinjo, kaker je gorje človeku, kateri se da voditi slepemu čutu, ne pa prevdarni razumnosti.

Bog sam je naravno naredbo tudi pozitivno potrdil rekši prvi ženi: 'Ti boš v moževi oblasti, in on ti bo gospodoval.'...

Vže iz tega je lahko razvideti, kje ima žena pred vsem svoj delokrog v življenji. Življenje delimo v javno in privatno. Žena deluj privatno, deluj v ožem krogu družine, a v javnost ne zahajaj! 'Žena v cerkvi molči!' – zaklical je sv. Pavel nekaterim krščanskim ženam v Korintu, katere so najbrže v prosvitljenem mestu slišale kaj enakega, kar se danes pridiga o ženski emancipaciji... Razlogi a to so jasni.

Javno delovanje se javlja vselej kot predništvo, kot vladanje višega nad podložnimi v širšem ali ožšem krogu. Da se more pa to vladanje dobro izvrševati, treba trezne razsodnosti; ali v ženi premaguje mehkobno, temno čustvo; zatorej je ona manj sposobna za javnost.

To pa velja posebno v javnosti o javnem življenji. Naloga države je čuvati pravico; v državnem delovanju ne velja tedaj srce in ljubezen, ampak strogi zakon. Naravno je tedaj, da delujočemu v državnem poslu srce nekako otrpne, čut oglušči. Pri možkem se da to nekoliko še vtrpeti, ker vodi ga zdrav

razum;.. Toda pri ženski bi imelo to pogubne nasledke. Njena dragotina, njena dika je nežno, rahlo srce; ako pa to odreveni mej državnimi arhivi in mrtvimi paragrafi, bomo imeli žensko brez srca, brez čustev... Ženska brez blagega čustva je trikrat hujša od moža, dasi bi bil ta še toliko brezbožen in nenravstven; ni toliko prevarna in previdna, da bi se znala brzdati vsaj iz dostojnosti; ona kar brez premisleka bruha tja v en dan, karkoli se ji kuha v sprijenem srci.

Pa ženska ima v družbi še drug, plemenitiši poklic – ona je mati, in kot taka naravna odgojiteljica svojih otrok. Nji pripada naloga, da vceplja otrokom najblaži čut – čut ljubezni... Vzemimo tedaj žensko vradnico, ki je omožena, ki je mati. Kako bo mogla vzgajati deco? Ker sama posluje, mora jo izročiti slugam in deklam. A to je slabo, ker je protinaravno. Materi vsadi narava ljubezen do otroka; zatorej zahteva od nje, da otroka s to ljubeznijo goji in neguje... Ako pa matere ne ljubi, koga bo ljubil? Potem ne bo ljubil tudi drugih ljudi, ker vsi so mu tujši od matere, ne bo ljubil domovine, niti vladarja, niti drugih oblastnikov... V kako pogubo je tedaj evangelij ženske emancipacije društvenemu življenju! Pač dobro vedo socijalisti, zakaj toliko pridigajo ta evangelij!

Po vsem tem, kar smo rekli o ženski naravi in njenem poklici, pogledjmo malo v javne šole in učiteljišča... Kaker pri vzgoji mladine sploh, tako se posebno pri ženski vzgoji v javnih šolah veliko greši... Celo vrsto učiteljev nahajamo tu – strokovnjakov. Nepregledna je vrsta šolskih predmetov: tu se uči naravoslovje, tu računstvo, pa zgodovina, geografija, vzgojeslovje, petje, gimnastika, in kaj vem še vse! Vse meri in sili na to, da bi bile ženske vsegavedne, kaker je hotela biti njih prva mati...

... A navzlic vsemu temu vbogo žensko bitje ostane po dovršenih šolah, po odlični maturi vender brez prave pameti, brez samostalnega mišljenja. Njeno znanje, ker je tako raznovrstno, je površno, zračno. Sicer je vže sama racijonalistična modrost, katera se prodaja po naših državnih šolah, zavita v temne, skrivnostne fraze, tako docelo človek, ki je mišljenji izurjen, večkrat ne more pretuhtati, kaj so prav za prav hoteli reči... Ženske pa omotijo taki nauki tembolj, čim mehkejša, čim bolj sanjava je njih narava od možkega...

Ako veda sploh človeka rada napihne, kaj šele tako slamnata, tako puhla veda!.. Da, tako nanje jih napolnjuje s podlim, nečimernim duhom, da nosijo glave drzno pokonci, da zijajo po ulicah, da izgubijo čut sramežljivosti!...

Po mojem mnenji bi našim ženskam zadostovala polovica tistih vednosti in predmetov, .. Mladenči si morajo pridobiti vednosti za možko dobo, ko bodo morali v držav, v družini, v cerkvi opravljati javne posle. Za te posle, za javnost ni ženska! Polje, na katerem žena deluje, je družina, je domača hiša.

Ženska bodi dobra in vbogljiva hči, zvesta, sramežljiva nevesta, pobožna, vestna mati...Srce torej se mora izobraževati in žlahniti v ženskih šolah pred razumom! Ne učenih, ampak blagih, pobožnih, sramežljivih žensk nam je treba...

Ne delajmo pač žensk vsevednih! Vže tako so podedovale od matere Eve prevelik kos radovednosti: vse hočejo videti, vse ovohati, ob vsem jezik zbrusiti! Marveč brzdajmo njih lahkomiselnost in zvedčavost, podstrižimo krila njih oholosti, krotimo jim jezičnost, pa učim jih strahu in pokornosti, vcepljajmo jim v mehko srce ljubezen do Boga in bližnega, vsmiljenje do trpečega človeštva – in žena bo dika bo blagoslov našemu društvu!

Ako pa boljšega ne vemo, nego obkladati jih z matematiko, s fiziko, z brezumno filozofično frazeologijo, potem nimajo niti pojma o poklicu ženstva. Saj ženska je vže po svoji pokvarjeni naravi skozi in skozi frazasta. A ravno tu je vir zmotam, katere nahajamo vmoderni ženski vzgoji – pokvarjenost narave, izviren greh se prezira...«(23-26)

konec leta 1892 je Marica v *Slovanskem svetu* objavila članek »Mimogrede nekaj mest iz *Rimskega katolika*«, v katerem se je postavila v bran slovenski literaturi in zoper kritikaštvo ter bojeviti katolicizem dr. Mahnič v *Rimskem katoliku*. Članku je bil neposreden povod prevod Janje Miklavčič mladinskega dela *Srce/Il cuore* italijanskega pisatelja Edmonda De Amicisa, ki ga je Mahnič ostro napadel, češ da delo premalo oz. nič ne upošteva nujne verske komponente in da je kot tako neprimerno za šolajočo se mladino. V prvi številki *Rimskega katolika* petega letnika, 1893, Mahnič Marici odgovarja v rubriki »Listek« z zanj značilnim mizoginim podnaslovom: »Kaj piše 'Marica'? Smešno-resno za pusta.« (114-118) in nadaljuje v podobnem tonu skozi celoten tekst:

»...Spominila se nas je tam na obalih sinje Adrije zala nežna stvarica in nas se svojo gladko ročico pogladila. Marica ji je ime.«(114)

Kako nenavadno je bilo, ne le, da se je sploh kdo na Slovenskem (še) drznil ugovarjati avtoriteti, kot je bil Mahnič, ampak da si je to drznila ženska, nakazujejo tudi Mahničeve besede:

»Molčal je Stritar, obmolknil dr. Vošnjak, obmolknil dr. Romih – vže dve leti vživali smo – hvala Bogu – lepi mir na slovstveno- kritičnem bojišči – a zdaj vzdigne se tam od morja amazona Marica. Česar možki profesorji-doktorji niso dognali – to hoče ona! Da ne zabimo – molčala je tudi Janja Miklavčičeva, prelagateljica Amicisovega framasonskega 'Cuore' - a vstala je tudi njej v obrambo – Marica!.. Naša Marica pa se je vzdignila proti

vsemu, kar smo poslednjih dob pisali, učili, trdili; očita nam pa tudi grehe iz prejšnjih časov – ene same dlake ne pusti več na nas! Gorje mu, kdor zapade ženski furiji!»(114)

Mahnič nadaljuje z izrazito osebnimi opazkami glede Marice,

»... pa v naši Marički nahajamo posebno nežno, rahlo srčece, kajti gani jo vsakikrat do solz, ko vidi mladeniče, kako se v društvu vadijo na – tamburicah! Marica naša zna tudi – rusko in navaja verze iz Puškina.

Razume se samo po sebi, da je Marica – vrla katoličanka, kaker so sploh ženske. A Marica vse svoje vrstnice v ti točki neskončno presega... Da je brezpogojna častilka Stritarjeva, Aškerčeva, Jurčičeva in družih, se ne more še drugače misliti...»(115)

Mahnič v tekstu navidezno odgovarja na Maričino kritiko, tako, da »naše grehe«, razvrsti v sedem točk. In nadaljuje z 'analizo' Marice/Maričke; npr.,

»No, to je res lep, da zna 'kratko pisati' – kljub dolgemu ženskemu jeziku. Tudi je lepo, da se me še nekaj – boji.«, ali pa tako: »Kot ženska ima pa naša Marica 'drugih opravil', in zato temeljitejše pisati ne vtegne. Da, prav to je, kar sem imel v mislih tudi jaz. Vojska ni žensko opravilo... Tako je bil že vže za časov trojanske vojske Marica najbrže še ni brala Homerove Ilijade – vsaj v grškem izvorniku ne, ker radi pomanjkanja ženskih gimnazij ni imela priložnosti učiti se grščine -... t. j. po slovensko za naše Marice: Ženska primi, za kolovrat in vreteno pa predi! Pridno mešaj po loncih in kozicah, da se ti ne prismodi in se ne bo mož jezil!«, in še tako: »Da, Mari-ca... ostanite li pri svojih t. j. ženskih opravilih. Ako ste gospa, krpajte možu hlače, pa vmivajte in povijajte otroke, če jih imate. Ako ste gospodičina, pridno stikajte po zapisniku ženskega okinčja, ki ge najdete na strani 92. Montegazza-ve knjige ..., kajti pust je in plesnih veselic v Trstu pa v okolici o pustu ne manjka! Pa ker je Marička nekdanj obiskovala žensko učiteljišče, bi smeli soditi, da je zdaj učiteljica. Prav – tedaj naj Marička otroke uči: a, b, c, d ... Naj se ne izogiba verskih resnic in naj ne vtepa v glavo nikomur nazorov svojega boga Stritarja itd., sicer bi 'Drejčki' ji vtegnili postreliti se, kaker 'idealni' Zorin, in 'Lenčke' pobegniti Bog ve kam, kaker oboževana njena 'Lepa Vida'! Ako je pa otroška vrtnarica, naj vzame v roko Levstikovih poezij II. del, ker najde n. pr. mej 'otročjimi igrami' pesenco, kako se otrok uči držati žlico:...»(117)

In zaključni prav gromovniško:

»To je žensko, to je vaše opravilo – vojsko pa t.j. določevati, kaj je idealizem, kaj realizem, kako je krščanstvo Lindnerjevo in kake so doktorske diplome – to vse in kar je enakega blagovoljno prepuščajte nam, možkim; mi se bomo vže o vsem dogovorili...«(118)

Marica je Mahničju odgovorila, ponovno v *Slovanskem svetu* in ga prav lucidno, retorično povprašala: *»Zakaj se bavi le z osebo mojo in ne s stvarjo?«*, kar je sprožilo v naslednji številki *Rimskega katolika* v letu 1893 ponoven Mahničjev napad, ponovno v rubriki *»Listek«* in sedaj z naslovom in podnaslovom: *»Slovenska in hrvatska Marica. Žensko blebetanje za kratek čas.«* (245-249);

»Čestite bralce smo zadnji pot seznanili se slavno pisateljico slovensko na obalah jadranskega morja, katera je pričela osodepolni boj za žensko emancipacijo na Slovenskem. Ime ji je Marica. Ker, kaker znano, slovenskim Evam preti največja nevarnost od Rimskega katolika, zato je najprej zarila svoj jezik vanj. Mi smo bili tako neprevidni, da smo ji odgovarjali in zdaj vsuva se kaker hudournik njena logika na naša pregrešna pleča!«(245) Svoj napad v 'pustni' številki Rimskega katolika na Marico, Mahnič lahkotno zavrne kot pustne prešernosti; »Pa plemenita Marica ni pomislila, da smo pisali v pustu, ko se nihče rad ne joče. Nedolžni vžitek veselega pusta naj bi nam vendar privoščila, ona, ki je tako vsmiljenega, tako mehkega 'srca'.«(245)

V drugem delu svojega 'listeka' doseže Mahnič enega od svojih 'vrhuncev':

»Sicer ima Marica, kaker sploh ženske, čudne pojme o nas. Mi potujemo, kaker trdi, po svetu – v kovčegu, in gledamo vedno v tla, mej tem ko bi morali gledati v svet, v svet! Pa ne ve Marička, da hočemo s tem dati dober vzgled takim Mickam, kaker je ona ki tako rade nosijo glav pokonci in švigajoz očmi po mestnih ulicah, da jim le težko kdo uide! Nismo sicer tako nevsmiljeni, da bi take spogledljive nagajivke po ulicah lovili in jih v kovčege zapirali (akoravno bi morda za enkrat ne škodilo), vendar Marici in drugim oblastni emancipantinjam bi za pokoro naložil, da bi vsaj žakelj čez obraz nosile t. j. pajčolan, pa prav debel, da bi se skoz nič ne videlo! Vi Marica, kaker bi znal sklepati iz Vaše deviške nežnosti, nimate še moža, pa kogarkoli zadene ta sreča, da se mu na vrat obesite, drugače ne bo imel z Vami miru, nego da Vas zaklene v – kovčeg in Vas s kovčegom vred vrže v – omaro. Ne zamerite, malo prdebelo je res, pa beseda mora biti prosta!«(217)

Polemika med Marico Nadlišek in Antonom Mahničem pa je vsekakor imela posledice; Marico je podprla nova struja, »ki se je z Govekarjem na čelu postavila v boj proti goriški avtoriteti.«(Biber, 351)

Mahnič se leta 1893 v kar dvajset strani dolgem tekstu, objavljenem v dveh delih, 'sistematično' loti razpravljanja o aktualnem ženskem vprašanju na Slovenskem; »Žensko poglavje«, str. 307-321, 453-457, ki ga razdeli s sedmimi podnaslovi:

»Zakaj smo se lotili pisati o ženskah?« (307-309); zato, ker mu je to vprašanje že dolgo pri srcu, ker so mu prijatelji tako svetovali, ker veljajo Slovani ženskam še posebej nenaklonjeni, zaradi političnih nasprotnikov – liberalcev, ki njihov – klerikalni odnos do žensk izrabljajo, ker je prepričan, da je njegov in njegovih somišljenikov odnos do žensk pravi in ženskam v resnici bolj naklonjen.

»S šalo na stran! Žensko vprašanje samo na sebi zdi se nam mej socijalnimi vprašanji najvažnejše. Ženska sega globoko v naše društvo; ona je društvu tako rekoč srce, iz katerega prehaja življenje in gorkota vsemu človeškemu organizmu. Ni ga naravnjšega, niti ožjšega razmerja od oniga, ki se nahaja mej moškim in žensko. Po tej razmerji se oblikuje družina in konečno celo društvo... Nič bolj ne ovira pravega napredka in sreče narodove kot tisti, ki zagovarja in širi krive nazore.«(308)

Po njegovem, že večkrat izpovedanem mnenju, je mesto tako moškemu kot ženski določil bog, božji volji pa se pokorava tudi narava (spoj aristotelske in židovske misli):

»...kakor prvega, tako je tudi drugo postavil na svoje mesto v društvu, vsakemu določil svojo nalogo. Zakon narave, ki ga je Bog ustvaril, z naravo ostane; on se ne preminja po človeških mnenjih in strasteh. Razmerje mej moškim in žensko ima svoje objektivno ozadje, svoj realen razlog v nespremenljivi volji Stvarnikovi. Po tem objektivnostnem razmerji se morajo ravnati tudi naši nazori o ženstvu.«(308)

Mnenja je, da se danes o tem prelahkotno razpravlja, predvsem pa o tem razpravljajo ljudje, ki nimajo dovolj znanja in izkušenj; pri tem referira predvsem na

sodelavce *Vesne*¹²⁸, revije, ki je izhajala v letih 1892-1894 v Celju, in kjer so pri nas prvi začeli pisati o ženskem vprašanju, predvsem o nujnosti izobraževanja žensk;

*»Koliko pojmovna konfuznost, kolika blodnja po teh mladih glavah! Ene same jasne misli ne najdeš, niti dveh stavkov niso vstani logično zvezati,«
oceni Mahnič vesnjane (308-309).*

»Kdo stoji dandanes za ženskim pisanjem?« (309-310), se sprašuje Mahnič v drugem delu teksta in najde odgovor v svetovni framasonski zaroti, za katero pa naivni vesnjani in lahkovarne slovenske ženske, ne vedo;

»Mi pa menimo, da bi veliko previdniše govorili in pisali o ženskem vprašanju in o emancipaciji naših Maričk, ko bi pomislili, da so v 19. stoletju žensko vprašanje staknili in na dnevni red spravili socijalisti in njih zavezni bratje masoni, kateri namerjajo razrušiti vse socijalne vezi prevrgši red, ki ga je v človeški družbi vtemeljil Stvarnik sam... Tako...delajo tudi bratje masoni. Začeti je treba pri ženski, nji se dobrikati: nečimerna je, lahkoverna – s prilizovanjem si jo pridobiš in po nji potegneš k sebi tudi moškega; kajti mogočen je ženski vpliv na možko srce.«(309) »Kandidatinje za svoje namere pa nabirajo ne toliko iz odraslih ali omoženih žensk, katere so vže matere, ker take se prerade pečajo z odgojo otrok; ne, obračajo se pred vsem do gospodičen, do Maric in Maričk, v katerih se ženska nečimrnost, gizdavost in lahkomišljenost najbujniše razcvita... Ženske dandanes preveč bero in so si skrhale vid – zato so tudi vže začele nos si obkrožati s 'cvikerji' – do nevidnih tmin ne sega njih bistrost; a za nas je dovršeno dejanje, da ženski kult, ki se od leta do leta širi po Evropi in tudi mej Slovenci, je delo bratov masonov; naše emancipantije so le surov material, ki ga loža uporablja pri zidanju masonskega tempeljna.«(310)

»Pretirano čaščenje ženstva na Slovenskem. Prešeren« (311-313); »Kult ženskega lica in ženskih lasi se posebno bujno razcvita na Slovenskem. Da bi hoteli iz našega leposlovja pobrati 'rudeča lica', 'bele roke', 'črne in plave

---

128 *Vesna*, dijaški list, mesečnik, ki ga je izdajala skupina akademikov; najprej ga je urejal Srečko Magolič, zadnji letnik pa Fran Tomišek. Bila je leposloven, publicističen in dijaško stanovski list, pri katerem so sodelovali Govekar, Robida, Göstl, Rado Murnik, Ivan Bernik, Kogej. Med sodelavkami najdemo Marico Nadlišek, Marico Strnad, Mino Govekar in druge, podpisane s psevdonimi. Že v prvem letniku so začeli objavljati članke na temo ženske vzgoje in izobraževanja, zavzemali so se za odpiranje dekliških šol in vstop žensk na visoke študije; v začetku je poudarek predvsem na narodni vzgoji deklet za dobre matere in gospodinje. Na Mahničeve napade, da žele ženske iztrgati iz njihove 'naravne' vloge in okolja, so se vesnjani branili, češ, »da se je *Vesna* vedno distancirala od popolne emancipacije, da so vesnjani zahtevali le višje žensko izobraževališče, narodno vzgojo deklic in tej primerne dekliške šole in ženska društva... Ženske naj se izobrazijo le toliko, da bodo razumele svoje mož in njihovo delovanje v družbi in za narod.«(Kušej, 1996, 48) Po ukinitvi lista se del sodelavcev seli k *Slovanskemu svetu*.

oči' domačih in tujih Mick, ne vem, ali bi nam ostal od vsega še en droben zvezek. Zdi se, kaker bi se vsi naši leposlovni ideali vže davno zamotali – v žensko krilo. Sploh velja pri nas prepričanje, da pesnik ni in ne more biti pesnik, ako ni ali resnično ali vsaj navidezno zaljubljen... Za kaj višega nego je spolna ljubezen, bodi še tako prešeštna naši poetje nimajo razuma niti ukusa. Na to pot je slovensko leposlovje speljal naš pesnik-prvak Prešeren... Ako bi kdo hotel narod slovenski soditi le iz njegova leposlovja, bi si moral nasnovati pač čudno sodbo o njem: to je narod samih Mink in Marinc! Pri vseh naših pesnikih nosijo hlače le ženske... Tako mijavkanje v raznih variacijah vže štirideset let odmeva iz slovenskega leposlovja, da človeka res vže ušesa bolijo... Prešeren nam je tedaj voz speljal v tir ženskega pretiranega čaščenja in oboževanja.»(311-312)

Pretirano čaščenje žensk v literaturi ima, po Mahničevem prepričanju, neposredne, škodljive učinke na celotno družbeno stvarnost;

»Dandanes vidimo žensko v javnosti tako čaščeno, kaker se ni na Slovenskem nikdar godilo... Da, prišlo je vže v navado, da pri javnih shodih govornik prej pozdravi 'milostne' gospe in 'zale' gospodične, potem šele gospode! Poleg moških društev so se začela snovati tudi društva za ženske... Mi le še pričakujemo, da se v kratkem osnuje žensko telovadno pa biciklisko, slednjič še žensko planinsko društvo, kateri poslednji boste skrbeli, da bodo naše Maričke za dijaškimi in nedijaškimi izletniki križem Slovenije raznašale perilo pa dušni in telesni 'komfort'!«(312-313)

»Kaj včinja tako žensko malikovanje v ženskah samih?« (313-316); ženske se prevzamejo, opuščajo tisto, kar je v njih ženstvenega, posegajo na moška področja in, končno, zagospodujejo moškim:

»Ženska, akoravno pregovor prav, da ima kratko pamet, vender toliko logike zna, da ve iz čaščenja, katero ji naklanja moški spol, praktično sklepati tako: Ako me možki sami stavijo na prvo mesto in pred mojo lepoto pokleknejo – zakaj bi se branila te časti? Mi hoče sam služiti, tedaj ti bom gospodovala!... Dalje segajo aspiracije najnovejših emancipantinj, katerih prototip občudujemo v znani tržaški Marici: tu se vže jasno izraža samozavestna gospodovalnost nad moškimi. Gorje mu, kdor sklene zvezo s takimi Junonami in Nijobami! V kratkem mu slečejo hlače in mu jih zamenijo – s krilom! Kakor brž pa si je žensko bitje v glavo zabilo, da ni moškemu v ničem podrejeno, začne vedno bolj zatajevati svoje ženstvo... ter z vsemi silami povzpjevati se na mesto, ki so je doslej zavzemali možki. Ker pa ve, da v moškem značaji se javlja naravina sila in krepost, jame se napenjati, kaker

žaba, posnemaje vola, da bi tudi ona odlikovala se v vseh strokah možkega delovanja. V vedi, v umetnosti, celo v telesnih produkcijah skuša postati od vseh občudovana – virtuozinja. Ona bi hotela biti pesnica, ona jezikoslovka, ona zgodovinoslovka, pa naravoslovka, pa muzikantinja, ona modroslovka, ona izvrstna jahalka, ona telovadka: ona vse, kar vidi na možkem, in še več. A ker ji pri tem tekmovanji z možkim naravne moči pohajajo, skuša, kar ji manjka, navidezno dopolniti; tukaj dospe ženska navideznost in gizdavost do vrhunca. In ne le, da v resnici ne doseže možkih lastnosti, ampak še ono, kar kot ženska dobrega ima, pokvari. Take ženske so prava ženska – nespodoba.»(313-314)

»Žena ustvarjena.«(316-317); »...Iz vsega, kar nam je Božje razodetje zapisalo, se da posneti naslednje: 1. Mož – glede česa – je ustvarjen pred ženo. 2. Žena je bila ustvarjena radi moža, da bi se mu pridružila in mu bila v pomoč... 3. Žena je bila vzeta iz moža; ima torej vže po svojem ustvarjenju v možu svoj početek... 4. Ker je žena vzeta iz moža in upodobljena iz njegove strani, torej je žena prav za prav dopolnjujoč del...možev... Iz vsega tega sledi netaljivo, da je žena že po volji Stvarnikovi, katero je razodel pri stvarjenju obojega spola, možu podrejena; to podrejenost je pa Bog izrecno izjavil po prvem grehu v sodbi, katero je izgovoril nad Evo:'... Pod moževo oblastjo bodež, in on ti bo gospodoval.' Za žensko podrejenost bivata torej dva razloga: 1. Stvarnik sam je hotel žensko možu podrediti, kar je pokazal že v načinu, kako jo je ustvaril; 2. se ta podrejenost ima smatrati tudi kot kaznen za greh, kateri je po ženi prišel na svet. Nauk o popolni enakosti in ravnopravnosti žene z možem, o njen neodvisnosti od moža, je očitno nasproten Stvarnikovi naredbi, torej volji Božji.«(316-317)

»Zakaj je prav in naravno, da je žena podrejena možu?«(317-321); prvič, zato, ker jo je Bog tako in tako ustvaril in ker to zahteva enoten princip družine, v kateri mora obstajati enotnost, po načelu sv. Pavla: mož je glava žene;

»Postavite mu ženo kot popolnoma enakopravno na stran, tedaj bo tudi princip enotnosti rušen, zmajena bo družina v svojem temelji.«(318). Drugič, ker je »žena vže telesno šibkejša od moža.«(318)

Telesna vadba ima na ženske izrazito slabe učinke, poleg telesnih, predvsem moralne:

»Žensko je narava obdala s čutom sramežljivosti; le dokler jo pustimo tiho in mirno cvesti pod nje zagrinjalom, ohrani ženska svojo čast, svojo mičnost

in lepoto, le do tedaj ostane – ženska; kaker brž pa ji damo priložnost, da jame stopati izza ograje naravne sramežljivosti, ko jo napeljujemo, da začne pred tovarišicami, posebno pa pred možkimi ude pretegovati in nategovati, kaker jih ni še nikdar, da začne dele telesa, katerim je narava odkazala bolj skrito mesto, pred drugimi stegovati in izstavljati, čedalje bolj gine iz nje tista nežna boječnost in sramežljivost, ki je ženski najlepši kinč, pa tudi najzanesljivejša varuhinja njene poštenosti.»(319)

Tudi zaradi materinstva;

»ženska je roditeljica otrok. Kot taka pa pride večkrat v stan, v katerem si telesno ne more opomoči.»(319).

Tretjič, ker je tudi duševno šibkejša od moškega; *»...in to je glavni razlog, da mora biti možu podrejena.»(319)* Na tem mestu Mahnič ponovno uporabi Aristotelov nauk o polaritetah, med katerimi vlada hierarhično razmerje:

»Človeška duša ima raznih zmožnosti, katere niso vse enake, ampak nekatere so više, polniše, druge nižije. Na najvišjem mestu stoji razum, potem pride volja; ti dve zmožnosti sta najbolj duhovni, ker najmanj navezani na čutnost; bolj odvisna od čutnosti sta domišljija pa spomin, najnižje stoje čuti in strasti... V možu stoji na vrhu kot gospodar vsem drugim zmožnostim razum; z razumom se sklepa krepka volja. Mož zastopa v društvu krepki spol, krepki ne le telesno, ampak tudi duševno. To je bilo in je, da tak rečemo, naravna dogma, v katero so verovali vsi ljudje, vsi časi. Moža vodi mrzlo prevdarjajoči razum, žensko gorško čuteče srce... Znan je pregovor: ženska ima kratko pamet – ima li ta pregovor kak pomen? Ne govorite pač: treba le ženskam dati potrebnih šol in učnih pripomočkov, kaker jih imajo možki. Kdor tako govori, vprašal bi ga ali jo: kako, da do sedaj človeštvo ni prišlo do spoznanja tako imenitne resnice... Je res le gola zavist, da niso možki dali svojim ljubljenim družicam, kar jim gre po Božji postavi? In – ali niso večkrat tudi ženske vladale?... Zadrževal jih je glas narave... v možkem prevladuje razum, v ženski srce. Zatorej se nahajajo med ženskami sicer pesnice, umetelnice, one štejejo v svojih vrstah pravih junakinj milosrčnosti in krščanske ljubezni – a v velepočetjih človeškega razuma se ženske v obče nikakor niso odlikovale...«(320)

»Ženska javnosti v in v politiki.»(453-457); v tem delu razpravlja »Je ženska za javnost in politko?« in pravi:

»V obče moramo trditi, da ženska ni z možem enako sposobna za javno delovanje. Prvič, ženski glavni poklic je biti mater. Materinstvo pa žensko priklene na dom ter jo tako ovira vstrajati v javnosti. Javno poslovanje ženske bi se od časa do časa pretrgalo; to pretrgovanje bi zahtevalo nadomeščanje. S tem bi pa uprava javnih poslov veliko trpela v škodo podložnikov... Dalje pride ženska, predno postane mati, v stan, v katerem se ji bolj spodobi, da se javno ne kaže, ampak da ostane doma... Kdor javno nastopa, vidijo ga vsi. Tudi imamo v misli pred vsem otroke in nezrelo mladino... Naj se tu ne vgovarja, češ, kar otroci vidijo v javnosti, imajo neredkokrat v domači hiši vedno pred očmi... Javnost je nekaj drugačnega nego oži krog domače hiše; isto, kar je doma naravno, postane v javnosti pohujšljivo. Zakaj pa se ne greš umivat in česat na veliki mestni trg, kar doma storiš vsaki dan?... Vemo pač, kako plodna je otroška domišljija... Vzemimo žensko v času očitne nosečnosti... Odrasli res, da se ne pohujšajo, a nevarnost je za otroke in nedorasle, kateri s posebno opazovalnostjo tako radi vlovijo vsako besedo in vsak pogled ter globoko v spomin vtisnejo. Tako pridejo pred časom do spoznanja naravnih tajnosti, kar pogubno vpliva na njih nravnosti.«(453-453)

Na tem mestu Mahnič tudi jasno nasprotuje poročenim profesionalkam, npr., učiteljicam. In nadaljuje:

»Za uspešno delovanje v javnosti je neobhodno potrebna avktoriteta. Avktoriteto pa mož bolje zastopa nego žena. To velja vže glede zunanjosti... moževa postava je tako rekoč boljša nositeljica in izvrševaljica avktoritetne oblasti nego ženska. Vže telesno je mož viši in krepkejši od žene... Velikega pomena je tudi glas. V javnosti se mora avktoriteta izvrševati z zapovedovanjem, opominjanjem, karanjem. Bolj oblastno vpliva na podložne krepak, globok glas, ki se mogočno iz prs odmeva, nego tenak in visok glas, ki se iz grla siloma iztiska, glas ženski. Zatorej je ženska vže radi glasu manj sposobna za javnost nego mož... Avktoriteta dobi zunanji izraz in oporo posebno v glavi. Pokončna glava, odprt obraz, pred vsem visoko čelo... Pri ženski pa ravno tega pogrešamo; sploh se niti rado ne vidi, ako ženska mogočno koraka s povzdignjeno glavo. Kar se pa tiče obraza, čela in sploh cele glave, je narava žensko odičila z dolgimi, obilnimi lasmi, da jo odevajo in skrivajo. In prav lepi, obilni lasje se smatrajo kot poseben kinč ženskega telesa... Kako ji dlaka zarašča čelo in ji ob straneh sili v obraz, pa kako lepo ji še pristaja, ako si vrhu tega še s kodri zakrije en del obraza... Pri moži se še lahko prenaša plešasta glava, da, neredkokrat mu pleša podeljuje nekako častitljivost – a mislite plešasti žensko: vsi nekrščeni duhovi bi bežali pred takim pošastjo!«(454)

Glede sodelovanja žensk v politiki Mahnič poudarja:

»Za politično delovanje je potreben trezen, prevdarjajoč razum; srce in čustvo v politiki ni na mestu... A ravno v ženskah prevladuje gorki čut, kateri le prevečkrat prehití razum in mu ne da reči trezno presojeti in po tem vkrepati... Dalje je ženska prerastresena; njena pozornost prerada običi na posameznih, neznamenitih rečeh; in ženska se le težko iz omejene posameznosti dvigne do višine splošnosti. Vzrok temu je, ker ženska narava je bolj vtopljena v čutnost nego možka. Znano bi se zgoditi, da, v tem, ko bi se zbrale v razpravljanje važnih političnih vprašanj in bi trebalo vse duševne sile napeti, bi se naenkrat zagledale v lepo spletene kodre ene ali druge svojih tovarišic ali pa v krilo vkrojeno po najnovejši modi, in tako bi znal visoki zbor še končati s predlog in peticijami na visoko vlado, kako naj se preo-snuje – ženska toaleta! V politiki treba previdnosti... Ženska stoji preveč v oblasti trenutnega vtisa, da bi se mogla... ohraniti veder pogled v bodočnost... Ženska izvrstno dela, ako se je uživala v neki vedno znova ponavljajoči se red, kjer se vrsti reč za rečjo; kaker hitro pa jo spravi izvenreden slučaj izven konteksta, izgubi glavi in si ne ve pomagati. Ženska narav je bolj mehanična kot možka; zato ženska ni za politiko, ki je polna slučajnost in prememb. V politiki treba krepke, vstrajne volje... Volja vstraja krepko do konca le tedaj, ko je podprta in osvitljena od neovrgljivih umovnih razlogov... Zatorej je volja vstrajniša v moži kot v ženi, kajti mož se pred žensko odlikuje po jasni razumnosti in globokejšem vziranji umstvenih razlogov...«(455-456)

Tudi v letu 1894 ostajajo ženske v Mahničevem interesnem krogu; v »Ženskem poglavju«, s podnaslovom »Ženska pa nje znanstvena izobrazba«(56-64), dokazuje Mahnič, kako ženske nimajo sposobnosti abstraktnega mišljenja in se, tam kjer je to mogoče, oprijemajo manj abstraktnih študijev, npr., medicine. Ženske pri študiju ne ovira le slabo razviti razum, ampak ima tudi razvoj ženskega telesa svoje zahteve, ki so neprimerno večje, kot to velja za moške;

»Doba spolnega razvoja je v ženskih veliko bolj kritična nego v moških.«(57)

Ukvarjanje z resnimi znanostmi oropa žensko njene miline, prijaznosti, postanejo mračne in brezsrčne,

»Ženska tedaj zataji, kar je ženskega – in ženska ni več, kar bi morala biti – ni več ženska!«(59)

Mahnič se zavzema za posebno žensko vzgojo in izobrazbo, »tisto, ki jo zahteva njena narava pa njen poklic v društvu.«(60) Naj se ženske kar izobražujejo v vseh znano-

stih, a ne tako kot moški; »uči se (ženska, op.p.) teh predmetov vedno toliko in s tiste strani, kaker zahteva poseben ženski poklic.«(61)

»Ženske prvi, glavi poklic je vdobiti moža, postati mati in odgojiteljica otrok. Ženska se mora opreti na ženina,..., mora dobiti zemeljskega, in prav je, da ga dobi, ker drugače bo v pokoro sebi in drugim. Ne verjemite ji, ako trdi, da ji ni mar za možitev!... Žena je eden iz dveh stebrov družine, ... Mož je tako rekoč minister zunanjih opravil, ženi pa je narava izročila notranje ministrstvo v ožišem kraljestvu privatne družine.«(62) Posebej prilagojen pouk predmetov za ženske bi bil videti po Mahničevem mnenju takole: »Kaker bi se moralo pri matematiki, kemiji, fiziki ozirati pred vsem na uporabo teh strok v kuhinji in v gospodinjstvu, tako se da reči tudi o drugih predmetih. Tudi zgodovine naj bi se učila dekleta, ker jih njih mehanična nrav pa spomin posebno vsposabljata za njo. Seveda s filozofične strani, ki zahteva abstrahovanje in težkega dušnega napora, se ženskam zgodovina ne da razpravljati.. Pa, kaker smo rekli, naj se učijo zgodovinske dogodke na pamet, naj si pred vsem zapomnijo mične, ginljive epizode, živopise slavnih mož in žen; tako bodo kdaj imele priložnost v okrogu svoje družine, sredi mej otroci in posli marsikaj spodbudljivega, lepega povedati, tako bodo prave učiteljice in odgojiteljice svojih otrok... Posebno nagnenje in nadarjenost kažejo v novejših časih ženske za zdravilstvo... Vsaj kar se tiče ženskih in otroških bolezni, ni protinaravno da bi jih zdravila tudi ženska... S tem pa nečemo še trditi, da bi se morale takim ženskam vže odpirati medicinske fakultete naših vseučilišč...«(63-64)

Zadnji daljši tekst o ženskah objavi Mahnič v *Rimskem katoliku* v istem, 1894. letu, v »Ženskem poglavju«, s podnaslovoma »Kdo je lepši – 'on' ali 'ona'«? (354-357) in »Naravni poklic ženske: bodi mati pa vgajaj deco!« (357-361)

V 'razpravi', kdo je lepši, pravi Mahnič, da je razglašanje žensk za lepši spol novotarija, ki jo prinesejo romantiki, vse do tedaj je veljal moški za vzor lepote: tako Platonu kot Aristotelu kot mislecem krščanstva s Tomažem Akvinskim na čelu, ki

»še posebej filozofično vtemeljuje, zakaj je možki po naravi popolniši in lepši od ženske.«(355)

Mahnič, seveda, navaja Aristotela:

»Čim popolniša je mera nadarjenosti in kreposti (energije), ki jo je kaki stvari natura podelila, tem viša lepota se javlja v nje prednostih in delovanji; zato presega n.pr. mož, kar se lepote tiče, ženo.«(355)

in Mahnič se mnenju poganskega misleca pridružuje:

»V teh stavkih se izraža globoka metafizična resnica.«(355),

kajti: »Akoprav ima ženska isto takokot možki pravo dušo z vsemi zmožnostmi, vendar je brezdvomno možki duševno bolj nadarjen od ženske in krepost duševna se v njem siloviteje javlja kot v ženski... Ker se torej v možkem duševnost prosteje in polniše razvija in deluje kot v ženski, zato je mož lepši od ženske... Ker je pa duhovnost pri ženski vtopljena v živalstvo, iz nje človeška lepota ne more tako popolnoma odsevati kakor iz možkega; ona stoji za eno stopinjo bliže živalstvu, zato je za eno stopinjo manj lepa.«(355-356)

»Vsled naravne kreposti je mož bolj aktiven, a ženka bolj pasivna... Tudi s tega motrišča je mož popolniši, lepši od ženske, ker je od narave dobil večjo mero razumnosti in razsodnosti, v čemer se deluje aktivnost duha...«(356)

»Da je tedaj ženska manj popolna, manj dobra in torej manj lepa, treba iskati razloga v nje telesni organizaciji.«(356)

V drugem, in zadnjem 'velikem' tekstu, namenjenem 'ženski' problematiki, Mahnič sklene, da je edino naravno in družbeno koristno žensko materinsko in gospodinjsko delo;

»Družina je torej in ostane glavno torišče ženskega delovanja. Hiša je njen svet; otroci so predmet, na katerem ima poskušati svoje moči, svojo modrost in iznajdljivost... Žena mora vladati svet, ne da bi zahajala v svet – iz zatišja domače hiše.«(359)

6. Marica Nadlišek in *Slovenka*; slovensko žensko časopisje od *Slovenke* do *Ženskega sveta*, ženska založa Belo- modra knjižnica

Literatura:

Minka Govekar, »Naše žensko časnikarstvo«; V: *Slovenska žena*, 1926; str. 202-223.

Nataša Budna Kodrič, »Žensko časopisje in novinarstvo«; V: *Splošno žensko društvo 1901-1945*, Lj., 2003; str. 268-277.

V drugi polovici 19. stoletja so se začela prizadevanja za ustanovitev slovenskega ženskega časopisa. Tedaj so na Slovenskem izhajali naslednji časopisi in revije: *Kmetijske in rokodelske novice* (od 1843), *Slovenski cerkveni časopis* (od 1903; od 1848 kot *Zgodnja danica*), *Učiteljski tovarš/tovariš* (od 1861), *Slovenski gospodar* (od 1867), *Vrtec* (od 1871), *Soča* (od 1871), *Slovenec* (od 1874), *Edinost* (od 1876), *Cvetje z vertov svetega Frančiška* (od 1880), *Popotnik* (od 1880), *Ljubljanski zvon* (od 1881), *Kmetovalec* (od 1884), *Dolenjske nivice* (od 1885), *Angeljček* (od 1887), *Krščanski detoljub* (od 1888), *Dom in svet* (od 1888), *Domoljub* (od 1888), *Slovanski svet* (od 1888-1899), *Planinski vestnik* (od 1895) itd.

Prvi napor za ustanovitev slovenskega ženskega lista sodi v čas vstopa Luize Pesjak na slovensko literarno sceno; tako jo je leta 1864 v *Novicah* pozvala nepodpisana rodoljubkinja, naj začne izdajati »*slovenski ženski list*«. Fran Celestin in Fran Podgornik sta se trudila za pomembnejšo vlogo žensk v javnem in sta podpirala prizadevanja Marije Skrinjarjeve, da bi Podgornik začel znotraj *Slovenskega sveta* izdajati posebno žensko prilogo. *Slovanski svet* je v letih Podgornikovega urednikovanja (1891-1893) res izdal žensko prilogo, kjer so se oglasile Marica Nadlišek, Marija Skrinjar/Zmagoslava, Marica Strnad/-ova, Vida Jeraj/Vida, Ivanka Govekar/Ivanka. Na pobudo Podgornika je začela Marija Skrinjar leta 1896 na Tržaškem akcijo za ustanovitev ženskega glasila;

»Tu je imela Skrinjarjeva lahko delo. Saj v Trstu so bile Slovenke že od nekdaj najagilnejše, najbolj narodne, a tudi trezno praktične,« je v *Slovenski ženi* (1926) zapisala Minka Govekar. Ta Tržaškem so ženske, npr., ustanovile prvo žensko podružnico sv. Cirila in Metoda (1887), prvo samostojno, povsem slovensko žensko društvo Zavod sv. Nikolaja, ki je deloval predvsem kot zavetišče za brezposelne služkinje (leta 1898). In prav Tržačanke so bile prve Slovenke, ki so začele izdajati slovenski ženski list – *Slovenko* – v letih 1897-1902. Prav tako so bile tiste, ki so po prvi svetovni vojni, v okvirih fašistične Italije, začele izdajati *Ženski svet*, žensko revijo, ki se je leta 1929 preselil v Ljubljano in postala osrednja slovenska ženska revija medvojnega obdobja.

Slovenka, 1897-1903

Jeseni 1896 je Marija Skrinjarjeva začela nagovarjati mlado tržaško učiteljico Marico Nadlišek, ki je bila tedaj že zelo znana, da bi prevzela urednikovanje novega časopisa; in leta 1897 se je v Trstu rodila *Slovenka*. Najprej je, do leta 1900 izhajala kot priloga tržaške *Edinosti*, ki kasneje, pod uredništvom Ivanke Anžič, postane samostojna revija. Prva številka je izšla 2. januarja 1897. Glavni namen *Slovenke* je bil najprej nacionalen in literaren: buditi narodno zavest in ljubezen do slovenskega jezika ter književnosti (tudi) med slovenskimi ženskami. Pomemben del prizadevanj pa je zadeval žensko emancipacijo. Emancipacijo žensk so v krogih *Slovenke* (v začetku) razumevali po 'Maričino'; najjasneje nam stališče uredništva do tega, kaj naj bi emancipacija žensk bila, pojasni članek »O ženski osvoboji in družinski sreči«, objavljen v prvi številki *Slovenke* (str. 5-6):

»Če govorimo o ženski emancipaciji – ženski osvoboji – imamo v mislih socialno stanje današnjega ženstva – osobito stanje samostojnega, za kruh se borečega ženstva... Kakoršno ženstvo, takšno družbinsko življenje naroda... Dovzeten narod kakor je ne more pogrešati naobraženega ženstva. A vendar skrbi se v nas mnogo, mnogo premalo za izobraževanje ženskega spola. Tudi v nas se bode kmalu prikazal globok prepad med žensko in moško naobrazbo in posledica bode...? Uže sedaj je mnogo opazovati v naših družbah. Mož ne govori z žensko pametnega pogovora. Ali se ji laska, ali pa se čisto odteguje nje družbi. Redkokje opazuješ, da bi mož govoril svoji ženi o svojem delovanju... Saj mu žena ni enakorodna po misli, saj ni sposobna ga umevati! In ako se srečata z žensko, ki je užila nekoliko višjo naobrazbo – brrrrr, to je pa emancipirana ženska, ta se pa ne bode slepo klanjala mojim nazorom, moji učenosti--- Emancipirana je pri nas vsaka, kolikortoliko naobražena ženska, in z imenom emancipacija zanesli so se i v nas nazori o ženskah s pretiranimi, blaznimi zahtevami – nazori o emancipiranih ženskah zlega pomena... Ženska osvoboja pomen nje osvobojo od postavnega varuštva moža... Drugi vzrok so težkoče, ovire, ki se stavljajo samostojnim, za kruh se borečim

ženskam v njih poklicu... Samostojna ženska nima opore, nego svojo misel, svoj razum, svojo razsodnost. Svobodno mora misliti, razumevati, razsoditi pota, po katerih ji je hoditi.- Kakšne napore telesnih moči, kakšne dušne boje jo to stane, ve samo ona... Vsaka ženska dobro ve, da prava družbinska – zemeljska – sreča obstoji le v medsebojnem spoštovanju, v spoštovanji brez laskanja in preziranja, v spoštovanji, katero se izraža v zvestobi, vestnem spolnjevanju dolžnostij in – v zaupanji... Ta ljubezen procvita le tam, kjer je mati – gospodinja – kos svoji nalogi... Kdor torej hoče pridoči k tej sreči, dela naj po možnosti v prosep rodbinske sreče: dela naj na to, da se osvobodi žena, osvobodi v pravem pomenu besede: osvobodi po izomiki! Po tej osvoboji – emancipaciji - teži slovensko ženstvo!«

V peti številki *Slovenke* pa lahko beremo tekst, podpisan Milka, »Rodoljublje in naše ženstvo« (str. 5-7), kjer se avtorica jasno zavzema za žensko materinsko in gospodinjsko vlogo;

»In žena – kako kaže, kako mora ona kazati rodoljublje svoje? Žena, mirna vladarica doma, kako naj javlja ljubav do roda svojega? Mar v javnih govorih, ali v burnem delovanju? – Ne, tiho in mirno pokaže lahko vsaka žena kako srčno ljubi narod svoj. Ne plesišče, ne oder bodi naš delokrog, marveč dom, domače ognjišče, pod domačim krovom bodi naše narodno zbirališče... Glej slovenska majka, tebi je dan najširši delokrog, polje, kjer lahko plodonosno seješ s polno zavestjo, da ti seme ne pade na kamnit tla. V tem krogu, v svoji obitelji storiš lahko največ za narod svoj. Dani so ti najdražji biseri – otroci...«

Okoli *Slovenke* so se zbrale prve slovenske pisateljice in publicistke: Marica Strnad/Marica II, Elivira Dolinar/Danica, Vida Jeraj/Vida, Kristina Schuler/Kristina, Ljudmila Poljančeva/Bogumila/Mirka/Zagorska/Posavska, Mila Prunk/Utva, Franja Trojanšek/Zorana, Mat.Sebernikar/Zmagoslava, Ljudmila Plaper/Milka, Marija Skrinjar/Zmagoslava, idr. Pri uredniškem del, predvsem tistem, ki se je nanašalo na izvirne literarne tekste, so Marici pomagali tudi 'zunanji' sodelavci, npr., Gregorčič, Govekar, Goestl, Medved, idr. V drugem letniku se ustvarjalkam v *Slovenki* pridruži Zafka Kveder s svojimi črticami.

Diskurz o ženski emancipaciji je bil vseskozi prisoten in nikakor ne razrešen. Že v drugem letniku začno postajati teksti o tem kaj je, kaj ni, kaj je pravšnja in kaj napačna oblika ženske emancipacije vedno pogostejši, razpravljajo celo o feminizmu, pa o ženskem izobraževanju in vzgoji. Do bistvenega preloma v načinu in (predvsem) ostrini pri obravnavi teh in podobnih vprašanj pride v času, ko urednikovanje prevzame

nova urednica, Ivanka Anžič, poročena Klemenčič.¹²⁹ V *Slovenko* prinese Ivanka predvsem nov veter, tudi zaradi svoje socialdemokratske orientiranosti. Pod uredništvom Ivanke Anžič postane *Slovenka* samostojen mesečnik, vedno pomembnejše postajajo socialne teme in urednica poudarja, da »*Slovenka ni namenjena mladini, marveč zrelemu in razsodnemu občinstvu.*« V revijo so stopile nove teme: prostitucija, spolna vzgoja, ločitev zakona, enaka morala za oba spola, detomori, položaj služkinj in delavk, celibat učiteljic in uradnic, teme, ki jih do tedaj ni odpiral še noben časopis, vsaj ne tako odkrito. V času Ivanke Anžič so se v *Slovenki* pojavljali tudi avtorji, ki v *Ljubljanskem zvonu* niso bili posebno zaželeni, npr., Ivan Cankar, Oton Župančič, Cvetko Golar, Zofka Kveder.

Slovenka se je vedno bolj zgledovala po dunajskem feminističnem časopisu, *Die Frau*, kar je vodilo v izreden osip naročnic:

»Premalo je bilo Slovenk, ki bi ga bile čitale in razumele, še manj pa takih, ki bi ga bile tudi plačevale in ž njim soglašale,« je leta 1926 v *Slovenski ženi* (206) zapisala Minka Govekar.

Kritike, ki so najprej letele na urednico in njeno uredniško politiko, so se kmalu razširile tudi na naročnice revije; in postale tako bistveno bolj uspešne. »*Slovenka, ki trpi v hiši Slovenko, mora že biti ne le moderno naduta, ampak na duši in na telesu garjava ali p gotovo postane,*« so zapisali leta 1900 v *Slovenskem listu*.

Nina Vodopivec v prispevku »Ivanka Anžič Klemenčič«, objavljenem v zborniku *Slovenko žensko društvo, 1901-1945* (2003, 296) zapiše:

---

129 Ivanka Anžič Klemenčič (1876-1960); »*prva poklicna novinarka, pripovednica, avtorica prispevkov o ženskem vprašanju, borka za pravice zaposlenih žensk.*« (Vodopivec, 2007, 88-92) Rodila se je v Ljubljani, očetu, ki je bil najprej primestni gostilničar, pozneje pa cestni nadzornik, ji je umrl, ko je bila stara šele trinajst let. Po končani mestni dekleški šoli se je zaposlila kot uradnica v odvetniški pisarni dr. Repeža. Leta 1899 je začela objavljati v tržaški *Slovenki*. V svojih člankih se je posvečala predvsem ženskemu vprašanju, vprašanju emancipacije žensk; svoje misli o tem si je izoblikovala pod vtisom socialnega vprašanja, vplivih krščanskega socializma in v skladu z razvijajočimi se feminističnimi idejami slovenskega fin de siecla. V svojih prvih feminističnih tekstih v *Slovenki* je upodobila emancipirano žensko, za katero sta bila značilna delo za vse človeštvo in skrb za vse sloje. Njen lik emancipiranke je v popolnem nasprotju s tedanjo podobo sodobne ženske, ki jo je označila za 'pomilovanja vredno stvar'. Cilj ženske emancipacije naj bi bila namreč duševna izobrazba, ki ženski ne prinaša časti in bogastva, ampak občutek, da lahko pomaga svetu. Njena podoba nedvomno kaže na predsodke glede ženske emancipacije, ki so tedaj vladali v slovenskem prostoru. Nепrestana pojasnila, tako Ivanke kot *Slovenkine* urednice, Marice, da ženska nikakor ne namerava postati moški, kažejo na strah pred porušenjem obstoječega reda, kot »*strah pred razvojem tretjega spola*«, kot je zapisala Marica; »*Emancipirana ženska hoče biti le ženska, a popolna, plemenita ženska,*« je večkrat poudarjala Ivanka. Emancipacijo žensk je nenehno utemeljevala, kot tudi njene sotrudnice, prav na ženski naravi, na materinstvu, ženskem bistvu in ženski vlogi v zakonu.

Konec leta 1899, ko je Marica zapuščala *Slovenko*, ji je Ivanka očitala, da se preveč posveča odriivanju ženskih pisateljskih talentov in da je list premalo ženski. Leta 1900 je Ivanka, stara štiriindvajset let prevzela urednikovanje *Slovenke*; preselila se je v Trst, kjer se je zaposlila kot tajnica Zavoda sv. Nikolaja, urejanje časopisa namreč ni bila plačana, ampak častna naloga.

»Katoliški tabor je razburil članek dopisnice Elvire Dolinar... Svobodna ljubezen in zakon, ki je izšel v prvem zvezku Slovenke leta 1900. V pogovoru z Marijo Boršnik je Ivanka leta 1937 razkrila, da jo je ob takratnih polemikah liberallec dr. Gustav Gregorin večkrat svaril in poziva k previdnosti. Urednici naj bi namreč zaradi razburjenja v katoliških krogih grozilo celo cerkveno izobčenje.«

Napadi pa niso prihajali zgolj s klerikalne strani; nič večje podpore in razumevanja ni bila deležna na liberalni strani. V *Slovenskem narodu* so, npr., urednico označili za anarhistko (Vodopivec, 297).

»Napadi na urednico ki so bili po mnenju uredništva 'bolj iz mržnje do osebe, nego iz nasprotja do načel, k jih zastopa', so povzročili veliko škodo ugledu in finančnemu stanju lista. Nekaterim je bil list preveč emancipiran (*Slovenski učitelj*), drugim v političnem smislu premalo radikalen (kot sta menila *Delavec* in *Rdeči prapor*), tretjim pa se je zdelo, da urednica ne razume ženskega vprašanja (*mesečnih narodno radikalnih študentov Jug*).« (ibidem, 297)

In tako je, brez posebnega naznanila, konec leta 1902 *Slovenka* po šestih letih izhajanja umolknila. In Nina Vodopivec strne razlog:

»Za tedanji čas in slovenski prostor je bila smer po, kateri se je pod vplivom nemških feminističnih revij zgledovala urednica *Slovenke*, preveč radikalna. Premalo je bilo bralk, ki bi časopis brale in razumele, še manj pa je bilo takih, ki bi ga kupile in z njim soglašale. Število sodelavk je upadalo, krog dopisnic in naročnic se je ožil, nekatere so razočarane nad spremembami in nazori rednice prejete izvode lista celo vračale. K propadu *Slovenke* so nedvomno prispevale številne politične polemike... Čeprav si je časopis prizadeval ostati politično neopredeljen in je zavračal strankarsko zagrizenost, je bila *Slovenka* zaradi odločne in marsikdaj zelo ostre kritike pogosto v sporu z različnimi političnim listi. Kmalu se je znašla v opoziciji do vseh političnih strank, zapuščena od pomembnejših idejnih voditeljev in sodelavcev. K temu je prispeval tudi razdor med nekdanjima prijateljicama, Ivanka Klemenčič in Zofko Kveder, ki ga je zanetil socialni demokrat in kasnejši nemškutar Karl Linhart. Linhart e v pregledu ženskega gibanja, ki so ga objavile *Dokumente der Frauen* leta 1901, tržaški žensk list označil za 'naivno idealistko' kjer delujejo 'mlečnate moralistke, ki krasno upoštevajo teorijo zadovoljstva ter se kvečjemu emancipirajo do platonskih zaljubljenih pesmi'. Edino pravo pot ženskega gibanja je kritik videl v Zofki Kveder. *Slovenka* se je leta 1902 znašla v popolni osami, leta 1903 pa je brez predhodne napovedi prenehala izhajati.« (ibidem, 301-302)

Slovenke so po tem ostale dolga leta brez svojega časopisa. V 'vmesnem' obdobju, med *Slovensko* in *Ženskim svetom*, so našle slovenske publicistke in ženske teme svoje mesto v različnih revijah, npr., v:

- › *Domačem prijatelju* (1903-1914), mesečniku, ki ga je v Pragi urejala Zofka Kveder Jelovšek. Mesečnik je bil brezplačnik za odjemalce Vydrove tovarne hranil, družinski list, namenjen zabavi in poduku. Pri njem so od Slovenk sodelovale Elvira Dolinar, Kristina Schuler, Vida Jeraj, Minka Govekar, Ljudmila Poljanec, Lea Fatur idr.;
- › *Slovenski gospodinji* (1905-1914), mesečniku, brezplačniku, ki ga je urejala Minka Govekar. Prva lastnica je bila Jelačinova nato pa Kolinska tovarna kavnih surogatov v Ljubljani. *Slovenska gospodinja* je prinašala tekste, članke in drobne vesti, ki so zadevali domače gospodinjstvo in potrebe gospodinj, mater, vzgojiteljic. V njej najdemo tudi redna poročila o delovanju ženskih društev, o dogajanju, povezanim z ženskami na tujem. Pomemben del so bili tudi higienski, zdravstveni, socialno-pravni nasveti, pa tudi leposlovni teksti v prozi in poeziji. Imela je širok krog sodelavcev, tako žensk kot strokovnjakov z različnih področij – zdravnik, pravniki. Imela je veliko bralcev, predvsem na podeželju;
- › *Naših gospodinjah* (1910-1914), glasilu slovenskih gospodinj in deklet, katere lastnik je bila Kolinska tovarna, urednica pa Ema Peče. Izhajala je kot mesečna priloga *Slovenca* in *Domoljuba*. Bile so izrazito gospodinjiski list, ki je prinašal tudi članke o vrtnarstvu in živinoreji. V njih so sodelovale med drugimi: Lea Fatur, Marija Remec, Cilka Krek, Julija Jaklič, Minka Odlasek;
- › *Slovenski ženi* (1912), glasilu slovenski žen, mesečniku, katerega izdajateljica, urednica in lastnica je bila Marica Šega. Izšlo je le deset števil, zadnji dve, 11. in 12. sta bili sicer natisnjeni, a zaradi visokih stroškov tiska, ki jih uredništvo ni moglo plačati (ker naročnice niso plačevale naročnine!), nista prišli v javnost;
- › *Ženskem listu* (1913, izšlo je le pet števil), ki ga je v Ljubljani izdajala in urejala Alojzija Štebija. Glavna ciljna publika so bile delavke, namen lista je bilo med njimi širiti socialistično propagando in jih razredno osveščati. List je zagovarjal politična načela social-demokratske stranke;
- › *Ljubljanski Slovenki* (1919), glasilu slovenskega ženstva, mesečniku, katerega odgovorna urednica je bila Ivanka Anžič Klemenčič. Idejno zasnovano je urednica povzemala pri delovanju dr. Kreka, časopis pa naj bi zapolnil vrzeli in pomanjkljivosti v slovenskem ženskem tisku. »Resen ženski list se ne more pečati s paberkovanjem iz gospodinjstva in prinašati malo o kuhi malo o snaženju, malo o vrtu za zelenjavo, pa o kvačkanju in vezenju s slikami po zgledu nemške »Mädchen Zeitung«... To je tisti značilni stari ženski

diletantizem, ki se igračka z vsem mogočim... Danes se mora dekle že v ljudskih šolah učiti gospodinjstva, se izpopolnjevati v gospodinjskih in strokovnih šolah. Opozarjati treba žensko mladino, da si pridobi temeljito strokovno izobrazbo za pridobitne poklice, pečati se je treba z umsko izobrazbo mater, vzbujati v ženstvu smisel za socialno delo, braniti in zastopati zahtevo po ženskih političnih pravicah,« je v uvodniku v 2. številki zapisala urednica. Bistvo *Slovenkinega* programa je urednica, Ivanka Anžič Klemenčič, predstavila tako: »Vzgajati ženstvo k samostojnosti, značajnosti, blagosti in notranjemu poštenju, izobraževati ga, poglobljati v njem smisel za naravne in нравne dolžnosti in naloge žene, utirati mu pot do pravice, ki mu gredo o božji in natorni postavi.« V *Slovenki* so se prav posebno zavzemali za pravice služkinj, delavk in drugim najbolj depriviligiranih žensk. Objavljala pa je tudi vrsto leposlovnih del, predvsem pesmi in črtic; sodelavke *Ljubljanske Slovenke* so bile: dr. Angela Piskernik, Lea Fatur, Cilka Krek, Antonija in Marija Stupan te vrsta moških. *Ljubljanska Slovenka* je izhajala le leto dni, predvsem zaradi pomanjkanja naročnic, pač ni bila običajen družinski in ženski list;

- › *Koroški Zori* (1920), glasilu Zveze ženskih društev za Koroško, ki ga je tudi izdajala. Urednici sta bili, najprej, Ana Furlan iz Borovelj, nato pa M. Modic iz Velikovca. Njena naloga je bilo dvigati narodno zavest slovenskih Korošic, prinašala je poročila o delu jugoslovanskih žensk in ženskih društev, pesmi, članke, črtice. Pomemben del glasila so bili nasveti za vzorno gospodinjstvo;
- › *Jadranski* (1921-1923), glasilu zavednega ženstva, ki je izhajalo kot mesečnik v Trstu. Izdajala jo je tržaška podružnica Ciril-Methodove družb, urejala pa Marica Stepančič-Gregorič. Sodelavcev je imela le malo, večino tekstov je napisala urednica sama, veliko tekstov pa je bilo povzetih po drugih časopisih, zlasti po *Slovenski gospodinji*;
- › *Goriški Slovenki* (1922-1923), mesečniku, ki ga je urejala Gizela Ferjančič. Namenjena je bila najširši ženski publikli: materam, gospodinjam, pa tudi uradnicam, služkinjam, učiteljicam. Poleg tekstov o vzgoji, gospodinjstvu, ročnih delih, modi in kuhanju je prinašala tudi življenjepise znamenitih Slovenk, npr.: Pavline Pajk, Zofke Kveder, Josipine Turnograjske, pa pripovedne spise, pesmi. Med njenimi sodelavkami so bile: Roža Gorska, M. Elizabeta, Ivanka S., Vida Munih, Ivanka Klemenčič, Vida Kralj. V njej so objavljali tudi moškipisatelji, na primer, Bevk, Pregel in Remec. *Goriška Slovenka* se je leta 1924 združila z *Ženskim svetom*, ki je tedaj začel izhajati v Trstu;
- › *Vigredi* (1923-1943), dekliškem listu. Z modno prilogo in krojno polo, mesečniku, ki ga je izdajala Orliška podzveza v Ljubljani oz. Slovenska orliška zveza. Njen prvi urednik je bil Nardžič, leta 1925 pa ga je nasledila Anica

- Lebar¹³⁰, učiteljica na ljubljanski 'pomožni' šoli. Kasneje so se na uredniškem mestu zvrstile še Zvona Primčeva, Pavla Melihar in Zora Poženel. V večini so bile sodelavke mlade dijakinje in učiteljice. Prinašala je vzgojne, samovzgojne članke, članke o umetnosti, slovstvu in poročila iz dekliškega sveta. Naklada lista ni bila majhna in je bila, npr., v dvajsetih letih 20. stoletja 5000 izvodov;
- › *Vesni* (1921), ilustrovani kulturni in modni reviji, mesečniku, ki sta jo urejala dr. Ivan Lah in prof. Ivan Vavpotič. List je izdajal konzorcij Vesna, ki ga je leta 1921 ustanovila Marija Šarc, lastnica modnega ateljeja. Njen namen je bil spajati modo s slovensko narodno motiviko in umetnostjo. Revija ni zdržala dolgo, že po petih številkah je prenehala izhajati, Šarčeva pa je imela, prav nasprotno, izredno velik uspeh; v Parizu na razstavi dekorativne umetnosti, je dobila srebrno medaljo;
  - › *Ženskem listu* (1924-1935), glasilu Zveze delavskih žen in deklet, mesečniku, katerega odgovorne urednice so bile Marija Rakovec, Rezika Krištofova in Eda Komavli.
  - › *Ženski svet* (1922-1941), glasilu ženskih društev Julijske krajine, mesečniku, ki je do leta 1929 izhajal v Trstu, nato v Ljubljani. Do leta 1927 ga je izdajalo Žensko dobrodelno udruženje v Trstu, kasneje konzorcij in različne izdajateljice: Darinka Vdovič, Marica Bartol in Milka Martelanc. Do leta 1936 ga je urejala Pavla Hočevnar, kasneje Olga Grahor, je bil osrednja ženska slovenska revija v obdobju med svetovnima vojnama
  - › 8. novembra 1922. so v Trstu, pod vodstvom Antonije Slavnik, ustanovili Žensko dobrodelno udruženje, ki je imelo tri odseke: dobrodelni, prosvetni in odsek za ročna dela. »Prosvetni odsek si je nadel nalogo, da bo skrbel za duševni napredek ženstva. Svoje delo je osredotočil v priprave za izdajanje ženskega lista, ki naj bi bil društveno glasilo in ob enem posredovalec vsake dobre, lepe in koristne besede,« so zapisali ustanovitelji. Uredništvo novega lista je...

---

130 Prav na njeno pobudo je bil leta 1911 v Ljubljani odprt poseben razred za manj nadarjene otroke in prav njena zasluga je bila, da je imela med obema vojnama Ljubljana šestletnico za te otroke; leta 1920 je izdala tudi prvo in dolgo časa edino strokovno knjigo na to temo, *Oskrba manj nadarjenecv.*

...prevzela Pavla Hočevar.¹³¹

15. januarja 1923 je izšla prva številka *Ženskega sveta*; v njej je urednica povabila k sodelovanju ženske vseh stanov:

»Naša duševna poljana je priprosta kakor naša gruda. Na njej živi poleg kmetice in služkinje tudi srednje izobrazena žena; manjka nam industrijskih delavk. Za to bomo sejale tako seme, ki bo moglo pognati korenine na naši njivi. Komur je na srcu napredek lastnega rodu in blagostanje človeštva, naj stopi v naš krog in sodeluje za prosveto ženstva, ki ima že po starem pregovoru važno in resnično nalogo: podpirati tri vogale skupni hiši človeštva.«

Odziv tako med sodelavkami kot med naročnicami/bralkami je bil prav presenetljiv in nedvomno kaže na veliko potrebo, kar žejo po pravem, osrednjem ženskem časopisu na Slovenskem; po dvajsetih letih se je nadaljevala linija, ki jo je začela Maričina *Slovenka*. *Ženski svet* je imel izredno veliko bralk, ne le na slovenskem, ampak na širšem jugoslovanskem prostoru. Slovenke so ga s seboj odnašale tudi, ko so odhajale v tujino, v Ameriko, Afriko, Avstralijo. Že takoj ob začetkih so se pozivu urednice odzvale mnoge avtorice: Vera Albrecht, Marica Bartol, Davorinka Dželova, Minka Govekar, Ivanka Klemenčič, Marija Kmet, Angelca Lebar, Poldi Leskovšek, Alojzija Štebija, Trdanova, Ljudmila Prunk, Zemljan, Zupančič; nekaj kasneje:

---

131 Pavla Hočevar (1889-1972) je bila učiteljica, publicistka in feministka; bila je tudi ena redkih žensk, ki se je zavestno odločila za nezakonsko materinstvo, kajti zakon bi jo preveč oviral, kot je dejala sama. Bila je politično izredno napredna. Službo učiteljice je opravljala celih osem in trideset let do upokojitve, leta 1946. Službovala je v različnih slovenskih krajih, pred in po prvi svetovni vojni v Trstu, od koder je odšla v Ljubljano ob koncu šolskega leta 1928/29, ko so italijanske oblasti z odlokom prepovedale pouk v slovenskem jeziku. V Trstu je postala aktivna članica Ciril-Methodove podružnice, pedagoškega odseka Učiteljskega društva, Delavsko izobraževalnega društva, aktivna je bila tudi v Zavodu sv. Nikolaja, zavetišču za brezposelne služkinje, ki je leta 1889 ustanovila Marija Skrinjar, vse do njegove ukinitve leta 1918 (ukinile so ga italijanske oblasti). Bila je med ustanovnimi članicami Ženskega dobrodelnega udruženja v Trstu. Prevzela je uredništvo *Ženskega sveta* in v uvodniku z naslovom »Občekoristno socialno delo« začrtala politiko časopisa. Ko so Italijani časopis prepovedali in se je preselil v Ljubljano, se je z njim, leta 1929, preselila tudi Pavla; svoje urednikovanje je nadaljevala vse do leta 1936. V Trstu je rodila tudi hčerko Vido, katere oče je bil glasbenik Vasil Božinov, Bolgar. V Ljubljani je postala odbornica v Splošnem ženskem društvu, v Ženskem pokretu, v Zvezi gospodinjskih pomočnic, v Jugoslovanski ženski zvezi pa je postala načelnica za tisk. Povezala se je z Angelo Vode, Alojzijo Štebijo, Minko Govekar in drugimi ljubljankami. Ob italijanski okupaciji Ljubljane, leta 1941, se je z Angelo Vode podala na bansko upravo in zahtevala uničenje seznamov sumljivih oseb, da ne bi prišli v roke okupatorjev. Vključila se je v ilegalno delo in se julija leta 1941 skupaj s slovensko sekcijo Jugoslovanske ženske zveze vključila v OF. Vendar so že konec leta 1941 Jugoslovansko žensko zvezo iz OF izključili z očitkom, da ji gre le za zagotovitev monopola nad ženskami v OF. Kot učiteljica na ljubljanski osnovni šoli Ledina je vse učitelje in učiteljice povabila k sodelovanju z OF. Kljub pogostemu nestrinjanju s politiko OF je ves čas vojne z njo sodelovala. Leta 1947 je bila aretirana in vključena med obtožence na Nagodetovem procesu; bila je obsojena na štirinajst let zavora in zaprta zaradi vohunjenja; maja 1952 je bila pogojno izpuščena. Pred smrtjo je napisala spomine z naslovom *Pot se vije*, ki so izšli v Trstu leta 1969. (Metka Gombač, »Pavla Hočevar«, V: *Pozabljena polovica*, Tuma, Ljubljana, 2007, str. 229-233.)

Breščak, Lea Fatur, Vida Jeraj, Zofka Kveder, Ferjančič, Antonija Grmek, Maša Grom, Marija Zalar, Marjanica Kokalj, Mirjam, Rovanova; v tretjem letniku še: Kristina, Maksa Samsa, Dora Gruden, Manica Koman, Marja Boršnik, T. Čargo idr. Ženskim sodelavkam so se pridružili tudi moški.

V *Ženskem svetu* najdemo tako prozo: roman, črtico, razne spise; poezijo; strokovne članke, študije. Že od začetkov je imel *Ženski svet* posebno rubriko »Obrazi in duše«, v kateri so objavljali življenjepise pomembnih slovenskih in tujih žensk; v rubriki »Slovanske umetnice« pa vrsto življenjepise priznanih, predvsem jugoslovanskih umetnic. Stalna rubrika so tudi »Izvestja«, drobna kronika, v kateri najdemo najrazličnejša poročila, nasvete za gospodinjstvo, materinstvo, higieno, kuhanje, knjižna poročila itd. Milka Martelanc¹³² pa je urejala posebne priloge, predvsem modne in za ročna dela.

Ženske avtorice v knjižnih izdajah in ženka založba Belomodra knjižnica

Literatura:

Zlata Pirnat, »Zgodovinski razvoj slovenske ženske knjige«, *Ženski svet*, Ljubljana, 1937, str. 140-148

Katja Mihurko Poniž, »Knjige slovenskih pisateljic pri založbi Belomodra knjižnica«, http://dlib.si/html_aisplay.asp?database=znanstveni_clanki&id=documents/znans, 11.4.2008

Splošno žensko društvo je leta 1926 na ljubljanskem velesojmu pripravilo razstavo »Slovenska žena«, in to tradicijo so nadaljevale tudi kasneje; leta 1937 so, npr., organizirale razstavo ženske knjige

»ki naj bi bila zrcalo kulturnih tvornih sposobnosti naše žene, njene tvorne moči, njene spojenosti z življenjem in gibanjem naroda, naj bi nam pokazala duševni obraz in kulturni nivo naše žene.« (Pirnat, 140-141)

Na razstavi je bila predstavljena tudi bira 686 knjig, katerih avtorice so bile Slovenke;

---

¹³² Milka Martelanc (1885-1966) je bila ena redkih izšolanih časnikaric svojega časa. Rojena je bila pri Trstu in se je šolala v Gorici. Zaposlena je bila v tajništvu političnega tržaškega lista *Edinost*. V Pragi je študirala manjšinsko vprašanje in časnikarstvo.

»Če pogledamo to majhno število,..., mogoče marsikoga zazebe dejstvo, da je naša žena dala tako malo izraza svoji miselnosti, tako malo naredila za kulturo svojega naroda, tako malo osvetlila svojo podobo, svoj jaz. Če se poglobimo v vsebino leposlovnih del, ki dajejo največ prilike razkriti duševno sliko posameznikov, nas prav tako preseneti delna površnost prikazovana značajev in življenja njih junakinj in junakov.«(ibidem, 141)

Zlata Pirnat se sprašuje, zakaj so Slovenke objavile tako malo, predvsem, literarnih del in da bi si na to odgovorila, se je lotila pregleda tako ženske literarne ustvarjalnosti kot možnosti žensk avtoric na slovenskem založniškem trgu. Ugotavlja, da so bili založniki v sredini 19. stol.

»še negotovi, niso si upali izdajati na knjižni trg sanjave poezije meščanskih deklic,«(144)

torej literature za žensko publiko, prav tako pa na bi tisti čas zahteval širjenje drugačnega čtiva, predvsem tistega in takega, ki bi razširjalo vednost o umnem gospodarjenju.

Prva objavljena knjiga slovenske avtorice je bila tako praktične narave: *Slovenska kuharica*, Magdalene Pleiweis, tiskana leta 1868, v založbi Henrika Ničmana. Zlata Pirnat pravi, da avtorica

»še pisati ni znala. Knjiga nosi zato nad vse zanimiv podnaslov: narekovala Magdalena Pleiweis, pisala Neža Lasarjeva.«(144)

Zlata Pirnat dodaja:

»Bolj naravnega razvoja slovenske ženske knjige si sploh zamisliti ne moremo, tem bolj, ker so do tedaj izišle knjige Lujze Pesjak bile le prevodi. Naša neizobražena žena res ni mogla drugega, kot pokazati svoj prestiž gospodinje in dobre kuharice. Knjiga je bila dobro sprejeta in je do danes doživela 8 predelnih izdaj.«(ibidem)

Avtorica članka ugotavlja, da se je ženska knjižna produkcija na Slovenskem, v resnici začela šele z nastopom pisateljice Pavline Pajk; pa tudi samo število založb pri nas se je tedaj močno povečalo¹³³. Ugotavlja tudi, da se je oblikovala stalna, nepretrgana linija produkcije ženske knjige šele konec 19. stoletja;

---

133 Pirnat omenja: Družba sv. Mohorja, Narodna biblioteka J. Krajc, Založba Janeza Giontinija, založbe Dragotina Hribarja, A. Gabersčaka, Kleinmayerja in Bamberga.

»Črta vsak čas pada k ničli, dviga se in zopet pada... Šele l. 1890. začne črta stalno rasti.«(ibidem)

Do prve svetovne vojne so Slovenke prisotne že v vseh

»glavnih strokah: leposlovni, poljudnoznanstveni in znanstveni.«(147)

in število objavljenih del je naraščalo vse do prve svetovne vojne, ko je izdajanje knjig močno upadlo. Tako so v času vojne izšla le štiri pripovedna dela slovenskih avtoric. Po vojni sledi nov vzpon. In k temu je bistveno prispevala nova založba, Belo-modra knjižnica, ustanovljena v Ljubljani leta 1927.

Slovenska ženska produkcija je bila v primerjavi s sočasno moško izredno nizka; v letu 1919 so predstavljale 'ženske' knjige, npr., 4.15% vseh izdanih knjig pri nas, kar je bilo še veliko, če delež primerjamo z leti, ki sledijo: tega deleža ženske ne dosežejo več vse do začetka tridesetih let. Po letu 1930 se je število knjižnih del, ki so jih napisale ženske, povečeval vse do 6.78% v letu 1935. To je tudi zadnji podatek, ki ga v svojem članku navaja Pirnat. Porast knjižnih izdaj slovenskih avtoric je potrebno pripisati prav ustanovitvi ženske založbe Belo-modra knjižnica.

Glavni namen založbe Belo-modre knjižnice je bilo izdajanje ženskih del, del, ki so se jih 'moške' založbe ogibale in jih niso hotele objavljati. Zlata Pirnat, ena prvih slovenskih raziskovalk ženske literarne produkcije, je v članku, objavljenem v *Ženskem svetu* leta 1937 (140-148), zapisala, da je že ena prvih slovenskih pisateljic Luiza Peskaj velik del svojih knjig objavila v samozaložbi. Večina slovenskih pisateljic prvega in drugega vala (do druge svetovne vojne) je večino svojih del lahko objavljala le v revijalnem tisku, kar seveda razkriva,

»da je bila udeležba na književnem trgu večini nedostopna, uspele so le redke pogumne posameznice, kot na primer Zofka Kveder, ki je oba svoja prvenca, pripovednega in dramskega, izdala v samozaložbi.«(Mihurko, 2008)

Belo-modra knjižnica, prva ženska založba, ki se je v svojem izdajateljskem delu načrtno posvetila predvsem izdajam knjig slovenskih pisateljic, je delovala v letih 1927-1941. Ustanovljena je bila v okviru odseka Telesno-kulturnega društva Atena, ki je od leta 1901 delovalo v Ljubljani.¹³⁴ Leta 1922 je društvo svoj program razširilo in ena od pomembnih nalog je bila tudi skrb za širjenje slovenske besede med otroci.

»Članice društva so ugotovile, da je na književnem trgu mnogo premalo slovenskih otroških in mladinskih knjig.«(Mihurko, 2008)

---

¹³⁴ Ime je založba dobila po društveni zastavi, bele in modre barve.

Tako so kot prve izdale *Pravljice o Gralu* Anke Nikolič in nato še dve knjigi Marije Jezernik *Tri pravljice*, ki so bile namenjene starejšim otrokom, in slikanico *O kresničku, ki je izgubil lučko*, za najmlajše.

Že od vsega začetka je bila glavna programska usmeritev približati knjigo ženskam; najprej po ceni, zato so vsako leto izdajale 'ceneno redno zbirko', ki so jo sestavljale štiri knjige. Celotno delo pri založbi je bilo vseskozi v ženskih rokah; avtorstvo, oprema, ilustracije, urejanje (tiskale pa so vseskozi v tiskarni Merkur). Med sodelavkami založbe velja omeniti: Minko Krofta, ki je bil njena predsednica in prisotna v založbi vse do konca, Marijo Jezernik, Minko Bahovec, Eleonoro Kernc, Minko Gašperlin, profesorice Maro Boršnik, Silvo Trdina, Mileno Mohorič in Erno Muser.

V njej so svoje knjige objavile: Ljuba Prenner, Dora Gruden, Mira Lamut in Marijana Kokalj-Željeznova. V njej so izšla tudi *Izbrana dela* Vide Jerajeve, ur. Marja Boršnik, in *Izbrana dela* Zofke Kveder, ur. Marija Boršnik in Eleonora Kernc, čeprav je dokončanje tega projekta preprečila druga svetovna vojna.

»Belo-modra knjižnica ni pomembna le zato, ker je z izdajanjem knjig slovenskih pisateljic izpolnila vrzel, ki bi se pojavila v slovenski literarni zgodovini, če bi bili prikrajšani za njihova dela, ampak predvsem zato ker je tudi z drugimi aktivnostmi dokazovala, da literatura ni prostor, v katerem se sme in mora izražati samo en spol.«(Mihurko, 2008)

Izdane knjige Belo-modre knjižnice

- › V letu 1928 so se pri založbi lotile resnejših projektov. Tako so izdale doktorsko disertacijo dr. Alme Sodnik, *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*. V letu 1940 objavijo še eno znanstveno delo: disertacijo dr. Kristine Vrhovec, kasneje Brenk, *Milčinski-vzgojnik*.
- › Prvo leposlovno delo je bil leta 1929 objavljeni prvenec Ljube Prenner (1906-1977), roman *Trojica*, ki ga je avtorica podnaslovlila 'dijaški roman'.
- › Leta 1930 tiskajo prvenec Marjane Kokalj-Željeznove (1898-1964), roman *Brezdomci*.
- › Sledita dve pesniki zbirki: leta 1932 knjiga Dore Grude (1900-1986), *Rdeče kame-lije*, in leta 1935 pesniška zbirka Mire Lamut, *Breze in bori*.
- › Zanimivo (in značilno, morda) je, da izdaje leposlovnih del pri Belo-modri knjižnici po pravilu niso bile posebno opažene in deležne literarnih (ali drugačnih) ocen; knjige založbe »so popolnoma spregledali kritiki osrednjih literarnih revij *Ljubljanskega zvona* in *Doma in sveta*.«(Mihurko, 2008) Prav

tako se predstavniki slovenske kulturne srenje niso odzivali na vabila založbe in na njene literarne večere.

- › Leta 1935 se pri založbi lotijo prve izdaje izbranih del. Tako izdajo *Izbrana dela Vide Jerajeve*, v letu 1938-1940 pa *Izbrana dela Zofke Kveder*; kot prva knjiga je bila natisnjena in v slovenščino prevedena *Hanka*, vojni roman v pismih, ki je bila sicer mišljena kot osmi zvezek *Izbranih del*. Že leta 1929 je pri založbi izšel izbor črtic Zofke Kveder z naslovom *Vladka, Mitka, Mirica*.
- › Zadnja knjiga, ki je izšla pri Belo-modri knjižnici je bila povest Milene Mohorič, *Korenove Saše učna leta*.
- › Z začetkom druge svetovne vojne založba preneha z izdajateljskim delom in se, očitno, priključi kulturnemu molku. Po vojni pa njene delo ni bilo obnovljeno. Med neuresničene načrte založbe sodijo predvsem izdaje nekaterih slovenskih pisateljic.

»Že leta 1933 je založba na platnicah enajste številke Ženskega sveta objavila, da pripravlja dr. Silva Trdina izbrane spise Marije Kmetove v kritični izdaji. Načrtovanih je bilo več knjig, vendar ni izšel niti n zvezek, kakor tudi ne izbrana dela Pavline Pajkove, ki jih je zložba v svoj program uvrstila že leto prej.«(Mihurko, 2008)

7. Zofka Kveder-Jelovšek-Demetrović (1878-1926)

Literatura:

Zofka Kveder (2005), Zbrano delo. Prva knjiga. Misterij žene/Odsvi/Iz naših krajev/Iskre. Ur. Katja Mihurko Poniž. Ljubljana, Litera;

Katja Mihurko Poniž (2002), Tematizacija ženske identitete v prozi Zofke Kveder. Ljubljana, Delta, letnik 8, št. 1-2, str. 137-156;

Zofka Kveder (1980), Njeno življenje. Spremna beseda: Erna Muser. Maribor, Iz slovenske kulturne zakladnice, Založba Obzorja Maribor;

Zofka Kveder (2004), Črtice in novele, Njeno življenje. Ur.: Iztok Ilich. Ljubljana, Slovenska klasika, DZS;

Katja Mihurko Poniž (2007), Zofka Kveder. Ljubljana, V: Pozabljena polovica, Založba Tuma, str. 154-157.

Anton Slodnjak (1975), Obrazi in dela slovenskega slovstva. Ljubljana, MK;

Janko Kos (2000), Pregled slovenskega slovstva. Ljubljana, DZS;

Fran Zadravec (1970), Zgodovina slovenskega slovstva, 5. zv. Maribor, Obzorja;

Marja Boršnik (1962), Študije in fragmenti. Maribor, Obzorja.

Je prva slovenska klasikinja; prva slovenska pisateljica, ki se ji je, resda šele leta 2005, uspelo umestiti v elitni klub slovenskih pisateljev in v zbirko *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. »Ob nesporni estetski vrednosti uvršča opisana problematika Zofko Kvedrovo (!!!, op.p.) v slovensko literarno klasiko. Njeno zbrano delo bo pravilnost take uvrstitve še potrdilo in avtorico umestilo v panteon naše kulture. Prav knjiga vsebuje zgodnje črtice, druga bo prinesla črtice, objavljene v revijah in črtice iz zapuščine, tretja in četrta knjiga bosta predstavili povesti in novele, peta romane, šesta dramska besedila, sedma publicistiko, osma in deveta knjiga pa bosta namenjeni pismom,« je ob koncu svojega 'pozdrava' Zofki Kveder zapisal tedanji predsednik SAZU France Bernik (Zofka Kveder, 2005, 446)

Dr. Katja Mihurko Poniž, ki je urednica *Zbranih del Zofke Kveder*, podrobneje opisuje načrt izdajanja:

- › v prvi knjigi so tako objavljene vse tiste zbirke črtic, ki jih je pisateljica sama pripravila za natis: *Misterij žene* iz leta 1900, *Odsevi*, 1902, *Iz naših krajev*, 1903, in *Iskre* iz leta 1905, ki so tudi zadnja zbirka kratke proze, ki jo je avtorica izdala v slovenščini;
- › v drugi knjigi bodo zbrane in objavljene vse nezbrane črtice;
- › v tretji knjigi vse nezbrane novele in povesti;
- › v četrti knjigi romana *Njeno življenje* in *Nada*, ki sta izhajala v *Slovanu* v letih 1902-1904;
- › v peti knjigi avtoričina dramatika, objavljene bodo enodejanke in drama *Pravica do življenja*, ki jih je avtorica objavila pod naslovom *Ljubezen*, nato drama *Amerikanci* in nezbrana dramska dela;
- › v šesti knjigi njeni publicistični teksti in del korespondence, ki se bo nadaljeval
- › v sedmi knjigi;
- › v osmi knjigi bo predstavljena monografija o Zofki Kveder (ibidem, str. 449).

Zofka Kveder je bila ena tistih ustvarjalk (ustvarjalcev), ki je tematiko za svoje literarne obdelave povzemala iz lastne življenjske izkušnje; kot akterka in opazovalka vsakdanjega življenja je videno, občuteno in doživeto prepesnila v literarno govorico. Rodila se je v Ljubljani, 22. aprila 1878 kot prvi otrok pomožnega železniškega prevodnika Janeza Kvedra in Neže Kveder, rojene Legat. Družina se je kmalu preselila v Lož na Notranjskem, kjer sta se Zofki rodila brata Alojzij in Viktor (postavitev oseb v primarni družini Tilde Ribič Njenem življenju). Osnovno šolo je obiskovala na Blo-

kah, nato pa jo je oče vpisal v nunsko šolo v Ljubljani, kamor se je preselila tudi vsa družina. Oče je vedno bolj zapadal v alkoholizem in zaradi tega izgubil službo, zato se je morala družina ponovno vrniti na Notranjsko, Zofka pa je ostala v Ljubljani do konca šolanja. Po končanem šolanju se najstnica vrne domov v Loški Potok, kjer biva v domači hiši, polni nasilja, očetovega alkoholizma in materinega pobožnjakarstva (prav tako pogosta motiva). Zofka je leta 1897 zapustila starša in se zaposlila v Ljubljani v odvetniški pisarni dr. Ivana Šuštaršiča. In v Ljubljani je začela s svojim literarnim delom; leta 1897 je v *Slovenskem narodu* objavila svoje prvo krajše literarno delo z naslovom *Nade*, marca 1898 pa je v *Slovenki* izšla njena daljša črtica *Kapčev stric*. Šuštaršič ji je objavljane najprej prepovedal, po tem pa ji ga je dovolil pod psevdonimi (Milena, Zofija, Kopriva, Modroslava, Poluks, Grabovska, Janja Legat; kasneje je v Trstu v *Slovenki* uporabljala psevdonime: Milena, Zmagoslava, K-r., Z., Zofij, Zofka, Žiška, Kopriva in Poluks). S svojim delom pri Šuštaršiču je Zofka vzdrževala tudi svoja dva brata, ki sta tako kot ona zbežala od doma. Leta 1898 je začela pošiljati svoje tekste različnim časopisom: *Slovenki*, *Ljubljanskemu zvonu*, *Domu in svetu*, *Slovenskemu narodu* in *Edinosti*. Januarja 1899 se je preselila v Trst, se zaposlila na pošti in nato v uredništvu *Edinosti* in *Slovenke*. Oktobra 1899 je odšla v Švico in se v Brnu vpisala na univerzo; ker ni imela mature, so ji vpis dovolili po opravljenem razgovoru z rektorjem univerze (na ta način so švicarske univerze pripuščale k študiju nadarjene ženske, ki niso mogle pridobiti mature). V času študija se je skušala preživljati s pisanjem, vendar je morala zaradi silnega pomanjkanja študij prekiniti. Najprej je odšla v München, nato pa v Prago, kjer je živel njen zaročenec, kasnejši mož, pesnik in študent medicine, Hrvat Vladimir Jelovšek (1879-1931). Tu se je zapisala tedaj zelo negotovemu poklicu (tudi za moške) – pisateljstvu. V Pragi je ostala več kot pet let, ustvarila in izdala kar štiri knjige, leta 1904 postala urednica *Domačega prijatelja*, brezplačne revije, ki jo je izdajala tovarna kave v Pragi oz. njen lastnik Vydra za svoje odjemalce in ki jo je urejala vse do leta 1915, rodila prvo hčerko, Vlado. Z Vladinim rojstvom so v ospredje njenega življenja začeli vstopati otroci; 1901 Vlada, Vladka, Vladica, Vladinka, tudi Vladoša, 1907 Maša, Mitka, Mitika, Micika, Mika, 1911 Mira, Mirica. Zofka in Vladimir sta se v Pragi civilno poročila, kar je bilo tedaj povsem v nasprotju z običajno prakso. Leta 1906 se je družina preselila v Zagreb. Tu je urejala *Frauenzeitung*, tedensko prilogo *Agramer-Tagblatta* in rodila še dve hčerki, Mitko in Mirico. Po rojstvu Mirice, 1911., je zakon z Jelovškom razpadel, zaradi njegove nezvestobe (pogost motiv), sledil je poskus samomora (pogost motiv) in le nekaj mesecev kasneje cerkvena poroka z novinarjem Jurijem Demetrovičem (1885-1946). V času prve svetovne vojne je začela leta 1917 (-1921) izdajati mesečnik *Ženski svijet*, ki ga je kasneje preimenovala v *Jugoslovenska žena*. Po vojni je zadela pisateljico vrsta osebnih tragedij; v Pragi ji je 1920 umrla prvorojenka Vlada, prav na svoj devetnajsti rojstni dan, z možem, ki je postal v jugoslovanski vladi pomemben politik in poslanec, sta se vedno bolj odtujevala vse do napovedane ločitve, ki jo je zahteval mož, ki je z ljubico v Beogradu pričakoval otroka; 21. novembra 1926 je Zofka Kveder naredila samomor. Uradno naj bi umrla zaradi odpovedi srca, vendar je kasneje, v pogovoru z

Marjo Boršnik njena hči Mira Škrinjarić 21. novembra 1957 dejala, da je njena mati najverjetneje naredila samomor. Pred svojo smrtjo, septembra 1926, si je pisateljica sama tudi napisala osmrtnico, ki je bila ob njeni smrti objavljena.

Zofka Kveder je bila prva slovenska pisateljica, ki se je vse življenje preživljala izključno s pisanjem. In, kot je zapisal Ivan Cankar, prva »samosvoja« slovenska pisateljica, ki je začela hoditi po drugačnih poteh kot njene predhodnice. Njena proza se od predhodnic izrazito razlikuje, vendar pa je njihova dela Zofka dobro poznala; ko so leta 1893 izšli *Izbrani spisi* Pavline Pajk, je imele Zofka petnajst let in prav ob tej knjigi si je zaželela, da bi postala pisateljica¹³⁵ »In postala je, le čisto drugačnega kova kakor Pavlina Pajkova. Samo eno ju nekako družijo: Pajkovo so napadali in grdili tudi zato, ker so hoteli, in tisti, ki so hoteli zadeti njenega moža. Kakor pozneje Zofko Kvedrovo zaradi njenega drugega moža Jurija Demetrovića, nekoč enega izmed prvakov hrvatske socialne demokracije, po vojski pokrajinskega namestnika za Hrvatsko in ministra kraljevine Jugoslavije.« (Muser, 226) Svoja dela je morala pogosto zaradi finančne stiske objavljati nedodelana, na kar so se njeni kritiki pogosto neprizanesljivo odzvali, še posebno zaradi naprednih idej, ki jih je tako neposredno izražala. Odnos kritike do njenega pisanja se je začel spreminjati šele po objavi zbirke *Iz naših krajev*, leta 1903, ki so jo kritiki pohvalili, v kulturni javnosti pa je začel veljati za resno pisateljico. Kljub vsem priznanjem in avtoriteti, ki jo je za časa življenja uživala (bila je mentorica mnogim slovenskim pisateljem; na primer, Vorancu, Bevku, ki so svoje prve tekste pošiljali v *Domačega prijatelja*) pa se njenih del še danes drže stereotipne opredelitve; Katja Mihurko Poniž (2005, 447) celo meni, da »Najverjetneje nekateri avtorji pregledov slovenske literarne zgodovine, ki so zapisali negativne sodbe o njenih delih, niso poznali celotnega pisateljčinega opusa (A. Slodnjak, F. Zadavec, J. Kos).« Večina njenih del je še vedno raztresena po različnih revijah in časopisih, kar naj bi sedaj popravila izdaja njenih *Zbranih del*; precejšen del njene zapuščine pa je sama pred smrtjo uničila – »zažgala za dva velika zaboja dnevniških zapiskov in drugih rokopisov.« (Ilich, 337)

Do izida prve knjige *Zbranih del* Zofke Kveder so v knjižni obliki izšla naslednja njena dela:

- › *Misterij žene*, zbirka črtic, izdana v samozaložbi v Pragi leta 1900, vse črtice so bile napisane prav za to zbirko,
- › *Odsevi*, zbirka novel, Gorica 1902, v njih je zbrala kar nekaj tiskov, ki so bili prvič objavljeni v revijah. Pisateljica jih je založniku Gabrščaku v Gorico poslala kot rokopis že leta 1899, a so bile natisnjene šele leta 1902,

---

135 Glej Erna Muser (1980), Spremna beseda, v: Njeno življenje, Založba Obzorja Maribor, str. 226; tudi: Ženski svet, 1926, št. 6, str. 165: »Jaz hočem pisati, mnogo pisati. Pa uresničim oni svoj ideal, ki je ustal v meni, ko sem prečitala prvo knjigo Pajkove, kjer je bil njen portret, in sem si tako pobožno želela, da bi bila pisateljica.«

- › *Iz naših krajev*, zbirka novel, Ljubljana 1903, obsega le pet besedil, najdaljša je povest *Hrvatariji*. Leta 1898 ji je Schwentner ponudil izdajo zbirke njenih proznih besedil. »A čeprav je pisateljica zanje plačala 300 goldinarjev, so kar nekaj let obležale v njegovem predalu.« (Mihurko, 458) Tako, da jih je Zofka vzela nazaj in jih objavila v *Edinosti*, za Schwentnerja pa napisala novo zbirko, ki jo je naslovlila *Iz naših krajev* in je pri kritiki doživela boljši sprejem kot predhodnici,
- › *Iskre*, zbirka črtic, Praga 1905; zadnja zbirka kratke proze, ki jo je avtorica izdala v slovenščini. V njej so zbrane kratke slovenske in hrvaške črtice, ki so bile večinoma objavljene tudi v revijah tako v slovenskem kot v hrvaškem jeziku.

Vse te zbirke kratke proze je pripravila za objavo Zofka sama. Sledita še dva daljša pripovedna teksta:

- › *Misterij žene*, roman, natisnjen 1914 in napisan še v slovenščini, izšel po prvi svetovni vojni leta 1918,
- › *Hanka*, roman, objavljen v hrvaščini v zadnjem letu vojne in leta 1938 preveden in objavljen v slovenščini v Belo-modra knjižnici.

Zofka Kveder je napisala in objavila tudi več dramskih del:

- › *Ljubezen*, zbirka enodejank in prizorov, leta 1901,
- › *Amerikanci*, leta 1908,
- › *Arditi na otoku Krku*, leta 1922.

Po njeni smrti so izšle:

- › *Vladka in Mitka*, 1927,
- › *Vladka, Mitka in Mirica*, 1928,
- › *Izbrana dela Zofke Kveder* I-VI, VIII, 1938-1940 v uredništvu Marje Boršnik in v okviru Belo-modre knjižnice,
- › *Veliki in mali ljudje*, leta 1960,
- › *Odsevi*, 1970,
- › *Vladka, Mitka, Mirica*, 1978,
- › *Njeno življenje*, uredništvo Marja Boršnik, 1980,

- › *Zofka Kveder, Črtice in novele, Njeno življenje*, v zbirki *Slovenska klasika*, 2004,
- › *Zbrano delo, Zofka Kveder, Prva knjiga, Misterij žene, Odsevi, Iz naših krajev. Iskre*, 2005.

Njena poezija je manj znana in sodi vsa v začetno obdobje, pred objavo *Misterija žene*; Zofka je pesmi objavljala v *Ljubljanskem zvonu*, *Domu in svetu*, *Slovenki*, vendar se je pesnenju kmalu odpovedala in v pismu Marici Nadlišek 7. marca 1898 zapisala: »*Za pesmi sem itak vedela, a so za nič, in kadar me bo ravno 'prijelo', Vas bom mogoče še nadlegovala z njimi, za zdaj pa se ne mislim lotiti te stroke.*« (Mihurko, 457)

Misterij žene; Praga 1900. V lastni založbi. Tiskano v tiskarni Emanuela Stivina v Pragi. Okraske v knjigi je narisal E. Nor. 58. str., opremljeno s pisateljčino fotografijo.

Napoved v *Učiteljskem tovarišu*

Književnost in umetnost.	
Učiteljski tovariš, 20. maja 1900, letnik 40, št. 15, str. 7	
	Misterij žene. Slavnemu slovenskemu občinstvu naznanjam, da nameravam izdati koncem meseca vel. travna zbirko črtic pod naslovom „Misterij žene” v moderni opremi s svojo sliko. Navaden izvod bo stal s poštnino 1 krono 10 stot., numerirani, na holandskem papirju pa 1 krono 70 stot. Opozarjam na to, da se finejše izdanje tiska samo v tolikih eksemplarih, kolikor se javi naročnikov. Zofka Kveder, Praga. Vinohradv

Zbirka črtic je izšla sredi junija 1900; rokopis ni ohranjen. Zbirko sestavlja 28 črtic, nekatere so bile kasneje ponatisnjene v različnih izdajah:

- › 1940 v *Izbranih delih Zofke Kveder*, ki sta jih uredili Marja Boršnik in Eleonora Kernc za založbo Belo-modra knjižnica, v tretji knjigi prinaša izbor sedemnajstih črtic,
- › 1970 v knjigi z naslovom *Odsevi*, ki jo je uredila Erna Muser, je bilo ponatisnjenih šest črtic,
- › 1995 je pri založbi Karantanija izšel pod naslovom *Misterij žene* objavljen izbor povesti in črtic,

- › 2002 je bila v zbirki *Slovenska kratka erotična proza* objavljena črtica *Nihče ni pojmil*,
- › 2004 je bilo v izbranih delih z naslovom *Zofka Kveder*, v zbirki *Slovenska klasika*, ponatisnjenih pet črtic,
- › 2005 je *Mistrij žene* izšel v hrvaškem prevodu Anamarije Peljatak.

Najpogosteje ponatiskovane črtice iz zbirke: *Sama je sedela v sobici*, *Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza*, *Nihče ni razumell/pojmil*, *Prišla je iz šole*, *Bil je eden stotisočerih/On je bil eden tistih sto tisočerih*.

Popoln ponatis prinaša šele prva knjiga *Zbranih del Zofke Kveder*, po 105 letih.

Vseh 28 črtic je bilo napisanih prav za zbirko; tri (*Krog omizja je sedela majhna družba*, *Bala se je*, *Zjutraj jo je pretepel*) so bile objavljene v aprilu 1900 kot najava izida zbirke v *Slovenki*, *Svijetlu* in *Rdečem praporju*. Kmalu so sledili tudi prvi prevodu v nemškem jeziku; črtice je v nemščino prevajal Karl Linhart.

O načrtih, skicah za nastanek črtic ni ostalo ničesar; prvič jih avtorica omenja marca 1900 v pismu urednici *Slovenke*, prijateljici Ivanki Anžič, ko jo prosi za objavo ene od njih in naročilnico. Prva najava skorajšnjega izida zbirke je bila tako objavljena v *Slovenki* 14. aprila 1900, skupaj z objavo črtice *Krog omizja...* V aprilu in maju so sledile še druge najave v slovenskih časopisih.

Odmevi na *Misterij žene*

Prvo poročilo je bilo objavljeno v *Slovenskem narodu* že 21. junija 1900; avtor odklonilne ocene je bil najverjetneje kar urednik, Fran Govekar¹³⁶. Govekar je v oceni Zofki očital mladost, nepoznavanje življenja, pretiravanje, enostransko slikanje moških (*»brutalni egoisti«*) in žensk (*»zagonetne mučenice, poosebljena požrtvovalnost ter žrtev moštva in krivičnih svetovnih razmer«*). Očita ji, da išče hitre, a minljive slave, tako *»da draži in jezi jezikovne filistre.«*(464)

23. junija 1900 je o knjigi izrazito žaljivo pisal *Slovenski list*, slovensko krščansko-socialno glasilo;

»'Misterij žene' se imenuje pol centimetra nad vrhuncem modernosti stoječa knjiga, katero je Zofka Kveder te dni izdala v Pragi in jo prodaja po kroni. Vsaka stran knjige ima svoj dokaz, da so moški le za to na svetu, da ženske 'matrajo'... Knjiga bo koristila še več. Moderno-napredne pisateljice,

¹³⁶ To potrjuje tudi kasneje njegova žena, Minka Govekar, v pogovoru z urednico *Izbranih del*, Eleonoro Kernc, ko pravi: *»Govekarju je (Zofka, op.p.) negativno kritiko Misterija žene silno zamerila in gospoda Govekarja še danes peče vest zaradi nje.«*(Mihurko, 2005, 464-465)

ki zadnji čas mučijo svet s svojimi spisi, bodo ozdravljene histerije, če povžijejo pri vsakem napadu le po eno 'črtico'. Kdor pa prečita vse te 'orgije noči in spola', ozdraveti mora, četudi biva sedaj za zidom na Studencu ali v Kravji dolni. Kolika korist za deželne finance!» (Mihurko, 465-466)

24. junija 1900 je bila ocen, objavljena v hrvaškem *Svijetu* in podpisana z V., avtorici mnogo bolj naklonjena; »... *Preporučamo je našemu občinstvu.*« (Mihurko, 466)

1. julija 1900 je Etbin Kristan, ki je v Trstu prijateljeval z Zofko, objavil svojo oceno v *Rdečem praporju*;

»...Snov jim je zajeta iz življenja žene in najmanje, kar se mora tem sličicam priznati, je to, da so jako zanimive in v slovenski literaturi popolnoma nove. Ali če hočemo biti pravični, moramo še nakaj drugega priznati in to je najbolj važno: 'Misterij žen' prikazuje, da se pisateljica ni zadovoljila z lahkim ošlatavanjem površja, temveč da je pogumno skušala prodreti v globočino sveta, ki je dandanes še ogromno množici misterijozen. To je na vsak način velika zasluga te knjige, tembolj ker je pisateljica morala vedeti, da bodo z vseh strani priletele ostre pšice in da se bode vsaj osem desetih slovenskega sveta škandaliziralo. V prvi vrsti seveda tudi tisti, katerim je knjiga namenjena: slovenske žene. Vsi mogoči predsodki se bodo spet združili v velikanski plaz 'morale', tiste antikvirane morale, ki plaši po naši dobi, kakor kakšna pošast med starimi zidovi, ki pa se je novi ljudje prav nič ne boje, in ves ogromno plaz se bode vtrgal in zrušil nad pisateljico. Upati pa je, da bode ona močnejša in da se bode lavina brez škode razletela... Kar se oblike tiče se me ta manira tuintam pač neprijetno dotakne. Preveč bizarnosti, preveč bombasta. Tiste odsekane besede mesto stavkov se javljajo prepogostoma... Glavno je vendar vsebina in čeravno se tudi s to ne strinjam povsod, ker se mi zdi, da so nekatere črtice enostranske, vendar ne morem tajiti, da so snovi jako zanimive in globoko zajete. Najprej je priznanja vredno, da skuša pisateljica objektivno soditi. Ona ne slika žene v podobi vzvišenega ideala, polnega vseh dobrot in kreposti, temveč kot bitje, ki ima v žilah kri in čuti človeško... Res je, da je na mnogih staneh govor o ženskem trpljenju, a celo sliko bi jaz ne imenoval slike mučeništva... Če bi bilo to ali ono 'pikantno' povedano, tako da misel lahko ugiba in se na tihem smehlja in s čuti lahko drsajo po opolzki gladini, vendar ni treba globoko misliti in se vznemirjati, tedaj bi žela knjiga Zofke Kveder mnogo priznanja. No, menda pa bode vendar tudi pri nas še ljudij, ki bodo knjigo prav razumeli. Zlasti našim sodruginjam priporočam, naj jočitajo, med njimi jih bode največ, ki jo bodo razumele, ker ne bodo iskale frivolnosti v njej, a bodo našle prave slike iz brezobzirnega, krutega življenja, ki je tako, kakor so si pač dolge gener-

acije ljudi – aktivno in pasivno – naredile, in ki bi v marsičem lahko bilo drugačno, ako bi živi ljudje resno hoteli.» (Mihurko, 467-469)

21. junija 1900 v *Slovincu*, pod naslovom »Iz nove pisarije«, anonimni avtor, o *Misteriju žene* žaljivo, posmehljivo in ironično:

»... Hčere slovenskega naroda stojte v vrstah najmodernejših modernih, in pred nami leži zvezek črtic, iz ženskega življenja, naslovljen: Misterij žene... Spisala je te črtice,..., Zofka Kveder... Moderna prikazen že po unanjem... Kar bravec takoj opazi na teh črticah brez naslovov, to je njih kratkost. Črtice kratke, stavki kratki... Kar in kako piše pisateljica o razmerjih med moškimi in žensko, to bi pri pisatelju grajali, pri pisateljici bodi molk edina primerna sodba...«(Mihurko, 471-473)

Dr. Mihael Opeka v *Katoliškem obzorniku*, ki prav tako obračunava prej s pisateljico kot z njenim delom (Mihurko, 473-474).

V *Domu in svetu* je urednik Lampe zapisal, da bi še pred nekaj leti »knjižica, kakršna je ta, vzbudila veliko hrupa« in dodal:

»Dandanes se bo ozirala nanjo 'oficijelna' kritika z nekaterimi besedami in stvar bo pri kraju. In to je tudi jedino pametno in naravno.« Lampetu se ne zdi toliko sporna vsebina, tematika zbirke, ampak avtoričina neizkušenost: »Žena, njen življenje, čutenje, delovanje in trpljenje je res lep in vzvišen predmet za leposlovca in modroslovca. A za tak predmet treba obilnega izkustva, treznega mišljenja in trdne intelektualne podlage... A navzlic temu trdimo odločno, da takemu vprašanju, kakršno obdeluje v tej knjižici, naša Zofka ni kos. Mladostna pretiranost, hrepenenje po nenavadnih stvarih, nezmisleno kopičenje besed ali pa še bolj ločil, preziranje logike i.dr., to vendar ne more razkriti ženskega misterija. Radi bi poznali onega, ki more dobiti nekaj – ne rečemo novih, a vsaj – tehtnih mislij kot rezultat iz tega berila.« Lampe opozarja avtorico, da je zgrešila 'krivca' za žensko bedo, to so, po njegovem, nasprotniki krščanskih vrednot; in dodaja za zaključek: »Ne bi bili (govorili, p.p.), ako nam ne bi bilo žal, da je naša nadarjena pisateljica zašla na tako opolzko, tako blatno pot. Čitateljstvo slovensko se ne bo menilo za te misterije, in če bo pisateljica sama še nadalje praktično študirala take ženske misterije, kakršne je opisala tukaj, je bo doletelo še mnogo 'razočaranje'. Dostavljamo, da jezikovna oblika v tej knjižici ni taka, kakršna mora biti pri samostojnem pisatelju slovenskem.« (Mihurko, 474-475)

Zofka Kveder je napade morala pričakovati; zbirko je pospremila z uvodnim tekstom:

»Ne vse in ne za vse – a nekaj strani ženske duše in ženske usode sem skušala napisati za nekatere. Ne pričakujem, da bi me vsi v enem razumeli, a želim, da bi me ne razumeli napačno. Nisem hotela vlačiti ženskega trpljenja v blato, le pokazati sem ga hotela tistim, ki ga ne vidijo, da vedo zanj in da spoštujejo ženo zaradi nje in njega in njene temne, zagonetne usode.«(Mihurko, 9)

Skupna značilnost vseh napadov na knjigo je, da so jo odklanjali ne glede na svetovni nazor ocenjevalca in medija, ki je oceno objavil; liberalni in klerikalni krogi so si bili edini kot že dolgo o nobeni stvari ne, odklanjali so *Misterij žene* brez resnejših, utemeljenih ocen, arogantno in izrazito osebno.

Odmevi na *Misterije* pa niso bili zgolj odklonilni; o knjigi so naklonjeno pisali v hrvaških medijih (naklonjenost hrvaških kritikov je šla slovenskim močno v nos in je preprosto niso mogli razumeti!), v *Slovenki* (Elvira Dolinar).

V *Slovenki* pa je izšla tudi ocena Karle Ponikvar, 20. avgusta 1900, ki velja, po Marji Boršnik za prvo, resno oceno *Misterijev*; Karla Ponikvar ima sicer do *Misterijev* odklonilno stališče in zavrača predvsem vse tiste črtice, v katerih je Zofka naturalistično naslikala žensko trpljenje in ponižanje (npr., *Temno, deževno jutro, Zjutraj jo je pretepel, Bala se je*). »V teh črtica je pisateljica najbolj neposredno pokazala, kako žensko opredeljuje lastno telo. Ker je bilo v meščanskih krogih vse, kar je zadevalo žensko telo, tabuizirana tema, ni nenavadno, da je bila Karla Ponikvar najbolj negativno nastrojena prav do teh črtic,« je zapisala Katja Mihurko Poniž (480-481).

Zofka Kveder je Karli Ponikvar odgovorila prav tako v *Slovenki*, 15. avgusta, v obsežnem članku z naslovom »Naš hiperidealizem« (Mihurko, 481-489), kjer pojasnjuje svoje vzgibe: tudi dekleta morajo spoznati svet tak kot je, tudi slovenska meščanka, ki ji je življenje naklonjeno, naj spozna, kako katastrofalne in pogubne posledice ima skrajna revščina, spoznano naj, kaj počno njihovi lepi sinovi in pošteni možje, spozna naj še drug plat dvojne morale, bolečino in veličino življenjskih ciklov...

Vsem napadalcem svoje prve knjige pa je Zofka Kveder odgovorila, med drugim, tudi s temi besedami: »... ni me sram iskati resnice, in naj je še tako grda in ostudna. Ne mašite si oči in ušes, s tem ne pomagajte ne sebi ne drugim. Dokažite mi, da je laž, kar pišem, in molčala bom. Sramovati pa se mi ni treba, da skušam...iskati resnico povsod... Mislila in govorila bom, dokler mi bo mogoče.« (Muser, 222)

Izrazito jo je podprl Ivan Cankar v »Literarnem pismu«, objavljenem jeseni, 15. septembra 1900, v *Slovenki*:

»Njena zadnja knjiga je dosegla poseben, nepričakovan uspeh, kakoršnega ni dosegla doslej še nobena slovenska knjiga. Združila je 'sovražne brate' in vsi obriti in neobriti estetiki slovenski so se zgražali v ganljivem soglasju nad našo edino pisateljico. Vse tiste pisateljice namreč, ki so se doslej pri nas ukvarjale z beletristiko, v svojem pisateljevanju niso bile ženske; tapljale so večji del pohlevno po cesti, izhogeni od širokih moških podplatov... Zofka je ostavila izhogeno pot; ona je sama svoja; povedati je hotela nekaj, kar je videla sama in kar je čutila sama; njena dela niso slike, niso kopije del, ustvarjenih od moških umetnikov: gledala je s svojimi očmi... In to je njena tragična krivda. Še predno sem čital katero kritiko, sem vedel natanko, kaj se bo zgodilo; no, da bodo navalili na pisateljico s tako smrdljivim orožjem, tega si vendar nisem mislil... Umazani zabavljači in hinavski moralisti so se združili v 'uničevanju' individualnosti. Kaj res misliš, draga moja, da jim je do 'morale'? Če bi jim bilo do nje, bi jih bila morala pretresti do duše knjiga Zofke Kvedrove. Pokazala jim je same grde rane na telesu našega družbenega življenja; sami poznajo te rane in vedo, da so grde, a zakrivajo si oči in kloftajo zdravnika, še predno je odgrnil haljo do gobavega telesa... Pokazati sem ti hotel samo, kaj se zgodi pri nas človeku, če hoče govoriti resnico. Izgubljen je v tistem hipu, ko zapazijo, da se ne oklepa ogoljenega fraku katerekoli avtoritete, da ne hodi za gosjo procesijo naših sumljivih avtoritet...«(Mihurko, 490-492)

Tudi v pismu Ivanki Klemenčič je bil Cankar oster: *»Kar so počeli z Zofko naši 'liberalni' klerikalni listi, je že prenesramno. Govekar se je v tem slučaju pokazal v jako čudni luči.«* (Mihurko, 492)

Govekar v *Slovenskem narodu* tudi ni hotel objaviti Zofki naklonjenih ocen; na primer, Ivana Robide, ki je avtorici poslal svojo neobjavljeno oceno v vednost in skupno opravičilo nasprotnikov gonje zoper njo:

»...Povem Vam tudi, da poznam še nekaj somišljenikov in Vam to tim potem izražam. Blagovolite morda to vest sprejeti kot malo odškodnino za prebite izvestno nevesele ure, v katerih se Vam je žalil morebiti vaš stanovski in ženski ponos.«(Mihurko, 497)

Zbirka *Misterij žene* je na Slovenskem odmevala še v naslednja leta; tako je, na primer, Oton Župančič v *Slovanu* v članku »Moderna črtica pri nas« (letnik 1902/03) zapisal:

»Zofke Kvedrove 'Misterij žene' ne spada pravzaprav v literaturo, ampak v kulturno-socialno zgodovino. Tisti sestavki so literarno neokusni, nje vizionarske slike pretirane, nje simbolizem plitek, 'Misterij žene' je del tako imenovane veristične literature, s tendencami, ki preveč diše po demagoštvu in nimajo z literaturo nič opraviti.« (Mihurko, 502)

V *Slovenskem narodu*, 12. oktobra 1903, pa je, ob izidu *Iz naših krajev*, zapisal:

»... S svojo prvo knjigo je stopila pred nas hrumno, nekako izzivajoče, bojevito je vihtela orožje svojega uma, kot bi hotela obrniti pozornost nase. A tega je bilo tudi treba. Treba je vzdramiti nas iz letargičnega miru, predno naše oko opazi nov pojav, ki je zasijal nad našo hišo...« (Mihurko, 503)

Značilnosti *Misterija žene*

Predvsem modernizem; moderna je bilo zbirno ime novih umetniških in literarnih teženj (pojem je začel uporabljati Hermann Barh, avstrijski kritik, dramatik in pisatelj leta 1890) fin de siècle, multikulturen pojem, ki je zaobsegal novo romantiko, naturalizem, dekadenco, simbolizem. Slovensko moderno, ki vključuje Ketteja, Murna, zgodnjega Župančiča in Cankarja, zamejujeta dve letnici 1899 in 1918; izid Cankarjeve *Erotike* in Župančičeve *Čaše opojnosti* in Cankarjeva smrt. Zofka Kveder je bila nedvomno sopotnica in del moderne, še posebej, če moderno razumemo, kot predlaga Janko Kos v *Primerjalni zgodovini slovenskega slovstva*, kot časovno zbirni pojem za vrsto smeri, »ki potekajo sočasno, se prepletajo, prehajajo druga v drugo, tako da vendarle predstavljajo nekakšno povezano enoto« (Kos, 205).

Kos in njegovi predhodniki, na primer, Anton Slodnjak, iščejo in najdejo pri Zofki zgolj prvine naturalizma in to svojo trditev utemeljujejo v uporabi t.i. načela dednosti, kot ključne determinante človekovega življenja. Omejevanje avtorice na naturalizem in poudarjeno dednost se nadaljuje tudi pri avtorjih in avtoricah, ki skušajo Zofko kot pisateljico rehabilitirati, a za razliko od Kosa in Slodnjaka dodajajo le še, da je bila Cankarjeva 'sopotnica' (npr., Erna Muser, Marja Boršnik).

Prav v *Misteriju žene* pa se jasno kažejo prvine moderne, tako simbolizma, impresionizma kot dekadence, še posebej, npr., v črticah *Na velikih žrtvenikih*, *Molimo k Bogu, k svetnikom*. Z dekadentno literaturo je Zofko navduševal njen prvi mož Vladimir Jelovšek, ki je bil tudi sam pesnik dekadence.

Za *Misterij žene* so nedvomno značilne različne prvine moderne: od impresionizma, simbolizma do dekadence.

Tematika

Na področju tematike in motivike najdemo nedvomno najpomembnejše inovacije Zofke Kveder v prostoru tedanje slovenske literature:

- › spolnost. *Nocoj sem bila pri vodi; Danes je bila stara štiriindvajset let* – črtica je napisana po motivu *Iz ženskega življenja* Ivanke Anžič, za razliko od Ivankine, je Zofkina bolj realistična oz. se sklicuje na žensko spolno slo, kot naravno (tudi) žensko pravico;
- › ljubezen, ljubezen moškega in ženske. *Krog omizja je sedela majhna družba; On in ona* – moški in ženska ljubita drugače; *V majhni prodajalnici papirja*;
- › nosečnost. *Bilo je v košnji* - opisuje prezgoden porod zaradi prenaprezanja nosečnice; *Temno, deževno jutro je bilo* – obilje nepreskrbljenih, proletarskih otrok, obup, nezaželjene nosečnosti;
- › materinstvo. *Temno, deževno jutro je bilo* – otroci, če jih je preveč ubijajo materinsko («Narasli so zanjo v strašno prekletstvo...«, str. 19) in očetovsko («Sovražil jih je že; nikdar niso bil siti.«, str. 19) ljubezen; *Bala se je* – nasilje nad ženskim telesom, grožnja smrti;
- › nerodovitne/jalove ženske, ne-matere. *Moja Micika kašlja*;
- › rojstvo, rojevanje. *V mestu je stala velika porodna hiša*;
- › nezakonsko materinstvo. *V naši župniji je rodila nezakonska mati dete* – stigmatizacija, izločenost;
- › prostitucija, prostitutke. *V tržaškem starem mestu se je zastrupila javna vlačuga; Njene blede, bolne roke so jokale za njim*;
- › socialna beda. *Pusti me, jaz te nočem!* – raje med priležnice kot v jarem zakona, zgaranega materinstva, pijanskega zakonstva, zakon za ženo: »Otroci so bili samo za nadlego in pokoro, drugače pa samo udarci in stradanje in dedci surovi, pijani, ki so jih tolkli, kakor živino«(25);
- › avtobiografskost. *Nocoj sem bila pri vodi* – spolna sla zaljubljene ženske; *Nihče je ni razumel/ Moji prijateljici v spomin* - ni znano, da bi imela Zofka tovrstno prijateljico, verjetno pa je, da je to črtico napisala sebi, znano je, da je bila pred zvezo z Jerovškom večkrat zaljubljene in celo zaročena, da sta živela z Jerovškom v Pragi neporočena in v spotiko okolici; *Moja duša je bila kakor harfa/Vse tebi, Vlado!* – ljubezenska izpoved prvi veliki ljubezni, zbirko je avtorica posvetila Vladu Jelovšku, ki ji je posvetil obe knjigi svojih pesmi: *Simfonije I* s posvetilom Zofki in *Simfonije II* s posvetilom *Svojoj Sonji*;
- › starost, samota, izključenost. *Sama je sedela v svoji sobici* – žensko življenje je trpljenje, garanje za druge, iskanje smisla, za katerega se ob koncu izkaže, da ga ni; *Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza* – starost zgarane, zapuščene matere, »Kakor ta konj ... kakor ta konj...«(29);

- › ponižana ženskost. *Zjutraj jo je pretepel* - črtica je bila pred izidom zbirke objavljena v *Rdečem praporju*; *Menschgewordene Gemeinheit/Nesramnost, ki si je nadela človeško podobo* – ženska žrtev moške zlorabe; *Nihče ni razumel* – mlada ženska, prodana v dober, bogat zakon, samomor; *Nekako čudno mi je bilo vselej*/moto: Ljubezen je moralna tudi brez zakona, toda zakon brez ljubezni, je nemoralen – vztrajanje v neskladnem zakona zaradi konvencije; *On je bil eden tistih tisočernih* – dvojna morala, ženska je moškemu vedno zgolj objekt želje;
- › samomor. *Nihče ni razumel*;
- › izdano zaupanje. *Težko ji je bilo*;
- › socializacija ženske, ženska usoda, ki je drugačna od moške; *Prišla je z šole*.

Usode žensk so vedno tragične in tragičnost izhaja iz odtujitve njihovih teles, neposedovanja lastnega telesa, telo ženske služi drugemu in drugim in ogroža bit in bitje ženske, iz kulture, ki moškim dovoljuje tisto, kar ženskam odreka..

Modernost *Misterijev* odseva tudi iz oblike in stila; črtice so zelo kratke, stavki razvezani, kratki ali nedokončani, polno je medmetov.

Ponatisi črtic iz misterijev so veljali zgolj nekaterim črticam, najpogosteje:

- › *Sama je sedela v svoji sobici*, ki opisuje žensko starost, razočaranje ob uvidu nesmiselnosti lastnega razdajanja, v ženskem življenju ni globjega smisla;
- › *Temno, deževno jutro je bilo*; tragična ujetost v telesnost, prevelika plodnost, preveliko otrok, gnus nad lastnim telesom in njegovo rodnostjo;
- › *Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza*; ponovno osamljenost v starosti, zgaranost, nesmisel ženskega življenja;
- › *Nihče je ni razumel*; ženska želja, veselje nad lastnim telesom, njegovimi vitalnimi silami in močmi, ženska spolna želja, ki budi pri drugih odpor in gnus;
- › *Prišla je iz šole*, 'ženska se ne rodi, ženska postane', socializacija ženske, ženska usoda je drugačna od moške, ženska služi, moški dela;
- › *On je bil eden tistih sto tisočernih*; dvojna morala, ženska je moškemu objekt želje, ženska se vedno giblje na skrajnih robovih moške fantazije, devica:kurba.

Zofka Kveder pa je kot napoved pred izidom svoje zbirke uredništvom poslala drugačen izbor črtic:

- › *Krog omizja je sedela majhna družba*; moški čuti in živi ljubezen drugače kot ženska, moška spolnost je enodimenzionalna, ženska tragika je v nemoči legitimiranja ženske želje;
- › *Bala se je*; nosečnost in materinstvo posedujeta in obvladujeta žensko telo, predhajata ženski pravici do lastnega telesa, jo zaslužnjita in umorita, ženska nima oblasti nad lastnim telesom, ker ne obvladuje lastne reproduktivne moči, ampak le ta obvladuje njo;
- › *Zjutraj jo je pretepel*; tragika ženske usode, njen največji dar, je njeno življenjsko prekletstvo, ponižanje.

8. Viri in literatura

- Österreichische Statistik (1888-1911):
Bevölkerungsbewegung.* Dunaj.
- Österreichische Statistik (1882, 1894, 1904, 1915):
Berufsstatistik 1880 I Band/3 Heft; 1890
XXXIII/5; 1900 LXV/4; 1910 3/5.* Dunaj.
- Opšta državna statistika (1921, 1931): Popisi
prebivalstva.* Sarajevo. Državna štampa.
- Statistični godišnjak za leta 1948, 1961, 1971,
1981.* Beograd. Državni statistički urad.
- Statistično poročilo za leta 1991 do 2001.* Ljubljana.
Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični portret Slovenije v EU (2005).* Ljubljana.
Statistični urad Republike Slovenije.
- Trg dela, Slovenija, 1999 (2003).* Ljubljana.
Statistični urad Republike Slovenije.
- Trg dela. Povprečna mesečna bruto plača za določene
poklice, Slovenija, 1997.* Statistične
informacije (1999). Ljubljana. Statistični
urad Republike Slovenije. <http://www.stat.si/>
(2007-09)

- Abrams, L. (2002): *The Making of Modern Women. The Longman History of European Women.* Persons Education.
- Anderson S. B. in Zinsser P. J. (1988): *A History of Their Own. Women in Europe from Prehistory to the Present, vol. II.* London. Penguin Book.
- Bartol Vladimir (1955): *Mladost pri svetem Ivanu,* Narodna in študijska knjižnica, Trst.
- Bettelheim Bruno (2002), *Raba čudežnega,* SH, Ljubljana.
- Biber Christina (2005), »Marica Nadlišek, tržaška ustvarjalka,« V: *Marica Nadlišek, Na obali. Kratka proza.* ZTTEST, zbirka Mornik, Trst; 345-364;
- Bock Gizela (1989): »Zgodovina spola, zgodovina žensk«, *Filozofski vestnik*, št. 2, Ljubljana.
- Bolognese-Leuchtenmüller B. (1978): *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750-1918,* Wirtschafts – und Sozialstatistik Österreich-Ungarns. Dunaj. Verlag für Geschichte und Politik.
- Borovnik Silvija (1995): *Pišejo ženske drugače?,* Mihelač, Ljubljana.
- Boršnik Marja (1962): *Študije in fragmenti.* Obzorja, Maribor.
- Dally, A. (1982): *Inventing Motherhood. The Consequences of an Ideal.* London.
- Brecelj, A. (1927): »Meterinstvo – jedro ženskega in družbenega vprašanja.« *Slovenec*, št. 291. Ljubljana, 13.

- Brecelj, A. (1932/33): »Fakultativna sterilnost.« *Čas.* Ljubljana, 202-209.
- Brecelj, A. (1933): »Ogino-Knaus.« *Zdravniški vestnik.* Ljubljana, 25-28.
- Crombie A. C. (1969): *Augustin to Galileo, Science in the Middle Ages, 5th to 13th Centuries,* Penguin Books.
- Čepič, T. (1991): *Opojnost tobaka. Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana.* Ljubljana.
- Danica (1897): »Višje deklinške šole.« *Slovenka.* Trst, 6-8.
- Destovnik I. (2002): *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja.* Celovec. Drava.
- Dimnik, J. (1895): *Domača vzgoja. Slovenskim materam, vzgojiteljicam, učiteljicam, vzgojiteljem in učiteljem.* Ljubljana, Društvo za zgradbo učiteljskega konvikta v Ljubljani.
- Dragaš, B. (1938): *Pomoč novorojenčku in dojenčku.* Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Dückelmann, Fischer, A. (1931): *Postanek in razvoj otroka.* Ljubljana, Založba revije Žena in dom.
- Ehrenreich B. in English D. (1973): *Complaints and Disorders, The Sexual Politics of Sickness.* New York. The Feminist Press, The City University of New York.
- Erjavec Fran in Flere Pavel (1926): *Starejše pesnice in pisateljice, Izbrani spisi za mladino,* Ljubljana.

- Ferrin Weber A. (1965): *The Growth of Cities in the Nineteenth Century, A Study in Statistics*. New York. Cornell University Press.
- Glaser Karel (1894, 95, 96-97, 98-1900): *Zgodovina slovenskega slovstva*.
- Grafenauer Ivan (1909): *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva*.
- Grdina Igor (1992): »Fanny Hausmannova in problem slovenske ženske literature,« *Celjski zbornik*, Celje.
- Grdina Igor (2001): »Dame stopijo na literarno sceno.« *Slovenka kronika 19. stoletja*, prva knjiga, Nova revija, Ljubljana.
- Govekar Minka ur. (1926): *Slovenska žena*, Ljubljana.
- Grohar, O. (1937): »Položaj slovenske žene.« *Ženski svet*. Ljubljana, 197-198.
- Heindel W. (1993): »Zur Entwicklung des Frauenstudiums in Österreich.« V: Heindel W. in Tichy M.: »*Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...*« *Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Dunaj, WUV-Universitätverlag, str. 17-26.
- Heinemann Ranke Uta (1992): *Katoliška cerkev in spolnost*, DZS, Ljubljana.
- Hering Sabine in Maierhof Gudrun (1991): *Die unpässliche Frau, Sozialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860-1985*, Fachbibliothek für Geschichtswissenschaften Universität Wien, Dunaj.

- Hočevar, P. (1935): »Dr. Vilma Janiševa-Rašković: Biologija žene i njen socialni značaj. 1. deo.« Beograd 1934. *Ženski svet*. Ljubljana, 236-238.
- Hubbard Ruth (1990): *The Politics of Women's Biology*, Rutgers University Press, London.
- Knibiehler, Y. (1993): Bodies and Hearts.« V: Duby, G. et al.: *A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War*. Belknap Press of Harvard Uni. Press, 325-368.
- Kobe Arzenšek K. (1979): *Tekstilna proizvodnja in njena industrializacija na Slovenskem od začetka 19. stoletja do leta 1918*, doktorska disertacija. Ljubljana., Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani.
- Kočevar, Š. (1882): *Slovenska mati*. Celje.
- Korošec, J. (1897): »Materinska dolžnost.« *Slovenka*. Trst, 8-9.
- Korpar, R. (1938): *Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti*. Samozaložba.
- Kos Janko (2000): *Pregled slovenskega slovstva*. DZS, Ljubljana.
- Kušej Mateja (1996): *Prve učiteljice, prve pisateljice – kdo jih še pozna?, Ženski prispevek k slovenski literaturi od začetkov do 1918*, Drava, Celovec.
- Kveder Zofka (2005): *Zbrano delo. Prva knjiga. Misterij žene/Odsvi/Iz naših krajev/Iskre*. Ur. Katja Mihurko Poniž, Litera, Ljubljana.

- Kveder Zofka (1980): *Njeno življenje*. Spremna beseda: Erna Muser. Maribor, Iz slovenske kulturne zakladnice, Obzorja, Maribor.
- Kveder Zofka (2004): *Črtice in novele, Njeno življenje*. Ur.: Iztok Ilich, Slovenska klasika, DZS, Ljubljana.
- Lah Ivan (1921): *Josipina Turnograjska, Njeno življenje in delo*. Slovenska ženska knjižnica, 1. zvezek; Maribor.
- Lehrner Gerda (1986): *The Creation of patriarchy*, Oxford University Press, New York.
- Lerner Gerda (1993): *The Creation of Feminist Consciousness, From the Middle Ages to Eighteen-seventy*, Oxford University Press, New York.
- Mahnič, A. (1893): »Zakaj je prav in naravno, da je žena podrejena možu?« *Rimski katolik*. Gorica, 317-321.
- Marak (1900): »Idealno materinstvo.« *Slovenka*. Trst, 155-159.
- Mihurko Poniž Katja (2002), »Tematizacija ženske identitete v prozi Zofke Kveder. Ljubljana«, *Delta*, letnik 8, št. 1-2, str. 137-156.
- Mihurko Poniž Katja (2007): »Zofka Kveder«, V: *Pozabljena polovica*, Založba Tuma, Ljubljana, str. 154-157.
- Mihurko Poniž Katja (11. 4. 2008), »Knjige slovenskih pisateljic pri založbi Belomodra knjižnica«, http://dlib.si/html_aisplay.asp?database=znanstveni_clanki&id=documents/znans
- Milka (1897): »Rodoljubje in naše ženstvo«. *Slovenka*. Trst, 6-7.

- Moi Toril (1999): *Politika spola/teksta*, Literarno-umetniško društvo Literatura, zbirka Labirinti, Ljubljana.
- Munda, A. (1935): »Indicirana odprava telesnega plodu in naš kazenski zakonik.« *Zdravniški vestnik*. Ljubljana, 17-21.
- Ocvirk Anton (1980): *Evropski verzni sistemi in slovenski verz*, DZS, Ljubljana.
- Ortner S. (1974): »Is the Female to Male as Nature Is to Culture?«. V: Rosaldo M. Z. in Lamphere L. (ur.): *Women, Culture and Society*. Stanford University Press, str. 67-88.
- Pajk Janko (1893): »Životopisne in književne črtice za vvod,« v: *Zbrani spisi Pavline Pajkove*, Celje, str. 1-11.
- Pirc, B. (1930): »Usodno vprašanje.« *Slovenec*, 25. Ljubljana, 1.
- Pirnat Zlata (1937): »Zgodovinski razvoj slovenske ženske knjige«, *Ženski svet*, Ljubljana, str. 140-148.
- Pogačnik Jože (1969): *Zgodovina slovenskega slovstva*.
- R., J. (1938): »Rezi Korpar, Teorija o dnevih plodnosti in neplodnosti.« *Ženski svet*. Ljubljana, 124-126.
- Rožman I. (2004): *Peč se je podrla! Kultura rojstev na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnografskega društva.
- Sahlins Marshall (1999): *Ekonomika kamene dobe*, *cf, Ljubljana.

- Schierse Leonard Linda (2006): *Ranjena ženska, Modeli in arhetipi v odnosu oče-hči*, Sophia, Ljubljana.
- Scott W. J. (1993): »The Women Worker«. V: Duby G. in Perrot M. (ur.): *A History of Women in the West, IV: Emerging Feminism from Revolution to World War*. London, The Belknap Press of Harvard Uni. Press, str. 399-426.
- S., E. (1936): »Socialna in zdravstvena zaščita žene, otroka in mladostnika pri nas.« *Ženski svet*. Ljubljana, 97-104.
- Slodnjak Anton (1934): *Pregled slovenskega slovstva*.
- Slodnjak Anton (1975): *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. MK, Ljubljana.
- Slovenka* (1898): »Materinske dolžnosti.« Trst, 458-461.
- Slovenec*, 251 (1924): »Socialni vestnik. Abortus artificialis.« Ljubljana, 9.
- Stearns N. (2006): *Gender in the World History*, Routledge.
- Stupan, M. (1929): »Biološka tragedija žene.« *Ženski svet*. Ljubljana, 213-215, 237-240.
- Štular Sotošek, K. (1997): *Žensko časopisje na Slovenskem. Vodnik po razstavi*. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- Todorova N. M. (1990): *Balkan Family Structure and the European Pattern*. The American University Press.

- Ujčič, J. (1924): »Umetni splav in cerkveno pravo.«
Slovenski pravnik. Ljubljana 234-238.
- Ušeničnik, A. (1930): »Žensko vprašanje.« *Slovenec*,
91. Ljubljana, 14.
- Vode, A. (1931): »Pravica otroka.« *Ženski svet*.
Ljubljana, 356.
- Vode, A. (1999): *Značaj in usoda. Zbrana dela
Angele Vode*. II. knjiga. Ljubljana, Krt.
- Vogelnik A. (1979): *Uvod v socialnoekonomsko
statistiko*. Ljubljana. Univerza v Ljubljani,
Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
- Zadravec Fran (1970): *Zgodovina slovenskega
slovstva*, 5. zv., Obzorja, Maribor.
- Zelić, M. (1935): »Sredstva protiv začeca u cilju
regulacije rađanja.« V: Zelić, M. et al.:
*Naučni rad XVI godišnj. skupa jugoslovenskog
lekarskog društva*. Beograd, 282-326.
- Žena in dom* (1930): »Ženski pokret.« Ljubljana,
130.
- Ženski svet* (1926): »Knjižna poročila.« Ljubljana,
224.
- Ženski svet* (1937): »Poročilo o ginekološkem
in porodniškem delu v l. 1920-1936.«
Ljubljana, 206-207.
- Ženski svet* (1938a): »Zdravstvo. Zaščita bodoče
matere.« Ljubljana, 11-12.
- Ženski svet* (1938b): »Poročila in kritike.
Jugoslovanska unija za zaščito dece.«
Ljubljana, 227-229.

Žnidaršič, Žagar, S. (2000): *Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880-1910*. Lila zbirka. Ljubljana, Založba / *cf.

Wagner R. A. (1992): *Children and Change in Orošac, 1870-1975: A Serbian Perspective on Fertility Decline*. University of Massachusetts.

Žnidaršič Ž. S. (2003): »Novo materinstvo. Novi pogledi na matere in njihovo materinjenje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne.« *Annales, Ser. Hist. Sociol.*, št. 2, Koper, str. 327-338.

Žnidaršič Ž. S. (2004): »Gospodinjstvo – ker so tudi zanj ženske kot ustvarjene.« *Šolsko polje, Revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja*, št. 3-4, Ljubljana, str. 99-125.

OPOMBE

1 Avstrijska povprečja so nižja: leta 1890 je bilo od vseh pridobitnih v državi 42.9% žensk, leta 1910 42.3%.

2 Jugoslovanska povprečja so nižja: leta 1931 je bilo med aktivnim prebivalstvom 33.5% žensk.

3 V obdobju Kraljevine Jugoslavije je za celotno državo značilno upadanje števila aktivnega prebivalstva.

4 Povprečja za avstrijsko monarhijo so bistveno drugačna; med tem, ko je bilo žensk med pridobitnimi 42 % (na Kranjskem 49.2 %), jih je bilo od teh 43.4 % pomagajočih doma, samostojnih 28.7 %, bistveno višja pa so državna povprečja za delavke, 20.5 % vseh pridobitnih Avstrijk, je bilo delavk.

5 Hkratna povprečja Kraljevine Jugoslavije, kot pretežno kmetijske države, so za ženske še manj ugodna; leta 1931 je bilo od vseh aktivnih žensk: 16.5 % samostojnih, 2.4 % uradnic, 2.8 % delavk, 9.4 % dninark in vajenk in kar 68.9 % pomagajočih doma. Ob tem je bil sicer delež žensk med aktivnim prebivalstvom na državni ravni 33.5 %, kar je manj kot v Dravski banovini (39.6 %).

6 Seveda tekstilna industrija, obrt ni bila enakomerno razpršena po celotni Kranjski; tako, na primer, leta 1910 več kot 75 % vseh pridobitnih Kranjic te poklicne skupine prebiva le v dveh političnih okrajih Kranjske: v Kranju in v Logatcu. V Kranju so ženske najpogosteje opravljale poklice, povezane z volnarstvom, pletilstvom, tkanjem platna, predenjem in tkanjem bombaža. Vse te dejavnosti so bile organizirane ali še v obliki založništva z delovno participacijo celotnih družin ali pa že znotraj pravih industrijskih obratov (Kobe Arzenšek, 1979). In njihov delež se je skozi desetletja nenehno povečeval. Logatčanke pa so bile v tej poklicni skupini najpogosteje pridobitne kot klekljarice.

7 Le ta je bila izrazito zastopana le v treh političnih okrajih Kranjske: v Krškem, Kranju in v Ljubljani-okolici. Največje število pridobitnih žensk je seveda zaposlovala Terpinčeva tovarna papirja in celuloze na Vevčah pri Ljubljani (67.7 % vseh pridobitnih Kranjic te poklicne skupine).

8 Tovrstni poklici so bili že tradicionalno prisotni predvsem v političnih okrajih Kranj in Kamnik, kjer je živelo skoraj 90 % vseh Kranjic, pridobitnih v tej poklicni skupini.

9 Le-ta je bila zaradi svojega splošnega pomena zastopana v vseh političnih okrajih dežele; največji, petinski delež vseh pridobitnih Kranjic te poklicne skupine pa najdemo v Ljubljani-mestu. Na to je nedvomno do popisa 1910 vplivalo tudi veliko število gostiln, vinotočev in podobnih hiš, ob popisu 1910 pa predvsem ljubljanska tobačna tovarna. Ker Ljubljana-mesto ni bila industrijsko, ampak prej obrtniško in predvsem upravno središče dežele, so imele prav delavke ljubljanske tobačne tovarne največji delež med pridobitnimi ljubljankami v celotnem poklicnem razredu B, industrija, obrt.

10 Leta 1910 so vse gostinske dejavnosti prenesene v poklicni razred C, trgovina in promet.

11 Tudi ta je bila kot živilska industrija, obrt, opazneje zastopana v vseh političnih okrajih dežele. Velike absolutne številke izdelovalk perila in krojačic pa odslikavajo tedanji način življenja (ki se je postopoma umikal) in pomen dejavnika t.i. samozavedanja pri izrekanju popisancev: veliko število žensk, ki so se ob popisu izrekle, da so pridobitne kot šivilje, je namreč vseskozi močno presegalo tedanje realne potrebe prebivalstva. Na primer leta 1890 je imela Ljubljana-mesto okoli 30 000 prebivalcev in skoraj 700 izdelovalk perila in krojačic, kar bi pomenilo, da je prišla ena šivilja na približno 40 ljubljancanov. Ob popisu leta 1910 so imeli tako v Ljubljani-mestu skoraj 900 šivilj. Drugačno podobo pa kažejo podatki, na primer, za politični okraj Črnomelj, kjer je bilo sicer največ žensk vpisanih kot pridobitnih, vendar v poklicnem razredu A, kmetijstvo, in v pridobitnem statusu pomagajočih doma; tu je v povprečju 'prišla' ena šivilja na skoraj 500 prebivalcev. Med ljubljanskimi, in drugimi, krojačicami in izdelovalkami perila, ne smemo videti toliko samostojnih obrtnic ali pri njih zaposlenih žensk, ampak kratko malo ženske, ki so za domače (predvsem ženske in otroške) potrebe šivale oblačila. Še daleč v 20. stoletje so namreč ženska oblačila, drugače od moških, in osebno perilo za vse člane družine izdelovali doma, taka dejavnost pa se je po načelih avstrijske poklicne statistike štela za pridobitno.

12 Posebna poklicna skupina XXVII, namenjena šolam, knjižnicam, znanstvenim inštitutom, je bila oblikovana ob zadnjem popisu leta 1910. Do tedaj najdemo zaposlene v omenjenih dejavnostih znotraj poklicne skupine dvorne, državne in druge javne službe.

13 V sekundarni sektor so vključene vse predelovalne dejavnosti, oskrba z elektriko, plinom in vodo, in gradbeništvo; v terciarni sektor: trgovina, gostinstvo, promet, skladiščenje, zveze, finančno posredništvo in nepremičnine, najem, poslovne storitve; v kvartarni sektor: javna uprava, obramba, socialno zavarovanje, izobraževanje, zdravstvo, socialno varstvo, druge javne, skupne in osebne storitve.

V toku leta 2009 je pričel Pedagoški inštitut na svoji spletni strani (<http://193.2.222.157/Default.aspx>) objavljati znanstvena poročila v novi elektronski zbirki Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta. Uredniški odbor zbirke v letu 2009 sestavljajo Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

Zbirka služi naslednjim ciljem:

1. promociji in diseminaciji raziskovalnih dosežkov članov PI, tudi študentov in gostujočih kolegov, v obliki končnih raziskovalnih poročil za tretje stranke ali v obliki drugih delno zaokroženih znanstvenih del, z navedbo že opravljenih kolegialnih presoj,
2. objavi prispevkov k širšim akademskim razpravam znotraj in izven PI, s pogojem, da so so/avtorji prispevkov notranji ali zunanji raziskovalci PI, sodelujoči raziskovalci PI ali doktorski študenti v okviru PI.

In the course of 2009, a new series Znanstvena poročila Pedagoškega inštituta (i.e. Scientific Reports of the Educational Research Institute, Ljubljana) has been initiated on the Institute's website (<http://193.2.222.157/Default.aspx>). In 2009 the editorial committee consisted of Janez Kolenc, Anton Kramberger, Darko Štrajn

The Series serves the following goals:

1. The promotion and dissemination of research activities and achievements by PI faculty, students and visiting fellows in the form of final research reports for third parties or in any other forms for a not-fully-completed scientific work, with a fair mentioning of all the already done occasional collegial peer-reviews (i.e meetings, conferences, symposia etc.),
2. Contribution to academic debates within and outside the PI, insofar as PI researchers and/or external collaborating researchers and/or PhD students take part in such debates.

